ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

4

STUDIA IN HONOREM IVANI KARAYOTOV

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – БУРГАС
2002

ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

4

STUDIA IN HONOREM
IVANI KARAYOTOV

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ — БУРГАС

2002

Статиите в тома са публикувани без редакторска намеса.

Les articles dans ce volume sont imprimés tels qu'ils ont été présentés par les auteurs.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002
Българска, първо издание
Техни. редактор: Иван Йорданов
Коректор: Петя Кияшкина
Формат 70x100/16, печ. коли 16,5
Предпечатна подготовка:
Рекламно-издателска къща •СПРИНГ• ООД - Бургас
Печат и подвързия:
Печатница „Светлина“ Ямбол

На корицата: *Глинена лампа с "Ро" – кръст от подводните проучвания пред устието на река Ропотамо.*

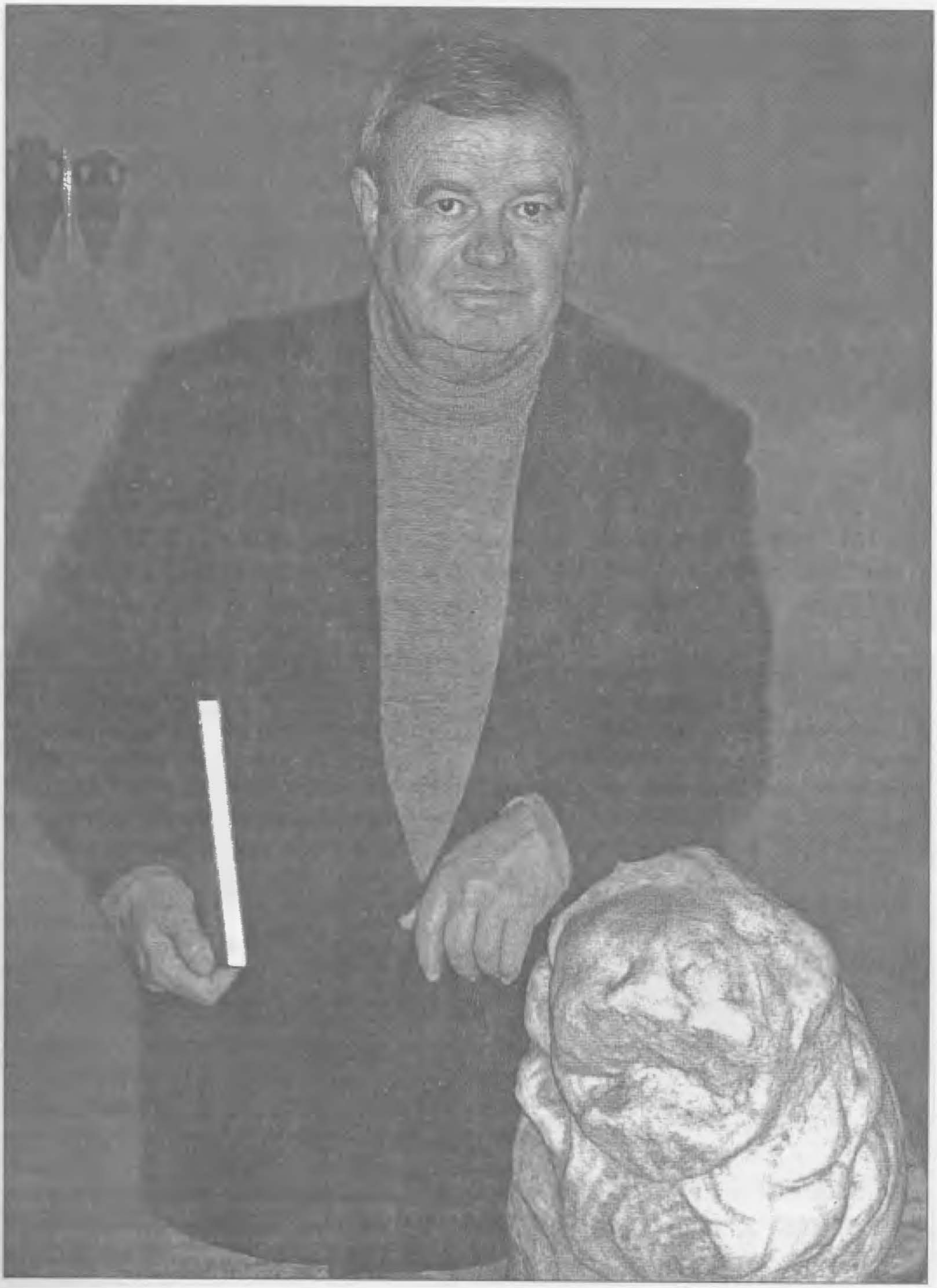

09. 10. 1979 г. Откриване на първия симпозиум THRACIA PONTICA. (от ляво надясно: проф. Веселин Бешевлиев, проф. Михаил Лазаров, проф. Йосиф Брашински, Иван Карайотов и проф. Иван Венедиков)

NESSEBAR
IV
BULGARIA PONTICA MEDII

27. 05. 1988 г. Иван Карайотов чете доклада си на IV-тия симпозиум BULGARIA PONTICA.

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

In Honorem Ivani Karayotov 9

Списък на публикациите на ст. н. с. II степен д. и. н. Иван Карайотов .. 11

Александър Фол
НЯМА *СЛОВО* БЕЗ *УЧИТЕЛ* 18
Alexander Fol, THERE IS NO WORD WITHOUT TEACHER (Summary) 29

Иван Маразов
ВИЗУАЛНИТЕ ЗНАЦИ НА РИТУАЛНАТА ОБСЦЕННОСТ 31

Manfred Oppermann
ÜBERLEGUNGEN ZUM KULT DES THEOS MEGAS
AM WESTPONTOS IN VORRÖMISCHER ZEIT 50

Е. А. Молев
БОСПОР В СОСТАВЕ ПОНТА 59

Alexandru Avram
EIN NEUER STRATEGE DES KÖNIGS MITHRIDATES
VI EUPATOR IM TAURISCHEN CHERSONESOS 69

Франсоа дьо Калатай
КЪСНАТА МОНЕТАРИЗАЦИЯ НА ОБЛАСТИТЕ ПОНТОС
И ПАФЛАГОНИЯ 74

Анелия Божкова, Петър Делев
КОПРИВЛЕН И КУЛТУРНАТА ОБЩНОСТ
НА ЮГОЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ VII-V В. ПР. ХР. 80
Anelia Bozkova, Peter Delev, KOPRIVLEN AND THE CULTURAL COMMUNITY
OF SOUTH-WESTERN THRACE IN THE VIIth – Vth C. B. C. (Summary) 97

Милена Тонкова
НАКИТИ С ПОЛИХРОМНА УКРАСА ОТ V-I В. ПР. ХР.
ОТ ТРАКИЯ 98
Milena Tonkova, JEWELLERY WITH POLYCHROME DECORATION
FROM THE FIFTH – FIRST CENTURIES BC FROM THRACE (Summary) 112

Лъчезар Лазаров
ДВЕ ПОСОБИЯ ЗА ПРОИЗВОДСТВОТО НА НАКИТИ ОТ ДЪЛГОПОЛСКИЯ МУЗЕЙ 114

Martin Giuzelev
ANCIENT FUNERARY MONUMENTS AT SOZOPOL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM 119

Игор Лазаренко
БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ИСТОРИЯТА И МОНЕТОСЕЧЕНЕТО НА СКИТСКИТЕ ЦАРЕ АТЕЙ И САРИАК 130
Igor Lazarenko, NOTES ON THE HISTORY AND COINAGE OF THE SCYTHIAN RULERS ATHEIS AND SARIAKES (Summary) 147

М. И. Золотарев
НОВЫЕ НАХОДКИ МОНЕТ ЗАПАДНОГО ПОНТА ИЗ РАСКОПОК ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО 148

Atanas Koychev, Vasil Mutafov
THRACIAN COINS OF KOTYS (100-87 BC), THE CONTEMPORARY OF MOSTIS, AND OF KOTYS (57-48 BC): RECENT FINDS FROM THE REGION OF MESAMBRIA 153

Иля Прокопов
ТЕТРАДРАХМИТЕ НА О-В ТАСОС И ОТ “ТАСОСКИ ТИП” В КОЛЕКЦИЯТА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ВАРНА 161
Ilya Prokopov, TETRADRACHMS OF THE THASOS ISLAND AND “THASIAN TYPE” TETRADRACHMS FROM THE COLLECTIONS OF ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN VARNA (Summary) 173

Бистра Божкова
СЪКРОВИЩЕ ОТ РИМСКИ МОНЕТИ ОТ С. РЪЖЕВО КОНАРЕ (ПЛОВДИВСКО) 174
Bistra Bojkova, A HOARD OF ROMAN COINS FROM THE VILLAGE OF RAGEVO KONARE (PLOVDIV REGION) (Summary) 185

Петя Кияшкина
МОНЕТНО СЪКРОВИЩЕ ОТ НАЧАЛОТО НА IV ВЕК ОТ С. РАЗБОЙНА, ОБЩИНА РУЕН 186
Petya Kiyashkina, A HOARD FROM THE EARLY IV C. A.D. FROM RAZBOINA VILLAGE, RUEN DISTRICT (Summary) 199

Дочка Владимирова-Аладжова
НЕПОЗНАТ ВИД МОНЕТА-ФУРЕ ОТ КОПРИВЛЕН 200

Цоня Дражева
ЕПИСКОПСКИТЕ ЦЕНТРОВЕ НА ЮЖНОТО БЪЛГАРСКО ЧЕРНОМОРИЕ V – XV В. – ЦЕНТРОВЕ НА ХРИСТИЯНСКАТА КУЛТУРА 203

Арх. Дунка Герганова
ОСТАНКИ ОТ МАНАСТИР НА ОСТРОВ “СВЕТИ ТОМА” 212

Константин Господинов
ЗА СТРАНДЖА И РЕКИТЕ В СТРАНДЖА СПОРЕД ПЛИНИЙ СТАРИ ... 215
Konstantin Gospodinov, ABOUT STRANDZHA AND THE RIVERS IN ASTICA ACCORDING TO PLINIUS (Summary) 230

Илия Георгиев
ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА СЕЛИЩЕТО БЕНЛИ ОТ ПЪТЕПИСИТЕ XVIII-XIX ВЕК 231
Iliya Georgiev, LOCALIZATION OF THE SETTLEMENT BENLI IN THE TRAVEL NOTES FROM XVIII – XIX CENTURY (Summary) 235

Атанас Орачев
ПРИНОСИ КЪМ ПАЛЕОГЕОГРАФИЯТА И ИСТОРИЯТА НА БУРГАС 236

Авторите в *Studia in honorem Ivani Karayotov* 260

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА 261

1977 г. VII конгрес по епиграфика. И. Карайотов и проф. Венедиков на кораб в делтата на р. Дунав.

06. 12. 2001 г.
Кметът Йоан Костадинов връчва грамота на Иван Карайотов и го обявява за почетен гражданин на гр. Бургас.

20. 12. 2001 г.
Н.с. Димитрина Смилова чете приветствено слово до юбиляра от името на Регионален Бургаски музей.

IN HONOREM IVANI KARAYOTOV

(Поздравителен адрес, прочетен на тържеството по случай 60 годишния юбилей на Иван Карайотов).

Уважаеми гости, колеги, разрешете ми да изразя Вашето и моето удоволствие да се съберем по този приятен повод и да поднесем сърдечните си пожелания за здраве, още по-големи творчески успехи и щастие на юбиляра – доктора на историческите науки, почетния гражданин на град Бургас Иван Карайотов.

Колеги, аз искам да се върна назад в годините към оная 1972 год. на миналия век, когато млад и зареден със знания, получени в Духовната академия – София (1963 – 1965 г.) и специалност "Класическа филология" в Софийския университет (1966 – 1971 г.), Карайотов постъпва на работа като уредник и завеждащ отдел "Археология" при Окръжен исторически музей – Бургас. С младежки ентусиазъм и творчески хъс към изследователска дейност той се втурва към археологическите разкопки – надгробна могила в района на НХК, укрепена вила в Айтос, остров "Св. Анастасия" ...... списъкът е много дълъг, обектите покриват почти цялата територия на Бургаска област и носят много информация за нейната история. Това е изключително благодатен шанс, който извисява младия специалист до нивото на най-добрия познавач на най-древната история на Бургаския край.

Натрупаният опит и знания на терена и контактите с най-големите светила на науката за древността в България като проф. Георги Михайлов, проф. Иван Венедиков, проф. Борис Геров, проф. Веселин Бешевлиев, проф. Тодор Герасимов, проф. Александър Фол, проф. Йорданка Юрукова, проф. Михаил Лазаров, ст. н. с. Александра Милчева и ст. н.с. Магдалина Станчева водят до професионалното израстване на колегата Карайотов. 1974 год. – научен сътрудник III степен, 1982 год. – научен сътрудник II степен, 1986 год. – научен сътрудник I степен, 1996 год. – старши научен сътрудник II степен. През 1985 год. защитава дисертация за присъждане на научна степен "Кандидат на историческите науки" на тема: "Монетосеченето на Месамбрия през елинистическата епоха (250 – 72 год. пр. Хр.), а през 2001 год. защитава дисертация за присъждане на научната степен "Доктор на историческите науки". Всичко това характеризира колегата Карайотов като учен от висока класа. Израз на това са многобройните му участия в международни научни симпозиуми и конференции, преподавателска дейност във висши учебни заведения.

Ст. н.с. доктор на ист. науки Иван Карайотов е автор на над 100 статии и студии в научни издания, на близо 1000 научно-популярни статии в централния и местния печат. Той е автор и на монографиите: "Монетосеченето на Ме-

самбрия", "Coins of Mesambria, Silver and Gold Coins of Mesambria", "Бургас, вечното пристанище" (в съавторство с Петя Кияшкина и Константин Господинов), "Русокастро – история, легенди, документи" (в съавторство с Никола Проданов) и "Странджа, Природен парк" (в съавторство със ст. н. с. Дико Патронов и д-р Диана Радойнова).

Успоредно със собственото си професионално израстване Карайотов ръководи методически и научно проучванията на младите специалисти, започнали кариерата си в Археологически музей – Бургас. Между тях са доц. Тотко Стоянов, ст. н. с. Калин Порожанов, д-р Петър Балабанов, н.с. Цоня Дражева, Константин Господинов, Петя Кияшкина и други. Освен това той е един от инициаторите и организаторите на международните симпозиуми Thracia Pontica и Bulgaria Pontica. От 1979 год. до 1985 год. е главен секретар на симпозиума Thracia Pontica.

И когато представяме професионалното и научно развитие на колегата Карайотов не можем да не надникнем и в изявите му на чисто музейното поприще. И тук проявите са много – музейни сбирки в Созопол, Малко Търново, Айтос, Поморие и Летище – Бургас. Той не само разработва експозиционния план, но и участва в осъществяването на новата постоянна експозиция на Археологически музей – Бургас. И то от грубия ремонт на сградата до окончателното експониране.

Уважаеми гости, колеги, това е в най-едри щрихи тридесетгодишният професионален и творчески път на колегата Иван Карайотов, който той извървя редом с нас в Регионален Бургаски музей.

Но днес, когато сме се събрали да поздравим юбиляра с неговата 60 годишнина, ще бъде несправедливо ако не отворим още една страница в неговия живот. През този период Иван създаде и отгледа три прекрасни дъщери. Завършвайки с пожелания за крепко здраве и още дълги и благодатни творчески години, Иване, аз искам да ти пожелая поне една от твоите дъщери да тръгне по твоя път в науката. БЪДИ ЖИВ И ЗДРАВ!

Прочетено от н. с. Димитрина Смилова
на 20. 12. 2001 год.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ст. н. с. II степен д. и. н. ИВАН КАРАЙОТОВ

1971

1. Преживелиците на самотата – Бележки върху проблема за отчуждението в изкуството. – *Пламък*, No 1, с. 77-82.

1972

2. Родината на Спартак. Среднострумието през античността. – *Наука и техника за младежта*, 7, No 7, с. 10-12.
3. “Морето, морето!” – този древен и неостаряващ път. – *Орбита* [София], 4, No 24(232), с. 11.

1973

4. Страница от историята на малкия остров. – *Орбита* [София], 5, No 9 (217), с. 13.

1974

5. Съкровище от перпери на Палеолозите от Поморие. – *Нумизматика*, No 2, с. 1-4.
6. Две интересни находки от Бургаско. – *Нумизматика*, No 4, с. 13-22.
7. Некрополът на древния Деултум. – *Орбита* [София], 6, No 7(267), 16 февруари 1974, с. 16.

1975

8. Тракийска крепост на северния бряг на Мандренското езеро. – *Изкуство*, No 3-4, с. 36-44.
9. Монети от разкопките на “Малкото кале” край Созопол и от тракийската крепост на Мандренското езеро. – *Нумизматика*, No 4, 10-17.

1976

10. Могилни погребения в района на Нефтохимическия комбинат край Бургас. – *ИМЮИБ*, 1, с. 51-72.
11. Съкровище от тетрадрахми на Месамбрия и Одесос от с. Рудник, Бургаски окръг.– *Нумизматика*, No 1-2, с. 36-44.
12. Бронзов пръстен – печат от тракийска надгробна могила при Малко Търново. – *Нумизматика*, No 1-2, с. 52-54.
13. Нови данни за аполонийския колос на Каламис. – *Изкуство*, No 3, с. 42-43.
14. Бронзова монета с изображения на статуята на Аполон от Каламис. – *Археология*, No 4, с. 58-60.

15. Материали от разкопките на Малкото кале край Созопол през 1973 г. – In: *Тракийски паметници. Т. 1. Мегалитите в Тракия.* София, с. 138-155. (в съавт. с М. Цанева)
16. Тракия Понтика. – *Литературен фронт* [София], No 5, 21 януари 1976
17. Тракия и морето. – *Тракия* [Пловдив], No 3, с. 71-78.
18. Родината ми е Месамбрия – от Мелса и брия. – *Орбита* [София], 8, No 40 (404), 02 октомври 1976, с. 12.
19. Старини около Мандренското езеро. – *Орбита* [София], 8, No 4(368), 24 януари 1976, с. 16.

1977
20. Книга за тракийските монети. – *Изкуство*, No 1, с. 44.
Рец. за: **Youroukova, Y.** *Coins of the Ancient Thracians.* Oxford, 1976. (BAR, Suppl. Ser. 4).

1978
21. Критски меден слитък от село Черково, Бургаски окръг. – *Нумизматика*, No 1, с. 12-17.

1979
22. Nouvelles inscriptions de la région de Bourgas (Bulgarie). – In: *Actes du VIIe congrès international d'épigraphie grecque et latine.* Bucuresti – Paris, p. 388-389.

1982
23. Археологически проучвания на комплекса "Малкото кале". – In: *Тракийски паметници. Т. 3. Мегалитите в Тракия. 2: Тракия Понтика.* София, с. 358-378. (в съавт. с М. Домарадски)
24. Съкровище от тракийски и късноелинистически тетрадрахми от Несебър. – *Нумизматични публикации*, с. 33-35.

1983
25. A Thracian Sea God from Pomorie, Bulgaria.– *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration* [London], 12, No 3, p. 263-269.
26. Международен симпозиум Bulgaria Pontica. – *Море* [Бургас], No 1, с. 308-312.
27. Международен симпозиум Thracia Pontica. – *Море* [Бургас], No 2, с. 268-274.

1984
28. Хронология на месамбрийските тетрадрахми. – *Нумизматика*, 18, No 4, с. 5-14.
29. Стилът на месамбрийските тетрадрахми. – *Изкуство*, 34, No 10, 30-35.
30. Археологическите проучвания в Странджа. – In: *Странджанско-Сакарски сборник. 1: Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум "Странджа". Бургас, 17-19 август 1978.* Малко Търново, с. 190-195.
31. Странджа и морето в културно-исторически аспект. – In: *Странджанско-Сакарски сборник. 2. 2: Доклади от Втория интердисциплинарен симпозиум "Странджа-Сакар". Малко Търново, 30. IX. – 2. X. 1980.* Малко Търново, с. 65-69.

1985

32. A Treasure of Thracian and Late Hellenic ТЕТРАΔРАХМАΙ from Nessebar. – In: *Thracia Pontica. 2: Le littoral Thrace et son role dans le monde ancien. 4-7 Oct. 1982, Sozopol.* Jambol, p. 151-155.
33. Циркулация на месамбрийските тетрадрахми.– *ИМЮИБ*, 8, с. 69-81.
34. Месамбрийските монети от типа "Атина Алкис". – In: *Сб. Нумизматика. 1.* София, с. 51-59.
35. Монетосеченето на Месамбрия през елинистическата епоха /250-72 год. пр. Хр./ *Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен "Кандидат на историческите науки"*. Бургас.
36. Тракийско морско божество от Поморие. – *Фар* [Варна], с. 61-63.

1986

37. Une forteresse thrace sur "La route du sel". – In: *Thracia Pontica. 3: Les Thraces et les colonies graeques, VII-V s. av. n. e.. Sozopol, 6-12 Oct. 1985.* Sofia, p. 245-250. (avec P. Kiachkina)
38. Сребърното и златното монетосечене на Месамбрия през елинистическата епоха. – *Нумизматична информация*, No 11, с. 6-14.
39. Месамбрийските монетни магистрати. – *Нумизматика*, No 2, с. 15-30.

1987

40. Съмнителни апостоли. – *Нумизматика*, 21, No 1, с. 46-47.
    Рец. за: Божков, Хр. и В.Пейков. *Послания от далечното минало.* София.
41. Подводни проучвания в залива пред устието на река Ропотамо. – In: *Странджанско-Сакарски сборник. 4. 5: Доклади от третия и четвъртия интердисциплинарен симпозиум "Странджа – Сакар".* Созопол, с. 357-360.
42. Потъналото пристанище. – *Морски свят* [Варна], No 2, с. 40-42.
43. Дарители от долината на Хаджийка. – *Дарители* [София], No 5, 32-34.

1988

44. Бронзова монета на Митридат VI Евпатор от крепостта "Малкото кале" край Созопол. – *Нумизматика*, 22, No 4, с. 12-14.
45. Медната планина. – *Морски свят* [Варна], No 5, с. 39-41.

1990

46. Новооткрита тетрадрахма с надпис "KOTYOC XAPAKTHP". – *Нумизматика*, No 3, с. 25-28.
47. The Antique and the Mediaeval Port at the Mouth of the River Ropotamo. – In: *Terra Antiqua Balcanica. 5: Studies on Settlement Life in Ancient Thrace.* Sofia, p. 64-66.
48. Сладкият мирис на земя. – *Литературен фронт* [София], 18, 03. 05. 1990, с. 1.

1991

49. L'habitat du premier âge du fer de Malkoto kale. – In: *Thracia Pontica. 4: Les agglomerations cotières de la Thrace avant la colonisation grecque. Les sites submerges*

– *methodes des recherches. Sozopol, 6-12 Oct. 1988.* Sofia, p. 119-132. (avec M. Domaradzki et A. Gotzev)

50. Бургас през вековете. – *Море* [Бургас], 1991, с. 5-24

1992

51. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас. Спектър – АЛ, 1992, 130 с.

Рец. : **E.Schönert-Geiß.** – Gnomon, Kritische Zeitschrift für di gesamte klassische Altertumwissenshaft. München 66, 1994.

52. Explorations archéologiques sous-marines dans la baie devant l'embouchure du Ropotamo (1985-1986). – In: *Bulgaria Pontica Medii aevi. 3. Nessebre, 27-31 Mai 1985.* Sofia, p. 277-279.

53. Завръщането на Колумб. – *Литературен форум* [София], бр. 27 (105), 8-14. 07. 1992.

1993

54. Пътуване към Самотраки. – *Море* [Бургас], No 3, с. 21-25.

55. Последното послание от Понта. – *Море* [Бургас], No 5, с. 45-50.

56. "Месамбрия ми е родина – от Мелса и брия". Един град в Тракия Понтика. – *Море* [Бургас], No 6, с. 19-25.

57. Старини по пътя на солта. – *Море* [Бургас], No 8-9, с. 14-17.

58. Виното и Черно море. – *Море* [Бургас], No 10, с. 15-21.

1994

59. Les sites portuaires sur les rives des lagunes et le golfe de Burgas (VIe-IIIe s. av. J.-C.). – In: *Thracia Pontica. 5: Les ports dans la vie de la Thracia ancienne. Sozopol, 7-12 Oct. 1991.* Sozopol, p. 131-138.

60. The Coinage of Mesambria. 1: Silver and Gold Coins of Mesambria. Sozopol, 1994, 134 p., 48 Pl. (Thracia Pontica Series 4. Thracia Maritima. Corpus Numorum).

Рец.: **Elena Stolyarik.** – American Journal of Archaeology (AJA), October 1996, p. 191-192.

61. La ΧΩΡΑ de Mesambria Pontika d'après les données archéologiques et numismatiques. – In: *Studies on Settlement Life in Ancient Thrace. 3: Proceedings of the 3rd International Symposium "Cabyle". Jambol, 17-21 May 1993.* Jambol, p. 283-292.

62. Керамика от ранножелязната епоха от крепостта Малкото кале при с. Равадиново, общ. Созопол. – *Археология*, No 4, с. 29-42. (в съавт. с М. Домарадски и А. Гоцев)

63. Монетарниците на Южния Понт(1). Признанията на Аполония. – *Море* [Бургас], 2, No 1, с. 9-15.

64. Монетарниците на Южния Понт (2). Находките от Месамбрия. – *Море* [Бургас], 2, No 2, с. 20-25.

65. Монетарниците на Южния Понт (3). "Под високите стени на Анхиало". – *Море* [Бургас], 2, No 4, с. 26-31.

66. Анхиало, началото на "пътя на солта". – *Море* [Бургас], 2, No 5, 9-14.

67. Монетарниците на Южния Понт (4). Колония Флавия Пацис Деултензиум. – *Море* [Бургас], 2, No 6, с. 70-75.

68. Монетарниците на Южния Понт (5). Градът на два континента. – *Море* [Бургас], 2, No 8-9, с. 22-26.
69. Крайбрежието през 18 век. – *Море* [Бургас], 2, No 10, с. 32-35.
70. Бащата на Бургас. [предговор]. – In: Павлов, П. *Александър Георгиев – Коджакафалията, благодетел на Бургас.* Бургас, с. 9-10.

1995

71. Le monnayage d'Apollonia à la lumière des découvertes les plus récentes. – In: *THRACIA. 11: Studia in honorem Alexandri Fol.* Serdicae, p. 397-408.
72. La circulation des monnaies de Mesambria dans la région du Bas Danube. – *Добруджа*, 12, 1995, с. 24-38.
73. Монетосеченето на Одесос. – *Море* [Бургас], 3, No 1, с. 34-40.
74. Загадките на потъналите селища. – *Море* [Бургас], 3, No 3, с. 58-60; No 4, с. 18-20.
75. Иконостасът на Созополската "Св. Богородица". – *Море* [Бургас], 3, No 6, с. 28-32.
76. Голямата история на малкия остров. – *Море* [Бургас], 3, No 7, с. 11-16.
77. Бижутата на древността. – *Море* [Бургас], 3, No 8, с. 13-18.

1996

78. Монетните съкровища. – *Море* [Бургас], No 1, с. 10-16.

1997

79. Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. – *Нумизматика и сфрагистика* [София], кн. IV, 1995-1997.
80. Aquae Calidae – centre de la culture Thrace. – In: *Thracia Pontica. 6. Sozopol, 14-22 Sept. 1994.* (в съавт. с П. Кияшкина)
81. Най-старите монети на Месамбрия. – *Море* [Бургас], No 5-6, с. 13-15.
82. Първият Понтийски конгрес. – *Море* [Бургас], No 9-10, с. 4-6.

1998

83. Най-ранните монети на Месамбрия. – In: *Jubileus I, Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев.* София, СУ "Св. Климент Охридски", с. 53-58.
84. "И под стените високи на Анхиало преплавал..." – *Море* [Бургас], No 1-2, с. 11-13.
85. Морето на Петко Росен. – *Море* [Бургас], No 5-6, с. 10-12.
86. Агатопол – градът на благородство и доброта. – *Море* [Бургас], No 9-10, с. 6-8.

1999

87. Обитателите на хълмистата планина. – In: *Странджа – природен парк.* Бургас, 1999, с. 63-115.
88. Колониалните монети на Месамбрия. – In: *Jubileus, III. Юбилеен сборник в памет на проф. Борис Геров.* София, СУ "Св. Климент Охридски", с. 78-88.
89. Изследванията на проф. Иван Гълъбов продължават. – *Море* [Бургас], No 1-2, с. 9-11.

90. Дълбоко в Странджа – между две морета. – *Море* [Бургас], No 3-4, с. 7-9.
91. Поезията в древните надписи. – *Море* [Бургас], No 7-8, с. 33-36.
92. Един ден в "Градината на Богородица". – *Море* [Бургас], No 9-10, с. 10-13.
93. Un port éternel, Bourgas – nom ancien d'une ville moderne. – *Revue périodique* [Paris], No 6, decembre, 1999, p. 14-15.
94. Ed.: **Никола Проданов**. Камено от древността до днес. Бургас. 1999, 319 с.

2000
95. **Карайотов, Иван, Петя Кияшкина и Константин Господинов.** Бургас – вечното пристанище. Бургас, 2000, 120 с.
96. Месамбрия и владетелите на Крайбрежна Тракия. – *ИНМБс*, 3, с. 66-82.
97. Месамбрия и Митридат VI Евпатор. – In: *Jubileus, IV, Сборник в чест на чл. кор. Веселин Бешевлиев*. София, СУ "Св. Климент Охридски", с. 60-69; Idem: *БИБ,* 4, с. 2-13.
98. "Arta sub Anchiali moenia ..."(Ovid,Tristia,III) – realites numismatiques et archeologiques. – In: *Thracia 13, Studia in memoriam Velizari Velkov,* p. 219-226.
99. Исторически личности в две странджански песни. – In: *Морето, културата, фолклорът*. Бургас, 2000, с. 119-126.
100. Античният Деултум, средновековният Дебелт. – *Море* [Бургас], No 1-2, с. 7-10.
101. Пристанищата на о-в Тасос. – *Море* [Бургас], No 3-4, с. 15-17.
102. Богатата история на Анхиало. – *Море* [Бургас], No 5-6, с. 39.
Рец. за: **М. Лазаров, В. Гюзелев, Е. Грозданова, В. Тонев**. *История на Поморие. Част I. Анхиало от древността до Освобождението.* Поморие, 2000, 167 с.
103. Ed.: *Известия на Народния музей Бургас, 3. Studia in memoriam Ivani Galabov*. Бургас, 2000, 191 с.

2001
104. **Карайотов, Иван и Никола Проданов**. Русокастро – история, легенди, документи. Бургас, 2001, 232 с.
105. Всекидневието в една старопланинска крепост през късната античност (IV-VI век сл. Хр.). – In: *Култура и всекидневие (научни четения по хуманитаристика – Бургас, 2000)*. Бургас, с. 83-91.
106. Легендарната и реална Урдовиза. – *Море* [Бургас], No 1-2, с. 17-20.
107. Пътешествията на Черковския слитък. – *Море* [Бургас], No 3-4, 19-21
108. Неизвестното за манастира "Света Анастасия Фармаколитрия". – *Море* [Бургас], No 5-6, с. 8-12.
109. Троя и Бургас се събраха в Брауншвайг. – *Море* [Бургас], No 7-8, с. 17-19.
110. Брегът на амазонките. – *Море* [Бургас], No 9-10.

ПОД ПЕЧАТ

111. Mésembria et le roi du Pont Mithridate VI Eupator. – In: *The Proceedings of the Second International Congress on Black Sea Antiquities. British Archaeological Reports.* Oxford.

112. Les rois thrace de Bizya et le littoral Ouestpontique. – In: *Акти на VIII международен конгрес по тракология, София – Ямбол, 25-29 септември 2000.*

113. Nouveaux monuments des villes antiques du littoral ouest de la Mer Noir , – In: *Studia in honorem Ivani Marazov.*

114. Les dernières tetradrachmes postumes de Mesambria et Odessos du trésor de Roudnik, auprès de Bourgas. – In: *Сборник доклади от нумизматичната конференция във Варна, септеври, 2001 г.*

115. Месамбрийският пантеон. – In: *Jubileus in honorem prof. Margarita Tacheva.*

116. Циркулация на месамбрийските бронзови монети. – In: *Сборник в памет на проф. Мечислав Домарадски.*

117. Мелсас – основателят на Месамбрия върху монета от V век пр. Хр. – In: *Сборник по случай 75-годишнината на Новозагорския музей.*

1990 г. Отец Борис Беров освещава новата експозиция на Археологически музей – Бургас, открита официално на 03. 03. 1989 г.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Александър Фол

НЯМА *СЛОВО* БЕЗ *УЧИТЕЛ**

Класификаторният термин тракийски орфизъм определя каква е духовността на етносната среда, а не чия е тя. Разпознаването на такава характеристика е възможно само ако духовността в Югоизточна Европа се разглежда чрез постигнатото при вътрешната и при външната елинизация, т.е. при функционирането на съотношенията/взаимодействията между устност и литературност (такава методика не се прилага към тракийската религиозност – ср. основно Crisan 1986; Sîrbu 1993; Sanie 1995; Попов 1995).

По инерция на старата, но все още споделяна и в по-нови версии моноцентрична миграционна теория, Елините “идват” в местоживелищата си. Въпреки че нито една от моноцентричните хипотези не е достатъчно уверена от къде и кога трябва да ги накара да тръгнат, всяка от тях съдържа подразбиращото се убеждение, че, когато и да са пристигнали – за това събитие датировките се различават – Елините носели със себе си елинството в пакет. Несъстоятелността на това твърдение се видя още след разчитането на Linear B, но и впоследствие – след установяването на широкото разпространение на Linear A на север от о-в Крит в различна употреба. Така историческият факт бе реабилитиран за сметка на календарния.

Историческият факт е процесът на изграждането на елинската култура-поведение (пайдейа), която е другото име на елинството. Този процес се разкрива с преобразуването на историко-географското пространство от Крит до Тесалия в културно-историческо като резултат от вътрешната елинизация, чийто етапи са минойският, микенският, постмикенският и полисният. Към началото на четвъртия етап в края на IX в. пр. Хр. Пелазги (?) и съвсем сигурно – Траки са изместени, изтласкани и елинизирани от и в малоазийска, островна и континентална Елада. Към това добре познато развитие на нещата се добавя проблемът как всъщност се консолидира самото елинство в пресечните точки между устност и литературност, който е с първостепенна стойност за Тукидид в неговата “Археология” (**Thuc**. 1. 2-12; 2. 14-17 Jones–Powel). Тукидид неподражаемо е проследил оформянето на елинството, но неговият разказ изисква едно допълнение от съвременно изследователско гледище. Това допълнение се състои в преминаването от ситуационната употреба на думите към словесност, мислима в текст–подтекстова зависимост, което започва през микенската епоха. Тя е времето на първоначалното укрепване на елинството като тип култура-поведение (пайдейа). Вътрешната елинизация е самоосъзнаване, улеснено и ускорено от външната, заради окончателното разпознаване и идентифициране на Другия, което се наблюдава между VIII и VI в. пр. Хр., в някои случаи

– до средата на V в. пр. Хр. Тогава се основават апойкиите по бреговете на трите морета: Черно, Мраморно и Егейско. По-дълготрайните последствия от това заселване се определят и като “гръцко влияние” върху Тракия/Траките (последно за това вж. Boïadjiev 2000: 5-8).

Елинството не заличава нелитературната историческа памет-познание нито в полиса, нито в етносно организираните области на Елада. Тази памет не изгубва предимството на своите видове (начини на) Мислене с техните Времена–Пространства. Продуктивността й, която се дължи на по-големите й енергийни запаси в сравнение с литературната, е засвидетелствувана дори за Атина. През V в. пр. Хр. в полиса са регистрирани около 2000 т. нар. култа, рационалното quid pro quo е в идейна битка с екстатични и оргиастични обреди, организирани обикновено зад затворени врати, morality was not judged to be revealed through religion, а ἀσέβεια спрямо общоприетото изглежда започва да бъде наказвана едва след 432 г. пр. Хр., както проличава от изтърпяното от Анаксагор, Протагор, Аспазия и Сократ (по Garland 1993: 91-94). Като призовава, за щастие, много внимателно да се борави с думи като “религия” и “култ”, каквито на старогръцки не съществуват, Frost 1996: 83-89 подпомага възгледа за етносността с наблюденията си, които извършва върху вярата, авторитета и историята на Атина и на Атика. Независимо от интелектуалния атеизъм на някои софисти, жителите на Атика и атиняните си остават пленници на вярванията си и по територията на полуострова те се обединяват в почитта си към гробове на предци и около родово-семейни параклиси. Тази почит стабилизира и авторитета на големите земевладелски фамилии. Сред тях изрично са посочени Ликомидите от дема Флиа, ръководители на мистериите в чест на Μεγάλη Θεά. Авторът се озовава на крачка от устния тракийски орфизъм заради ролята на жреците от този род, които изпълнявали орфическите химни (ХО: 10-11 с извори). В такава обстановка литературната историческа памет-познание се утвърждава с писана реч в подкрепа на ранния държавен авторитет. Съгласно изискания анализ на автора, идва време, когато instead of serving the gods, the past could be interpreted to make the gods serve men.

Вътрешната и външната елинизация разширяват въздействието на религиозността, носена от съ-заселващите се σύνοικοι и от по-късно идващите ἔποικοι. Хората започват да изоставят старите култови места, особено скално-изсечените (ср. Rutkowski 1986), и се захващат да строят храмове в новосъздаващите се градове-държави. Храмове вдигат базилевси, ойкисти, тирани и укрепващи полисни институции по различни поводи, дори заради спечелена война и натрупана плячка. Обичайната минойско-микенска практика светилището да е там, където свещеното дърво, свещеният камък и свещеният извор са на едно и също място, е изоставена в полза на архитектурното усвояване на пространството. Статуята на почитания бог върху правоъгълен постамент заменя старите и овехтели ἀγάλματα и техните кръгли олтари, издълбани в скала/камък или грубо градени, около които обредно се е танцувало и край които вярващи са мелодекламирали молитви с глинени, метални, каменни, костени, дървени изображения на божествата в ръце (до тук по Burkert 1996). Дали местата за заселване в Елада след Троянската война са преоткрити микенски или напълно новоустроени селища, си остава все още задача на бъдещи теренни проучвания, която се решава конкретно за всеки отделен случай. И сега е ясно обаче, че големите извънградски храмове, свещените участъци и парцелите, отредени за израз на почит към бог или към херос, образуват средищата на заселвания район (по Malkin 1987; ср. Malkin 1996). Овладяването на територията се извършва едновременно от хора и от богове, поради което самата тя веднага се разделя на клери и теменоси. Независимо от разбойничеството (σύλη), което се смята за нормално занимание и се споменава в надписи, територията е посещавана от пътуващи търговци и майстори. С клонка или с къс свещено дърво в ръка пътникът се превръща в молител, т.е. оповестява ἱκετεία (молба за защита), и дори е в състояние да получи азил в светилищата по границите на териториите, включени в една област. Аркадия, например, е разделена на най-малко петнадесет територии. Всъщност такива гранични светилища играят ролята на тържища и банки (по Sinn 1996: 68-73).

Когато с класификаторния термин тракийски орфизъм се определя духовността на етносна среда в пресечните ѝ точки с вътрешната и с външната елинизация, тогава може да стане ясно, че учението-вяра не е етническа (етнична !) заслуга. Тракийският орфизъм е етносна придобивка, която се дължи на видовете Мислене–Време в устната историческа памет-познание и която се състоява в образуваните от тях Пространства. Там тя може да бъде и наблюдавана. Тази етносност е културно-историческа, поради което и възгледът за хиперборейския диагонал е опит да се създаде представа за духовен ареал, а не за тракийска териториална етническа общност. Представата за духовен ареал засега най-пълно се потвърждава далеч на североизток в Олбия, която е една от най-продължително разкопаваните понтийски апойкии. Още през втората четвърт на VI в. пр. Хр. в т. нар. горен град възниква ранният (западният) теменос, след него, заедно с агора-та – и централният (последно Крыжицкий – Лейпунская 1997: 74). В Олбия се изповядва орфико-дионисовата вяра, регистрирана с костени пластинки на орфици, които се самодекларират на едва доловимата граница между устната вяра и наченките на литературно-понятизираната (по TD 1: № 6). Застъпваното гледище за хиперборейския диагонал позволява да се привличат в проучването и документираните прояви на доктринално-мистериалната вяра както в тракo-фригийската контактна зона с прилежащите ѝ егейски, пропонтийски и понтийски крайбрежия, така и в полиси, сред които е и самата Атина.

Споменаването на Атина е може би изненадващо, но е уместно, поради обилните данни за културата-поведението на нейните мъже-граждани. От тези данни произтича прекият извод, че с Пизистратовите дела от средата на VI в. пр. Хр. насетне промените в устната среда се проявяват като пресичане на етносните видове Мислене–Време с каузално-линейното. То налага държавно-нормативни разпореждания, за да се утвърди авторитетът на властта и да се осъществи записът на Омировите поеми, да се реформира празникът на Атина и да се учредят Панатенейските игри, да се официализира Дионисовата обредност и да се построят театри в Атина и в демите на Атика и да се въведе възпитание/обучение с трагическа поезия.

Полисно-политически, т.е. причинно-следствени са и основанията за интерполациите при редакцията на "Илиада". "Долонията" е предполагаемо вдъхновена от Пизистратовата колонизация на Пангейската област и от неговите отношения с тамошните, прочути с богатството си едонски базилевси. Още по-сигурна интерполация изглежда ст. 558 от “Каталога на корабите” за участието на атиняните във всеахейската войска под Троя. Това вмъкване е обосновано от Frost 1996: 87-88 с творчеството на държавни съчинители като Ономакрит, чието име било общо събирателно за мнозина тогавашни χϱησμολόγοι. Велик орфически поет или щаб от χϱησμοποιοὶ в двора на Пизистрат, Ономакрит си остава, според мене, ключовото назоваване на прехода от устност към книжовност (ХО: 11-15 с извори и лит.) в Атина и в цяла Елада. Това виждане косвено се подкрепя от тезата на Powell 1991, че старогръцката азбука била създадена от един (неизвестен) филолог с цел да бъдат записани Омировите поеми. Колкото необичайно, толкова и подходящо за полисната идеологизация на устната култура-поведение, предположението добре обяснява и ограниченото елитарно разпространение на книжовността през класическата епоха.

Дихотомията полисно--етносно започва да става по-изразителна след VI в. пр. Хр., когато благодарение на елинизацията духовното пространство на тракийския орфизъм се очертава в изворите. В неговото културно-историческо ядро между Пангей и Когайон и между “градините на Мидас и града на Мидас”, както се изразявам, класификаторният термин тракийски орфизъм напълно разграничава литературно-философското учение от устната вяра-доктрина веднага след Ономакрит–Питагор. Това разграничаване, разбира се, не можеше да бъде установено от Guthrie 1935, нито от Linforth 1941, West 1983 и Böhme 1991, които майсторски обработиха литературния (полисния) орфизъм, но без да забележат нелитературния (етносния). Въпреки моята прилежна употреба на по-европейски езици от българския (след ТО), едва към времето на симпозиума по древнотракийска история и култура в Комотини през 1992 г., но независимо от него Graf 1990 и 1991а обвърза орфическите литературни текстове с Дионисовата обредност (ср. и Graf 1974; 1980; 1985; 1991). Това е все още далече от обособяването на устния орфизъм като изследователски предмет, но съответствува на Rudhardt 1991, 1992 и 1992^2, който показа как терминологически съжителствуват митология (литературност) и обредност (нелитературност) в старогръцката реч. В началото на 90-те години Papachatzis 1993 отдели popular от state religion в Елада за времето на цялата Античност. Докато втората била догматична, заради внушенията на мита, първата била почит, изразявана чрез пречиствания и мистерии в по-висока степен на благочестие и набожност. Добрият пример тук бил Дионис, който стоел извън олимпийския пантеон, но първенствувал в народната религия и в хтоничните култове, при които се извършвали и очищения с кръвта на жертвопринесените бик/овен. В книжнината върху старогръцкия орфизъм това разграничаване в известна степен се съхранява, поради златните плочки в гробове на орфици и поради първите шест разчетени колонки на Дервенския папирус (последно Lacks–Most 1997). Ще се спра накратко на пресичането на преднамерената литературност с посветителната устност, внушено от текста на папируса.

В него νόμος е различено от φύσις. В col. 18 (по Merkelbach 1967) = col. XXII (по Lacks–Most 1997) Гея е изравнена с Майка, с Рея и Хера (*по установения ред*), т.е. νόμῳ, който не е по обичайния (естествения), т.е. φύσει (ср. Жмудь 1983). В col. 19 (по Merkelbach 1967) = col. XXIII (по Lacks–Most 1997) ὀϱϑῶς γινώσκοντες са ясно отделени от οὐ γινώσκοντες (ср. ТО: 162). Това противопоставяне не възпроизвежда литературно-спекулативното νόμος-φύσις, което е особено привлекателно за неоплатоническото тълкуване от Прокъл насетне и е отразено в орфическите химни (ср. OF II: 21, 247_3, 297_{c4}; 105, 159, 160 и ХО: № 64 с лит. за νόμος и OF II: 95, 121_2, 274_3 и ХО: № 10 с лит. за φύσις). Изписаното в папируса противопоставяне осмисля предписаното и непредписаното в орфизма, които са равнозначни на правилно и на неправилно. В орфическата теогония Нòмос е образът на установеното и е свързан с Правдата, с Дике-Дикайосюне (ср. West 1983: 73, 222). Такъв е той и в химна си, но именно там е снабден с γνώμαις ὀρϑοτάταισι (Quandt 1955: № 64, 9), което съвпада с определението в Дервенския папирус.

С други думи, зад все още началната литературна обработка на устната вяра в текста на папируса стои едно разделение, което трябва да има причини извън теогоническото митологизуване. Докато в Дервенския папирус от времето преди 300 г. пр. Хр. противопоставянето е между тези, които знаят *правилното*, и онези, които *не знаят* (кое е то), т.е. обучени и профани, в Гуробския папирус (след 300 г. пр. Хр.) употребата на νόμωι – *съгласно (установения) ред* – се отнася за измиването на посветени животни в река (OF II: 31, I_{12}). Както вече разтълкувах стиховете на Гуробския папирус (TD 1: № 9; за него последно Алексиева 2000: 15-16, която не разглежда това тълкуване) измиването на споменатите овен–козел (в Нил) преди жертвоприношението е епизод от типично Дионисова–Загреева обредност. Тя е възпроизведена от митологизуващия **Nonn.** Dion. XXIV 43-49 Keydell (TD 1: № 30), според когото реката Хидасп измила новия (втория) Дионис. Той се казва Бромий и след измиването си “понесъл цялата красота на Загрей”. Νόμωι е използувано и за установен обреден ред в текста на златната орфическа табличка от Рим, датирана във II в. сл. Хр. (OF II: 32_{g4}).

Следователно, в орфическата вяра-доктрина, която в никакъв случай не е държавна – по терминологията на Papachatzis – е скрита изглежда двойна смисловост на противопоставянето νόμος-φύσις. Едното му значение е отразено в орфическата книжнина и би трябвало да се мисли като посветени (в текстовете) и непосветени (в тях). Другото значение е скрито в етносния (устния) орфизъм и сигурно разграничава знаещите правилата (на обредността) от незнаещите. Само че във втория случай значенията са доверително споделени, докато в първия познаването на написаното лесно може да се превърне в запаметяване и по-късно – в площадно шарлатанство.

Етносната вяра-доктрина изисква уредбата на основните свещенодействия λεγόμενα – (δεικνύμενα) – δρώμενα, т.е. казано (произнесено) – (показано, представено) – извършено. Свещенодействията образуват мистериалното посвещение, но онова, без което то никога не може да се случи, е казаното/произнесеното. От Платон насетне огласяването на свещения логос се означава с термина ϑυηπολία – логос, който прави обред (последно ХО: 15-31; ср. коментара у Carson 1992: 51-54 за думите на Симонид ὁ λόγος τῶν πραγμάτων εἰκὼν ἐστὶν).

Образуван от гл. ϑύω в значението му на изгаряне на растения (жито, плодове) и на смола (тамян), т.е. на безкръвни жертвоприношения, и от гл. πολέω/πολεύω (заоравам), *логосът прави* (изрича–представя–изпълнява) *обред* в кръгло (очертано със свещена бразда) пространство с олтар в центъра му (пресечната точка на оста Слънце–Огън с Великата богиня-майка). В такъв орфически теменос – най-простата форма на доктринално светилище – вярващите се озовават в éкстасис или биват обсебени от ентусиасмòс (ср. ϑυία в значение на вакханки у **Aesch**. Sept. 498, 836 Murray и на Дионисов празник на елейците у **Paus**. 6. 26. 1 Rocha-Pereira).

Посветените (в текстовете) и непосветените (в тях), т.е. знаещи–незнаещи са мислени фигури в контекста на Платоновия орфически диалог "Федон" и по-точно в трите пасажа, известни от OF II: 5, 6 и 7 (= **Plat**. Phaed. 69C, 70C и 62B Burnet). В първия откъс тези фигури са разпознати във фразата на посветените участници в мистериите, че мнозина носят нартекс (Дионисовия тирс), но малцина са вакхи (обсебени от бога, от божествената Памет-Познание – б.м.). Във втория пасаж Платон се позовава на παλαιὸς λόγος за връщането на душите от Хадес. Това е частично огласяване на мистериалната представа за Смъртта–Новото раждане на бога-Син на Великата богиня-майка, философски литературизирана от Питагор в синкретизъм с египетските идеи за прераждането (преместването на душите, метемпсихозата). Съобщеното от Платон е необходимо за посвещението на адептите, както добре се вижда от коментара на Kern в OF и от приведените в него съпътстващи текстове, главно на схолиаста и на Олимпиодор. Третият откъс е най-важен, защото споменава (τά) ἀπόρρητα – тайните, секретните, забранените за споделяне (неща). В тях имало логос за всички хора, които са под стража, в затвор, но човек не бивало да освобождава сам себе си и да бяга от този затвор.

С това се изчерпват признатите орфически фрагменти от "Федон", които изправят литературния орфизъм пред проблема за прераждането на душата, смисляно като отиване към и връщане от Хадес. Метемпсихозата, както се знае, не се превръща в общоелинска вяра-упование, тъй като не отменя (кармичната – б.м.) обвръзка с предишния живот и налага на душата да изтърпи неизтърпяното (възмездие – б.м.) в новото си тяло. Отиването към и връщането от Хадес не е движение на устойчив обект, който съществува като двойник или като посредник, поради което паралелите с шаманите, които "отивали и се връщали" (ср. коментара у Платон 1982: 631, бел. 27), биха били твърди напрегнати. Движението към–от е бреме на изживяното/стореното, което орфическата енергийна безсмъртност може да отстрани както с езотерично общуване, така и с мистериална вяра. Полисният дионисизъм, който е "култура на лудостта" (на другостта), се разпространява обикновено в маргинални среди, където "мнозина носят нартекс, но малцина са вакхи". Той не е личностно общуване с бога. При изповядването на устния орфизъм обаче, менадическият бог е богът на Отвъд, т.е. на Живота в Отвъд (ср. за същото и Cole 1993: 295).

Plat. Phaed. 77E Burnet влага в устата на Сократ едно изречение, което е вписано във втория аргумент за безсмъртието на душата, а именно, че *ученето е припомняне*. Сократ смята, че отрицанието на смъртта като неизбежност ще се преодолее с ἐπωδή, което да се извършва всеки ден. Еподé се превежда обикновено с баене, заклинание срещу зло и за добро (ср. последно Попов 1995: 47). Тези значения не са достатъчни, защото свеждат свещенодействието до "народно магическо средство за лекуване, което лежи в основата на образа на музиканта-лечител Орфей” (ср. коментара у Платон 1982: 632, бел. 34). Еподѐ се пее/напява/припява. **У Her**. 1.132.3 Legrand/Feix, то е представено като възпроизведена/изпята теогония. Персийският маг ἐπαείδει ϑεογονίην, т.е. разказва, пеейки, раждането на боговете или ги изброява, споменавайки деянията им (ср. коментара към Херодот 1986: 237, бел. 95). Еподѐ не е за всеки, а за познаващите въздействието му. То е свързано с жертвоприношение у **Aesch**. Agam. 1417-1418 Murray. В стиховете Клитемнестра укорява хора, загдето я прогонва в изгнание след като убива Агамемнон, докато него пощадил преди това, когато пожертвувал любимото й дете като че ли то било агне, за да смири тракийските ветрове. Изразът е ἐπῳδίν Θρηκίων ἀημάτων (ср. ИИТ I: 86 и Есхил 1982: 291). **Plat**. Resp. 364B Burnet също изравнява еподѐ с жертвоприношение, което е ϑυσία, най-голямото и най-важното (за него вж. Rudhardt 1992^2: 257-271).

Както в този пасаж, така и у **Plat**. Resp. 426B Burnet еподѐ може да прозвучи в ниско значение, когато става дума за порочните безделници, на които нито лекарства, нито изгаряния, изрязвания, амулети и еподѐ няма да помогнат. Най-високото му значение обаче, е израз на божествената воля. **Aesch**. Eum. 649 Murray споменава думата в отговора на Аполон към хора, който съди Орест за убийството на майка му Клитемнестра. Аполон напомня, че баща му (Зевс) не е открил (сътворил) еподѐ срещу смъртта.

Богът разкрива усилие за свещен припев с огромна сила, който да превъплъщава смъртния в безсмъртен. **Plat**. Symp. 202E Burnet разумно напуска това непосилно равнище с помощта на Ерос. Ерос е описан като демон, който предава молби и жертвоприношения на боговете, изпратени им от хората, а на хората – заповеди и благоразположения от боговете. Демоните, продължава Платон, запълват празнината между боговете и хората така, че вселената да осъществи вътрешната си връзка. Заради демоните мантиката става възможна и жреците имат успех, когато правят τὰς ϑυσίας καὶ τελετὰς καὶ τὰς ἐπῳδάς. Освен Ерос, и човек може също да бъде δαιμόνιος, както и ϑέιος, т.е. да е обладан от божество (ср. **Ibidem** 203A Burnet и ХО: 24 с лит.). Такъв човек е **Учителят**, казано на орфически език. Това се разбира напълно ясно от самия **Plat**. Phaed. 78A Burnet, където в отговор на въпроса къде ще се намери човек, който да припява, за да отстрани страха от смъртта, Сократ отговаря – Елада е голяма, а и толкова варварски народи има, че все ще се открие такъв способен мъж.

Пасажът лежи точно в пресечната точка между литературния старогръцки и етносния тракийски орфизъм, отчетливо доловима и у **Plat**. Charm. 156D-157C Burnet. В текста се появява тракийски лечител измежду учениците (последователите) на Залмоксис, т.е. на посветения във вярата-доктрина Учител, който владее еподѐ. Сведението е много известно (вж. Платон 1979: 251-252), но, разбира се, не е поставено от Kern в орфическите фрагменти и не е коментирано от изследвачите на литературно-философския орфизъм (като извор за “гето-дакийската религия” вж. Sanie 1995: 261-262), защото не им помага.

Словото на **Учителя** е определено като припяване/внушаване на устоите на σωφροσύνη, т.е. на разумността, която регулира културата-поведение по изтъкнатата вече схема ѐтос-промисъл-култура-поведение (пайдейа). Разумността в качеството си на умереност и въздържание е противопоставена на μανία (ср. Ксенофонтовите спомени за Сократ у **Xen**. Apomn. 1.1.16 Marchant). С други думи, припяването на свещени слова лекува/хармонизира душата и, следователно, тялото. За да продължа с Платоновата терминология на Всичкото/Цялото/Цялостността, ще допълня, че хармонизирането на разума, чувствата, волята и етоса (нравствеността) е лечение или постигане на ѐкстасис, на сближение с божествената Памет-Познание. Това се вижда и от допълнението на **Plat**. Phaed. 158B Burnet, където свещените песнопения се приписват и на хиперборееца Абарис, сиреч отнасят се към Аполоновата хиперборейска персонификация на мъдрото просветление. То е типичната образност за тракийските орфици-царе, които са вярвани антроподемони в Отвъд. Такъв е и Залмоксис в текста на Платон. Той е ϑεός, равностоен на δαίμων (ср. **Her**. 4.94.1 Legrand / Feix), сиреч посредник, който е божествен, и в това си качество посвещава в (сближава с) Паметта-Познание.

Това изречение е самонадеяно, защото накърнява естеството на една духовност, която е премълчавана още през древността, и я превръща в предмет на изследване. Ако естеството бъде оприличено на един археологически обект, който също е безмълвен и поради тази причина е останал съкровен в себе си, разкопаването му ще го разруши. Занаятът да се руши с археологически проучвания (Fol 1996a: 61), сега неизбежно ме връхлита при опита да се запише/опише една устност, т.е. да се формализира тя словесно. Разрушителната словесна формализация може да се избегне, само ако премълчаната вяра-доктрина се мисли като *станала след/чрез промяна* по значението на глагола μεταφύομαι, който се отнася за подобни занимания. Ставането след/чрез промяна засяга онзи, който се опитва да остане с видението за Историята като епизод от космическите метаморфози на Вселената и да участвува в тях, понеже е от "божествено семе" (ср. de del Sastre 1993: 92-93). Следователно, вместо да разкопаваме безмълвието, по-добре е да (се) променяме, за да улавяме метафорите-послания, които би трябвало да ни достигат и в полисната, и в етносната култура-поведение. Така би се потвърдила подозрителната тавтология different cultures are different, формулирана заради опасенията на автора от структуралните уравнения (Kirk 1970: 28, 42-83) в човекознанието, в което очевидните неща са много по-трудни за дефиниране от не-очевидните.

От и след Питагор и благодарение на Платон устното орфическо учение се превръща в интелектуално убежище на избрани посветени от полиса, докато не излезе по улиците, където орфеотелестите причакват клиентите си. Литературният орфизъм борави с богат понятиен инструментариум и за трите модела на своя Космос – космогоническия, митологическия и доктриналния (верския), – но не съгражда четвъртия, социалния. За него в полиса няма място (ср. последните студии у Borgeaud 1991). Обявеният за родом от Тракия Орфей стои, заедно с други певци-поети и учители, в тракийска поредица, която започва, както може да се очаква, с хиперборееца Олен. Имената на тези герои и приписаните им стихове звучат на старогръцки като ехо от слаба поезия (вж. мнението на Павзаний с коментар у ХО: 9-11), която обаче, Елините уместно задържат в своята творческа традиция (Böhme 1991).

Това ехо е предомирово вдъхновение и то именно изпраща другата метафора-послание, която изисква ставането чрез промяна на нагласата. Промяната на нагласата е едничката възможност ехото да бъде чуто като тракийска устна аристократическа доктрина преди тя постепенно да започне да се снизява през и след IV в. пр. Хр. Тази вяра-доктрина е и наследството на югоизточно-европейската и на западно-малоазийската устност, синкретизирана с вярванията, обредните практики и монотеистичните идеи в Източното Средиземноморие, Персия и Египет. От друга страна, устният – не и литературният – орфизъм реликтово се съхранява във фолклора, където се таява в масовата мистериалност. Извън нея името на Учителя ще остане без Словото си, но в образа на планинския юнак, който в оспорваната "Веда Словена" ще се появи на български език в прелестната си форма Орфен/Уфрен (вж. Verkovitsh 1874: №№ 11-13; Верковичь 1867: passim).

Тракийският етносен орфизъм може да бъде разбран само чрез старогръцкия, защото е различим като резултат от взаимодействието литературност–устност. В него се открояват както заимствувани съставки (за египетските вж. примерно Morenz 1975; Антес 1977; Sorel 1995: 50-57; за семитския произход на мита за разчленения Дионис ср. Burkert 1992: 125-127), така и компактно възприети идеи/образи. Взаимодействието, за което говоря, се изразява в усвояването на европейската, малоазийската и южноиталийската етносна доктринална обредност-вяра от елинската полисна пайдейа. От своя страна, орфическата обредна мистериалност се сближава със старогръцката литературна ре-интерпретация, която прониква в Балканския, Малоазийския и Апенинския полуостров. Тъй както Дионисовата обредност си остава жива старина дори в Атина, а тамошните орфически затворени общества – опит за оттегляне от недобродетелния демос, така в обширни земи на трако-фригийската контактна зона, политическият и идеологическият словесен и изобразителен изказ ще се интернационализират със старогръцки изразни средства.

Тракийският орфизъм е Другост, пред която съпоставянето Елини–Варвари е извороведски и методически напълно безпомощно. Тракийският орфизъм е хипотезата за Времена–Пространства на духовно търсене, които протичат и се формосъздават в единствената по рода си културно-историческа обстановка в Югоизточна Европа и в Северозападна Мала Азия с прилежащите им острови, както и в Южна Италия. Протяжностите и техните пространства се пораждат от начините на мислене, които по-горе бяха определени като моносценичен/синоптичен, демонен, изборен и епифанен. В предмета на изследването, който историографски се разполага в Линейно време, тези видове мислене създават интерактивно поле от Митологическото време с неговото Пространство на вярата, Циклическото време с Пространството на съизживяването, Агоналното време с Пространството на самотността и Доктриналното с онова на озарението.

Сега трябва да се чуе упрекът, че, от една страна се обобщават езотерически занимания, докато от друга се заличават отдавна прокопани граници между установени типове общества и култури. В моя опит обаче, установеното е отхвърлено, поради простата причина, че когато нещо се моделира (=описва), то вече е станало, но по различен начин у всеки авторов логос. Поради това обезпокоително обстоятелство, научните занимания и житейските дела са понастоящем напълно улеснени с един-единствен начин на мислене, който кодира всичко що е за кодиране в двоичен компютърен код 0 и 1. Така се избягват усложненията от разликите при ставането на едно и също нещо в различни мислимости.

Главният герой на драмата Клио в тази книга няма етно-генетичен статут и не е структурално-антропологизиран в двоичен код. Със Словото на Учителя той призовава видението си, което го спохожда благосклонно заради промяната у него. Тя настъпва при мистериалното му посвещение.

---

* *Извлечение от "Тракийския Дионис. Книга трета: Назоваване и вяра". Под печат в Университетско издателство "Св. Кл. Охридски", София.*

ЛИТЕРАТУРА

Антес Р. 1977. Мифология в древнем Египте. В: **Якобсон В. А.** (Ред.) 1977. Мифологии древнего мира. Наука. Москва, 55-121.

Верковичь Ст. 1867. Древная Болгарская Пѣсня объ Орфеѣ. Университетская типографія. Москва.

Жмудь Л. Я. 1983. Орфический папирус из Дервени. – *Вестник древней истории*, 2, 118-139.

Крыжицкий С. Д. – Лейпунская Н. А. 1997. Ольвия. Раскопки, история, культура. Возможности Кимерии. Николаев (= Николаевская Библиотека, выпуск 4).

Платон 1979. 1982. Диалози том 1-2. Превод Г. Михайлов и Б. Богданов (за т. 2 и П. Димитров). Наука и изкуство. София.

Попов Д. 1995. Богът с много имена. Свят–Наука. София.

ТО = Фол Ал. 1986. Тракийският орфизъм. Университетско издателство "Св. Кл. Охридски". София.

Херодот 1986. 1990. История. Част I и II. Превод П. Димитров. Наука и изкуство. София.

ХО = Фол Ал. 1995. Химните на Орфей. Борина. София.

Boïadjiev D. 2000. Les relations ethno-linguistiques en Thrace et en Mésie pendant l'époque romaine. Presses Universitaires "St. Kl. Ohridski". Sofia.

Borgeaud Ph. 1996. La Mère des dieux. De Cybèle à la Vierge Marie. Seuil. Paris.

Böhme R. 1991. Der Lykomide. Tradition und Wandel zwischen Orpheus und Homer. Verlag Paul Haupt. Bern–Stuttgart.

Burkert W. 1992. The Orientalizing Revolution. Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age. Harvard University Press. Cambridge-Massachusetts-London.

Burkert W. 1996. Greek Temple builders: Who, Where and Why? In: **Hägg R.** (Ed.) 1996. The Role of Religion in the Early Greek Polis. – *Proceedings of the Third International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 16-18 October 1992 (= Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, Series in* 8^0*, XIV)*, 21-29.

Carson A. 1992. Simonides Painter. In: **Hexter R.–Selden D.** (Eds.). 1992. Innovations of Antiquity. Routledge. New York-London, 51-64.

Cole S. G. 1993. Voices from beyond the Grave: Dionysus and the Dead. In: **Carpenter Th. H. – Faraone Chr. A.** (Eds.) 1993. Masks of Dionysus. Cornell University Press. Ithaca and London, 276-295.

Crişan I. H. 1986. Spiritualitatea Geto-Dacilor. Repere istorice. Albatros. Bucureşti.

de del Sastre El. C. 1993. El hombre entre la filosofia y el mito. - *Faventia* 15/1, 91-96.

Fol Al. 1996a. Remarques sur une archéologie des identités dans les Balkans. In: **Ch.-Ol. Carbonell** (Éd.). 1996. De l'Europe. Identités et identité. Mémoires et mémoire. Presses de l'Université des Sciences Sociales. Toulouse, p. 61-64.

Frost Fr. J. 1996. Faith, Authority, and History in Early Athens. In: **Hellström P–Alroth Br.** (Eds.) 1996. Religion and Power in the Ancient Greek World. – *Proceedings of the Uppsala Symposium 1993. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala (= Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilization 24)*, 83-89.

Garland R. 1993. Strategies of Religious Intimidation and Coercion in Classical Athens. In: **Hellström P–Alroth Br.** (Eds.) 1996. Religion and Power in the Ancient Greek World. – *Proceedings of the Uppsala Symposium 1993. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala (= Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civiliza-tion 24)*, 91-99.

Graf Fr. 1974. Eleusis und die orphische Dichtung Athens in vorhellenistischer Zeit. Walter de Gruyter. Berlin–New York (= Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 33).

Graf Fr. 1980. Milch, Honig und Wein. In: Perennitas. Studi in onore di Angelo Brelich. Edizioni dell'Ateneo. Roma, 209-221.

Graf Fr. 1985. Griechische Mythologie. Artemis. Zürich-München.

Graf Fr. 1988. Orpheus: A Poet Among Men. In: **Bremmer J.** (Ed.). 1988. Interpretation of Greek Mythology. Routledge. London, 88-106.

Graf Fr. 1990. Dionysian and Orphic Eschatology: New Texts and Old Questions. In: **Carpenter Th. H. – Faraone Chr. A.** 1993 (Eds). Masks of Dionysus. Cornell University Press. Ithaca and London, 239-258.

Graf Fr. 1991. Religion und Mythologie im Zusammenhang mit Homer: Forschung und Ausblick. In: **Latacz J. (Hrsg.)** 1991. Zweihundert Jahre Homer-Forschung. Colloquium Rauricum Bd. 2. Teubner. Stuttgart und Leipzig, 331-362.

Graf Fr. 1991a. Textes orphiques et rituel bacchique, À propos des lamelles de Pélinna. Dans: **Borgeaud Ph.** (Éd.) 1991. Orphisme et Orphée. En l'houneur de J. Rudhardt. – *Recherches et Rencontres. Publications de la Faculté des Lettres de Genève 3*. Droz. Genève, 87-102.

Graf Fr. 1999^2. Magic in the Ancient World. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London (= Idéologie et Practique de la Magie dans l' Antiquité. 1994. Les Belles Lettres. Paris).

Guthrie W. K. C. 1935. Orpheus and Greek Religion. Methuen and C° Ltd. London (= Orphée et la religion grecque. Étude sur la pensée orphique. 1956. Payot. Paris).

Kirk G. S. 1970. Myth. Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures. Cambridge University Press. Berkeley and Los Angeles.

Lacks A.–Most Glenn W. 1997. Studies on the Derveni Papyrus. Clarendon Press. Oxford.

Linforth Iv. M. 1941. The Arts of Orpheus. University of California Press. Berkeley and Los Angeles.

Malkin I. 1987. Religion and colonization in ancient Greece. Brill. Leiden (= Studies in Greek and Roman Religion 3).

Malkin I. 1996. Territorial Domination and the Greek Sanctuary. In: **Hellström P–Alroth Br.** (Eds.) 1996. Religion and Power in the Ancient Greek World. – *Proceedings of the Uppsala Symposium 1993. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala (= Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilization 24)*, 75-81.

Merkelbach R. 1967. Der orphische Papyrus von Derveni. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 1*, 21-32.

Morenz S. 1975. Ägypten und die altorphische Kosmogonie. In: **Morenz S.** 1975. Religion und Geschichte des alten Ägypten. Gesammelte Aufsätze. Hermann Böhlaus Nachfolger. Weimar, 452-495.

OF = Kern O. 1963². Orphicorum Fragmenta. Berolini apud Weidmannos.

Papachatzis N. 1993. Greek Popular Religion in the Last Centuries of Antiquity. Grazer Beiträge. Zeitschrift für die klassische Altertumswissenschaft. SupplBd. V: Religio Graeco-Romana. Festschrift für Walter Pötscher, 145-156.

Powell B. 1991. Homer and the Origin of the Greek Alphabet. Cambridge University Press. Cambridge.

Quandt W. 1955 (= 1962, repr. 1973). Orphei Hymni. Berolini apud Weidmannos.

Rudhardt J. 1991. Quelques réflexions sur les hymnes orphiques. Dans: **Borgeaud Ph.** (Éd.) 1991. Orphisme et Orphée. En l'houneur de J. Rudhardt. – *Recherches et Rencontres. Publications de la Faculté des Lettres de Genève 3.* Droz. Genève, 263-283.

Rudhardt J. 1992. De l'attitude des Grecs à l'égard des religions étrangères. – *Revue de l'Histoire des Religions CCIX*, fasc. 3, 219-238.

Rudhardt J. 1992². Notions fondamentales de la pensée religieuse et actes constitutifs du culte dans la Grèce classique. Picard. Paris (= Antiquité/Synthèses 3).

Rutkovski B. 1986. The Cult Places of the Aegean. Yale University Press. New Haven and London.

Sanie S. 1995. Din Istoria culturii si religiei Geto-Dacice. Editura Universitatii "Al. I. Cuza". Iasi.

Sinn Ulr. 1996. The Influence of Greek Sanctuaries on the Consolidation of Economic Power. In: **Hellström P–Alroth Br.** (Eds.) 1996. Religion and Power in the Ancient Greek World. – *Proceedings of the Uppsala Symposium 1993. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala (= Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilization 24)*, 67-74.

Sîrbu V. 1993. Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea Geto-Dacilor (pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei). Museul Brăilei. Editura Porto-Franco. Galaţi.

Sorel R. 1995. Orphée et l'Orphisme. Presses Universitaires de France. Paris (= Que sais-je: 3018).

TD 1 = Fol Al. 1993. Der thrakische Dionysos. Erstes Buch: Zagreus. Universitätsverlag "St. Kl. Ochridski". Sofia.

Verkovitsh Et. J. 1874. Le Veda Slave. Chants populaires des Bulgaresde Thraceetde Macédoine de l'époque préhistorique et préchrétienne. Vol. I. Imprimerie de l'État. Belgrad.

West M. L. 1983 (repr. 1998). The Orphic Poems. Clarendon Press. Oxford.

Alexander Fol

THERE IS NO WORD WITHOUT TEACHER

(Summary)

The study begins with the specification how the source material clarifies the classificatory term. This becomes possible in the process of the building of the Hellenic paideia (culture=behaviour/attitude), which is the other name of the *hellenization* from Crete to North. I denote this process as *internal Hellenization*, i.e. cultural-historical mastering of the demo-geogrpahic space. This masteriong does pass through the Minoan, Mycenaean and Polis' epochs. Pelasgians (?) and Thracians are displaced, driven out and hellenized in the motion of the internal Hellenization from the Microasianic coast line along the whole length of Hellespont, the northern Aegean islands Lemnos, Thasos, Samothrace, Naxos, Imbros and the areas of the future continental Hellas (Boiotia, Thessaly, Attica, Phocis).

The internal Hellenization is self-becoming-aware-of, which is well-knitted together with the *external Hellenization*, i.e. by the s.c. Great Greek Colonization, because of the ultimate and persisting recognition and identification of the Other. When the classificatory term *Thracian orphism* is used to define the orality of the genuine athmosphere of the doctrine/faith in the background of both internal and external Hellenization, than it becomes completely clear that Orphism is ethnos' quality, which is due to the functionning of the kinds of Thinking-Time-Space. The *polis'-ethnos'* dichotomy, obvious even in Athens till the recording of the Homeric poems under Peisistratus and even after that, was not thought as key of decoding of the Orphism either by Guthrie 1935, or by West 1983, to show only some of the basic studies. After the discovery of the orphic Derveni papyrus however, it became clear that the difference between the initiated and the non-initiated (these who know the sacred logos and these who do not) acquires the context of, firstly – the three well-known passages of **Plat.** *Phaed.* 69C, 70C and 62B Burnet, where these figures are discerned, and, secondly – also the *logos, which makes rite*, i.e. the ϑυηπολία (recently XO: 15-31).

The transition from unknowing to knowing is going on, as it is notified, by means of ἐπῳδή. The epodè is not mumble incantation (popular magic technique for healing), it is being sung (chanted, keened) and even can be a sung theogony (cf. **Her.** 1.132.3 Legrand/Feix, where a Persian sacrifice is described). In **Aesch.** *Eum.* 649 Mazon, the epodè is sacred refrain against the death and, therefore, does possess an enormous power to reincarnate the one who can hear it. If a man is δαιμώνιος, but also ϑέιος, i.e. mastered by a divinity (**Plat.** *Symp.* 202E Burnet), he can be the Teacher. **Plat.** *Phaed.* 78A Burnet explains where such man who can sing in accompaniment so to throw away the fear of death can be found out. Socrates replies that Hellas is large and also there are so much Barbarian peoples that surely such enabled man will be found.

The passage lies exactly in the point of intersection between the literay Greek and the oral Thracian orphism. This point is most clearly perceptible in **Plat.** *Charm.* 150D-157C Burnet, where the (Thracian) healer appears among the disciples of Zalmoxis. The initiated in the doctrine-faith Teacher, who masters epodè, "heals", i.e. he harmonizes the soul and the body. Zalmoxis, who is daimon (**Her.** 4.94.1 Legrand/Feix), but also theòs in the text of Plato cited above, is the typologized image of the Teacher-Barbarian and is equalized with Orpheus, the "Hyperborean" Olenos and Abaris.

The oral Thracian orphism is not an observed Otherness, translated and denoted in ancient Greek. It is discernible as a result of the cultural interaction polisness-orality and not as an examination of the Hellenes-Barbarians antinomy. Its carrier, the believer, is not placed in the usual binary cultural and political opposition, but he is defined as a man wished for *to hear, to see, but also to carry*. The main question – whether some of the heroes of the living Antiquity are aware of the difference between these three staseis of the spirit, has positive answer – yes, the initiated in the Teaching/Faith.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Иван Маразов

ВИЗУАЛНИТЕ ЗНАЦИ НА РИТУАЛНАТА ОБСЦЕННОСТ

Съвременната наука за античността положи много усилия за изследване на "*порнографията*", т.е. на отражението на еротиката и секса в литературата и изкуството (Johns 1982; Keuls 1985; Dover 1989; Halperin, Winkler, Zeitlin 1990; Henderson 1991; Richlin 1992; Cantarella 1994; Kampen 1996; Thornton 1997). От друга страна, както етнологията, така и науката за мита и обреда, съсредоточиха вниманието си върху изучаването на кода на сексуалността (отношенията между половете) като един от основните езици на митопоетичното мислене (Heusch 1971; Calame 1977; Tyrrell 1984; Winkler 1990; Héritier 1994;1996; Hawley&Levick 1995; Cohen 1995). Но все още, при анализа на изобразителните извори за сексуалността, не са решително разграничени профанното и сакралното в значенията на този обсценен език. И луксозната монография на Тимоти Тейлър (Taylor 1996) е по-скоро опит за историческо подреждане на еротични изображения, отколкото намерение за разкриване на имплицитния им митопоетичен смисъл. Именно поради това все още е толкова трудно да бъдат преведени за днешната аудитория "обсценните" послания на архаичното изкуство. Задачата на тази статия е да предложи опит за осмисляне на този род съобщения, запазени във визуалните извори за древното изкуство, както и да разкрие някои от изобразителните средства, чрез които те се "превеждат" на друг език и формират друг тип текст (ср. Окладникова 1999).

В мита и обреда обсценният език е често срещана форма на дискурс (Henderson 1991). Обикновено се приема, че "срамните" думи (*aischrologia*) и "срамните" жестове се използват в култове, обреди и мистерии, свързани с идеята за плодородие, тъй като откритото съотнасяне с половите органи и сексуалните отношения магически "стимулира" размножаването. Наистина, показателно е, че като език обсценността характеризира най-често "женската" обредност (напр. Бабинденската, вж. Маразов 2001с). Някои автори виждат в обсценността само проява на "народната религия", която стои далеч по-ниско от официалната. Всъщност обаче този тип обредно поведение, който е свойствен обикновено за карнавалния тип култура (Бахтин 1978; Baroja 1979), има за цел да наруши общоприетите и традиционно задължителните норми на социално общуване. Обсценният тип комуникация се гради върху временно пренебрегване и дори инверсиране на установените от традицията правила. В архаичните култури, които са основани върху етичната опозиция "срам-чест" (Gilmore 1987), "срамното", като противоположност на "достойното", въплъщава негативния полюс на поведението, точката в която то преминава в своето пълно отрицание – *антиповедението* (Успенский 1985). И тъй като този тип традиционни култури са предимно патриархални, естествено е да очакваме, че и категорията "срамно" ще се базира на унижаващото мъжа сравнение с жената, което ще продуцира обсценни смисли и образи.

Изобразителният превод на този тип обсценни съобщения се състои главно в създаване на иконографски фонд от жестове, които повтарят жестиката на ритуалното поведение не само в нейната експресивност, но и главно, с нейната семиотичност. Повишената като интензивност, неконтролирана динамика превежда аномалното състояние на лиминалните същества като сатири, силени, кентаври, варвари. Тя цели да създаде общо усещане за състояние на хаотично движение, ръководено единствено от нагона, без рационален смисъл и социална/естетическа цел. Тези антисоциални същества, освен че са диви и чужди, в очите на древния елин са и смешни, тъй като въплъщават всичко онова, което е в сферата на антиповедението и извън идеала, т.е. те са извън обхвата на "сериозното", а оттук и на сакралното. Във варварското изкуство пред жестовете изобщо не стои задачата да предават емоционална изразителност или сюжетна обвързаност, което още повече изчиства техния знаков характер.

"Срамното" е аспект на по-широката миторитуална категория "*мръсно*" (Douglas 1970; Redfield 1975:160-270; Parker 1990). А тъкмо в сферата на обреда тя играе изключителна роля, като отбелязва лиминалност и дори "чуждост", която трябва да бъде преодоляна в процеса на прехода от едно състояние в друго. Именно в ритуала и чрез него "мръсното" е сдържано в рамките на конструиращия модел на "чистото" (Redfield 1975:183). Ритуалната обсценност има за задача, чрез временно "символично" преобръщане на ценностната система на социума, чрез огледалната смяна на йерархичните позиции, да разреши кризата в обществото като ново връщане към нормата, т.е. към чистото.

В цветови код мръсното се експлицира като *черно*. В кръга на кабирическите мистерии този цвят играе изключително важна роля. Освен пигмеите, които изглежда се асоциират със самите божества, редица топоними и лични имена на герои от този култов кръг носят белега на същата асоциация. Може да започнем с имената на основните божества на Самотраки, в самата етимология на които присъства значението за "черно" *Axio-*: *Axiokersa*, *Axiokersos, Axieros* (Hemberg 1950; Cole 1984; Detschev 1976:s.v.; Ehrhardt 1985). Името на *Aithiops*, сина на Хефест, произлиза от корена **Aith-*, със значение "почернял, изгорял от слънцето" (Bérard 2000:398). Буркерт посочва, че тъмният цвят на един от аргонавтите *Aithalides* (Burkert 1970) го свързва тясно с ковачите от Лемнос, защото и самият остров бил наричан *Aithalia* (Polyb. 34.11.4; Steph. Byz. s.v.). Това е един митологичен ковашки епитет, сравним с името на ирландския митичен ковач *Salach* ("мръсен, саждив, вонящ" – DIL:41,9). Друг аргонавт носи името *Erginos*, което може да се етимологозира като "тъмен" (Detschev 1976:s.v.).

Показателно е, че именно на "черния" Лемнос той побеждава в бягане всички останали бързи военни герои от експедицията за златното руно (за бързината като качество именно на воина вж. Vidal-Naquet 1983; Маразов 1992). Така аргонавтите Еталидес и Ергинос образуват характерна Кабирическа и ковашка двойка; "саждиви-тъмни-мръсни", на епическо равнище те повтарят образа на Лемноския Хефест и на Самотракийския Аксиокерсос. Показателно е, че и Одисей е обозначен с "черна кожа" и къдрава коса, т.е. с характерните за пигмеите белези (Irwin 1974:114). Може би тази черта отговаря на мъжкия идеал за красота у гърците, в който изгорелият от слънцето мъж е противопоставян на женската белота, както и на изнежените варвари (Ballabriga 1986:210). Но тъй като този идеал е едва постепически, не е недопустимо да видим и намек за кабирическо "етиопизиране" на Одисей, който, макар и герой, е "антигероично" "пигмеизиран" в чернофигурните вази от Тиванския Кабирион. Но нали той бил посветен в тайните на Самотракийските мистерии? От друга страна, в "Илиада". чернокос е и Хектор. Това не е етнографски белег, а по-скоро знак за статусно състояние – може би и той, като се има предвид ареала, в който се ограничава ролята му, е бил посветен в мистериите на Кабирите (вж. дискусията за смисъла на този епитет у Hall 1989:40). Показателно е, че речта на Одисей в трагедията "Циклоп" на Еврипид е стилистически сходна с начина на изразяване, свойствен на сатирите (Hall 1998:27n46), а сатирите, от своя страна, са изоморфни с пигмеите. Съветник на Одисей е черният Еврибатес (*Od.*19.246-248). В този контекст красноречиво прозвучава името *Aithon*, под което самият Одисей се представя при тайното си акустиране на Итака. Не се обръща внимание на многозначителното съвпадение между етимологичния смисъл на това странно име с "пигмейската", "черна" характеристика на героя – Етон е негов скрит двойник, но в архаичния епос името не по-малко красноречиво дегизира, отколкото дрехата. Не е без значение и обстоятелството, че Одисей първо се представя на Итака под чужда идентичност – като търговец на метал, а след това и като аед, което естествено трябва да го обозначи с подходящо име (за черния цвят в названието на металите вж. Иванов 1983). Всъщност и той, както Еталидес на Лемнос, удържал победа над претендентите за ръката на Пенелопа в своя дворец, макар че и той в тази ситуация не е героичен персонаж, а е преоблечен като странник-просяк, т.е. като представител на низша социална прослойка, което в още по-голяма степен скрива собствената му идентичност. Може би приликата между двамата, състояща се в общата им позиция на "чужди", в общата им същност на вестители, т.е. на медиатори (Етон разказва на Пенелопа и Телемах за Одисей) е довела и до асоциативното им назоваване със семантично близки имена. Етон предшества появата на Одисей на Итака, както Еталидес възвестява завръщането на Кабирите на Лемнос след деветгодишно отсъствие.

Черни, мръсни са и епически персонажи, които с поведението си нарушават обичайните правила. Такава е прислужницата в дома на Одисей *Melantho* (Черната), встъпила в промискуитетни връзки с претендентите за ръката на нейната господарка. Поради тези свои постъпки тя е наречена в епоса "кучка", т.е.

нейното безсрамие се превежда и в животински код. Тя постоянно се кикоти неприлично (Levin 1982), което отново отразява връзката между неконтролираната сексуалност и смеха.

Според мен именно миторитуалният смисъл на черния цвят като знак на “нечистото” и “чуждото” довежда до странния на пръв поглед *иконографски избор* на *пигмеите* като главни персонажи във вазите от Тиванския Кабирион (Wolters,Bruns 1940; Daumas 1998). Нещо повече, вазописта в тези съдове от 5-4 в. пр. Хр. е изцяло анахронично чернофигурна, вероятно за да подчертае и в цветови код значимостта на черното. Ако приемем, че и златните вази от Панагюрското съкровище са съставлявали единен култов сервиз за посвещение в мистериите на Кабирите (Маразов 2001b), появата на *негърски глави* в изобразителния текст и на фиалата, и на амфората-ритон не трябва да ни изненадва. Те могат да се разглеждат като визуален знак на чуждото (в етнически-расов код – Маразов 1999 а), на ритуално нечистото, чрез който се отбелязва ситуация на сакрифисиална криза в социума (Girard 1981; Marazov 1995a). Това състояние връща обществото към предвремето, когато все още не са били установени социалните институции, към блаженството на хаоса от “златния век”, в който продължават обаче да живеят митичните етиопи и в “историческото” време (Ballabriga 1986; Маразов 2001a).

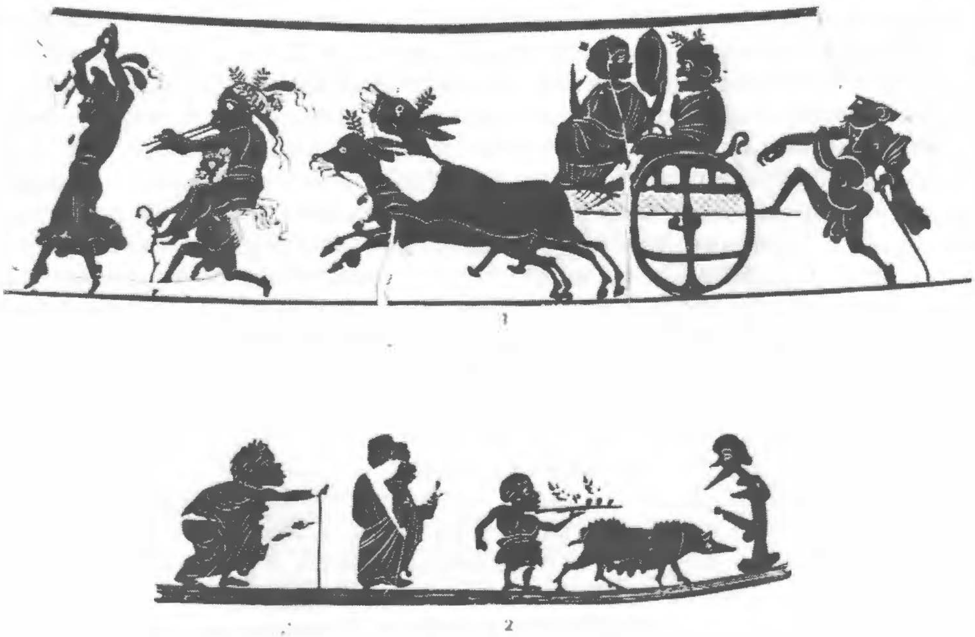

Ваза от Тиванския кабирион

Поставени в такава семиозисна среда, тези неочаквани на пръв поглед негроидни образи придобиват смисъл. Наред с тях жълъдите от фиалата също имат фалически смисъл (от гр. *balanos*, стандартно название и за плода, и за *glans penis* – Henderson 1991:119). Така негърските глави и жълъдите в два кода предават едно и също значение. По същия начин в рогозенските фиали жълъдите стават растителен превод на бичите глави, които са постоянен животински знак за мъжкото начало (Marazov 1996:159). Тези образи не функционират като лишена от семантика "украса", както обикновено се интепретират (Kontoleon 1962); в архаичното изкуство декоративността просто няма почва, тъй като този тип изкуство функционира в една свръхсемиотизирана културна среда (Marazov 1987; Раевский 1999).

Като елемент на гротескното, което в изобразителния текст на гръцката вазопис превежда обсценното, е и *физическият облик* на маргиналните персонажи. Най-често те показват ръстови аномалии – те са или джуджета (напр. пигмеите или дактилите), или великани (напр. циклопите). Обикновено те са богато окосмени или, обратно, плешиви (за ролята на косите като маркер на "чуждото" вж. Leach 1958; Eilberg-Schwartz, Doniger 1995; Маразов 2001а). *Косите* имат ясни сексуални конотации, което отново ги съотнася с животинския тип обсценно, тъй като изобилната окосменост се възприема като знак на опасната неконтролирана сексуалност. *Плешивостта* пък е белег за фалическа същност на носителя (такива са обикновено силените в мита и по-възрастните мъже в бита; за фалоса като "плешивец", *phallakros* вж. Henderson 1991:passim). И в доста паметници от Тракия ще срещнем плешивостта на тези спътници на Дионис, както и обратно, богатата окосменост на по-младите им събратя – сатирите. Да не забравяме, че за архаичното съзнание плешивостта има ясни социални конотации. Плешиви, грозни, куци и сакати са обикновено протагонисти с нисък статус (напр. занаятчиите или Терсит – вж. Lincoln 1994:14-36). Но, както винаги в архаичната култура, един и същ знак, в зависимост от контекста на наратива, може да придобие противоположен смисъл. Това става и с оплешивялата глава. Тя, наред с побелелите коси, е белег на старост, която винаги се асоциира с мъдрост (Falkner 1998). Но помъдряването се постига не само с годините, а и с получаването на тайното знание. Така че след инициацията младият герой излиза с побелели коси (такъв всъщност е и споменатият по-горе Еригнос, или ирландският Фин – Nagy 1985) или оплешивял, "обгорял" в огъня на изпитанията (напр. Херакъл или редица юнаци от приказките – Пропп 1942). Така, като всички знаци, плешивостта няма фиксиран смисъл, а може да променя значението си от обидата на обсцеността до достойнството на висше качество. Това съчетание се въплъщава в образа на силена – похотлив и любител на виното, но в същото време и мъдър, "знаещ". Такъв е и "хитроумният" Одисей, чието голо теме "свети" в отраженията на огъня (както го обиждат претендентите), но под него се крие изключителна интелигентност (Pucci 1995). Знакът на обсценността, на ниския статус, може да се превърне в класификатор на дълбинно сакрално знание и висша позиция.

От друга страна, в семантичен план, срамното е идентично със социалния смисъл на "*смешното*" (Маразов 2001с). Срамното винаги предизвиква смях. Затова и самите пигмеи, и техните "варварски" постъпки са съобразени с антиидеала на гръцката култура. Именно този контраст на идеала ги прави гротескни и смешни. Жестовете им винаги са хиперболизирани, неподредени, динамиката на телата им е толкова интензивна, че надхвърля обичайното, гримасите им издават вътрешно напрежение, което се екстериозира в изцъклените очи, отворените уста, изплезените езици. Така, като физически облик и като жестово поведение тези лиминални фигури, наред с близките до тях сатири и силени, предизвикват смях именно с прояви и постъпки, които всъщност анихилират поведенската норма. Несъмнено те са били схващани като пародия на културната норма, на *nomos*. В този смисъл както пигмеите от кабирическите вази, така и сатирите и силените от каничката-ритон от Борово заемат същата позиция по отношение на света на културата, както кентаврите от фронтона на храма на Зевс Олимпийски или от метопите на Партенона.

Явно е, че като знаци на позиция в обществената йерархия плешивостта, грозотата и физическите увреждания са идентични и допълнителни (Lissarrague 2000). Наред с основната роля на белязаните маргинали да обслужват боговете или героите, те стават и обект на постоянни насмешки от страна на по-високостоящите, които дори могат да си позволят да ги събличат (срамно женско наказание) и да ги бият.

Каничката-ритон от Борово

Смешното се проявява и в специфичното поведение на тези същества в *сексуалната сфера*. В архаичната култура фалосът е постоянен обект на насмешка и предизвиква смях (Henderson 1991:110). Обсценното поведение на лиминалните или маргинални същества се трансформира в образи, сюжети, жестове, които създават особена иконографска линия в древното изкуство. Тук ще се спра само на два примера, свързани с култови кръгове, географски и културно близки до Тракия: Самотракийските Хермеси и Елевзинската героиня Баубо.

Самотракийските Хермеси. За пръв път Херодот отбелязва, че основната тайна на мистериите на острова са изправените около входа в светилището две итифиалически статуи на бога Хермес (Herod. 2.51). Досега не беше правена връзка между това сведение и подчертания итифализъм на други кабирически фигури – пигмеите във вазите от Тиванския Кабирион. Няма съмнение в преднамерената гротескност на техния образ – те са черни, космати, джуджета, но с огромни фалоси. Изглежда контрастът между ръста им и размера на фалосите е търсен, тъй като е зареден със смехови ресурс. Да не говорим, че за гърците несъразмерно големият фалос характеризира винаги персонажи от лиминалната зона (варвари, сатири, кентаври, мастурбиращи и т.н.). А именно те, като знакови представители на негативния културен модел, предизвикват смях както с цялостното си поведение, така и, в частност, с атрибутите и действията, свързани със секса. Ето защо, един от най-важните визуални знаци на обсценността е не фалосът изобщо, а именно непропорционално големият фалос на лиминалните същества. Още повече, когато този орган се демонстрира открито. На пръв поглед, тук сякаш се появява едно противоречие. За разлика от варварите, гърците изобщо не се притеснявали от голотата и тяхното изкуство доказва естетизацията на съблеченото човешко тяло (Stewart 1997). Но героичният класически идеал не допуска нито физически, нито поведенчески акцент върху фалическия аспект на мъжкото тяло. Пълна противоположност на тази позиция виждаме в изобразяването на лиминалните персонажи.

За съжаление, ние не разполагаме с никакви археологически данни за самите статуи на "Хермесите". Вероятно те са били от типа на изображенията на Приап, може би във вид на херма с изправен фалос. В каничката-ритон от Боровското съкровище пируващият силен седи в "неприлична" и, във всички случаи, предизвикателна за гръцките правила *поза*: обърнат във фас, с разкрачени крака, което позволява да се види фалосът му. По този начин той внася фалически, т.е. "смешен" момент в една такава сериозна церемония, каквато е бракът. Може би майсторът ни показва другото лице на Кабирите – гротескното, шегаджийското, карнавалното, което кара някои учени да виждат в тях "груби" и "селски" божества. Нали и Херодот пише, че персийският цар Камбиз се "надсмял" над статуите на Кабирите в Мемфис (Herodot 3.37; Morenz 1954), което косвено подкрепя данните на иконографията, където Птах и Патеките (тъждествени на Кабирите), както и Бес се изобразяват гротескно (Dasen 1993). Възможно е именно итифалическата природа на тези джуджета да предизвиква насмешки у непочтителния (непосветения) посетител на техния храм, както и в гръцката комедия изправеният фалос на траките (Henderson 1991:110).

"Хермесите" на Самотраки не само маркирали границата на сакралното пространство, но дори и най-критичната точка по нея – вратите. Но точно това е и ролята на фалоса – да бележи *граница* (Clarke 1996). Следователно, тъждеството (представяно като причинно-следствена връзка) гениталии = смях се потвърждава и от общата им функция на лиминални явления (Austin 1994:83). Защото чрез смеха сериозното се преобръща като ценност, високото се маргинализира, настъпва смяна на позициите им в йерархията на стойностите, което е характерно за обредното преобръщане на света и социума (Бахтин 1978; Baroja

1979). Именно в моментите на криза-карнавал тъждеството гениталии = смях функционира най-пълнокръвно като огледално преобръщаща граница.

От друга страна, наблягането върху итифализма на Хермес в мистериалния кръг на Самотраки вероятно е свързано с функцията му на *прародител*, баща, която има огромно значение в мистериите (Маразов 1999d). Контрастът между "бащи" и "деца" в този културен кръг отразява съществуващото напрежение между мистериалните статуси "непосветен" и "посветен" в роднински термини, свойствени за идеологията на ковача в целия средиземноморски ареал (Burkert 1992; Morris 1992). Ето защо и хиерогамията е основен и кулминационен ритуал в кабирическите мистерии, за което свидетелства и сцената в долния фриз от боровската каничка-ритон (Маразов 1986). В сферата на визуализацията на тази представа гротескният елемент е също много силен. В редица теракоти, намерени в Кабириони или в некрополи на гръцки градове, където бил популярен култът на Кабирите, виждаме карикатурни образи на деца (*paides*) и силени (Schmaltz 1974: Taf.2-4,24-25). Такива статуетки намираме и в материалите от класическия некропол на древна Аполония (Дремсизова 1963). И двата персонажа са представяни или голи, или свръхоблечени, завити до лицето в дълги мантии. Може би тези иконографски различия отговарят на двата типа *aidos* (Ferrari 1990). Обсценните моменти са налице особено в образа на стария итифалически силен. Вероятно самото съпоставяне на възрастния спътник на Дионис с ефеба-пайс е знак за отношения от типа "наставник-иницииран" и поради това имплицитно съдържа намек за хомоеротична връзка (Dover 1989).

Хермесите от Самотраки предоставят визуална реализация на *сексуалния език на мистерията*, с който убедително се предава идеята за ново раждане на миста. Със същата представа се срещаме директно в постъпката на елевзинската героиня *Baubo* (Olender 1985):

> "При тези думи... Баубо повдига дрехата си и излага на погледа на богинята предметите, образувани върху естествените ѝ части. Отгоре тя ги докосва с дланта – тъй като тези форми имаха образа на дете – тя ласкаво го потупва и пипа".

Всъщност, действията на Баубо са моделирани съобразно с обредния жест на приобщаване на миста към *hiera* в сакралната циста – нали и той не само вижда, но и "работи", "пипа", манипулира свещените предмети, съдържащи се в нея (Маразов 2000a).

Пряка аналогия на действието на Баубо, описано от Арнобий, намираме в изображението върху плочката на една бронзова *игла от Луристан* (началото на I хлдл. пр. Хр. – у Ghirshman 1964:Abb.57). Фронтално седяща, широко разкрачена жена, фланкирана от два изправени на задните си крака козела с обърнати назад глави, от две палмети (горе) и две розети (долу), държи с ръце гърдите си, а от лоното ѝ излиза голобрада глава. Може би тук трябва да видим мистичното раждане на "първия човек" (тема с особена значимост в иранската идеология – вж. Christensen 1912-1934). В един още по-ранен паметник, знаменитата неолитична статуетка на "Кибела" от Чатал Хюйюк, от лоното на седящата на фланкиран от лъвове трон богиня, се показва също човешка глава (може би това е раждането на сина-любовник). От същия период и място датират и стенните релефи, изобразяващи разкрачена и с вдигнати ръце богиня, раждаща глави на бик, зооморфен образ на мъжкото начало (вж. последно у Roller 1999:27-40). Мистериалното раждане на първия човек е от голямо значение за визуализацията на антропогоничните представи на древните.

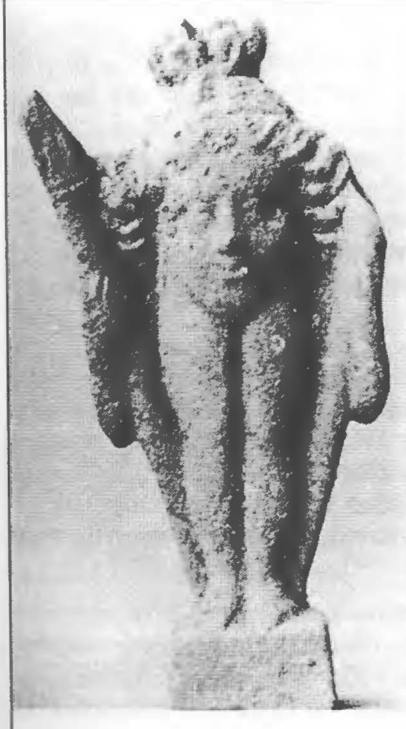

Баубо

Впрочем, във фолклора е запазен вербално същият "срамен" акт: в български гатанки често пещта/подницата се описва като вулва, която се вижда между разтворените крака на баба/леля/арабка и в която се поставя за печене хляб (Mesnil, Popova 1997a:50). "Езикът" на това иранско изображение напълно съвпада с обсценността както на словесния така и на невербалния изказ на Баубо, което ни доказва, че на определен етап този тип разказ е имал и "официално" битуване в архаичната култура. Баубо показва на Деметра лоното си в неговото продуциращо, раждащо качество, антропоморфно кодирано от детската глава, подаваща се от него. Така в една румънска гатанка се казва: "Мама повдигна полите си / и тати постави там царевична питка" (Mesnil, Popova 1997a:50). Действието на Баубо е равностойно на чисто инициационния акт на *revelatio* в мистериите – откриването на тайната, най-често съхранявана в мистичната циста, ликнон или друг "женски" контейнер. Древните правят "неприличната" аналогия между *kiste* и *kysthos*, т.е. между кутията и женския полов орган (Aristoph. *Lysistr*. 1184; Henderson 1991:130). Какво виждаме когато "кутията" се отвори? Баубо показва малкия Йакхос, от лоното на иранската или древноанатолийската богиня излиза главата на мъж, върху подницата (или в пещта) се изправя итифалическа фигурка. Но в много гръцки митове и изображения кутията също съдържа малко дете – току що родено и скрито в нея (вж. Reeder 1995:ns.74-76; Lissarrague 1995:Fig.14). Цистата е несъмнено същото, каквото е вулвата. Това ни позволява да допуснем, че Аристофан не е изобретател на тази аналогия; тя сигурно не е и просто "народна етимология". Явно е, че тя повдига много по-дълбинни миторитуални пластове и съответства на функцията на цистата като женски атрибут, на контейнер, съдържащ живота на новородения човек или мист, т.е.

на лоно. Така кръгът се затваря – мистериите се основават само от жени (и в двете тайнствата се дават от Деметра, а на Самотраки и от Хризе), мъжете са пред входа на залите за мистерии, а жените са вътре, *hiera* се пазят в "женската" циста/лоно, която в сцената върху раменете на хидрията от Башова могила е в ръцете на мистериалната учредителка Хризе, поднасяща я на Диоскурите (Маразов 1999b).

Трябва да се подчертае най-важната особеност в митичния разказ за Баубо, на която досега не бе обръщано внимание. Нейният "безсрамен" акт приема чисто *визуална форма* – тя "показва, разкрива, разбулва", прави видима пред погледа на Деметра своята айдоя. В миторитуалната система гениталиите се идентифицират с окото, тъй като също съдържат жизнено важната влага (Dundes 1980). Да не забравяме, че Деметра лекува слепота – в нейните оброчни релефи от Елевсина се изобразяват огромни очи. В мита контактът между героинята и богинята е осъществен чрез очите/зрението и неговият зрителен образ семантично-комуникативно е равностоен на безсрамните думи, които Баубо изрича, извършвайки обсценното действие. Така и в двата комуникационни канала, в двата кода се постига едно и също съобщение – животът е неизкореним, и един и същ ефект – скръбта на Деметра е преодоляна, животът е спасен. Айдоята на Баубо в случая функционира като просопон, а в същото време и като апотропейон – актът на ревелацио се разиграва в една гранична ситуация. Ето защо и визуализацията на героинята в редица статуетки представлява лице-вулва върху крака – една изобразителна "етимология" на обредната същност на този мистериален персонаж.

Искам да предложа алтернативен прочит и на изобразителния текст върху *кана № 154 от Рогозенското съкровище* (Marazov 1996:192-206). Върху нейните стени е представена три пъти една съща сцена – битката между амазонка и Херакъл, която героят е осъден да загуби. Досега не е обръщано внимание на "срамното" в това необичайно за гръцката иконография решение. А всяка традиция, основана върху хиперценността на мъжествеността, би оценила изхода от битката като "срамен" не само за героя, но и за цялата култура (Gilmore 1990). Защото той губи не от друг герой, а от жена, дори тя да е амазонка или юначна мома. Това несъмнено води до нарушаване на порядъка и на нормите в патриархалното общество.

Жената-войн в тракийската каничка е насочила *копието към главата* на героя. Това действие също не е случайно, а има дълбинен митопоетичен смисъл. Обезглавяването, на което са подлагани само мъжете-воини, най-често се мисли като символична кастрация. Лишаването от статуса на мъжественост, който се постига след трудни, дори жестоки, иницицационни изпитания (Jeanmaire 1939; Brelich 1969; Vidal-Naquet 1983; Маразов 1992:157-193), може да има различни мотиви. За особено позорна се счита всяка проява на страхливост на бойното поле. Хетската войнска клетва била произнасяна пред хурка и оръжие, т.е. ако мъжете не защитят своя статус с храброст, ще се превърнат в жена (Иванов 1977:232).

И у гетите се срещаме с едно твърде своеобразно наказание на воините, които "зле се сражавали с бастарните":

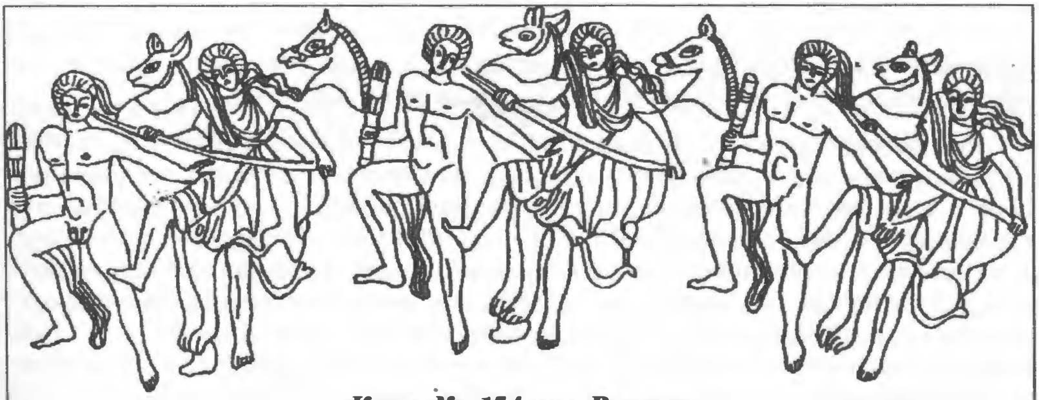

Кана № 154 от Рогозен

> "За да накаже отпуснатостта им, царят заповядал, когато си лягали да спят, да бъдат заставени да си слагат главите на мястото на краката и да обслужват жените си, както преди това самите те са били обикновено обслужвани от тях. И тази заповед не била отменена, преди да заличат с храбростта си петното, което били получили във войната" (Pomp. Trog. 32.3.16; Маразов 1994:45).

Царят Орол символически променил статуса на провинилите се воини – те заемат мястото на жените си, от мъже те стават жени. А в архаичната култура сравнението с жена е една от най-срамните квалификации за мъжа-войн. Затова и от Диодор чуваме за египетски фараон, който поставял по границите на земите, народите на които го посрещали страхливо, стели с изображение на вулва (Diodor 1.55.8). И Кирка превърнала спътниците на Одисей в различни животни, най-често в свине. Но гр. *choiros* има прозрачни сексуални конотации като евфемизъм за вулва (Henderson 1991:passim); така че метаморфозата несъмнено функционира в епическото съзнание като обида за мъжа, допуснал да бъде победен от жена.

Текстът от рогозенската кана ни описва подобно състояние – надделяването на жената над мъжа-войн е равнозначно на кастрация, на загубване на физическите белези на пола. Освен че го поразява с копието в главата, *амазонката настъпва героя по коляното*. В цялата индоевропейска митопоетична традиция кракът и особено коляното са семантично тъждествени на фалоса (Loth 1923; Guentert 1928). Това отново подсказва идеята за сексуално подчинение (амазонките чупели краката на мъжете, които ги обслужвали; по същия начин и хубавата Елена "на толкова ахейци колената потроши" – вж. Маразов 1999c:30). Всъщност, Херакъл в каничката е разменил позицията си с тази на Авге от фиала

№ 4 от Рогозенското съкровище, където той настъпва по крака насилваната принцеса (Marazov 1996:110-130). Именно това повторение на обсценния акт в два паметника с общ произход затвърждава убедеността ми в неговия извънсюжетен, чисто знаков характер на инвектив. Така обсценната метаморфоза на мъжа-воин е визуално предадена в каничката чрез две изоморфни действия със смисъла кастрация: обезглавяване и настъпване по коляното.

А и самият Херакъл е *обърнал главата си назад* и вместо да използва тоягата си за защита, само е протегнал назад ръка да спре връхлитащата го амазонка. Това е един жест, присъщ за сцените на "любовно преследване" в гръцката вазопис (Sourvinou-Inwood 1991:25-98; Cohen 1996). Той обикновено се чете като израз на уплаха. Всъщност обаче "вдигнатите ръце" (Demisch 1984) на момите кодират "отваряне на тялото", т.е. тяхната готовност (макар и съдържаща елемента на страх) да встъпят в брак (Marazov 1983; за "затвореното тяло" като белег на виргиналност вж. Sissa 1987). Но в тракийската каничка, за разлика от иконографията на гръцките вази, преследван е мъжът, не момата. По още един показател мъжкото и женското сменят местата си, за да се подчертае допълнително срамното от гледна точка на кодекса на героичната етика поведение на воина. Можем да се запитаме дали майсторът преднамерено не е избрал да изобрази Херакъл гол с цел да го обозначи физически като мъж и така да подчертае още по-силно контраста между биологичния и социалния пол. Разгледана от този аспект, сцената върху каничката придобива обсценен смисъл и би могла да функционира като изобразителен упрек и дори като обида по отношение на провинили се, "осрамили се" воини.

Във войнски код срещата между *Ликург и Дионис*, описана още в "Илиада" също представлява определен интерес (Маразов 1994:108-110). Макар и начело на "армия" от вакханки, богът си остава повече женствен, отколкото войнствен. През нощта, времето на войните, едонският цар го подгонва с остен, а не с бойната си брадва. Именно изборът на оръжието е показателен за отношението на тракиеца към чуждоземния нашественик – той не го смята за равен на себе си воин, а го приема или за жена, или за животно. Така че сам по себе си този избор вече е обиден за Дионис. А и богът се държи точно като жена – Ликург го гони като момиче, което напомня за сцените на любовно преследване – това е един напълно обсценен намек. И накрая Дионис скача в лоното на Тетида, още треперейки от гневния вик на Ликург. Може би точно този момент е представен върху позлатения бронзов кратер от Дервени

Късноримска ваза със сцена от наказанието на Ликург

– там със сигурност трябва да познаем Ликург, който носи остена и е само с един обут крак, а Дионис, облечен в женски дрехи, е седнал в скута на богиня, вероятно Тетида (анализ на сцената вж. у Hartle 1986; за двойствения характер на Дионис вж. Segal 1982).

От друга страна, отмъщението на божеството за богохулството на тракийския герой е конструирано по същия модел на унижаване на мъжа/войн. Ликург искал да насили кърмачката на бога Амброзия, но тя се превърнала в лоза и го обвила с ластарите си докато го задушила. "*Връзването*" е действие, което у индоевропейците в голяма степен характеризира второфункционалните, войнските герои (Dumézil 1977; Маразов 1992:83; Kershaw 2000). Но в мита, обреда и фолклора то приема и чисто сексуални измерения. В античната обредност се връзват обикновено статуи на жени (Хера, Афродита, Артемида, Елена), за да се означи по този начин тяхната (временна) сексуална въздържаност, защото "развързана" е жената, която щедро раздава благосклонността си. Ако мъжът е "вързан", това означава, че той не може да се справи със сексуалните (или = с военните) си функции (затова именно военните божества са и връзващи, и биват връзвани). Така че актът на "връзването" на Ликург от вакханката несъмнено е натоварен със смисъла на сексуален инвектив, семантично той е тъждествен на "настъпването по крака", тъй като и двете действия означават едно обидно за мъжа-войн подчиняване на жената, една парализа на неговата мъжественост. Като престава да бъде мъж, той престава да е и войн, и обратно. Именно поради това сексуалните инвективи са най-обидни за мъжете-воини.

Алтернативното *наказание на Ликург* също не е без сексуални конотации, обидни за позицията на "гневния войн". Обхванат от божията лудост, той с двойната си брадва отсякъл крайниците на сина си Дриант, мислейки че подрязва лоза (по друга версия той се самокастрирал – Marazov 2000:35). Така той прекъсва сам генеалогичната си линия. И тук имаме инверсия на функцията на оръжието – докато в първия случай брадвата се заменя с остен, във втория "мирният" косер е заместен от "войнския" лабрис. Обща в двата мита е смяната на половата идентичност – Дионис не е приет за мъж-войн, а мъжът-войн губи пола си. Няма съмнение, че античният човек бил наясно с обсценния характер на подобни вербални и изобразителни наративи. Карнавалният характер на тази миторитуална структура не подлежи на съмнение, тъй като половата инверсия е свързана с образа "свят наопаки".

Закономерно възниква въпросът за обсценността на сцената, представена върху известната *апликация от летнишкото съкровище* (Маразов 1976). За разлика от брачните изображения, разработени от гръцката иконография, тук хиерогамията е показана неприкрито. Но тази откритост е характерна за изобразяването на сексуалния акт в изкуството на варварските народи (Bonfante 1996; 1999). Невестата от Казанлъшките стенописи отдръпва булото от лицето си в обредния акт на *anakalypteria*, разбулване (Mayo 1973; Oakley 1995; Oakley, Sinos 1993). Този жест изразява "срамежливостта, свенливостта, скромността" на булката (*aidos*; вж. Ferrari 1990), която дотогава, мълчалива и скрита под булото, остава анонимна, без идентичност (Seaford 1987; Bergren 1995; Маразов 1999c). Но *aidoa*, "срамота, целомъдрие" се нарича и вулвата, всичко онова, което е предназначено да остане скрито под дрехата. В казанлъшката фреска увенчаният съпруг поема ръката на невестата, което отговаря на брачния жест "*heir epi karpo*" "хващане за ръката" (Frontisi-Ducroux 1996:83; ср. българската фолклорна формула "фащане за ръка" – Маразов 1999c:52). За античния зрител тази визуална формула има несъмнено сексуално звучене, колкото и днес жестът да ни изглежда опоетизиран или емоционално пренаситен. В летнишката апликация ръцете на героя са протегнати напред, сякаш повтарят жеста на "*вдигнати ръце*" в брачните или любовните сцени от гръцката вазопис или в сцените на раждащи божества от други иконографски традиции. Този жест е по-скоро невербален знак на "отваряне" на виргиналното тяло, което дотогава е "запечатано", а не просто израз на емоционално състояние на "уплаха" от отвличането, и свързаното с него предстоящо сексуално насилие. Той характеризира обредното състояние на нимфата Хризе от червенофигурната хидрия от Башова могила, която "посреща" Диоскурите като бъдещи съпрузи в своето светилище-олтар-лоно (Маразов 1999b).

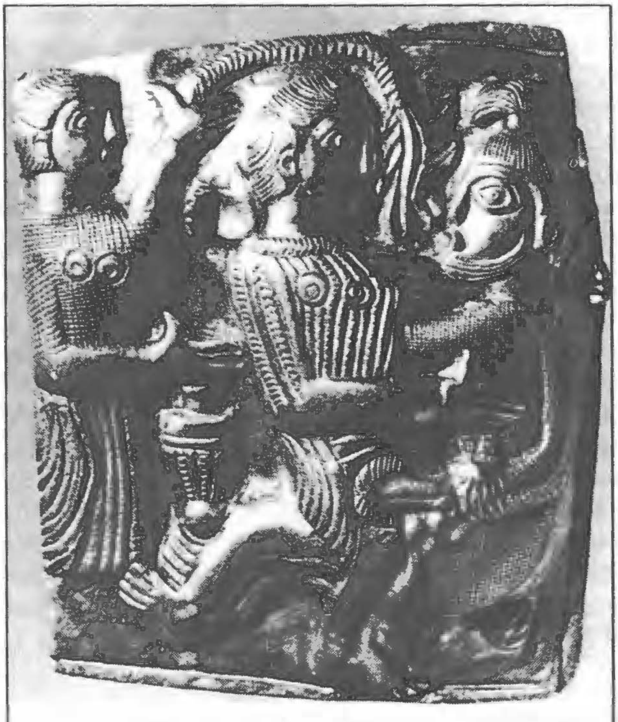
Апликация от Летница

Тракийският торевт, създал тази апликация, явно разглежда момента на хиерогамия като ревелация, т.е. като преодоляване на "срамното" (а, оттук, и на смешното) в акта на законното встъпване в брак. Той не случайно изобразява героя облечен – не само защото това е начин да обозначи неговата социална идентичност, но и за да го обозначи като "мъж-войн". За разлика от Херакъл в рогозенската каничка, тук героят е облечен, защото не се оставя на жената, а освен това е показан и със специалната войнска прическа ("коси на върха на главата" – *Илиада* 4.520-530; Strabo 10.1.3), която допълнително го обозначава като войн (Маразов 1992:191). Така в няколко кода майсторът подчертава мъжествеността на героя-войн. Това е от изключително значение, защото тук е изобразен митичният прецедент, първият акт, с който започва човешкият род и който след това се повтаря във всяко конкретно брачно действие. Евфемизмите и метафорите, които изобилстват във всеки език, когато става дума за сексуалност, тук са напълно неуместни. Именно превръщането на миторитуалното действо в метафора довежда до навлизане на обсценния език в бита (Henderson 1991; Richlin 1992). Така че сцената от летнишката апликация едва ли би могла да се тълкува като "порнографска" в днешното значение на това понятие. Смисълът на едни и същи категории се променя не само във времето и пространството, но и стадиално.

Предложеният анализ на визуалния превод на обсценния език показва, че изкуството използва няколко кода, които са присъщи и за ритуалния дискурс. Преди всичко това е вторичната знакова система на жеста и позата, на невербалната комуникация (Schmitt 1990; Bremmer, Roodenburg 1992; Poyatos 1992; Armstrong et al. 1996; Lateiner 1998; McNiven 2000). Голотата е също един от знаците на обсценното, тъй като тя дава възможност да се покажат гениталиите. Не самите детеродни органи, а разкриването им, демонстрирането на това, което е предназначено да си остава скрито, е срамно и предизвиква смях. Нали и Херодот говори за това, че няма нищо по-обидно за варварите от това да ги видят голи (Herod. 1.10). Разбира се, обредният или мистериалният итифализъм превежда идеята за раждане, която на профанно ниво може да изглежда обсценна категория, но за посветените несъмнено е притежавала висок сакрален смисъл. Чрез набор от действия, които включва в иконографския си репертоар, древният майстор получава възможността визуално да обозначи "срамни" ситуации особено от сферата на войнския кодекс. Най-после, цветовият етно-расов код позволява на торевтите и вазописците от античността да превеждат представата за "чуждия" на езика на изкуството. А позицията към "другостта" най-често се изразява чрез осмиване на физическите, поведенческите, културните разлики от "своето". Обсценността, и в езика на изкуството, най-често се основава и се генерира именно в рамките на опозицията "свой-чужд" и в ситуации на статусен преход.

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин 1978. Бахтин, М. М. *Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието*. София. Наука и изкуство.

Дремсизова 1963. Дремсизова, Ц. Теракоти от некропола на Аполония. – В: И. Венедиков (ред). *Аполония*. София: 275-285.

Иванов 1977. Иванов, В. В. *Луна, упавшая с неба. Древняя литература Малой Азии*. Москва.

Иванов 1983. Иванов, В. В. *История славянских и балканских названий металлов*. М. Наука.

Маразов 1986. Маразов, И. Каничката-ритон от Борово и култът към Кабирите. – *Изкуство*. 5: 46-52.

Маразов 1992. Маразов, И. *Мит, ритуал и изкуство в древна Тракия*. София.УИ "Св. Кл. Охридски".

Маразов 1994. Маразов, И. *Митология на траките*. София. Секор.

Маразов 1999a. Маразов, И. Кентаври, сфинксове, амазонки, негри. За семантиката на "чуждия" в образната програма на Панагюрските съдове. – *Анали*.1-4: 35-45.

Маразов 1999b. Маразов, И. Нимфата Хризе. – *Старини*. 1: 22-46.

Маразов 1999c. Маразов, И. Хубавата Елена. Между "името" и "нещото". – В: Краев, Г., И. Бокова. (ред.). *Маска и ритуал*. София. Яр: 14-71.

Маразов 1999d. Маразов, И. "Бащи" и "деца" в култа на Кабирите и в митологията на Средиземноморието. – *Проблеми на изкуството*. 4: 26-43.

Маразов 2000. Маразов, И. Действието "покриване – откриване" в мита и ритуала. – *МИФ*-5/2: 185-231.

Маразов 2001a. Маразов, И. Фиалата от Кул Оба. Образът на "другия" в скитското изкуство. – *МИФ*-7: 360-423.

Маразов 2001b. Маразов, И. Култът на Кабирите и Панагюрското съкровище (под печат).

Маразов 2001c. Маразов, И. Маската Баубо в балкански контекст. – *Български фолклор*.4.

Окладникова 1999. Окладникова, Е.А. Эротическая парадигма в петроглифах долины Элавгаша. – В: Я. А. Шер (ред) *Международная конференция по первобытному искусству*. Кемерово: 247-250.

Пропп 1942. Пропп, В. Я. *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград.

Раевский 1999. Раевский, Д. С. Некоторые замечания об интерпретации древних изобразительных паметников. – В: Я. А. Шер (ред) *Международная конференция по первобытному искусству*. Кемерово:124-127.

Успенский 1985. Успенский, Б. А. Антиповедение в культуре Древней Руси. – В: *Проблемы изучения культурного наследия*. Москва.Наука: 326-336.

Armstrong et al. 1996. Armstrong, D., W. Stokoe, Sh. Wilcox. *Gestrure and the Nature of Language*. Cambridge University Press.

Austin 1994. Austin, N. *Helen of Troy and her Shameless Phantom*. Ithaka.

Ballabriga 1986. Ballabriga, A. *Le Solèil et le Tartare. L'image mythique du Monde en Grèce archaïque*. Paris. Ed. de l'Ecole des hautes Etudes en sciences sociales.

Baroja 1979. Baroja, J. C. *Le Carnaval*. Paris.NRF.

Bérard 2000. Bérard, C. The Image of the Other and Foreign Hero. – In: **B. Cohen** (ed). *Not the Classical Ideal. Athens and the Construction of the Other in Greek Art*. Brill: 390-412.

Bergren 1995. Bergren, A. The (Re)Marriage of Penelope and Odysseus: Architecture of Gender Philosophy. A Homer Dialogue. – In: **J. B. Carter&S. Morris** (Eds). *The Ages of Homer*. Austin. University of Texas Press: 205-220.

Bonfante 1996. Bonfante, L. Etruscan Sexuality and Funerary Art. – In: **Kampen, N. B.** (ed). *Sexuality in Ancient Art*. Cambridge University Press: 155-169.

Bonfante 1999. Bonfante, L. Marriage Scenes, Sacred and Otherwise: the Conjugal Embrace. – *Проблеми на изкуството*.4: 20-25.

Brelich 1969. Brelich, A. *Paides e Parthenoi*. Incunabula Graeca 36.

Bremmer, Roodenburg 1992. Bremmer, J. N., H. Roodenburg (eds) *A Cultural History of Gesture*. Ithaca

Burkert 1970. Burkert, W. Jason, Hypsipyle, and the new Fire at Lemnos. – *Classical Quarterly*. 20:1-16.

Burkert 1992. Burkert, W. *The Orientalizing Revolution.* Harvard University Press.

Calame 1977. Calame, C. *Les choeurs des jeunes filles en Grèce ancienne.* Ed. dell'Ateneo&Bizzarri.

Cantarella 1994. Cantarella, E. *Bisexuality in the Ancient World.* Yale University Press.

Clarke 1996. Clarke, J. Hypersexual Black Men in Augustan Baths. – In: **Kampen, N. B.** (ed). *Sexuality in Ancient Art.* Cambridge University Press: 184-198.

Cohen 1995. Cohen, B. (ed) *The Distaff Side. Represting the Female in Homer's* Odissey. Oxford University Press.

Cohen 1996. Cohen, B. Portrayals of Abduction in Greek Art. – In: **N. B. Kampen** (ed). *Sexuality in Ancient Art.* Cambridge University Press:117-135.

Cole 1984. Cole, S. G. *Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace.* Leiden. E.J. Brill.

Christensen 1912-1934. Christensen, A. *La légende du premier homme et premier roi en Iran.* Stockholm. 2 vol.

Dasen 1993. Dasen, V. *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece.* Oxford.Clarendon Press.

Daumas 1998. Daumas, M. *Cabiriaca. Recherches sur l'iconographie du culte des Cabires.* Paris. De Boccard.

Demisch 1984. Demisch, O. *Erhobene Hände. Geschichte einer Gebärde in der bildenden Kunst.* Urachhaus.

Detienne 1972. Detienne, M. *Les jardins d'Adonis.* Paris. NRF.

Detschev 1976. Detschev, D. *Die thrakischen Sprachreste.* 2 Aufl. Wien.

Dover 1989. Dover, K. J. *Greek Homosexuality.* Harvard University Press.

Douglas 1970. Douglas, M. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo.* London.Pelican Books.

Dumézil 1977. Dumézil, G. *Les dieux souverins des Indo-Européens.* Paris. NRF.

Dundes 1980. Dundes, A. Wet and Dry, the Evil Eye: an Essai in Indo-European and Semitic Worldview. – In: **A. Dundes.** *Interpreting Folklor.* Bloomington. Indiana University Press: 93-133.

Ehrhardt 1985. Ehrhardt, H. *Samothrake.* Urachhaus.

Eilberg-Schwartz, Doniger 1995. Eilberg-Schwartz, H., W. Doniger (Eds). *Off with her Head.* University of California Press.

Falkner 1998. Falkner, Th. *The Poetics of Old Age in Greek Epic, Lyric, and Tragedy.* University of Oklahoma Press.

Ferrari 1990. Ferrari, G. Figures of Speech: The Picture of *Aidos.* – *METIS.*5.1-2: 185-204.

Ford 1990. Ford, P. The Blind, the Dumb, and the Ugly: Aspects of Poets and their Craft in Early Irland and Wales. – *Cambridge Mediaeval Celtic Studies.* 19: 27-40.

Frontisi-Ducroux 1996. Frontisi-Ducroux, F. Eros, Desire and the Gaze. – In: **N. B. Kampen** (ed). *Sexuality in Ancient Art.* Cambridge University Press: 81-100.

Ghirshman 1964. Ghirshman, R. *Iran. Protoiranier, Meder und Achaemeniden.* München. Beck Verl.

Gilmore 1987. Gilmore, D. D. (Ed). *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean.* American Anthropological Association special publication. n22. Washington.

Gilmore 1990. Gilmore, D. D. *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity.* New Haven, London.

Girard 1981. Girard, R. *Violence and the Sacred.* The Johns Hopkins University Press.

Guentert 1921. Guentert, H. *Von der Sprache der Götter und Geister.* Halle.

Hall 1998. Hall, E. Ithyphallic Males Behaving Badly; or the Gender Dynamics of Satyr Drama. – In: **M. Wyke** (ed) *Parchments of Gender: Reading the Bodies of Antiquity.* Oxford University Press: 13-38.

Halperin,Winkler,Zeitlin 1990. Halperin, D., J. Winkler, F. Zeitlin (eds). *Befor Sexuality. The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World.* Princeton University Press.

Hartle 1986. Hartle, R. W. An Interpretation of the Derveni Krater: Symmetry and Meaning. – In: *Ancient Macedonia*. Thessaloniki: 257-278.

Hawley&Levick 1995. R. Hawley&B. Levick. (eds). *Women in Antiquity. New Assessments*. London & New York.Routledge.

Hemberg 1950. Hemberg, B. *Die Kabiren.* Uppsala.

Henderson 1991. Henderson, J. *The Maculate Muse: Obscene Language in Attic Comedy*. New York. Oxford University Press.

Héritier 1994. Héritier, F. *Les deux soeurs et leur mère*. Ed. O. Jacob.

Héritier 1996. Héritier, F. *Masculin / féminin. La pensée de la différence*. Ed. O. Jacob.

Heusch 1971. Heusch, L. de. *Pourquoi l'épouser?* Paris.NRF.

Irwin 1970. Irwin, E. *Colour Terms in Greek Poetry*. Toronto.

Jeanmaire 1939. Jeanmaire, H. *Couroi et Courètes*. Lille. Bibliothèque Univeristaire.

Johns 1982. Johns, C. *Sex or Symbol? Erotic Images in Greece and Rome*. British Museum Press.

Kershaw 2000. Kershaw, K. *The One-eyed God: Odin and the (Indo-)Germanic Männerbünde*. JIES Monograph N 36.

Keuls 1985. Keuls, E. C. *The Reign of the Fallus*. University of California Press.

Kontoleon 1962. Kontoleon, N. M. The Gold Treasure from Panagurishte. – *Balkan Studies*.3:185-200.

Lateiner 1998. Lateiner, D. *Sardonic Smile. Nonverbal Behavior in Homeric Epic*. Ann Arbor. The University of Michigan Press.

Leach 1958. Leach, E. Magical Hair. – *Man*.88: 147-168.

Levin 1982. Levin, D. Homeric Laughter and the Unsmiling Suitors. – *CJ*.78: 97-104.

Lincoln 1994. Lincoln, B. *Authority. Construction and Corrosion*. Chicago University Press.

Lissarrague 1995. Lissarrague, F. Héraclès et les satyres. – In: *Modi e funzioni del racconto mitico nella ceramica Greca, Italiota ad Etrusca dal VI al IV secolo A.C.* Centro Studi Salernitani "R. Guarigla": 171-199.

Lissarrague 2000. Lissarrague, F. Aesop, Between Man and Beast: Ancient Portraits and Illustrations. – In: **B. Cohen** (ed). *Not the Classical Ideal. Athens and the Construction of the Other in Greek Art*. Brill: 132-149.

Loth 1923. Loth, J. Le mot designant le genou. – *Revue celtique*, 40:143-152.

Lyons 1997. Lyons, D. *Gender and Immortality*. Princeton University Press.

Marazov 1983. Marazov, I. A New Discovered Thracian Tomb near Sveshtari, Bulgaria. – *Bulletin of the Ancient Orient Museum*. Tokyo. Vol.5: 65-82.

Marazov 1987. Marazov, I. "Interpretatio Thracica" or the Deciphering of Thracian Art. – In: **V. Schultz** (ed). *Gold of the Thracian Horsemen*. Montréal: 48-61.

Marazov 1995. Marazov, I. Sacrificial Crisis and Cultural Change. – *Thracia* 11: 353-364.

Marazov 1996. Marazov, I. *The Rogozen Treasure*. Sofia.Secor.

Marazov 2000. Marazov, I. *Thracians and Wine*. Dunav Press International.

Mayo 1973. Mayo, M. E. The Gesture of "Anakalypsis". – *AJA*.77: 220.

McNiven 2000. McNiven, T. Behaving Like the Other: Telltale Gestures in Athenian Vase Painting. – In: **B. Cohen** (ed). *Not the Classical Ideal. Athens and the Construction of the Other in Greek Art*. Brill: 72-97.

Mesnil, Popova 1997a. Mesnil, M., A. Popova. Le four mobile, image du monde. – *Anuarul Arhivei de folclor*.15-17: 35-55.

Morenz 1954. Morenz, S. Ptach-Hephaistos, der Zwerg. – In: *Festschrift F. Zucker*. Berlin.

Morris 1992. Morris, S. *Daidalos and the origins of Greek Art*. Princeton University Press.

Nagy 1985. Nagy, J. F. *The Wisdom of the Outlaw: The Boyhood Deeds of Finn in Gaelic Tradition*. University of California Press.

North 1977. North, H. The Mare, the Vixen, and the Bee: *Sophrosyne* as the Virtue of Women in Antiquity. – *Illinois Classical Studies*.2: 35-48.

Oakley 1995. Oakley, J. H. Nuptual Nuances: Wedding Images in Non-Wedding Scenes of the Myth. – In: **E. Reeder** (Ed). *Pandora. Women in Classical Greece*. Trustees of the Walters Art Gallery: 63-73.

Oakley, Sinos 1993. Oakley, J., R. H. Sinos. *The Wedding in Ancient Athens*. Madison.

Olender 1985. Olender, M. Aspects de Baubo. Textes et contextes antiques. – *RHR*. 202.1:3-55.

Parker 1990. Parker, R. *Miasma. Pollution and Purification in Early Greek Religion*. Oxford.Clarendon Press.

Poyatos 1992. Poyatos, F. (Ed). *Advancies in Nonverbal Communication: Sociocultural, Clinical, Esthetic, and Literary Perspectives*. Amsterdam and Philadelphia.

Pucci 1995. Pucci, P. *Odysseus Polytropos*. Cornel University Press.

Redfield 1975. Redfield, J. *Nature and Culture in the Iliade: The Tragedy of Hector*. The University of Chicago Press.

Richlin 1992. Richlin, A. (Ed). *Pornography and Representation in Greece and Rome*. Oxford University Press.

Reeder 1995. Reeder, E. (Ed). *Pandora. Women in Classical Greece*. Trustees of the Walters Art Gallery.

Roller 1999. Roller, L. *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*. University of California Press.

Schmaltz 1974. Schmaltz, B. *Terrakotten aus dem Kabirenheiligtum bei Theben*. Berlin. Walter de Gruyter&Co.

Schmitt 1990. Schmitt, J. C. *La raison des gestes dans l'Occident médieval*. Paris.Gallimard.

Seaford 1987. Seaford, R. The Tragic Wedding. – *JHS*.107: 106-130.

Segal 1982. Segal, Ch. *Dionysiac Poetics and Euripid's Bacchae*. Princeton University Press.

Sissa 1987. Sissa, G. *Le corps virginal*. Paris. J. Vrin.

Sourvinou-Inwood 1991. Sourvinou-Inwood, Ch. *"Reading" Greek Culture*. Clarendon Press Oxford.

Stewart 1997. Stewart, A. *Art, Desire and Body in Ancient Greece*. Cambridge University Press.

Taylor 1996. Taylor, T. *The Prehistory of Sex. Four Million Years of Human Sexual Culture*. Bantam Books.

Thornton 1997. Thornton, B. S. *Eros. The Myth of Ancient Greek Sexuality*. Westview Press.

Tyrrell 1984. Tyrrell, W. B. *Amazins. A Study in Athenian Mythmaking*. The Johns Hopkins University Press.

Vidal-Naquet 1983. Vidal-Naquet, P. *Le chasseure noir*. Paris.LD.

Winkler 1990. Winkler, J. *The Constraints of Desire. The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece*. Routledge.

Wolters, Bruns 1940. Wolters, P., G. Bruns. *Das Kabirenheiligtum bei Theben*. Berlin.W. de Gruyter&Co.

Manfred Oppermann

ÜBERLEGUNGEN ZUM KULT DES THEOS MEGAS AM WESTPONTOS IN VORRÖMISCHER ZEIT

Seit über hundert Jahren hat sich die Altertumswissenschaft mit dem Kult eines Theos Megas am Westpontos beschäftigt. Demzufolge ist die hierzu existierende Spezialliteratur bereits so umfangreich, dass sie kaum noch in ihrer Gesamtheit erfasst werden kann.[1] Bereits B. Pick hatte auf die Tetradrachmen des späten 3. bzw. des 2. Jh. v. Chr. aus Odessos hingewiesen, die eine bekränzte bärtige Vatergottheit mit Füllhorn in der Linken und Patera in der ausgestreckten Rechten zeigen und wo man als Legende ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΟΔΕΣΙΤΩΝ liest.[2] **Abb. 1** Nach Ansicht von T. Gerasimov muss dahinter eine entsprechende Kultstatue stehen, was mir auch angesichts des im Genitiv genannten Götternamens durchaus akzeptabel erscheint.[3]

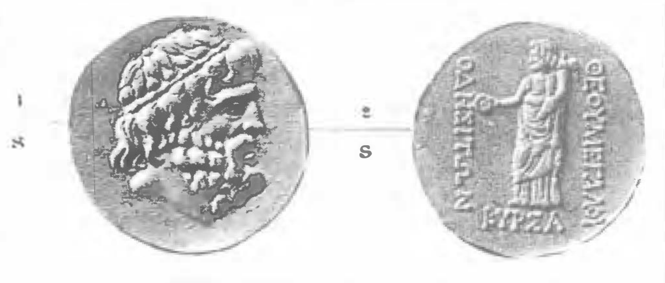

1. Tetradrachme von Odessos

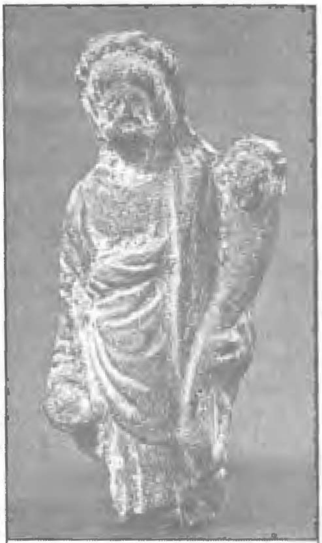

2. Terrakottastatuette des Theos Megas

Es ist zweifellos das Verdienst von G. Tončeva, unsere Kenntnis zur Ikonographie dieser Gottheit durch Terrakottafunde bedeutend bereichert zu haben.[4] **Abb. 2-4** Zwar hatte die bulgarische Archäologin diese Terrakotten in das späte 4. bzw. frühe 3. Jh. v. Chr. datiert, doch da die zugehörigen Grabkontexte nicht veröffentlicht worden sind, lässt sich die zeitliche Einordnung nicht nachprüfen. Während dort das Füllhorn auf Pluton hinweist, was schon B. Pick hervorgehoben hatte, darf man an den Terrakottaköpfen, die entweder einen Kranz aus Efeublättern oder Weinlaub mit Früchten aufweisen, eine Beziehung zu Dionysos postulieren. Insofern hatte G. Tončeva richtig erkannt, dass hier ein Synkretismus vorliegt.[5] Man könnte daher auch von einem katachthonischen Dionysos sprechen, was zudem die Existenz dieser Statuetten in Gräbern noch plausibler erscheinen lässt. Wie übrigens auch Bleiamulette in Form eines bekränzten Stierkopfes aus Bestattungen des späten 4. und frühen 3. Jh. v. Chr. in Apollonia beweisen,[6] die ihre nächsten Parallelen in Olbia haben, dürfte es sich hier am West- und Nordwestpontos um einen entsprechenden katachthonischen Kult des Dionysos Tauros handeln.[7]

3. Kopf des Theos Megas

Ein Problem bieten schon die Bronzeprägungen von Odessos. So erscheint allein auf drei Serien eine gelagerte bärtige Gestalt mit oder ohne Füllhorn, während die Averse einen unbärtigen Kopf wiedergeben.[8] **Abb. 5** Demgegenüber zeigt eine andere Serie auf dem Avers einen bärtigen Kopf und auf dem Revers einen bärtigen Reiter mit Füllhorn.[9] **Abb. 6** Seit den Tagen von B. Pick wurden diese beiden Münzbilder ebenfalls auf den Theos Megas von Odessos bezogen, was zu Recht allgemeine Zustimmung gefunden hat. Obwohl es sich hier um griechische Darstellungen handelt, scheint konkret das Reiterbild spezifisch thrakischen Religionsvorstellungen Rechnung zu tragen. Somit hätten wir in diesem Fall die Möglichkeit, einen indigenen Einfluss im offiziellen Kultleben einer Polis erkennen zu vermuten.

Dass dies gerade in Odessos zu beobachten ist, dürfte im Grunde genommen keineswegs überraschen, da auch von hier die ältesten steinernen Weihreliefs des sogen. Thrakischen Reiters bekannt sind, wie dies ein Votiv für den Heros Karabasmos aus dem Kultbezirk am Varnenser Primorski Boulevard[10] und die Exemplare aus dem stadtnahen Heiligtum von Galata[11] eindeutig beweisen. Hier sei übrigens die Gelegenheit zur Feststellung genutzt, dass abgesehen von ganz rohen und idolhaften Tonfigürchen innerhalb der griechisch geprägten Terrakottaplastik in den westpontischen Poleis ein ausgesprochen thrakischer Einfluss nur schwer erkennbar ist. Denn eine bisher meist als Darstellung einer Thrakerin interpretierte

4. Kopf des Theos Megas

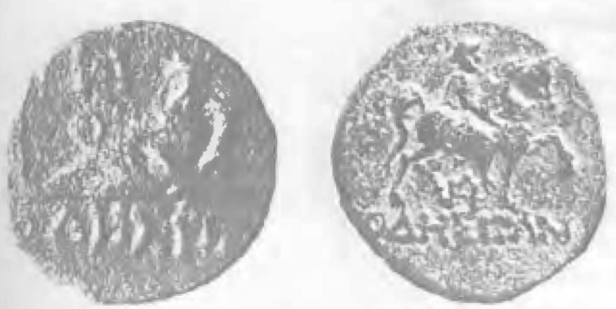

5. Bronzemünze aus Odessos mit gelagertem Gott
6. Bronzemünze mit Reiter

Statuette aus Odessos[12] **Abb. 7** muss in Wirklichkeit als eine ikonographisch höchst interessante Wiedergabe des Attis angesehen werden, der ja auch sonst in der Koroplastik hier nachweisbar ist.

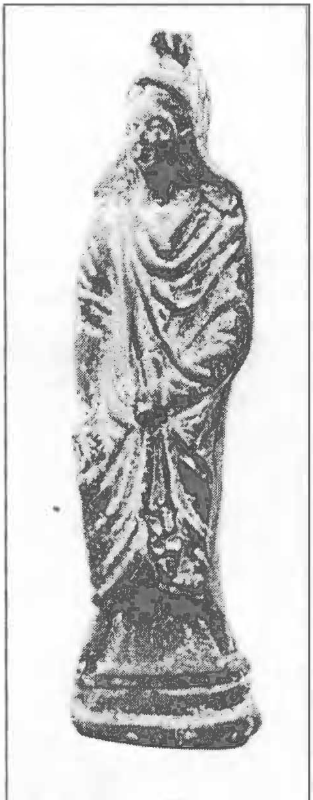

7. sogen. Thrakerin aus Odessos

Kehren wir zum Theos Megas von Odessos zurück, so wäre zu konstatieren, dass offenbar diejenigen Gelehrten das Richtige getroffen haben, die hier in diesem Gott einen katachthonisch geprägten Dionysos gesehen haben, der in dieser Polis lokal-thrakische Elemente in sich aufgenommen haben könnte.

In Tomis hatten seinerzeit B. Pick und K. Regling hellenistische Prägungen mit dem Kopf eines bärtigen Gottes gleichfalls auf einen Theos Megas bezogen,[13] und einige Altertumswissenschaftler sind ihm dabei gefolgt. Doch ist dies schwerlich nachvollziehbar, da auf den hier zur Debatte stehenden Münzen die weiteren Motive für Zeus sprechen.

In Histria ist seit dem Jahre 1956 die Fassade eines dorischen Antentempels aus der ersten Hälfte des 3. Jh. v. Chr. bekannt. Wie die Inschrift auf dem Architrav lehrt, wurde das Bauwerk von einem Thasier zu Ehren des Theos Megas errichtet, während das Material neueren Untersuchungen zufolge Marmor aus Prokonnesos ist.[14] Natürlich hat man hier auch an den Theos Megas von Odessos gedacht.[15] Doch in einer neueren Arbeit hat A. Suceveanu dies zu Recht bestritten. Vielmehr sieht er in dem durch die histrianische Tempelinschrift bezeugten Theos Megas einen Sarapis oder Helios bzw. einen Helios-Sarapis.[16] Ausgehend allerdings von der Tatsache, dass der Dedikant aus Thasos stammt, wo sich besonders der Dionysoskult großer Popularität erfreute, und dass selbst im römerzeitlichen Histria Dionysos als Megas Theos bezeichnet wird,[17] möchte ich in dem frühhellenistischen Bauwerk in der Sakralzone von Histria einen Dionysostempel sehen.

Die Ikonographie des hellenistischen Theos Megas von Odessos wäre um ein spektakuläres Zeugnis reicher, wenn man ein beim Kap Kaliakra gefundenes Weihrelief auf diesen Gott beziehen könnte. **Abb. 8** Dies hat freilich G. Mihajlov getan, der übrigens das Relief aus paläographischen Gründen gewiss zutreffend in das 2. Jh. v. Chr. datiert hatte.[18] Allerdings

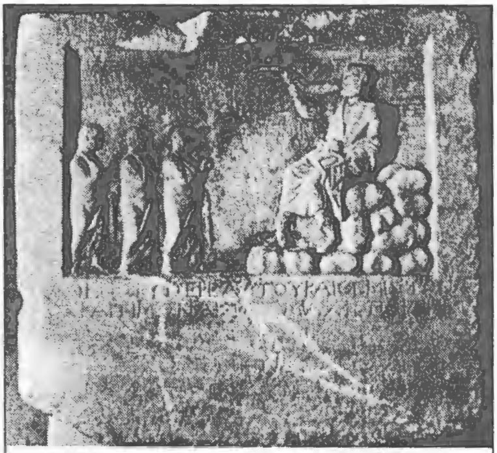

8. Relief von Kap Kaliakra

ist die Darstellung von den bisher aus Odessos bekannten Bildzeugnissen in der Münzprägung und Koroplastik zu unterschiedlich, als dass man hier eine inhaltliche Identität annehmen könnte. Denn die sitzende Gottheit bzw. der Heros hält kein Füllhorn, sondern trinkt aus einem großen Rhyton, wobei man in der Linken auf dem Schoß sogar noch eine Schale mit Tierkeule erkennen kann. Der gesamte Habitus unserer Figur passt jedoch schlecht zur Ikonographie eines schmausenden Herakles. Einen bärtigen Gott, der auf einem Felsen sitzt, aber ein Füllhorn hält, findet man auf einigen Reliefs aus dem Athener Pankrates-Heiligtum. Wie besonders E. Vikela dargelegt hat, wurde unter dem Namen Pankrates sowohl eine Gottheit in der Funktion eines chthonischen Zeus als auch ein Herakles verehrt.[19] Zwar ist ein Pankrates sogar in einer histrianischen Altarweihung aus dem 2. Jh. v. Chr. belegt, wo er zusammen mit Nike genannt wird, doch bleibt es ungewiss, ob es sich dabei um die attische Gottheit handelt.[20] Angesichts der beträchtlichen ikonographischen Unterschiede, die zwischen den attischen Pankratesreliefs und dem Denkmal von Kap Kaliakra existieren, scheint beim aktuellen Dokumentationsstand eine Verbindung unwahrscheinlich zu sein. Vielmehr muss das westpontische Relief als eine spezifische ikonographische Ausprägung der hier verbreiteten Heroenmahlreliefs aufgefasst werden. Wenngleich wir eine Beziehung zum Theos Megas ausschließen, so ist nach dem bisherigen Forschungsstand hier am ehesten die Darstellung eines Lokalheros anzunehmen. Immerhin fällt auf, dass sich noch während der Römerzeit jene Denkmäler eines meist bärtig wiedergegebenen Heros equitans mit Rhyton in der Hand gerade im westpontischen Raum konzentrieren.[21]

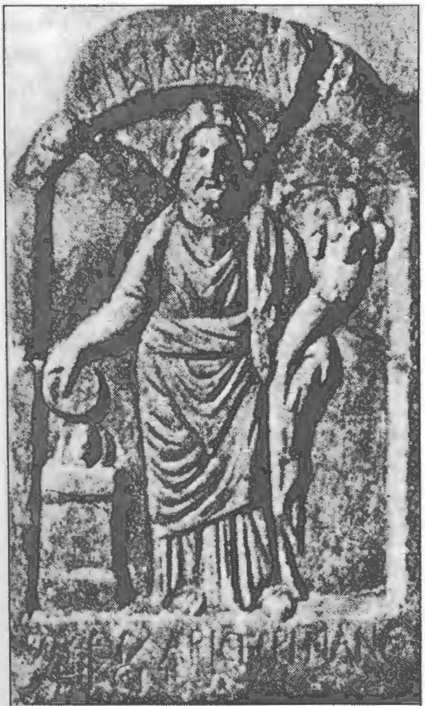

9. Darzalas-Relief aus Targovište

Wie bereits erwähnt, ist aus dem 2. Jh. n. Chr. in Histria der Megas Theos belegt, der m. E. in direkter Tradition zu dem Gott des frühhellenistischen Tempels steht. Da die Bezeichnung Theos Megas für viele Götter gebraucht werden kann,[22] wäre zu der Inschrift aus Zvezdec, die möglicherweise auf Mesambria zu beziehen ist, wenig Konkretes zu sagen.[23]

In Odessos lassen die Münzbilder des 2. Jh. n. Chr., auf denen sowohl der stehende bärtige Gott mit Füllhorn und Patera als auch die gelagerte Gottheit erscheinen, eine direkte Traditionslinie zur hellenistischen Zeit erkennen, wenngleich hier niemals der Name Theos Megas bezeugt ist.[24] Dagegen kann auf Grabsteinen aus der zweiten Hälfte des 2. Jh. n. Chr. jeweils ein Priester des Theos Megas belegt werden.[25]

Nach dem vorliegenden Dokumentationsmaterials besitzen wir erst seit dem 3. Jh. offizielle Inschriften, die den Theos Megas mit dem zweifellos thrakischen Namen Derzelas bzw. Derzalas belegen.[26] Was die Münzprägung betrifft, so findet sich in der Severerzeit nur noch der stehende und nicht mehr der gelagerte Gott.[27] Anlässlich des Besuches von Gordianus III. in Niedermösien und Thrakien intensiviert sich aus bekannten ökonomischen Gründen kurzzeitig die Münzemission von Odessos, wobei nun sogar die Darzaleia bezeugt sind,[28] was zusätzlich den offiziellen Charakter des Kultes unterstreicht.

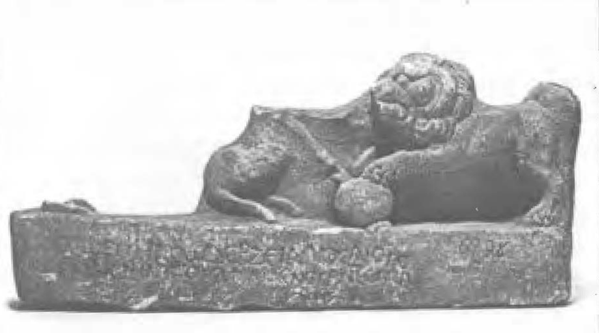

10. Reiterelief im Typus C aus Plăstina

Falls der Theos Megas in Zeile 10 des Akorniondekretes von 48 v. Chr. aus Dionysopolis ergänzt werden kann,[29] so muss schon in vorrömischer Zeit wohl hier die odessitanische Version des Theos Megas beheimatet gewesen sein, der dann vom Dionysos als Hauptgott dieser Polis verschieden war. Aus der Severerzeit bzw. der Regierung Gordians III. belegt dies dann das entsprechende Münzbild, das offenbar direkt aus Odessos entlehnt wurde und auf dem der Gott ebenfalls einen Kalathos trägt und neben dem Altar wiedergegeben wird.[30]

Angesichts des späten Derzelas- bzw. Derzalas-Nachweises in der odessitanischen Epigraphik und Numismatik hatte bereits Z. Go eva postuliert, dass Theos Megas und Derzalas in Odessos zunächst getrennte Gottheiten gewesen seien. Aber die Zeugnisse des Derzalas- bzw. Darzalas-Kultes sind aus dem anschließenden Binnenland keineswegs früher. Denn die Buchstabenformen des Darzalasreliefs aus Targovište weisen eindeutig auf das 3. Jh.,[31] **Abb. 9** und das aus Plăstina stammende Fragment einer Reiterstatuette mit Widmung an Derzis gehört dem Typus C an und muss folglich in die gleiche Zeit gesetzt werden.[32] **Abb. 10** Bietet bei diesem Bruchstück die Inschrift einen eindeutigen Beleg, so können mit Darzalas bzw. Derzis als Reiter zwei weitere anepigraphische Denkmäler verbunden werden. Zum einen handelt es sich um die häufig in diesem Zusammenhang angeführte Stele aus der Gegend zwischen Kaspičan und Mogila, die ebenfalls in das 3. Jh. n. Chr. gehört,[33] **Abb. 11** und zum anderen um die erstmals von G. Tončeva veröffentlichte bronzene Reiterstatuette aus der Gegend von Varna.[34] Insofern braucht diese thrakische Gottheit nicht vom Hinterland nach Odessos transportiert worden zu sein,[35] sondern könnte theoretisch auch schon sehr früh in der Polis Odessos existiert haben. Die Verbindung von

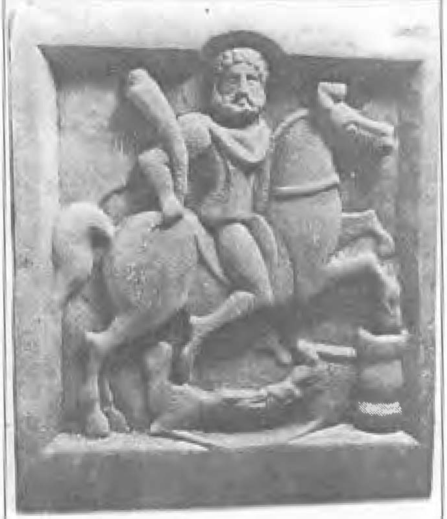

11. Reiterrelief aus der Gegend zwischen Kaspičan und Mogila

Derzalas und Theos Megas muss spätestens im fortgeschrittenen 2. Jh. n. Chr. existiert haben, weil in dem Ephebendekret von 215 n. Chr. der Gott bereits zum vierzehnten Mal die Eponymie bekleidet hatte.[36] Da es sich bei den epigraphischen Zeugnissen des 2. Jh. n. Chr., wo nur der Theos Megas genannt wird, lediglich um Privatdenkmäler - also Grabsteine - handelt, wäre es durchaus möglich, dass schon damals oder bedeutend früher bzw. unter Umständen sogar bereits in hellenistischer Zeit der Theos Megas Derzalas in Odessos existiert hat. Dies ist freilich bei dem heute zur Verfügung stehenden Dokumentationsmaterial weder zu beweisen noch definitiv auszuschließen.

Bei der Interpretation von Reliefdenkmälern wurden die Darstellungen von Füllhorn und Rhyton gelegentlich nicht immer deutlich unterschieden. Während man ersteres immer seitlich am Körper hält, wird letzteres als Trinkgefäß unabhängig von seiner Größe, was häufig zur Verwechslung mit einem Füllhorn geführt hat, in der mehr oder wenig ausgestreckten Rechten gehalten. Dass ein Rhyton auch sehr groß dargestellt sein kann, beweist ja übrigens das späthellenistische Relief von Kap Kaliakra. **Abb. 8** Aufschlussreich ist zudem das Verbreitungsgebiet. Denn im Unterschied zu den Reiterdenkmälern mit Rhyton, die sich - wie bereits erwähnt - mehrfach allgemein im westpontischen Bereich finden, konzentrieren sich jene mit Füllhorn fast ausschließlich auf Odessos und das anschließende thrakische Hinterland. Insofern darf man annehmen, dass hier alte indigene Kultkonstellationen wirksam sind, die ihre früheste für uns fassbare bildliche Realisierung in der Bronzeprägung von Odessos mit Reiterbild und Füllhorn aus dem 3. Jh. v. Chr. gefunden haben dürften.

Gerade am Beispiel von Odessos und partiell auch des benachbarten Dionysopolis lassen sich zumindest schon heute konturenhaft die einzelnen Entwicklungsetappen dieses Kultes erkennen. So begegnet uns im frühhellenistischen Odessos eine vorrangig griechisch geprägte Gottheit, die Elemente des Pluton und Dionysos bzw. des katachthonischen Dionysos in sich vereinigt. Das Reiterbild weist dabei gewiss schon sehr früh auf indigenen Einfluss hin. Dieser präzisiert sich durch das thrakische Epitheton Derzalas, das sich nach unserer bisherigen Kenntnis zwar erst im fortgeschrittenen 2. Jh. feststellen lässt, aber auch schon früher dem Theos Megas von Odessos gegeben sein könnte. Die Entstehung einer Massenproduktion von Weihreliefs in der ersten Hälfte des 3. Jh. ermöglicht uns nun auch, den Kult des thrakischen Derzalas im Binnenland in den beiden Ikonographien als aufrechtstehende bärtige Vatergottheit mit Füllhorn und Patera und als Reiter nachzuweisen, wo er in anikonischer Form von der einheimischen Bevölkerung ebenfalls schon seit langem verehrt worden sein muss. Gleichzeitig mit Beginn der Severerzeit ist ein Synkretismus unseres Gottes in Odessos und Dionysopolis mit Sarapis erkennbar, was sich besonders im Auftreten des Kalathos widerspiegelt.[37] Angesichts der großen Popularität des Sarapiskultes im 3. Jh. n. Chr. und der Tatsache, dass Septimius Severus selbst in einem weit verbreiteten Porträttypus mit Sarapislocken dargestellt wird,[38] kann es keineswegs verwundern, wenn man damals in der offiziellen Münzprägung beider Poleis bei der bildlichen Wiedergabe des Theos Megas dem Trend der Zeit folgte.

---

[1] Guter Überblick bei **J. Żelazowski**. In: *LIMC*, VII, 1994, 918 f., s. v. Megas Theos.

[2] **B. Pick.** Thrakische Münzbilder. – *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institutes*, 13, 1898, 155 f., Taf. 10, Abb. 20; **Pick-Regling**. II,1, Nr. 2214-2215, Taf. IV,1-2; **J. Żelazowski.** Le culte et

l'iconographie de Theos Megas sur les territoires pontiques. – *Archeologia Warszwawa*, 43, 1992, 35, Abb. 1; **ders.**, In: *LIMC*, VII, 1994, 919, Nr. 2.

[3] **Т. Герасимов**. Култовата статуя на Великия бог Дарзалас в Одесос. – *ИВАД*, 8, 1951, 65-71; vgl. auch **I. Karajotov**. Le monnayage d'Apollonia à la lumière des decouvertes les plus recentes. – *Thracia*, 11, 1995, 404, 408, Nr. 29, wo ΑΠΟΛΛΩΝΟC ΙΑΤΡΟΥ ebenfalls auf die dort abgebildete Kultstatue des Kalamis Bezug nimmt.

[4] **Г. Тончева**. Принос към иконографията на Великия бог на Одесос. – *ИАИ*, 18, 1952, с. 83-85, Обр. 40–43; ferner **М. Мирчев**. Сбирката на теракоти в музея на град Сталин. – *ИВАД*, 10, 1955, 8. Nr. 33; 13, Nr. 68-69; 16, Nr. 93, Таб. VIII, 33, XVI, 68-69, XXI, 93; **Цв. Дремсизова-Нелчинова, Г. Тончева**. Антични теракоти от България. София, 1971 63, Nr. 77-78; **Żelazowski**. Le culte op. cit., 35 f., Abb. 2; **ders.**, In: *LIMC*, VII, 1994, 919, Nr. 1.

[5] **Г. Тончева**. Принос op. cit., 87.

[6] **Я. Младенова**. Метални предмети от некропола на Аполония. – In: *Аполония*, София, 1963, 319 f., Nr. 1097-1098, Taf. 169 (späteres 4./frühes 3. Jh. v. Chr.); The riches of the Thracian Rulers Exhibition Japan, 1994 (ASATSA Inc) 52, Nr. 44.

[7] **К. И. Зайцева**. Ольвийские култовые изделия. – In: *Культура и искуство античного мира*. Ленинград 1971, 84-106; **А. С. Русяева**. Земедельские культы в Ольвии догетского времени. Киев 1979, 87-89, Abb. 74 (chthonischer Dionysos); **Ju. G. Vinogradov**. Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes. Mainz 1997, 53.

[8] **Pick**. Thrakische op. cit., 157-160, Taf. 10, Abb. 15-17; **Pick-Regling**. II,1, Nr. 2177-2184, Taf. IV,7; Nr. 2185-2190, Taf. IV,5-6,8-9; Nr. 2191-2199, Taf. IV,10-11; **M. Price**. SNG, IX,1, Nr. 294-300; **W. Stancomb**. SNG, XI, Nr. 253-260; **Żelazowski**, Le culte op. cit., 47, Abb. 13: zur Datierung: **Д. Драганов**. Начало на бронзовото монетосечене на Одесос. – *Нумизматика*, 24, 1990, 3, 19-25 (Beginn 281/278 v. Chr.); **К. Димитров.** Към въпроса за бронзовото монетосечене на Одесос през елинистическата епоха. In: *Thracia Antiqua*, 10, 1999, 201-204; **ders., M. Čičikova**. La céramique hellénistique de Sborjanovo. In: *IV. Επιστιμονική συναντήση γιά κεραμική*, Mytilene 1994, *Πρακτικά*, Athen 1997, 133, Nr. 10-12; **Ст. Топалов**. Принос към проучване контрамарките на западнопонтийските градове Аполония, Месамбрия и Одесос III – I в. пр. н. е. София 1997, 15-32 (Beginn noch 4. Jh. v. Chr.); **И. Лазаренко.** Начало и първи етапи от бронзовото монетосечене на Одесос. – *Добруджа*, 14-16, 1997/99, 51-64 (Beginn 2. Hälfte d. 4. Jh. v. Chr.).

[9] **Pick**. Thrakische op. cit., 161 f., Taf, 10, Abb. 21; **Pick-Regling**. II,1, Nr. 220-2213, Taf. IV,13-15; **M. Price**. SNG, IX, 1, Nr. 290-293; **W. Stancomb.** SNG, XI, Nr. 261-266; **Żelazowski**, Le culte op. cit., 46 f., Abb. 12; ders., in: *LIMC*, VII, 919, Nr. 7.

[10] *CCET*, I, Nr. 28.

[11] *CCET*, I, Nr. 80-82, 96.

[12] **Дремсизова-Нелчинова, Тончева.** Антични op. cit., 52, Nr. 59; dass Attis tatsächlich auch langgewandet dargestellt sein kann, beweist eine Terrakotte des sitzenden Attis aus Olbia: **В. М. Скуднова, Л. М. Славин, И. В. Клейман.** Описание теракот Ольвии. In: *Теракоты среднего Примория*, Москва 1970, herausgeg. **M. M. Kobylina**. 54, Nr. 52, Taf. 35,7 (4.-3. Jh. v. Chr.).

[13] **Pick-Regling.** II,1, 598-601; Nr. 2407-2409, Taf. V,7; Nr. 2410-2424a, Nr. 2440-2452, Taf., V,8; Nr. 2453-2455, Taf. V,9; römerzeitlich: Nr. 2503-2504.

[14] ISM, I, Nr. 145; **M. Margineanu-Cârstoiu.**, Bauelemente des Theos Megas-Tempels von Histria. In: *Bautechnik der Antike. Internationales Kolloquium in Berlin*, Berlin 1990, 148-154; dies., Der Theos Megas-Tempel von Histria. Die Architektur. – *Dacia*, 33, 1989, 79-110; zum Marmor vgl. **M. Alexandrescu-Vianu**. – *Histria*, IX, Bukarest-Paris, 2000, 20; zur Fundlage: **P. Alexandrescu.** La destruction d' Istros par les Gètes. – Il Mar Nero, 1, 1994, 185.

[15] **Chr. Danov**. Altthrakien, Berlin 1976, 359 f.; **Z. Kilitanova-Komitova**. Burial customs and Rituals as evidenced in Thracian Necropolises in the Region of the Greek Colonies on the Western Black Sea Coast. – *Thracia*, 7, 1985, 136 (Darzalastempel !).

[16]. **A. Suceveanu**. Le "Grand Dieu" d' Histria. – *Ktema*, 24, 1999, 271-281.

[17]. *ISM*, I, Nr. 100 (Hinweis auf ein weiteres Dokument des 2. Jh. n. Chr.).

[18]. *IGB*, V, Nr. 5004bis.

[19]. **E. Vikela**. Die Weihreliefs aus dem Athener Pankrates-Heiligtum am Ilissos. Religionsgeschichtliche Bedeutung und Typologie. – *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 16. Beiheft, Berlin 1994, passim; dies., In: LIMC, VII, 1994, s. v. Pankrates I, 166-169.

[20]. *IGB*, I, Nr. 300 (3./2. Jh. v. Chr.) = *ISM*, I, Nr. 122 (2. Jh. v. Chr.); vgl. auch **E. Vikela**. *LIMC*, VII, 1994, s. v. Pankrates I, 167, wo noch die alte Fundortangabe "Bulgarien" steht; der Vorschlag von **А. С. Русьяева**. Религия и култы античной Ольвии. Киев 1992, 60, den histrianischen Pankrates mit Zeus Eleutherios zu verbinden, ist ziemlich spekulativ.

[21]. So kann auch bei dem aus der 2. Hälfte des 2. Jh. n. Chr. stammenden Relief des Heros Ordianos kein Füllhorn, sondern entgegen der bisher allgemein üblichen Interpretation (**Тончева**. **Принос** op. cit., 88; *IG*B, I, Nr. 281; *CCET*, I, Nr. 25; **Z. Gočeva**. In: *LIMC*, III, 1986, 354, Nr. 4; **Żelazowski**. Le culte op. cit., 44 f., Abb. 10) nur ein großes Rhyton dargestellt sein; weitere Reitervotive mit Rhyton: *CCET*, I, Nr. 36, 100 = **Z. Gočeva**. In: *LIMC*, III, 1986, S. 354, Nr. 5-6 (dort als "Cavalier thrace avec les attributs de Darzalas" interpretiert); Rhyton von **Z. Covacef**. Aspect inedit de manifestare a cultului Cavalerului Trac. – *Pontica*, 11, 1978, 119-125 durchaus überzeugend auf den chthonischen Charakter dieser Gottheit zurückgeführt; vgl. auch N. Hampartumian. *CCET*, IV, Nr. 56, 116, 121, 126.

[22]. Vgl. hierzu schon **B. Mueller**. Megas Theos. Dissertatio inauguralis, Halle 1913, passim.

[23]. *IGB*, III,1, Nr. 1855; **Żelazowski**. Le culte op. cit., 43.

[24]. **Pick**. Thrakische op. cit., 156; **Pick-Regling**. II,1, Nr. 2227 (unsicher), 2232, Taf. IV,23; Nr. 2233, 2239-2240, 2244, 2246-2247, 2250, Taf. XIII,25; Nr. 2251.

[25]. *IGB*, I, Nr. 150, 186ter; bei der Inschrift IGB, I, Nr. 67, die allerdings keinen funeralen Charakter besitzt, aber ebenfalls noch dem 2. Jh. n. Chr. angehört, ist die Ergänzung als Theos Megas möglich, aber keinesfalls völlig gesichert.

[26]. *IGB*, I, Nr. 47 (215 n. Chr.), 47bis (221 n. Chr.), 48 (238 n. Chr.); auch das Zeugnis IGB, I, Nr. 230bis kann aufgrund der Buchstabenformen erst in das 3. Jh. datiert werden; **Żelazowski**. Le culte op. cit. 40 f.

[27]. **Pick-Regling**. II,1, Nr. 2259-2264, 2271, 2281-2286, 2289-2302, 2308-2311; **Żelazowski**. Le culte op. cit. 38.

[28]. **Pick**. Thrakische op. cit., 156 f.; **Pick-Regling**. II,1, Nr. 2370, Taf. V,3; Nr. 2371-2372; zur Tempelfront Nr. 2360, Taf. XX,18; **Żelazowski**. Le culte op. cit. 39 f., Abb. 5-6; 41 f., Abb. 7; ders., in: *LIMC*, VII, 1994, 919, Nr. 4.

[29]. *IGB*, I, Nr. 13; **Żelazowski**. Le culte op. cit. 37 f.

[30]. **Pick**. I,1, Nr. 376, 381, 384; **Żelazowski**. Le culte op. cit. 38; ders., in: *LIMC*, VII, 1994, 919, Nr. 6.

[31]. **Г. Тончева**. Принос, op. cit., 86, Abb. 45; *IGB*, II, Nr. 768; **Z. Gočeva**. in: *LIMC*, III, 1986, 354, Nr. 1; **Żelazowski**. Le culte op. cit., 42 f., Abb. 8 datiert dieses Relief in das 2. Jh. n. Chr.; akzeptabel ist die dort vertretene Ansicht, wonach das Denkmal aus einer Werkstatt von Odessos stammten dürfte.

[32]. *IGB*, II, Nr. 770; *CCET*, II,2, Nr. 444; **Z. Gočeva**. In: *LIMC*, III, 1986, 354, Nr. 2; **Żelazowski**. Le culte op. cit., 44.

[33]. **Г. Тончева.** Принос, op. cit., 88 f., Abb. 49; *CCET*, II,1, Nr. 379; **Z. Gočeva**. In: *LIMC*, III, 1986, 354, Nr.3; **Żelazowski**. Le culte op. cit., 45 f., Abb. 11 (1. Hälfte des 3. Jh.); das gleiche gilt auch für den bärtigen Reiter ohne Füllhorn im Typus A: *CCET*, II,1, Nr. 417.

[34]. **Г. Тончева**. Принос, op. cit., 87 f., Abb. 47; **Żelazowski**. Le culte op. cit. 44 f., Abb. 9; ders., in: *LIMC*, VII, 1994, 919, Nr. 8.

[35]. So schreibt **Gočeva**. Der Kult op. cit., 233 "Deutlich hat hier die synkretisierte Vorstellung von jener

Gottheit (d. h. des Derzalas), die im binnenländischen Gebiet in einiger Entfernung von Odessos existierte, Einfluss ausgeübt".

[36]. Doch kann man daraus nicht unbedingt mit **Żelazowski**. Le culte op. cit., 41 schließen: "L' apparition sur les monnaies d' Odessos, depuis le temps de Septime Sevère, d' un kalathos sur la tęte du Grand Dieu et d' un autel devant le personnage figuré coincide avec l' époque à laquelle le Grand Dieu Derzelas était élu éponyme de la ville;" 43: "à la charničre des IIe et IIIe siècles.... le nom de la divinité fut complété d' un qualificatif thrace Derzelas".

[37]. Zum Kalathos und zum Problem einer Verbindung mit Sarapis vgl. **Żelazowski**. Le culte op. cit., 48-50; ders., in: *LIMC*, VII, 1994, 918 f., Nr. 3-6.

[38]. **D. Soechting**. Die Porträts des Septimius Severus, Bonn 1972, 49-57: **K. Fittschen, P. Zanker**. Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, I, Mainz 1985, 95-97.

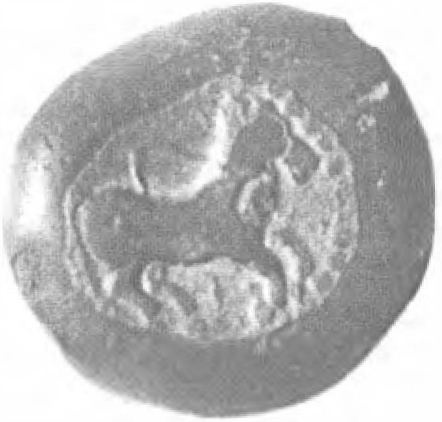

Бронзова монета на тракийския цар Меток I от каптажа на Бургаските минерални бани, открита през 1994 год. (края на V-ти век пр. Хр.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Е. А. Молев

БОСПОР В СОСТАВЕ ПОНТА

Как известно, реальное включение Боспора в состав Понтийского царства произошло только после разгрома скифов Савмака около 107/6 г. до н.э. Разумеется, восстание скифов и смерть последнего Спартокида должны были изменить предполагавшиеся прежде условия объединения. После военного разгрома Боспор уже не мог претендовать на роль вассального царства, как предполагал А. В. Орешников[1] и как, вероятно, решался этот вопрос в переговорах с Перисадом V. Не мог он быть и вице-царством, как считал Т. Рейнак[2]. В обоих случаях не было главного фактора – царя, подвластного Митридату и пользовавшегося его доверием.

Версии обособленного существования Боспора в рамках Понта придерживался и Д. Б. Шелов. По его мнению, "Боспор, объединенный с Понтом личной унией, продолжал оставаться обособленной политической единицей и возглавлялся особым наместником царя, роль которого поочередно исполняли его сыновья"[3]. Однако, в силу своего юного возраста, сыновья Митридата не могли управлять Боспором сразу после его подчинения. Не случайно, видимо, самое раннее упоминание об управлении Боспором сыном Митридата относится только к 87/6 г. до н.э. (**Plut**. Sulla. 11). Причем речь в этом отрывке идет об управлении Понтом и Боспором.

Особняком стоит мнение В. Ф. Гайдукевича, рассматривавшего Боспор в составе Понтийского царства как провинцию или сатрапию[4]. Отсутствие четких указаний источников по этому вопросу заставляет еще раз обратиться к тем аргументам, которые уже приводились исследователями, и новым находкам.

Начнем с того, что нет ни одного документа, который бы засвидетельствовал обособленное положение Боспора в составе Понта. Ни среди войска Митридата, ни среди его союзников боспоряне как отдельный элемент не фигурируют. Для сравнения отметим, что Малая Армения, например, выставляла отдельное союзное войско, которое в период первой антиримской войны возглавлял сын Митридата Аркафий, по-видимому, управлявший ею в то время (**App**. Mithr. 17)[5].

Нет никаких данных и о том, что наместник Боспора, пусть даже сын Митридата, располагал какими-то особыми правами, отличающими его от других сатрапов. Да и первый сын, который управлял Боспором и Понтом, стал таковым лишь после того, как Митридат перенес свою резиденцию в Пергам. Имен же наместников Боспора до этого сына Митридата история не сохранила.

Видимо, они вовсе не были столь значительными фигурами, чтобы предполагать сохранение Боспором своего государственного статуса в рамках Понта под их управлением. Соединение же управления "старинными владениями в Понте и Боспоре" в одних руках заставляет предполагать именно отсутствие обособленного положения Боспора в системе государства Митридата.

С. Ю. Сапрыкин ссылаясь на то, что в вышеприведенном сообщении Плутарха и сообщении Аппиана о восстании в Колхиде речь шла об одном человеке и на дешифровку некоторых монограмм Понта и Боспора как имя Митридата, считает возможным видеть в этом правителе старшего сына Митридата тоже Митридата[6]. Однако то, что именно Митридат был старшим сыном никак не обосновывается, хотя по этому поводу есть и иные мнения. Мне, например, представляется, что старшим был Ариарат (Аркафий) — во всяком случае, он раньше упоминается в источниках (**Just**. XXXVIII.1.10), хотя судя по возрасту (он родился ок. 108 г. до н.э.[7]), у Митридата мог быть и более старший сын, родившийся в 111/110 гг. (**Just**. XXXVII.3.6).

Кроме того, Митридат-младший появляется в источниках впервые в 85 г. до н. э. и как военачальник своего отца в боях против Фимбрии (**Memn**. XXXIV; **App**. Mithr. 52). При этом он командует войском, возглавляемым лучшими, как подчеркивает Мемнон (XXXIV), стратегами Таксиллом, Менандром и Диофантом. А значит, эти полководцы (и, следовательно, войска) не могли прийти с Митридатом из управляемой им провинции, а уже давно находились на фронте. Во всяком случае для Таксилла это засвидетельствовано Плутархом (Sulla. 15,19). Поэтому то, что именно Митридат-младший был оставлен отцом для управления Понтом и Боспором, по меньшей мере, спорно.

Из отрывка Аппиана, приведенного С. Ю. Сапрыкиным полностью (**App**. Mithr. 64), следует лишь то, что колхи, управляемые до этого наместниками Митридата из числа его "друзей", потребовали его сына Митридата-младшего в качестве **царя** и получили требуемое. Им нужен был правитель, который мог бы связать свою дальнейшую судьбу только с их страной. Вот почему, добившись своего, они тотчас подчинились. Против Боспора же царь Понта собирал войско и флот, готовясь продолжать борьбу. Поэтому и данный факт не может быть свидетельством управления Боспором Митридатом-младшим.

Наконец, что касается монограмм, то зашифровка в них имени правителя совершенно нехарактерна ни для монетного дела Боспора, ни для монетного дела Понта. Ни Митридат VI, ни его предшественники не делали этого. И я совершенно согласен с мнением Н. А. Фроловой, что метод определения принадлежности монет по типам, монограммам и буквенным обозначениям, а не по имени города или имени и титулу царя, в данном случае не может быть приемлем[8].

Все это дает основания думать, что первоначально Боспор управлялся, как и Колхида, наместниками из числа "друзей" царя и лишь после нового покорения Боспора (85-83 гг. до н.э.) таковым мог стать его сын. И, скорее всего, Махар[9].

Некоторые косвенные сведения о политическом статусе Боспора дает терминология античных авторов и эпиграфических памятников. Отметим сразу, что ни в одном из современных ему документов Митридат не назван царем Боспора. На фоне неоднократных упоминаний о наследственном характере его власти здесь это может показаться странным. Но в действительности эта странность лишь кажущаяся, поскольку все термины, обозначающие характер власти царя Понта над Боспором, подчеркивают ее полноту и нераздельность.

Так, Страбон, говоря о подчинении Боспора Митридату, называет его "господином (κύριος) Боспора" (VII, 4, 3). Данный термин подчеркивает всю полноту социально-политической власти царя над названной территорией, хотя никак не определяет ее политического статуса[10]. В декрете в честь Диофанта и в почетной надписи под статуей Митридата из Нимфея власть царя Понта над Боспором определяется термином πράγματα. Этот термин тоже не позволяет сделать никаких выводов о степени обособленности положения Боспора в рамках Понта. Правда, некоторые основания для суждения о положении Боспора в составе Понта сопоставление двух последних документов все же дает.

В декрете херсонеситов Митридат назван просто "царь", а в нимфейской же надписи уже "царь царей". Хронологический разрыв между этими документами невелик. Вероятнее всего, статуя Митридата в Нимфее была установлена вскоре после побед Неоптолема – около 106/5 г. до н. э.[11]. Следовательно, именно подчинение Боспора стало основанием для включения в титулатуру как унаследованного титула (царь Малой Армении), так и титулов побежденных в ряде последовавших одна за другой без перерыва войн противников (колхов, скифов и Боспора). Зная, при этом, что Колхида после этого подчинения стала управляться наместником Митридата из числа его "друзей" (**Strabo**. XI. 2. 18) мы вправе предположить, что и управление Боспором было организовано аналогичным образом. Но при этом в административном отношении, в отличие от Колхиды, Боспор представлял собой не обособленную политическую единицу, а новое образование[12] вместе с Херсонесом, какой-то частью Скифии[13] и вновь подчиненными племенами в Азии. Подтверждением этому служит сообщение Страбона об уплате дани царю Понта жителями Таврики и областей около Синдики (VII, 4, 6). Центром этой новой провинции стал, по-видимому, Пантикапей, хотя прямых указаний на этот счет в источниках нет.

Превращение Боспора в составную часть Понта вызвало необходимость приведения его государственной системы в соответствие с системой управления и законодательства Понта. По имеющимся у нас источникам[14] степень изменений разных элементов прежней государственной системы Боспора была различной. Так, в отношении экономического базиса новой провинции — земельного фонда, суть их состояла в том, что Митридат, унаследовав от Спартокидов право собственности на их личные земли, дополнил его правом своей верховной собственности на полисные и племенные (общинные) земли[15]. Характер этих изменений вполне соответствовал духу эллинистических государств. Как свидетельствует Страбон, города Понта тоже сохраняли свою хору в составе державы Митридата (XII. 3. 11 – 16; 34; 35; 38; 39)[16]. Таким образом, новым для Боспора было лишь право верховной собственности на землю главы государства.

О распространении законодательства Понта на территорию Боспора при Митридате свидетельствует "Евпаторов закон о наследовании". Упоминание об этом законе сохранилось в письме царя Аспурга городу Горгиппия, опубликованном Т. В. Блаватской[17]. Закон этот подробно рассмотрен в ряде работ С. Ю. Сапрыкина[18], что избавляет от необходимости его подробной интерпретации. Но вместе с тем, следует уточнить некоторые положения автора.

Предположение С. Ю. Сапрыкина о том, что названный закон расширял полисные права в юридической сфере, давая гражданским коллективам право наследовать имущество умерших при отсутствии у них прямых наследников, не вызывает сомнений. Это вполне согласуется с филэллинской политикой царя до его первой войны против Рима. Однако то, что этот закон был введен именно в интересах мелких и средних собственников, и наличие острого земельного кризиса при последних Спартокидах вызывают сомнение.

Для Митридата в первые годы его правления социальные вопросы не играли еще сколько-нибудь серьезной роли. Во всяком случае источники ничего не упоминают об этой стороне его деятельности вплоть до поражения армии Архелая в Греции. Только тогда он отменяет долги, налоги, освобождает рабов и дает гражданские права метекам. В этих его мероприятиях можно увидеть попытку опереться на малоимущие и обездоленные слои населения[19], хотя на самом деле это был скорее сиюминутный политический ход и не более того. Важно отметить, что и в данном случае Митридат не вмешивается в земельные дела полисов.

Столь же маловероятно наличие на Боспоре при последних Спартокидах острого земельного кризиса. Для обоснования этого лредположения С. Ю. Сапрыкин ссылается на вывод И. Т. Кругликовой о социальном расслоении на Боспоре и о появлении здесь крупной земельной собственности[20]. Однако, во-первых, из письма Аспурга горгиппийцам следует, что "Евпаторов закон о наследовании" распространялся лишь на города и их хору.

Во-вторых, крупные земледельческие усадьбы II в. до н. э. на хоре городов единичны. Из 5 исследованных усадеб этого времени с хорой городов можно связывать лишь загородную усадьбу близ Мирмекия[21] и усадьбу близ хутора Рассвет в 12 км от Горгиппии[22]. При этом усадьба близ Мирмекия, судя по объему ее виноделен и наличию большого числа таковых в самом Мирмекии, могла быть рассчитана не только на собственные виноградники, но и на закупку винограда, т.е. представляла собой не чисто аграрный комплекс, а вполне городской. Вывод об отсутствии крупных рабовладельческих усадеб на Боспоре в рассматриваемое время подтверждается и исследованиями А. А. Масленникова[23].

Все это дает основание думать, что введение "Евпаторова закона о наследовании", вероятнее всего, имело целью распространение единого законодательства на всю территорию государства и в целом было выгодно лишь для жителей городов, среди которых основную массу составляли греки и давно огречившиеся представители местного варварского населения.

Видимо, в том же плане надо воспринимать и предоставление внутренней автономии крупным городам Боспора[24]. По источникам нам известно распространение этих прав на Феодосию, Фанагорию, Нимфей и Горгиппию. Такие же права могли быть предоставлены и другим крупным городам, например, Гермонассе и Танаису. Особенно важны для последующей истории Боспора два новых фактора в его политической жизни. Во-первых, появление у городов классических полисных органов власти (совета и народа), что засвидетельствовано надписями из Горгиппии[25] и Фанагории[26]. Наличие этих органов характерно для городов эллинистических государств, и Ю. Г. Виноградов совершенно справедливо видит в этом и других полисных актах Митридата начало эллинизма на Боспоре[27].

Но был и второй фактор, противоречащий традициям эллинистических государств. Это воссоздание в городах Боспора гражданских ополчений. Сохранение подобных вооруженных сил в Ольвии[28] и Херсонесе[29], а также создание их на Боспоре, казалось бы, шло вразрез с политикой Митридата, у которого в городах собственного родового царства, как отмечали Т. Рейнак и Г. Гриффит, уже давно не было таковых[30]. Думается, однако, что и в данном случае Митридат не изменял самому себе и воссоздание им гражданских ополчений в городах Боспора стало следствием объективной оценки им политической обстановки в регионе. С одной стороны, выступление Савмака показало немалую силу варварского (скифского[31]) элемента в составе населения хоры европейского Боспора, из состава которого формировалась, в основном, наемная армия последних Спартокидов[32]. Противостоять ему дружественно настроенное по отношению к Понту население греческих городов оказалось не в состоянии, поскольку не имело собственных вооруженных сил.

С другой стороны, постоянно беспокойные границы Боспора требовали более надежной охраны. В связи с этим несомненный интерес представляет вопрос о царских вооруженных силах на Боспоре и их количественном соотношении с ополчениями граждан. Единственный прямой источник по этому вопросу – декрет в честь наемников Митридата из Фанагории, датируемый 210 г. б. э. (сентябрь 88 – август 87 гг. до н. э.). Блестящий анализ этого декрета дал Ю. Г. Виноградов. По его мнению, упомянутые наемники представляли собой ограниченный контингент воинов, находившийся в распоряжении города Фанагории и оплачивающийся непосредственно из его казны. Численность этих наемников была невелика. Декрет же принят с целью предоставления гражданских прав наемникам вместо выплаты им жалованья, поскольку после разгрома армий Митридата в Греции в 87 г. понтийский царь должен был увеличить ставку и без того невероятно большого фороса с Боспора. Ю. Г. Виноградов обращает также внимание на отсутствие списка новых граждан в опубликованном документе и упоминание о праве приобретения земельного участка, что характерно для аналогичных документов в эллинистическом мире, и объясняет это тем, что данный декрет представлял собой выписку из более подробного документа[33].

Отметим прежде всего, что в документах Понтийского царства упоминания о предоставлении царем наемных отрядов в распоряжение городов отсутствуют. Во всех случаях эти отряды находятся на царском содержании и их командиры подчиняются не городу, а царю. В Северном Причерноморье этот факт засвидетельствован для Ольвии (IPE. I^2. № 35)[34]. Поэтому приводимые Ю. Г. Виноградовым аргументы, как будто подтверждающие отсутствие власти Митридата над фанагорийскими наемниками могут иметь, как кажется, и другое толкование. У нас нет информации о том, какое участие принимали города азиатского Боспора в перевороте Савмака, но мы знаем, что внешняя опасность у восточных границ Боспора оставалась и после побед Диофанта. Об этом красноречиво свидетельствует тот факт, что другому полководцу Митридата, Неоптолему, спустя короткое время, пришлось отражать (причем именно отражать) здесь натиск варваров.

Следовательно, присутствие наемников Митридата в Фанагории, а не на полях сражений в Греции вовсе не удивительно. К тому же, пока Сулла не взял Афины (1 марта 86 г.) и не разбил армии Архелая при Херонее и Орхомене, острой необходимости отзывать гарнизоны с Боспора или повышать форос со своих северных владений у Митридата не было. Фразеологические обороты фанагорийского декрета, сообщающие о том, что наемники несли службу *вместе с гражданами* (курсив мой — Е.М) (συνστϱατεύσασϑαι), выполнили *долг* по отношению к городу (πεποιηκέναι πᾶν τὸ δίκαιον) и вели себя дружественно по отношению к *своему городу* (πϱὸς τὴν ἑαυτῶν πόλιν) можно рассматривать и как подтверждение того, что воины честно исполнили приказ царя об охране города и соответствующем поведении в отношении горожан[35]. Понимание выражения “к своему городу” как к объекту охраны вполне естественно, учитывая характер документа. Тем более, что “своим” *как для граждан* этот город становился только после опубликования этого декрета, а значит, такое понимание этого выражения менее вероятно.

Таким образом, содержание декрета и аналогии ему оставляют вполне возможной и, как мне кажется, более вероятной версию о подчиненности фанагорийских наемников (по крайней мере, до принятия ими фанагорийского гражданства) своему царю и соответственно о получении ими жалованья из царской казны. Более того, упоминание того, что они несли службу вместе с гражданами наводит на мысль, что и командование гражданами осуществлялось предводителем этих наемников. В силу этого требуется уточнение и цели принятия декрета. Мнение Ю. Г. Виноградова о том, что таковой стало желание фанагорийцев сократить расходы, связанные с форосом, справедливо в принципе. Но увеличение фороса можно было компенсировать предоставлением гражданских прав наемникам в том случае, если оплата на их содержание входила в состав этого фороса, т.е. средства, собранные в Таврике и Синдике, шли прямым назначением на оплату жалованья солдатам понтийской армии, несущим службу в городах Северного Причерноморья.

С. Ю. Сапрыкин полагает, что сообщение Страбона о дани Митридату относится только к последнему году его царствования[36], т.е. является разовым мероприятием. Однако уже применение самого термина “форос” (VII, 4, 6) свидетельствует, что речь идет о регулярной, скорее всего, ежегодной дани[37]. Насколько тяжела была эта дань для городов Боспора, судить трудно. А. А. Масленников полагает, что те 180 000 медимнов зерна, о которых говорит Страбон, можно было собрать с хоры одного-трех боспорских городов[38]. Что же касается денежной дани, то учитывая рост собственного ремесла и промыслов Боспора в период эллинизма[39] и количественное увеличение состава денежного обращения[40], 200 талантов следует признать достаточно весомым количеством, но все же не “невероятно огромным”. Однако увеличение и такого фороса, несомненно, могло заставить граждан Боспора искать более удобные варианты исполнения требований царя Понта. И такой путь как предоставление наемникам гражданских прав был бы вполне возможен. Но это было бы понятно и естественно в том случае, если бы речь шла о всем Боспоре. У нас же декрет одного из городов, и мы не знаем, какой мерой автономии он пользовался для столь самостоятельных действий в отношении выплаты фороса.

На мой взгляд, данную ситуацию более вероятно было бы связать с последующим выступлением Боспора против Митридата. Это выступление произошло еще до окончания первой Митридатовой войны, поскольку, судя по сообщению Аппиана (**App**. Mithr. 64), сразу после ее завершения Митридат стал готовиться к войне с боспорцами. Сам термин Βοσποριάνοι, используемый в данном случае Аппианом, явно говорит о том, что речь у него шла о жителях боспорских городов. Сопоставляя данные Аппиана, Плутарха и Цицерона о выступлении боспорян с данными декрета фанагорийцев, мне кажется возможным говорить о выступлении против Митридата не всего Боспора, а именно его азиатской части. Причем инициатором выступления и его лидером, по-видимому, стала Фанагория. В пользу этого свидетельствует то, что фанагорийцы, предоставляют гражданские права именно воинам, причем долгое время несущим службу вместе с ними и, давая им различные привилегии, оговаривают главное – их участие во всеобщем наборе в войско. Косвенным подтверждением особого положения Фанагории в составе новой провинции и возможности ее выступления в то время против Митридата может быть и опасение царя Понта в 63 г. до н.э., когда он, готовясь к походу в Италию, направляет гарнизон именно в Фанагорию (**App**. Mithr. 108), а не в другие города азиатского Боспора.

Можно, конечно, предполагать и то, что фанагорийцы имели в виду улучшение качества защиты от соседних варваров. Но это менее вероятно, поскольку защита внешних границ провинции была прямой обязанностью наместника, а не каждого отдельного города. Неспособность наместника справиться с мятежом фанагорийцев привела к замене его более авторитетным правителем – сыном Митридата Махаром. Сама возможность успешного выступления фанагорийцев стоит в прямой связи с количеством и качеством военных сил Митридата, расквартированных на Боспоре.

В связи с этим уточним еще два момента: каково могло быть количество наемников в Фанагории и в Северном Причерноморье вообще. Тот факт, что в фанагорийском декрете нет списка новых граждан, на мой взгляд, свидетельствует, что их было не так уж мало по античным меркам. Из ольвийского декрета в честь амисского кибернета следует, что достаточный для обороны Ольвии гарнизон был доставлен туда всего на одном корабле. Поскольку о размерах этого корабля нет никакой дополнительной информации, думается что это был обычный средний торговый корабль, который вряд ли мог принять на борт более 200 человек.

По-видимому, и гарнизон Фанагории был не более того. Если же считать, что дань в 200 талантов, о которой говорит Страбон, шла на содержание армии Понта в регионе, и принять за исходную цифру оплаты наемников в среднем 1 драхму в день, то окажется, что все вооруженные силы Понта в Северном Причерноморье составляли чуть более 3000 человек. То, что этих сил было достаточно для поддержания здесь власти понтийского царя подкрепляется сообщением Страбона о разгроме скифов и роксолан всего лишь шеститысячной армией Диофанта. Более того, по сообщению Иосифа Флавия, римское господство на Черном море также обеспечивалось 3000 легионеров и 40 кораблями (Bell. Jud. II. 16)[41] . Судя по зарытию кладов на территории азиатского Боспора, внешняя опасность для новых владений Понта была наиболее сильна именно здесь. И именно здесь должны были находиться основные силы понтийской группы войск в регионе. Привлечение их на свою сторону фанагорийцами в период подготовки к выступлению против понтийского царя в такой ситуации выглядит вполне целесообразным.

Таким образом, в целом мы можем говорить, что после установления власти Митридата на Боспоре весь северопонтийский регион был превращен им в единую в административном отношении провинцию Понта. Центром этой провинции стал, вероятнее всего, Пантикапей. Управление новой составной часть понтийской державы осуществлялось первоначально наместником из числа “друзей” царя причем являвшегося одним из командиров армии Митридата. Позднее, после восстания на Боспоре, наместником здесь стал сын Митридата Махар. Предоставление греческим городам Боспора ряда полисных свобод (в том числе и восстановление гражданского ополчения) связано не только и, по-видимому, не столько с филэллинизмом Митридата, сколько со стремлением понтийского владыки к унификации законодательства и, тем самым, к укреплению внутреннего единства всепонтийской державы, поскольку те же привилегии уже имели и греческие города собственно Понта.

---

[1] **Орешников А. В.** Боспор Киммерийский в эпоху Спартокидов по надписям и царским монетам. – *Труды VI Археологического съезда.* Одесса. 1888. II. С. 100.

[2] **Reinach T.** Mithridate Eupator, roi de Pont. Paris. 1890. P. 221.

[3] **Шелов Д. Б.** Понтийская держава Митридата Евпатора. – В: *Причерноморье в эпоху эллинизма.* Тбилиси, 1986. С. 567.

[3] **Шелов Д. Б.** Понтийская держава Митридата Евпатора. – В: *Причерноморье в эпоху эллинизма*. Тбилиси, 1986. С. 567.

[4] **Гайдукевич В. Ф.** История античных городов Северного Причерноморья. – В: *Античные города Северного Причерноморья.* М.;Л., 1955. С. 124.

[5] **Молев Е. А.** Малая Армения и Митридат Евпатор. – В: *Проблемы античной истории и культуры.* Ереван. 1979. Т.I. С. 136.

[6] **Сапрыкин С. Ю.** Понтийское царство. М., 1996. С.177 сл.

[7] **Бенгтсон Г.** Правители эпохи эллинизма. М., 1982. С. 297; **Молев Е. А.** Властитель Понта. Н.Новгород, 1995. С. 57.

[8] **Фролова Н. А.** Монетное дело Боспора VI в. до н.э. – середины IV в. н.э. – В: *Очерки археологии и истории Боспора.* М., 1992. С. 217.

[9] **Молев Е. А.** Положение Боспора в составе понтийской державы Митридата Евпатора. – В: *VII чтения памяти профессора Н.П.Соколова.* ТД. Н. Новгород. 2000. С. 14.

[10] **Грацианская Л. И.** "География" Страбона. Проблемы источниковедения. – *Древнейшие государства на территории СССР*. М., 1988. С. 118-119.

[11] **Молев Е. А.** О пропонтийской ориентации боспорян в период подчинения Боспора Понту.– В: *Проблемы античной истории и классической филологии.* ТД. Харьков. 1980. С. 43-44; **Виноградов Ю. А.** О двойной победе Неоптолема. – *Боспорский город Нимфей.* СПб., 1999. С. 18-19. Ср. иное мнение: **Сапрыкин С. Ю.** Понтийское царство. С. 149-151.

[12] Вопрос о конкретном наименовании административных округов Понта до сих пор не может считаться решенным. Т. Рейнак, ссылаясь на Страбона и аналогии с эллинистическими Египтом и Сирией, называет их стратегиями (см. с. 265). По мнению Гейера и М. И. Ростовцева, они назывались эпархиями. Ломоури считает невозможным решение этого вопроса при нынешнем состоянии источников. Поэтому я употребляю более нейтральный термин "провинция".

[13] О такой возможности свидетельствует тот факт, что Страбон говорит об уплате дани жителями "полуострова", под которым явно имеется в виду Крым, и далее называет их георгами (VII.4.6).

[14] Основные источники – надпись Митридата из Нимфея, декрет фанагорийцев в честь наемников, письмо Аспурга горгиппийцам, монеты Митридата, городов Понта и Боспора, а также сообщение Мемнона (XLIX) о союзе Феодосии с Гераклеей.

[15] **Сапрыкин С. Ю.** Понтийское царство. Докт. дисс. С. 497-498.

[16] **Weimert H.** Wirtschaft als Landschafts gebundenes Phänomen: die Antike Landschaft Pontos. Eine Fallstudie. Frankfurt am Main, 1984. S. 51,52,57.

[17] **Блаватская Т. В.** Рескрипты царя Аспурга. – *СА*. 1965. № 2. С. 197-200.

[18] **Сапрыкин С. Ю.** Царское и полисное землевладение в Понтийском царстве Митридатидов. – In: *Acta centri historiae "Terra antiqua Balcanica.* I". Sofia-Trinovi. 1986; **его же**, Евпаторов закон о наследовании и его значение в истории Понтийского царства. – Die Antike und Europa Zentrum und Peripherie in der Antiken Welt. Resümees. B., 1986. S. 182; **его же**, Евпаторов закон о наследовании и его значение для истории Понтийского царства. – *ВДИ*. 1991. № 2. С. 181-197.

[19] **Gaggero E. S.** La propaganda antiromana di Mithridate VI Eupatore in Asia Minore e in Grecia. – *Contributi di storia antica in onore di Albino Garzetti*. Genova. 1976. P.117.

[20] **Кругликова И. С.** Сельское хозяйство Боспора. М., 1975. С. 160.

[21] **Гайдукевич В. Ф.** Боспорские города. Л., 1981. С. 55-75.

[22] **Крушкол Ю. С.** Древняя Синдика. М., 1971. С. 137.

[23] **Масленников А. А.** Эллинистическая хора на краю ойкумены. М., 1998. С. 123-124.

[24] **Vinogradov Ju. G.** Anmerkungen zu Kapitel VI: Staat und Kultur des Bosporanischen Reiches. – *Historia.* Heft 8 **Vinogradov Ju.** G. Anm. S. 143.3. 1993. S. 143.

[25] **Сапрыкин С. Ю.** Из эпиграфики Горгиппии. – *ВДИ.* 1986. № 1. С. 72.

[26] **Виноградов Ю. Г.** Фанагорийские наемники. – *ВДИ.* 1991. № 4. С. 16.

[27] **Vinogradov Ju.** G. Anm. S. 143.

[28] **Виноградов Ю. Г.** Политическая история Ольвийского полиса. М., 1989. С.262.

[29] *IPE.*I2. № 352; Ср. **Ломоури Н. Ю.** К истории Понтийского царства. Тбилиси, 1979. С. 147.

[30] **Reinach** T. Mithridates... S. 264-271; **Griffith G. T.** The mercenaries of the Hellenistic World. Cambridge, 1933. P.186.

31 **Виноградов Ю. А.** Народы Северного Причерноморья и Митридатовы войны. – *Таманская старина.* Вып. 3. 2000. С.91-92.

[32] **Молев Е. А.** Боспор в период эллинизма. Н. Новгород, 1994. С. 124.

[33] **Виноградов Ю. Г.** Фанагорийские наемники. – *ВДИ.* 1991. № 4. С. 30-31.

[34] **Молев Е. А.** Митридат Евпатор. Саратов, 1976. С. 51-53; **Виноградов Ю. Г.** Политическая история. С. 252-254.

[35] Почти в тех же выражениях восхваляют жители Лилеи (Фокида) своих пергамских наемников.

[36] **Сапрыкин С. Ю.** Понтийское царство. Докт. дисс. С. 472.

[37] **Молев Е. А.** К вопросу об уплате дани Боспором варварам. – *Античная гражданская община.* Л., 1980. С. 177-178.

[38] **Масленников А. А.** Сельская территория европейского Боспора в античную эпоху. Докт. дисс. Архив РИА. Р2 № 2522. 1993. С. 391-394.

[39] **Шелов Д. Б.** Ремесленное производство. – *АГСП.* 1984. С. 162 и сл.

[40] **Молев Е. А.** Боспор в период эллинизма. С. 90-93.

[41] **Ростовцев М. И.** Римские гарнизоны на Таврическом полуострове и Айтодорская крепость. – *Журнал Министерства народного Просвещения.* 1900. № 3. С. 140-159; **Гайдукевич В. Ф.** История античных городов Северного Причерноморья. – В: *Античные города Северного Причерноморья.* М., 1955. С. 89-90; **Блаватский В. Д.** О римских войсках на Таврическом полуострове в I в. н. э. – *Античная Археология и История.* М., 1985. С. 231.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Alexandru Avram

EIN NEUER STRATEGE DES KÖNIGS MITHRIDATES VI EUPATOR IM TAURISCHEN CHERSONESOS

Bekanntlich sahen sich die Einwohner des Taurischen Chersonesos vor den wiederholten Angriffen der Skythen gezwungen, sich den König des Pontos Mithridates VI. Eupator zum προστάτης zu erwählen (Strab. 7, 4, 3). Demnach sandte der König Truppen auf die Krim, um die von Skiluros und dessen Sohn Palakos geführten Skythen zu bekämpfen. Der Krieg zwischen den pontischen Truppen unter der Führung von Diophantos, dem Sohn des Asklapiodoros, aus Sinope und dem Skythenkönig Palakos (wahrscheinlich 113 v. Chr.) stellt den Ausgangspunkt einer glänzenden historischen Schilderung in dem berühmten Dekret Syll.^{3} 709 = IOSPE I^2 352 dar. Nichts wird jedoch über Skiluros, den Vater des Palakos erwähnt, was ohne weiteres darauf zurückzuführen ist, daß Diophantos kaum von Anfang an als Stratege entsandt wurde. Dieser soll das Kommando erst später übernommen haben, vermutlich nach dem Mißerfolg seines Vorgängers (oder seiner Vorgänger).

Dies geht etwa aus Z. 5 ff. des genannten Dekretes hervor. Dort steht es ausdrücklich, daß Diophantos die Führung des Krieges gegen die Skythen auf sich nahm ([τ]ὸν ποτὶ Σ[κ]ύθας πόλεμον ἀναδεξάμενος) und bloß in "unsere Stadt" (Chersonesos) kam [π]αραγενόμενος εἰς τὰν πόλιν ἁμῶν); ganz anders als etwas später (Z. 17 f.), als Diophantos für einen zweiten Feldzug erneut — diesmal mit einem Heer — entsandt wurde (δι' ἃς αἰτίας βασιλεῖος Μιθραδάτα Εὐπάτορος Διόφαντον [πά]λιν ἐκπέ[μ]ψαντος μετὰ στρατοπέδου)[1].

Andererseits handelte Diophantos nicht allein. Strabon selbst redet über mehrere Strategen des Mithridates (7, 3, 17 und 7, 4, 7) und einen von denen erwähnt er sogar namentlich: Neoptolemos, der irgendwo an der Kertscher Meerenge die Skythen bekämpfte (2, 1, 16 und 7, 3, 18)[2]. Die epigraphischen Denkmäler lassen ihrerseits weitere Feldherren erkennen, die unabhängig oder eher unter dem Oberbefehl des Diophantos tätig waren. In einem leider nur fragmentarisch erhaltenen Dekret aus Chersonesos wurde seit jeher eine Nebenepisode der *res gestae* des Diophantos anerkannt, und zwar die höchstwahrscheinlich 112 v. Chr. durch Diophantos begonnene, danach unter unbekannten Umständen erfolgreich vollendete Rückeroberung von Kalos Limen (IOSPE I^2 353, Z. 2: [νικάσαν]τες παρατάξει Σκύθας; zu vergleichen mit IOSPE I^2 352, Z. 20 f: Κερκινῖτιν [μὲν] ἐλάβετο καὶ τὰ τείχη, τοὺς δὲ τὸν Καλὸν λιμένα κατοικοῦντας πολιορκεῖν ἐπεβάλετο). V.V. Latyšev hatte einst angenommen, daß diese Rückeroberung von den Chersonesiten selbst durchgeführt worden wäre[3], indem er etwa nach folgendem suchte:

[- δεδόχθαι τᾶι βουλᾶι καὶ τῶι δάμωι]
[ἐπαινέσαι τὸν δεῖνα (τοῦ δεῖνος) καὶ τὸν δεῖνα (τοῦ δεῖνος) καὶ στεφανῶσαι]
[αὐτοὺς χρυσῶι στεφάνωι, ὅτι νικάσαν]τες παρατάξει Σκύθας καὶ ΣΑ[- - -]
[αἴτιοι γεγόνασι τᾶς σωτηρίας τᾶς πα]τρίδος· δεδόσθαι δ'αὐτοῖς καὶ καθ' ἔτο[ς]
[στεφανοῦσθαι - - - - - καὶ τοὺς συμμνάμ]ονας π[οεῖ]σθαι τὸ κάρυγμα· « ὁ δᾶμος
[στεφανοῖ - - - ἀνακτασαμένους? τοὺ]ς κατὰ Καλὸν λι[μένα] τόπο[υ]ς ». Τὸ δὲ ψά-
[φισμα τοῦτο ἀναγράψαι εἰς στάλαν λευκ]οῦ λίθου κ[αὶ θέμεν εἰς τ]ὸ π[ρ]όναον τᾶ[ς]
Παρθένου· κτλ.

Die Wiederherstellung der ersten Zeilen bleibt unsicher[4]. Hier geht es mir nur um Z. 5, wo ich eher annehmen würde, daß die erhaltenen Teile des κάρυγμα eine technische Bezeichnung vermuten lassen. Daher wäre ich geneigt, etwa nach «ὁ δᾶμος [στεφανοῖ τοὺς στραταγοὺς τοὺς ἐπὶ τοὺ]ς κατὰ Καλὸν λι[μένα] τόπο[υ]ς» oder wohl «ὁ δᾶμος [στεφανοῖ τοὺς στραταγοὺς τοὺς ἐν τοῖ]ς κατὰ Καλὸν λι[μένα] τόπο[ι]ς» zu suchen. Trifft diese Vermutung zu, so hätten wir mit besonderen Befehlshabern über die an Kalos Limen angrenzenden Gebiete zu tun. Diese sollen offenbar von Diophantos eingerichtet worden sein, so daß es nun kaum ohne weiteres geht, daß die Chersonesiten diejenigen waren, die mit eigenen Kräften Kalos Limen befreit hätten.

Auf eine weitere Episode derselben Feldzüge auf der Krim weist eine in Kara-Tobe entdeckte Inschrift hin[5]. Ein gewisser Aristonikos und seine pontischen Soldaten ([Ἀρι]στόνι[κος καὶ (οἱ) Ποντ]ικοὶ [στρατιῶται?]) haben ein [τρό]παιον errichten lassen[6]. Die Herausgeber der Inschrift haben dieses Tropaion mit der Z. 9 desselben Diophantos-Dekretes in Zusammenhang gebracht (ἐπόησε βασιλέα Μιθραδάταν Εὐπάτορα τρόπαιον ἀναστᾶσαι) und Aristonikos mit dem später (74 v. Chr.) in der Flotte des Mithridates gegen die Römer kämpfenden ναύαρχος identifiziert (Memnon, FGrHist 434 F 27, 5; 28, 2; Plu., Luc. 11, 7): "Wenn man aber annimmt, er sei damals um die 60 Jahre alt gewesen, dann erscheint es nicht unwahrscheinlich, daß er als zwanzigjähriger junger Mann seine Karriere im Range eines Unteroffiziers begonnen hat, der eine Abteilung unter der Führung des Diophantos um 113-112 v. Chr. befehligt hat"[7].

Hinzuzufügen sind schließlich das olbische Ehrendekret für einen unbekannten Steuermann (κυβερ[νήτης]) aus Amisos, den Sohn des Φιλοκράτης, der [χο]ρήγια βασιλικὰ den auf Befehl des Mithridates nach Olbia verlegten armenischen Truppen gebracht hatte (IOSPE I^2 35)[8], ferner auch ein fest datierbares Dekret über die Söldner von Phangoreia (September 88 bis August 87 v. Chr.)[9]. Solche Söldnertruppen in Olbia und Phangoreia sowie an anderen Orten sollen natürlich von eigenen Strategen befehligt worden sein, zudem geht es aus den uns bisher zur Verfügung stehenden Dokumenten hervor und ist es auch sonst höchst anzunehmen, daß jede einzelne Besatzung im Laufe der Zeit das Kommando gewechselt hat.

Demnach sind von den künftigen epigraphischen Funden immer wieder neue Namen von

Offizieren im Dienste des Mithridates zu erwarten. Jedoch gibt es manchmal Überraschungen auch in den schon bekannten Inschriften. Eine davon möchte ich hier behandeln.

Mir geht es um ein von V.V. Latyšev (IOSPE I² 349) ediertes fragmentarisches Proxenie-Dekret aus Chersonesos für einen Unbekannten, dessen Ethnikon erst von E.I. Solomonik aufgrund der Nachprüfung des Steines identifiziert wurde[10]:

[Νομοφύλακες - - - - - - - - - - - - - - -]
[-]
1 [- καὶ ὁ ἐπὶ τᾶς] διοικήσ[εος ὁ δεῖνα]
[- - - - - - - - κλ]εῖος εἶ[παν· ἐπειδή]
[ὁ δεῖνα - - - -]φαλᾶ Ἀμι[σηνὸς πρεσ]-
4 [βευτὰς ἀποσταλε]ὶς ὑπὸ βα[σιλέος Μι]-
[θραδάτα Εὐ]πάτορος εἰς [τὰν πόλιν]
[ἁμνῶν ἐν πᾶσιν] εὔνουν ἑ[αυτὸν πα]-
[ρέχεται καὶ] πάντα τὰ τ[ᾶς πρεσβείας]
8 [ἄριστα κατα]σκευάζ[ει, τάν τε παρε]-
[πιδαμίαν ε]ὐσχήμονα [καὶ συμφέ]-
[ρουσαν τῶι τ]ε βασιλε[ῖ καὶ τῶι δάμωι]
[ἁμῶν ποιεῖται], δεδό[χθαι τᾶι βουλᾶι]
12 [καὶ τ]ῶι δά[μω]ι [ἐπαινέσαι μὲν αὐτὸν]
[ἐπ]ὶ τούτο[ι]ς κα[ὶ δόμεν αὐτῶι καὶ]
[ἐκ]γόνοις προξενί[αν πολιτείαν εἴσ]-
[πλ]ουν ἔκπ[λ]ουν ἀσυλ[εὶ καὶ ἀσπονδεὶ]
16 [αὐτ]οῖς καὶ [χ]ρήμασι· τὰ [δὲ ἐψαφισμένα ἀνα]-
[γ]ράψαι τ[οὺ]ς συμ<μ >νά[μονας στάλαι λευ]-
[κοῦ] λίθου [κ]αὶ θέμεν εἰ[ς - - - - - - - - -]
[- - - - - - - τ]ὸ δὲ [γ]ενόμ[ενον ἀνάλωμα δό]-
20 [μεν τοὺς ταμία]ς τῶν ἱε[ρῶν. Ταῦτ' ἔδοξε βου]-
[λᾶι καὶ δάμω]ι μηνὸ[ς τοῦ δεῖνος - - - - - -]

- -

3: ΦΑΛΑΑΜΙ lapis, -]λάδα Μη] - Latyšev, -]φαλᾱͅ Ἀμι[σηνός] Solomonik.

Ausgehend davon, daß es sich um einen Gesandten handelte (Z. 3-4: [πρεσβευτὰς ἀποσταλε]ὶς) und mit Rücksicht darauf, daß "decretum Diophantino antiquius est, id quod litteratura ipsa probatur, quae ei similis est, qua fragmentum n° 348 est scriptum [2. Jh. v. Chr.!]", dachte Latyšev an die bereits erwähnte Strabons Stelle (7, 4, 3), laut der sich das von den Barbaren ausgeplünderte Chersonesos Mithridates zum Beschützer erwählt hatte (ἠναγκάσθη προστάτην ἑλέσθαι Μιθραδάτην τὸν Εὐπάτορα). Der in der Inschrift erwähnte Gesandte sei eben derjenige gewesen, der die Antwort des Königs gebracht hätte: "hic legatus fortasse Chersonesitis responsum Mithradatis attulit, postquam eum rogarunt, ut sub dicionem suam ipsos acciperet". Dagegen glaubte E.I. Solomonik, daß Mithridates selbst die Initiative des diplomatischen Kontaktes ergriffen hätte, und zwar um den Vertrag, den einst Pharnakes und Chersonesos abgeschlossen hatten (IOSPE I² 402), zu erneuern[11].

Die Frage ist aber, ob es sich tatsächlich um einen Gesandten handelt. Eine Wendung wie [παρεπιδαμίαν ε]ὐσχήμονα[12] setzt einen längeren Aufenthalt in einer fremden Stadt voraus, paßt also kaum für einen Boten, der normalerweise seinen Auftrag in wenigen Tagen erfüllen kann. Vielmehr scheint mir dieser Amisener ein Stratege gewesen zu sein, wobei das vor kurzem veröffentlichte Dekret aus Istros für Diogenes, den Sohn des Diogenes, aus Am[astris] oder Am[isos][13] als nächste Parallele heranzuziehen ist (Z. 4-5): [ἀποστα]λεὶς ὑπ᾽ αὐτοῦ [sc. Mithridates] στρατηγὸς εἰς τὴ[ν πόλιν ἡμῶν]. Trifft diese Vermutung zu, so soll auch an Z. 7 f. etwas geändert werden (πάντα τὰ τ[ᾶς πρεσβείας ἄριστα κατα]σκευάζ[ει] klingt ja etwas störend). Allerdings glaube ich auf dem von Solomonik publizierten Photo am Ende der Z. 7 den Teil eines Π gesehen zu haben. Dann ließe sich eine Wendung wie die aus dem Dekret von Dragomirna (Syll.^{3} 707 = ISM I 65)[14] einfügen, wo es ebenfalls um kriegerische Vorbereitungen geht (Z. 15-16): τὰ πρὸς τὸν καιρὸν ἐμπείρως καὶ προθύμως παρεσκεύασεν.

Unser Stratege wäre dann neben dem schon erwähnten Steuermann (d.h. eher Kapitän) aus Olbia (IOSPE I^{2} 35) und vermutlich Diogenes aus Istros (SEG XLVII 1125) der dritte Amisener im Auftrag des Mithridates an den nördlichen und westlichen Küsten des Schwarzen Meeres. Die Amisener waren übrigens in der Gefolgschaft des pontischen Königs gut vertreten, so jener Γάϊος Ἑρμαίου Ἀμισηνός und jener Δορύλαος Φιλεταίρου Ἀμισηνός, die in delischen Inschriften aus dem Jahre 102/1 v. Chr. als σύντροφοι des Mithridates erwähnt werden[15].

Meiner Meinung nach lassen sich also die ersten Zeilen des Dekretes auf folgende Art und Weise ergänzen:

[Νομοφύλακες - - - - - - - - - - - - - -]
[-]
1 [- καὶ ὁ ἐπὶ τᾶς] διοικήσ[εος ὁ δεῖνα]
[- - - - - - - - κλ]εῖος εἶπαν· ἐπειδὴ]
[ὁ δεῖνα - - - -]φαλᾶ Ἀμι[σηνὸς στρα]-
4 [ταγὸς ἀποσταλε]ὶς ὑπὸ βα[σιλέος Μι]-
[θραδάτα Εὐ]πάτορος εἰς [τὰν πόλιν]
[ἁμῶν ἐν πᾶσιν] εὔνουν ἑ[αυτὸν πα]-
[ρεχόμενος καὶ] πάντα τὰ π[ρὸς τὸν]
8 [καιρὸν παρα]σκευάζ[ει κτλ.

Natürlich kann es sich im Grunde genommen um einen dem berühmten Diophantos unterstellten oder nach der Zeit desselben tätigen Strategen handeln. Wenn man aber der paläographischen Einordnung der Inschrift durch den ausgezeichneten Kenner, der Latyšev war, vertraut ("decretum Diophantino antiquius est") und wenn man zudem die aus der hier vorgeschlagenen Ergänzung resultierende Tatsache akzeptiert, daß der Stratege den Krieg *vorbereitet* hatte, darf man m.E. mit einem gewissen Grad an Wahrscheinlichkeit an einen Vorgänger des Diophantos denken, vielleicht gerade an den, der den Krieg gegen Skiluros begonnen hatte. Soweit es sich im folgenden herausgestellt hat und trotz des Wortlautes des Dekretes, soll der Stratege doch nicht so erfolgreich gehandelt haben, sonst wäre das Auftreten des Diophantos kaum nötig gewesen (und dann hätten wir vielleicht eine der schönsten Steinchroniken nie mehr genossen).

---

[1] Beste Schilderung der Ereignisse bei **Ju. G. Vinogradov**. Die Votivinschrift der Tochter des Königs Skiluros aus Pantikapaion und Probleme der Geschichte Skythiens und des Bosporos im 2. Jh. v. Chr. [Erstveröffentlichung 1987]. In: *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes,* Mainz, 1997, S. 542 ff. (fortan PS). Für den mißlungenen Anfang des Krieges macht Vinogradov u.a. (S. 543, Anm. 73) auch auf Iust. 38, 7, 4 aufmerksam: *multo timidius bella Pontica ingressum cum ipse rudis ac tiro esset. Siehe auch* **L. Ballesteros Pastor**. Mitrßdates Eupátor rey del Ponto. Granada, 1996, S. 45, Anm. 36.

[2] Die in der älteren oder jüngeren Literatur angenommene Verbindung zwischen diesen Feldzügen und dem von demselben Strabon an einer anderen Stelle (7, 3, 16) an der Dniestr-Mündung erwähnten "Turm des Neoptolemos" (Νεοπτολέμου πύργος) ist nicht stichhaltig. Erstens schweigt darüber der Geograph selbst (der eine solche Nachricht kaum verpaßt hätte), zweitens widersetzt sich dieser Theorie die große geographische Entfernung zwischen der Kertscher Meerenge, dem eigentlichen Schauplatz der Kriegshandlungen, und der Lage des "Turmes", drittens beruht die strabonsche Beschreibung des Gebietes auf früheren hellenistischen Schriften, so daß an sich der "Turm des Neoptolemos" früher als sein vermutlicher "Eponym" hätte sein können; vgl. **Ju. G. Vinogradov**. Der Pontos Euxeinos als politische, ökonomische und kulturelle Einheit und die Epigraphik [Erstveröffentlichung 1987], PS, S. 63.

[3] Kommentar zu *IOSPE* I^2 353, S. 308: "E v. 2 apparet viros illos, quibus honores decernuntur, contra Scythas pugnasse, quos sine dubio vicerunt; nam si victi essent, hoc in decreto non esset commemoratum. Vox [τᾶς πα]τρίδος, quae v. 3 in. legitur, probat viros illos cives fuisse Chersonenses, non peregrinos". S. 309: "sed nunc fragmentum, quod tractamus, nobis potius probare videtur non a Diophanto Pulchrum portum esse captum, sed a civibus hoc decreto honoratis; qua re optime explicatur, cur in decreto Diophantino nihil de hac expugnatione sit dictum". Dem folgt **Vinogradov**. PS, S. 547.

[4] Vielleicht handelt es sich doch (Z. 3: ΣΑ[-]) um die Sarmaten, wie für **M. I. Rostovtzeff**. In: *Sbornik statej v čest' P.S. Uvarovoj.* Moskau, 1916 (apud PS, S. 541, Anm. 66).

[5] **Ju. G. Vinogradov, S. Ju. Vnukov**. Eine bisher unbekannte Episode aus dem Krieg Mithridates' VI. Eupators gegen die Krimskythen. *PS*, S. 493-500 (= *SEG XLVII 1177*). Die antike Siedlung von Kara-Tobe befindet sich 13 km östlich von Evpatorija (Kerkinitis).

[6] *Ebd.*, S. 498, wo zwei Varianten für die Textrekonstruktion vorgeschlagen werden, eine "kurze" und eine "lange". Die Ergänzung [τρό]παιον scheint sicher zu sein.

[7] *Ebd.*, S. 499. Die Identifizierung bleibt aber fraglich: vgl. Ph. Gauthier. – *CRAI*, 1998, S. 1187-1188.

[8] *PS*, S. 62, Anm. 287 ("das Dokument ist um die Wende vom 2. zum 1. Jh. v.u.Z. zu datieren"), und S. 93, Anm. 128, über die dort erwähnten Armenier.

[9] **Ju. G. Vinogradov**. Fanagorijskie naemniki. – *VDI*, 1991, 4, S. 14-33 = **Ju. G. Vinogradov, M. Wörrle**. Die Söldner von Phanagoreia. – *Chiron* 22, 1992, S. 159-170. Vgl. *Bull. ép.* 1993, 377 (**Ph. Gauthier**).

[10] **E. I. Solomonik**. Novye epigrafičeskie pamjatniki Xersonesa. II, Kiew, 1973, Nr. 110.

[11] Dazu **S. Ju. Saprykin**. Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus before Roman Domination (VI–I Centuries B.C.). Amsterdam, 1997, S. 269-270: "This opinion seems correct only in the part which concerns the result of the mission – the sending of troops to Taurica with Diophantus as a comander".

[12] Wegen [ἐ]υσχήμονα ist hier [(παρ)επιδαμίαν] verpflichtend, diese Ergänzung ist also stichhaltig.

[13] **A. Avram, O. Bounegru**. Mithridates al VI-lea Eupator şi coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria. – *Pontica 30*, 1997, S. 155-165 (= *SEG XLVII 1125*); vgl. Bull. ép. 1999, 388 (**Ph. Gauthier**).

[14] Die Herkunft dieser in das Kloster von Dragomirna (Bukowina) eingepflasterten Inschrift aus der ersten Hälfte des 3. Jhs. v. Chr. bleibt allerdings umstritten. Das einzige, das man darüber behaupten kann, ist daß die Stele aus einer nichtdorischen pontischen Stadt (nicht unbedingt Istros) herkommt.

[15] *Inscriptions de Délos V* (edd. **F. Durrbach, P. Roussel**), Paris, 1935, Nr. 1570 bzw. 1572. Der zuletzt genannte Δορύλαος Φιλεταίρου ist vielleicht mit jenem Δορύλαος identisch, der unter Mithridates V Euergetes (121 v. Chr.) Söldner in Thrakien und auf Kreta rekrutierte: **Strab.** 10, 4, 10; vgl. **M. Launey**. Recherches sur les armées hellénistiques. I, Paris, 1949, S. 31, 274, 389.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Франсоа дьо Калатай

КЪСНАТА МОНЕТАРИЗАЦИЯ НА ОБЛАСТИТЕ ПОНТОС И ПАФЛАГОНИЯ*

Установяването на монетаризацията в определена област е важна и трудна задача според историците. Нейните фактори са различни и многобройни – било хронологически, географски (полис-територия), социални (богати-бедни, отнасящи се към земеделци, търговци или наемни войници), исторически (съществуване или липса на конфликти), и т. нат. Областите, които подлагам на изследване, са също разнообразни и естествено добрият историк би бил този, който не пренебрегва нито един вид материали. Особено когато липсват съществени текстове, проучването на монетите, на монетосеченето и циркулацията се явява инструмент за анализ, който би могъл да се окаже изключително плодоносен.

Като резюмира накратко развитието на едно много по-широко изследване[1] настоящата статия се съсредоточва върху ситуацията в Понт и Пафлагония. Grosso modo това е т. н. Понтийска Кападокия през персийската епоха, а след 120 г. пр. Хр. – първоначалното Понтийско царство на Митридат VI. Така очертано това широко пространство, когато се касае за населеност и преди всичко за разположение на монетарниците, се свива главно в крайбрежната зона. Освен това от нея би трябвало да се обособи секторът, принадлежащ на съвсем друг хоризонт – западната част на Пафлагония или градовете Кромна, Амастрис и Сесамос.

Така фиксиран, този географски ареал, без да ощетяваме западния и източния бряг, започва преди Синопе и завършва с Трапезунт. До епохата на Митридат Евпатор тук е имало само три монетарници: Синопе, Амисос и Трапезунт, подредени респективно според тяхната важност. По начало Синопе е най-ранната и най-продуктивната монетарница, а Амисос се проявява с не толкова разнообразни монетосечения, въпреки че са изобилни. Колкото до монетарницата на Трапезунт, тя се активизира само в един или друг случай с ограничено и малобройно монетосечене, чиито екземпляри сега са изключително редки. До възцаряването на Митридат Евпатор, т. ест до 120 г. пр. Хр., не се открива каквато и да било следа от монетарница, която да е била активна във вътрешността и особено в равнината Фанарея.

Най-важно в изследването, което провеждаме, и без съмнение най-интересното в рамките на това експозе, е да се подчертае до каква степен самото проучване на локалните монетосечения би ни довело до фундаментална заблуда относно степента на монетаризация на областта. В действителност едно повърхностно изследване, ако то се основава прибързано върху остарелите хронологии, поддържани почти цял век, няма да бъде лишено от преждевременни заключения за нумизматичните факти.

---

* *Статията се публикува на български език по желание на проф. Калатай*

В Синопе първите емисии започват в самото начало на V век пр. Хр. около 490 г. Това първо монетосечене достига големи размери (стотина лицеви печати) и продължава дълго, както се вижда от наскоро публикуваното от Матиас Пристерер съкровище. Масовата продукция на сикли с глава на нимфа трябва да е започнала точно в самия край на V и дори в началото на IV век пр. Хр. Тази серия с глава на нимфа е намерила малко след това своето съответствие в Амисос чрез сиклите с глава на Хера. След като тази продукция е емитирана, от началото на IV век, или както аз приемам от 370 г. пр. Хр. насетне, ателието на Амисос е било активно използвано дори във времето преди Александър да стъпи в Азия. А що се касае до Трапезунт, то неговите редки сикли (и подразделенията им) изглежда трябва да се датират около 350 г. пр. Хр.

Погрешно ще бъде да се задоволим с това и да си въобразим, че големите пристанищни градове на Понт са били монетаризирани от средата на IV и в течение на III век пр. Хр., защото очевидно там се е сякло сребро.

В действителност, когато се съди за монетаризацията на дадена област, не трябва да се опираме с голяма сигурност върху датите, дадени на първите сребърни монетосечения, защото те могат да бъдат ревизирани (в случая към по-късни дати), а преди всичко трябва да търсим съответствие на тези монетосечения с покачването на монетаризацията в икономиката. Случаят с Понт и Пафлагония представлява един модел в това отношение. Защото на тази ранна и изобилна продукция в главните градове Синопе и Амисос могат да се противопоставят куп аргументи, които разрушават представите за едно общество, при което монетата рано е влязла в употреба.

Тези съображения водят до три възможности. Първата произтича от основателното доказване на градския характер, който се приписва без солидни доказателства на тези монетосечения. Този случай е изключително ясен, особено когато се касае за времето след IV век пр. Хр., за главата на нимфа в Синопе и на Хера в Амисос.

През тези векове трябва да обърнем внимание на типовете и на легендата. Въпреки че имената на магистратите ни насочват към полиса, твърде възможно е монетите да не са емитирани с неговите средства и за него. Хипотетично монетарниците на Амисос и Синопе биха могли и са били в някои моменти реквизирани от персийските и понтийските владетели. При Синопе самите монети ни го доказват, носейки на гръцки имената на персийския сатрап Датамес (DATA или DATAMA), или на арамейски – може би името на Сизинас (Sysinas?), синът на Датамес, и със сигурност името на Ариарат. За Амисос Псевдо-Аристотел (Economique II. 2. 24а) както и Полиен (VII. 21. 1) засвидетелстват осъществената от Датамес хитра стратегия спрямо града през десетилетието 370 – 360 г. пр. Хр. Амисос бил принуден да плаща на неговите войници, за да не го изоставят. Датамес обрал много храмове, убеждавайки гражданите, че това сребро по начало ще остане в Амисос, за да бъдат отсечени монети с него. Освен това, благодарение на една перфектна идентичност на имената на монетните магистрати, почти е сигурно, че монетарницата на Амисос е била по същия начин използвана от Митридат II (или III), когато последният решил да предприеме сечене на статери от негово име.

Все пак буди учудване почти пълната и дълга липса на каквото и да било вътрешно господство на сиклата (сребърната монета от близо 6 г), чиято покупателна сила надхвърля надницата за един работен ден. (Тя би трябвало да отговаря приблизително на войнишката заплата за 2 до 3 дни). Без малки номинали от сребро или бронз изследването на детайлните особености на търговията и пазара, които произтичат от монетата, е нереалистично. Впечатлението, което се налага, е различно: тези сикли, сечени по персийски еталон, са емитирани поначало за да се осъществяват плащания. И това ни кара да мислим, че както при толкова други монетосечения, тези плащания са били по характер военни, в случая свързани с персийската власт.

Царските монетосечения по природа имат военно предназначение и се налага да бъдат разгледани тук. Първите понтийски царски монети датират, както ще видим, около 225 г. пр. Хр. Това е късна дата, ако си припомним, че Никомед I е сякъл тетрадрахми във Витиния още преди средата на III век пр. Хр. При сегашното състояние на изследванията е трудно да се произнесем върху обема на царските понтийски емисии преди Митридат Евпатор. До наши дни те са много редки в публичните и частните колекции. Те обаче биха могли да не са оцелели с течение на времето и биха могли да бъдат по-многобройни в началото. Колкото се касае до тетрадрахмите на Митридат III (около 220 -196/95 г. пр. Хр.)[2] познатите двадесетина екземпляра показват един значителен брой на лицеви печати и това предполага доста солидна продукция. Макар че монетите на Фарнак (около 196/5 -162/1) и Митридат IV (162/1 – 150), събрани заедно със сечените от името на тяхната съпруга Лаодикея не са за пренебрегване, любопитно е, че Митридат V Евергет (около 150 – 120 г. пр. Хр.), чието царуване е пълно с военни перипетии, няма монети. Монетната продукция на царете на Понт до Митридат Евпатор (120 – 63 г. пр. Хр.) е епизодична, свързана е със заплащане на войници и е общо взето ограничена.

Бронзовите монети подтикват към друга линия на разсъждение. Сечени за локална употреба, както се казва (и в основата си това е така), те представляват отличен индикатор за реалния напредък на монетаризацията в сравнение със сребърните монетосечения. Освен това Понт и Пафлагония (редуцирана в крайния си запад) не притежават никакво бронзово монетосечене, предхождащо времето около 100 г. пр. Хр.[3] Това положение изключително контрастира със съседните царства (Карта 1)[4]. В западния регион е лесно да се съди за това при изследване на групата градове, разположени не далеч от реката Партенос: особено Амастрида, Кромна и Сесамос. Освен това около 300 г. пр. Хр. жителите на Кромна и Сесамос били депортирани, за да населят новия град Амастрида, наречен така по името на царицата, племенница на Дарий Кодоман и съпруга първоначално на тирана Дионисиос от Хераклея Понтика, а впоследствие – на Лизимах. Защото ние притежаваме бронзови монети от IV век пр. Хр. както на град Кромна, така и на Сесамос (виж IGCH 1361). Имаме дори и на Амастрида още от първите десетилетия на нейното съществуване.

Отново от края на IV век пр. Хр. се датира появата на монетосечения от бронз в градовете, разположени по на запад: Хераклея Понтика, Бизантион и Калхедон, Киос и Апамея. За цяла серия на монетарниците на Кромна и Хераклея, при която тиранията на Дионисиос (337 –305) фиксира абсолютната хронология, е съвсем очевидно, че тези бронзови емисии датират преди 300 г. пр. Хр. заедно със системата си от много бронзови номинали. Бронзово монетосечене е познато през IV век пр. Хр още в Аполония, Месамбрия, Одесос, а също така и по северния бряг на Черно море в Олбия (където то следва лятия бронз), в Херсонесос и в Босфор Кимерийски (Херсонесос, Пантикапей, Фанагория).

На юг от Понт преди I век пр. Хр., що се касае до градовете, съществува монетна пустиня. Нищо не се открива в Галатия, нито в Ликаония и още по-малко в Кападокия. Във вътрешността на Анатолийското плато дотогава няма място, където са сечени монети.

Това, което важи за градовете, от само себе си важи и за царете. Преди Митридат Евпатор няма понтийски цар, който да е емитирал бронзови монети[5]. Доста оригинално е и заслужава внимание това, че първите царе на Витиния (Никомед I Зиаелас и Прузий), както и тези на Кападокия (Ариарат II, III и V) са се проявили през III век и дори още в началото на II век пр. Хр. чрез бронзово монетосечене, което понякога придружава сребърното. За какво са служели тези бронзови монети, за какъв тип плащания са били предназначени? Досега тези въпроси не са получили отговор. Но ситуацията се различава чувствително от тази, с която се сблъскваме в Понтийското царство, където царете никога преди Митридат Евпатор не са прибягвали до сечене от бронз.

Територията на Понт и Пафлагония, впрочем, ни предоставя по отношение на градското монетосечене закъснение с повече от два века от това на градовете от Западния и Северния бряг на Черно море. А когато го разглеждаме в съпоставка с царското монетосечене, то закъснява с още близо един век и половина от това в Кападокия. Закъснението е още по-явно, защото няма никакво съмнение, че многобройните понтийски бронзови монетосечения по времето на Евпатор са предизвикани от царя. Дали тези монети са служели за плащане на войската, например на понтийските гарнизони (както по-рано "бронзът" на Антиох II на гарнизоните в Тракия)? Отговорът е още в реда на пресилените предположения. Масивното им присъствие в Кимерийски Босфор, а така също в Олбия, по Западния бряг на Понт, в Делос, в атинската Пирея и в Пергамон е добре дошло, за да се поддържа тази хипотеза.

Тук трябва да предположим, че в близко бъдеще ще се появи една или друга публикация на разкопки, примерно на тези в Синопе, която ще позволи да се формулират характерните връзки от археологическо и нумизматично естество.

Все още липсват и изследвания на съкровищата, които биха потвърдили направения вече извод за късната монетаризация. Така съкровището от Кирацл (Kirazl) (IGCH 1369)[6], открито близо до Амасия и заровено през 230 г. пр. Хр., представлява една особеност, тъй като е съставено в по-голямата си част от обрязани монети (636 екземпляра от общо 822 сребърни). Както пише Жорж льо Ридер не бива да се пренебрегва фактът, че повечето от тези монети (“александри”) са били възприемани само като метал. Следователно употребата на монетата все още не е намерила широко разпространение през II век пр. Хр. в някои населени места на територията на Понт[7]. Същото важи и за находката от Кючук Кьохне (Küchük Köhne; IGCH 1394), заровена на границата между Понт и Кападокия около 325–320 г. пр. Хр.[8] Характерни за това съкровище са сиклите на Синопе с надпис на арамейски, сечени в действителност от лош метал.

Доколкото по този тип свидетелства може да се съди, съдържанието на нумизматичните сбирки на локалните музеи ни насочва към заключението за една скромна употреба на монетата преди Митридат Евпатор. Наскоро публикуваната колекция на Музея на Амасия, тази люлка на Страбон и историческа столица на царете на Понт, ни запознава с 4568 антични монети, от които само 146 (т. ест 3.2%) са отпреди I век пр. Хр. От 146 монети 132 са сребърни (от тях 59 сикли на Амисос, 38 – “александри”, 10 драхми на царете на Кападокия и 9 сикли на Синопе). Бронзовите монети са само 14 и половината от тях са селевкидски.

Заключението, което можем да направим след този кратък обзор, не е изненадващо: Понтийското царство, наследено от Митридат Евпатор представлява област, която късно се е отворила за ефективно използване на монетата. Фактът, че Синопе е станал още в началото на V век пр. Хр. седалище на монетарница, не означава, че неговите обитатели са привикнали към плащанията с монети. Така по-добре се осезават тези отличителни черти и новаторският характер на мерките, взети от Евпатор, който покрива, така да се каже, страната с монетарници, натоварени да емитират бронз, и запазва за себе си сеченето на злато и сребро в степен, непозната дотогава както на неговите предшественици, така и на неговите съседи.

---

[1] В рамките на моя курс във Висшето педагогическо училище (Сорбоната, Париж) една част от лекциите през 2000/2001 г. беше посветена на царското и градското монетосечене в Понт и Пафлагония до и през епохата на Митридат VI.

[2] За датите (но само за датите) виж **H. B. Mattingly**. The Coinage of Mithradates III, Pharnakes and Mithradates IV of Pontos. In: *Studies in Greek Numismatics in memory of Martin Jessop Price*, (Londres 1998) p. 255-258.

[3] Изключвам един “бронз” на Синопе, който би могъл да е сечен при Митридат Евпатор и единственото изключение – две емисии от името на Фарнакея: RG, p.138, Nr.1-3; SNG BM,1274 (където монетата е датирана в средата на IV в. пр. Хр., след като самото име на Фарнакея отбелязва нейното създаване (около 180 г. пр. Хр.)? и тя не би могла да е по-ранна от Фарнак. Тези монети по стил на гравиране и с изображение на зебу по-добре биха се наместили в началото на I век пр. Хр. по на запад (в Мизия, Йония и Лидия). От тук се вижда една метономазия, дошла от западна Мала Азия през годините 89–86/5. В това има едно изкушение, от което не бих се отказал.

[4] Съдържанието на картата е почерпено от *Syllogium Nummorum Graecorum, Vol. IX: The British Museum. 1. The Black Sea* (Londres 1993). Някои от тези датировки остават приблизителни.

[5] Преди време един анепиграфен екземпляр се появи на аукцион (Peus [Francfort], 340, 2, novembre 1994, Nr. 334) и беше представен като уникат на Митридат I Ктистес, възможно сечен в Амасия. Този бронз с тегло 6.36 г представя на лицето бюст на млад човек наляво с персийски базлик и с пчела на реверса. Никакъв аргумент не оправдава тази атрибуция, последвана от въпросителна (въпреки това за нея е определена една кокетна цена от 3 000 DM).

[6] **M. Thomson, O. Mørkholm et C. M. Kraay** (ed.). *An Inventory of Greek Coin Hoards* (New York 1973) = IGCH.

[7] **G. Le Rider et N. Olcay**. Le trésor de Kirazli (près d'Amasya): IGCH 1369. – *Varia Anatolica 1* (1987) 30

[8] **E. T. Newel**. *The Küchük Köhne Hoard* NNM 46 (New York 1931).

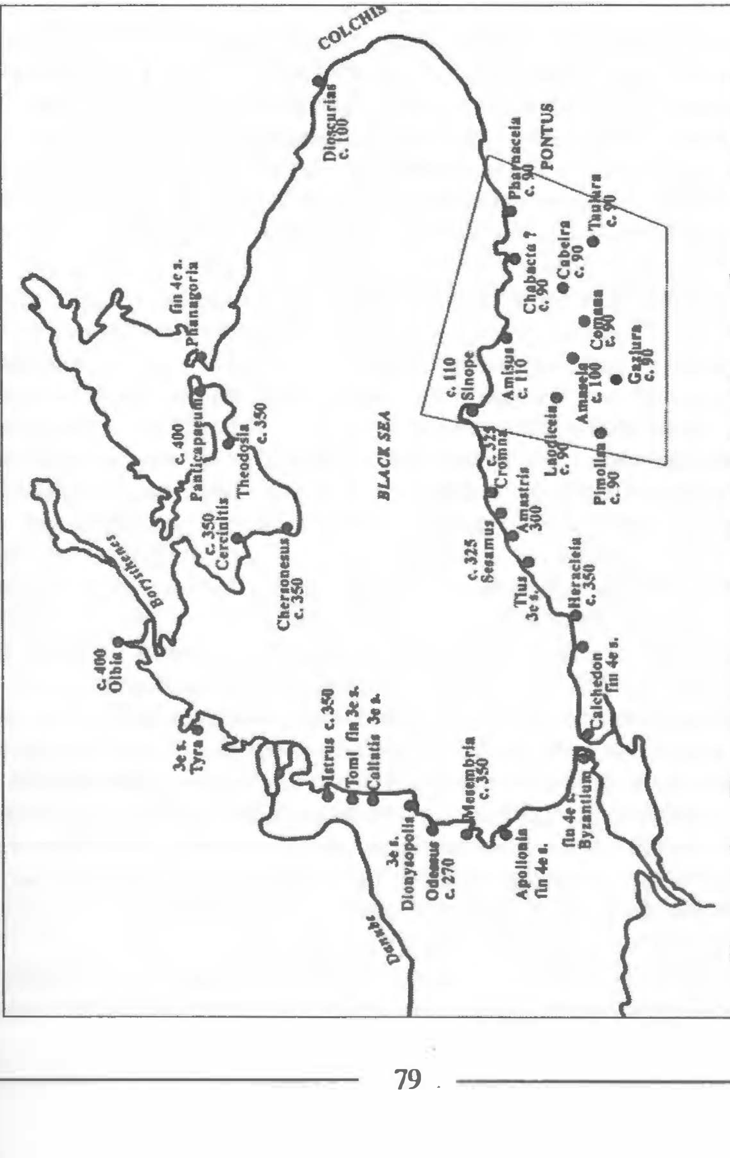
COLCHIS
Dioscurias c. 100
PONTUS
Pharnaceia c. 90
Taulara c. 90
Cabeira c. 90
Chabacta ? c. 90
Comana c. 90
Gaziura c. 90
Amisus c. 110
Sinope c. 110
Amaseia c. 100
Laodiceia c. 90
Pimolisa c. 90
Cromna c. 325
Amastris 300
Sesamus c. 325
Tius 3e s.
Heracleia c. 350
Calchedon fin 4e s.
Byzantium fin 4e s.
Apollonia fin 4e s.
Mesembria c. 350
Odessus c. 270
Dionysopolis 3e s.
Callatis 3e s.
Tomi fin 3e s.
Istrus c. 350
Tyra 3e s.
Olbia c. 400
Borysthenes
Danube
Chersonesus c. 350
Cercinitis c. 350
Panticapaeum c. 400
Theodosia c. 350
Phanagoria fin 4e s.
BLACK SEA

Карта 1: Датировки на появата на първите бронзови монети в монетарниците около Понтос Евксинос

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Анелия Божкова, Петър Делев

КОПРИВЛЕН И КУЛТУРНАТА ОБЩНОСТ НА ЮГОЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ VII-V В. ПР. ХР.

Тракийското селище при село Копривлен[1] се проучва от 1995 г. насам без прекъсване и още с първите кампании се превърна в един от най-значимите и перспективни обекти на селищната археология на територията на страната. Съвременното село Копривлен (община Хаджидимово) се намира в долината на река Места, на около 7 км южно от град Гоце Делчев (бивш Неврокоп), на около 1.5 км западно от днешното корито на Места и на около 10 км северно от държавната граница с Република Гърция (обр. 1). Археологическият обект е разположен северозападно от селото,[2] върху заравнени полегати тераси в подножието на източните склонове на Пирин. Проучването му започна през 1995 г. по финансиран от *Националния фонд за научни изследвания* проект и продължи през 1998-2001 г. като спасителни разкопки във връзка с изграждането на пътя от Гоце Делчев за Драма.[3] Беше установен изключително широк хронологически диапазон на непрекъснато обитаване на селището – от късната бронзова епоха до средновековието.[4] Конкретните резултати от проучените участъци, ограничени при спасителните разкопки само в рамките на трасето на пътя, показаха, че структурите и пластовете, принадлежащи на различни епохи, не са разположени във вертикален порядък върху една константна територия, а са променяли периодично площта и границите си, създавайки своеобразна хоризонтална стратиграфия на обекта.

Най-ранният период от обитаването му се отнася към късната бронзова епоха (XV – XIII в. пр. Хр.).[5] Селището от късната бронзова епоха е уникално с архитектурното оформяне на пространството и изпълнението на отделните постройки – с дълги подпорни стени и каменни основи на жилищните сгради. През XIII в. то е поддържало преки връзки с ареала на Микенската цивилизация, засвидетелствани с импортна керамика и други находки. Върху останките на селището от късната бронзова епоха са разкрити обредни ями и гробове в питоси, извършени чрез трупоизгаряне, чиято датировка най-общо може да се отнесе към първата фаза на ранната желязна епоха. Жилищните структури на този период засега не са локализирани.

През I хилядолетие пр. Хр. селището е било изместено на север спрямо участъка с останки от късната бронзова епоха и е изживяло дълъг период на разцвет. В проучените сектори са открити културни пластове, архитектурни останки и сакрални зони с обредни ями, датирани между VII в. пр. Хр. и елинистическата епоха.

Северно от тракийското селище пък е разположен некропол, възникнал в края на III в. сл. Хр. и използван почти без прекъсване до XI в. Некрополът частично застъпва комплекс от тракийски ритуални ями. В проучената площ от около 2 дка са разкрити над 250 гроба. Около две трети от тях принадлежат на късноантичната епоха, а останалите се отнасят към ранното средновековие.

Селището от I хилядолетие пр. Хр. е разположено на двата бряга на пресъхнало днес речно корито, което слиза от Пирин като дълбоко врязано дере и се влива в река Места; точните граници на територията му все още не са уточнени. Теренните наблюдения показват наличието на културни останки на площ от няколко десетки декара. Културните напластявания в проучените участъци имат дебелина от 0.60 до 1.40 м и съдържат богати и разнообразни археологически находки. Независимо от факта, че осъществените до момента археологически разкопки изглежда засягат предимно периферията на селището, получените научни резултати са впечатляващи. Проучените археологически пластове и структури и различните категории находки проследяват развитието на обекта през архаическата, класическата и елинистическата епохи, тоест през по-голямата част на I хил. пр. Хр.

Разкритите останки от ранни каменни градежи с вероятна дата на границата между VI и V в. пр. Хр. показват развита архитектурно-строителна и градоустройствена традиция, която няма засега преки аналози във вътрешността на древна Тракия (обр. 2). Внушителните размери и начинът на градеж на разкритите две последователно съществували на едно и също място монументални сгради подсказват най-общо репрезентативния им характер, макар и засега техните функции и предназначение да не могат да бъдат определени по-точно. Общото впечатление се подсилва и от използването на архитектурна керамика (керемиди).

Спасителните разкопки по трасето на новия път край Копривлен предоставиха данни за две свещени зони, разположени от двете страни на дерето, основни елементи на които са ямните комплекси. Северният сакрален комплекс включва в проучената площ 28 ями, пет питоса и едно депо, разположени в групи от двете страни на ров, който вероятно маркира свещената територия или определен участък от нея. Южният сакрален комплекс заема участък с дължина около 90 м в направление север-юг по цялата широчина на пътното трасе. В разкритата си част той е структуриран от елементи, аналогични на засвидетелстваните в северния сакрален комплекс: 94 ями, 8 питоса, 3 депа. Мнозинството от ямите са вкопани в стерилен пласт с песъчлива структура.

Ямите от двата комплекса имат предимно кръгла форма с различни варианти и са запълнени с пръст, примесена с камъни, въглени и пепел, късове отухлена глина от замазки или огнища, фрагменти от разнообразни (и в някои случаи разновременни) керамични съдове, тежести за стан, прешлени за вретено, дребни култови предмети, метални накити, монети,[6] човешки и животински кости, включително цели животински скелети в анатомичен порядък (обр. 3), както и разнообразни растителни останки (овъглена дървесина, зърна от зърнени култури и семена от плодове). Елементите на пълнежа свидетелстват за извършваните обреди като палене на огън, угощения, възлияния, поднасяне на дарове, жертвоприношения[7].

Напоследък присъствието на подобни комплекси с ритуални ями беше документирано на много места на територията на България и проблемите на тяхната интерпретация залегнаха в редица научни изследвания. Общата характеристика на светилището при Копривлен кореспондира с тази на другите проучени подобни обекти на територията на страната[8] и в този смисъл то се асоциира с религиозната обредност на тракийските племенни групи. Изглежда, че традициите на ямните светилища могат да се проследят и в южна и югозападна посока от средното течение на Места, на територията на днешна Северна Гърция, както сочат данните от някои проучени ямни комплекси по Егейското крайбрежие и на Халкидическия полуостров. Макар и в повечето случаи тези съоръжения от I хил. пр. Хр. да са интерпретирани като боклучни[9] или складови ями[10] и достъпните данни да са твърде бегли, по отношение на основни критерии като разположение, форма, размери и съдържание те показват очевидни и близки сходства с паметниците от вътрешността на Тракия.

* * *

Керамичните комплекси от всички периоди на селището и ямното светилище при Копривлен са много богати и разнообразни. Особено интересен облик има комплексът от архаичната епоха, който притежава нови, неизвестни досега за българските територии археологически характеристики.

В културните пластове на обекта и в ямните комплекси са открити единични и очевидно редки за селището импортни съдове, сред които фрагмент от “чаша с птици” с източногръцки произход, датираща от около средата на VII в. пр. Хр. (обр. 4), миниатюрен фрагмент от “йонийска чаша” от VI в. пр. Хр., както и няколко фрагмента от чернофигурни съдове. Сред импортите от близкия северноегейски регион са няколко фрагмента от “чаши с точки”, подобни на тези, произвеждани на остров Тасос в края на VI и началото на V в. пр. Хр.[11]

Едно от най-ярките свидетелства за културната характеристика на селището при Копривлен е присъствието на огромен брой фрагменти от съдове с рисувана геометрична украса и сродни на тях керамични категории. Тази керамика, откривана за пръв път на територията на България (или, иначе казано, толкова дълбоко във вътрешността на тракийските земи), се оказа действителна изненада и предизвикателство за изследователските търсения на екипа.

Керамиката с геометрична украса е открита във всички проучени сектори и на практика представлява основната керамична категория от фаза I на селището от I хил. пр. Хр., като превъзхожда значително по количество съдовете, работени на ръка с украса типична за ранната желязна епоха. Осезаемо е присъствието на фрагменти с рисувана украса и в пластовете, отговарящи на фаза II (късноархаична епоха), където те са представени равностойно с монохромната ангобирана керамика, работена на колело. Освен в културни пластове, керамиката от разглежданите класове се среща също и в обредни ями.

Керамиката с геометрична украса от Копривлен е родствена с една обособена група местна керамика от района на Северна Гърция, наричана според стила на орнаментацията, начина на украса или произхода на първите идентифицирани фрагменти съответно "субгеометрична"[12] (или "субпротогеометрична"), матово рисувана ("matt painted")[13] или "тип Олинт".[14] Независимо от работните наименования обаче сме склонни да приемем, че поне при находките от Копривлен става дума за една хомогенна в технологично и стилистично отношение група, която изпитва влияния от субгеометричната керамика, създавана в големите антични центрове, използвайки щедро в репертоара си мотиви, възникнали още в протогеометричния стил.

Откъслечни свидетелства и споменавания в научната литература създават представа за широката популярност на керамика с подобни или идентични характеристики в северноегейския регион между теченията на Места и Вардар и особено на Халкидическия полуостров и в района около Солунския залив. Независимо от количествените натрупвания обаче, досега тази керамика не е била разглеждана в публикувано специализирано изследване.[15] Тази, както и други обективни причини не са позволили засега разработването на по-прецизна хронология на групата като цяло, датирана най-общо от края на VIII в. пр. Хр. до края на архаичната епоха,[16] както и разглеждането на евентуалните формално-стилови промени в процеса на нейното развитие. За съжаление материалът от Копривлен, който не е̇ съпътстван в културните пластове от други добре датирани импорти, не допринася много за решаване на хронологическите проблеми.

Сред керамичните образци, открити в различните сектори на селището, съществуват принципни сходства или дори формална идентичност. Едновременно с това, в някои археологически структури керамичните комплекси са носители на специфични особености, които могат да се дължат на случайни фактори, но и на обективни, неуточнени засега причини. Това се отнася както до присъствието на конкретни форми, така и до репертоара на рисуваните орнаменти.

Една от най-богатите на керамични свидетелства структура е яма № 14 в северния обреден участък, която съдържа няколко хиляди фрагмента, с част от които са реставрирани и няколко цели съда. По принцип фрагментите от яма № 14 притежават относително богат орнаментален репертоар, чиито аналогични прояви се проследяват в обширна зона на северното егейско крайбрежие от остров Тасос и неговата переа на изток чак до района около устието на Вардар на запад. Сред относително добре датираните комплекси от по-близкия географски ареал са фрагментите от "тип Олинт" от ранните сондажи на Тасос,[17] които притежават сходства с декоративните мотиви от яма № 14. Независимо от мненията за културно-историческата интерпретация на находките от острова, те са датирани в границите на VII в. пр. Хр.[18] Идентична стилистика притежава и един цял съд от гроб в селскостопанската зона на Драма, отнесен въз основа на цялостната характеристика на гробния инвентар към същото време.[19] На базата на тези аналогии може да се предложи една приблизително сходна датировка, в рамките на VII в. пр. Хр., и за керамиката от яма № 14, без да се игнорират фактори като сила и трайност на традициите. Не е изключено в бъдеще да се открият по-категорични данни относно времето, което бележи началните контакти между местното население от средна Места с крайбрежните центрове и колонии. Засега историческата логика предполага, че тези процеси са станали възможни скоро след основаването на гръцките колонии в региона, и по-специално тези на Халкидическия полуостров и Тасос с неговата переа.

Морфологичната характеристика на фрагментите от яма № 14 не противоречат на предложената хронология. В този комплекс осезаемо се долавя присъствието на непретенциозни и конвенционални форми, типични за времето на късногеометричната и архаичната епохи, които нямат разработена прецизна хронология и не могат да се използват като аргумент с датираща стойност. Присъствието на кани с изрязано устие в комплекса е по-скоро закономерно, отколкото изненадващо (обр. 5). Тази любима на грънчарите от среднобалканския ареал форма е произвеждана в продължение на векове в толкова варианти,[20] че находките от Копривлен просто добавят нов щрих в многообразието на архаичните образци.

Останалите форми от ямата, които могат да се разпознаят, каквито са диносите, стамносите, купите (леканета) и др., не издават необичайни формални характеристики, които да са в разрез с репертоара на егейските и особено северноегейските керамични групи от времето на късногеометричната и архаична епоха.[21] Така например амфората с пръстеновидно устие (обр. 6) и евентуално принадлежащото й дъно имат близки паралели сред съдовете от “предперсийските” пластове в Олинт.[22] Големите затворени съдове – питоси (обр. 7), имат устия и украса, сродни с тези на цели екземпляри или фрагменти от Драма,[23] Халкидическия полуостров[24] и могилата при Архонтико в района на запад от Вардар.[25] Тънкостенните скифоси (обр. 8), наричани образно “черупка на яйце”,[26] са сред масовите находки от пластовете на селищните могили при Неа Анхиало,[27] селищната могила Лебет,[28] Архонтико[29] и др. и се датират в широки хронологически граници между VIII и VI в. пр. Хр. Примерите от Копривлен, или поне тези от яма № 14, могат да получат и по-точна датировка, ако се приеме, че предложената за целия комплекс хронология е достоверна.

Керамиката с геометрични мотиви от класа на групата от Копривлен се възприема без възражения от изследователите за местен продукт в района на северното егейско крайбрежие. Макар и дискутирани, научните проблеми, свързани с нейната поява и разпространение, едва ли могат да се смятат за решени. Находките от Копривлен са достатъчно сериозен повод за един нов поглед върху пространствената и културна характеристика на тази група, основаваща се върху достъпните публикувани данни от други обекти.

Много често в научните изследвания керамиката с геометрична украса от Северноегейската област се асоциира с така наречената "matt painted" керамика, било заради характера на боята, действително матова и отличаваща се от фирниса, било заради родствени връзки, откривани между двете групи.[30] Избягваме умишлено използването на термина "matt painted" при квалификацията на керамичната група, към която принадлежи и материалът от Копривлен, тъй като с него традиционно се обозначава друго, различно по време и териториално разпространение културно-историческо явление. За да се уточнят параметрите на разглеждания керамичен комплекс и да се избегнат асоциации с други регионални керамични групи със субгеометрична орнаментация (като например тези идентифицирани на остров Тасос[31] или по поречието на Вардар[32]) предпочитаме използването като работно название на формулата "керамика тип Олинт" (или "стил Олинт"), независимо от степента на нейната точност.

Някои изследователи от северна Гърция търсят корените на тази керамична група в традициите на рисуваната керамика от късната бронзова епоха.[33] Появата ѝ именно в Олинт в началото на архаичната епоха според тях е във връзка с познати исторически факти, а именно с движението на племето ботиеи от централната македонска равнина към Халкидическия полуостров в началото на VII в. пр. Хр.[34] За други автори, присъствието ѝ в Източна Македония няма задоволително обяснение, поради отсъствието на протогеометрични импорти и прототипи на стила в района.[35]

Появата и разпространението на керамиката "тип Олинт" в обширната северноегейска зона между Места и устието на Вардар би трябвало да се разглежда като резултат от единен културен процес, с общи корени и развитие. Проблемът за генезиса на тази керамична група обаче не може да намери засега еднозначно решение. Формирането ѝ може да се явява резултат от удачната комбинация на различни фактори, проявени във време и в среда, предлагащи подходящи условия. В този смисъл, значението на местната традиция в производството на матово рисувана керамика ("matt painted") не би могло да се игнорира. Значението на този фактор обаче не е в ролята му на пряк или единствен съзидателен елемент. От значение е по-скоро неговото участие във формирането на среда, която е съхранила многовековни традиции, но е и априорно адаптивна към новаторски прояви. Най-ярко тази среда се проявява в контактната зона на крайбрежието, където пък се усещат преките импулси от големите центрове, създаващи и налагащи водещите тенденции в керамичното производство. Протогеометричният стил става познат на Халкидическия полуостров, а също и в континенталната зона още в периода на своята поява и развитие, и въздейства непосредствено върху художествените изяви на местните работилници.[36] Традицията не се прекъсва през цялата геометрична епоха, подхранвана чрез притока на импортни керамични изделия, засвидетелствани в района на Солунския залив и на други места.[37] Както е известно, керамичната мода в древността се разпространява бързо, но процесите на културна интеграция в Егейския свят се мултиплицират многократно в резултат на гръцката колонизация. Именно втората гръцка колонизацията, и най-вече евбейската в Халкидическия полуостров, може би ще се окаже сред обстоятелствата, които пряко провокират формирането на "тип Олинт" и неговата реализация в множество ергастерии и в мащабни серии.

Различните възможни фактори и въздействия обаче могат да бъдат потвърдени и подредени в относителна йерархическа последователност само след като се прецизира времето, в което тази керамика се появява и налага като хомогенна и обособена група в северноегейския регион. Вече бе изтъкнато, че изследователите обикновено датират комплексите, в които тя се среща, в широките хронологически граници между VIII и VI в. пр. Хр., ако не притежават други, уточняващи индикации. За трудностите при датирането красноречиво говори например емблематичният съд от могила № 65 на некропола при Вергина, който по стилистични съображения дълго време бе отнасян към протогеометричната епоха и създаваше представа за анахронизъм спрямо находки със сродни белези.[38] В последно време датировката на този съд отново бе подложена на преразглеждане, като се предложи корекция, която да е в синхрон с други примери от разглеждания тип.[39] Благодарение на това, групата на местната рисувана керамика "тип Олинт" придоби по-голяма плътност и хомогенност, макар че началната й дата все още остава само приблизително маркирана.

Сред нерешените проблеми на културната идентификация на разглежданата керамична група стои и този за локализацията на нейните производствени работилници. Възприетото наименование – "тип Олинт",[40] както и многобройните находки от различни селища в Халкидика,[41] голяма част от които за съжаление все още непубликувани, априорно предполагат, че територията на полуострова е един от евентуалните производствени райони.[42] Голямото разнообразие на глини, представени дори само сред материала от Копривлен, недвусмислено свидетелства за наличието на множество работилници, специализирани в изработването на еднотипна и едностилна керамика. Заради количествените натрупвания на керамичните находки е предложена и друга възможност за локализация на производството – в района на Солунския залив, в частност около селищната могила Неа Анхиало.[43] И в двата случая става дума за райони и селища, обитавани от смесено население, което се явява едновременно консуматор и износител на тази продукция. Независимо от конкретната локализация на ергастериите за нас няма съмнение, че тази керамика е произвеждана с търговска цел, при това приоритетно насочена към негръцки потребители от хинтерланда. В действителност тя се открива и в колониална среда, например в Аргилос, в Неаполис, в Тасос,[44] но зоните на преимущественото й разпространение обхващат обширни територии извън колониите. При това, както сочи примерът от Копривлен, в селищата с местно население тя се явява единствената масово представена луксозна керамика, заместваща по-скъпите и очевидно по-недостъпни съдове на реномираните производствени центрове. Всъщност в количествен аспект керамиката от разглежданата група няма характера на "вносна" керамика в Копривлен, каквито са чернофигурните, червенофигурните и чернофирнисовите фрагменти от по-късно време. Нейната очевидно “ежедневна” функция отдавна бе установена и години наред изправя членовете на проучвателския колектив пред изкушението да я идентифицират като локална, т. е. произвеждана на място в района на Средна Места. Едва през 2001 година едно ново откритие на територията на обекта – останки от пещ за битова керамика с керамичната продукция в нея (керамика на колело с ангоба “à la brosse”) допринесе за изясняване на някои от съществуващите въпроси. Изследванията върху местните находища от глини, които последваха откриването на пещта, както и върху структурния и минераложки състав на групи от съдове с геометрична украса или с червена ангоба, наложиха идеята за наличието на развито местно грънчарско производство на съдове, работени на колело през архаичната епоха, включително и на такива с рисувана украса с геометрични мотиви.[45] От друга страна, както лабораторният анализ, така и традиционното изследване на материала с обичайните археологически методи показаха, че импортите на този тип керамика не само не могат да се игнорират, но вероятно са имали първостепенна роля във формирането на керамичната култура на селището.

От казаното дотук може да се обобщи, че керамичният комплекс от архаичната епоха приобщава селището при Копривлен към района на югоизток и югозапад, обхващащ Егейското крайбрежие с остров Тасос, Халкидическия полуостров и земите около Солунския залив. Най-западните паралели на керамиката с геометрична украса от “типа Олинт” достигат поречието на Вардар (могилата при Архонтико), но по принцип земите около долното течение на реката, в които през архаичната епоха се локализира така наречената “Гевгелийска група”, се характеризират с една сродна като тип, но различна в конкретните си параметри керамична култура – тази на съдовете на колело с успоредни рисувани линии.[46] Отликите в керамичните типове на местната керамика на колело с рисувана украса маркират поне две регионални групи, първата от които (северноегейската) се свързва с находките от Копривлен и обхваща значително по-широка зона, докато втората (долновардарската) не придобива широко разпространение извън басейна на Вардар.

По-тясна регионална обвързаност не се долавя обаче при изучаването на металните находки. Откритите при Копривлен фибули от така наречения “тесалийски тип”, бронзовите апликации – “копчета” (обр. 9), салталеоните, двойните игли с омеговидни глави и други накитни предмети от VIII-VI в. пр. Хр. са в пряка връзка с репертоара от цялата Вардарско-Струмска зона. Една нова група паметници от късноархаичната епоха, открити през 2001 г. в селището при Копривлен, се свързва директно с така наречените “македонски бронзове” (биконично мънисто, скачени халки с израстъци и др.), и паралелите им очертават една обширна културно-географска общност, която достига на запад до некропола при Требенище, а на юг се маркира с находките от Халкидическия полуостров.[47] В контекста на металните находки от последната група, селището при Копривлен в частност и районът на средна Места като цяло се явяват найизточното звено на централнобалканското койне на художествено металообработване.

* * *

Разкопките при с. Копривлен доказаха за пръв път, но по един достатъчно категоричен начин, включването на района на средна Места в една по-широка географска зона около долните течения на Нестос, Стримон и Аксиос, която изживява през VI и първата половина на V в. пр. Хр. забележителен икономически, политически и културен разцвет, отразен най-ярко във великолепните находки от некрополите край Синдос, Агия Параскеви и Неа Филаделфия в района на Солун.[48] Този феномен не е достатъчно проучен в специализираната литература, която в ред случаи продължава да използва не особено прецизната формула за "трако-македонските племена" в района. Наред с ранното племенно монетосечене, което отдавна е обект на научен интерес,[49] едва напоследък се осмисля като още един елемент на регионалната културна общност в малко по-ранен период разпространението на разгледаната по-горе местна керамика на колело с рисувана с червено или кафяво геометрична украса, която присъства във впечатляващи количества сред находките от Копривлен.

Изворите създават представата за динамично променяща се във времето картина на населението в района, което със сигурност е било в някаква степен хетерогенно в етническо отношение. Тракийският фактор изглежда преобладаващ през ранната епоха; изрично тракийска принадлежност се приписва на повечето от племената, за които има сведения в античната литературна традиция.[50] Сигурно засвидетелствано е и присъствието на пеонски племена, особено в района на долна Струма.[51] В Халкидическия полуостров присъстват халкидци и ботиеи; вторите според изворите били преселници от Централна Македония, докато за халкидците се спори дали са идентични с евбейските колонисти в Халкидика, или представляват група местно (и вероятно неелинско) население.[52] Едно не съвсем сигурно сведение говори и за пеласгийски енклав в хинтерланда на Халкидика.[53] Неясна е локализацията на бригите, свързвани от Херодот с преселилите се в Мала Азия фригийци; един текстуално несигурен пасаж у Плиний Стари говори за присъствието на бриги (наред със сапеи и одоманти) в района на долна Места.[54] Към тази достатъчно пъстра картина на племената в района следва да се добавят и гръцките колонисти (евбейци, коринтяни, йонийци от островите и от Азия, атиняни), а от края на VI в. пр. Хр. насетне последователно и персийци, македонци и одриси, които успяват да наложат временно политическото си господство над по-големи или по-малки части от региона.

Причините за появата, към края на VI или началото на V в. пр. Хр.,[55] на тежкото сребърно монетосечене на племената в Югозападна Тракия, не са напълно изяснени в специализираната литература. Сред предлаганите идеи често се споменава вероятността за налагане на царски данък след установяването (около 514/513 г.) на персийска власт в района с похода на Мегабаз;[56] предположението отговаря на местонамирането на голяма част от известните монети в съкровища от територията на Ахеменидската империя в Предна Азия и Египет и дава задоволително обяснение на наличието на необичайно големи номинали.

Ускореното развитие на района обаче е факт далеч преди появата на персийците в него, както все по-ясно свидетелстват и археологическите данни. Добивът на сребро и злато в Пангей също датира поне от средата на VI в., когато Пизистрат получил своята концесия там,[57] а вероятно и от много по-рано.

Сред откритите проблеми в интерпретацията на нумизматическия материал стои идентификацията и локализацията на част от засвидетелстваните с надписи върху монетите племена. Всъщност, сигурна идентификация и относително сигурна локализация имат само добре представените и в писмените извори *едони*[58] и *бисалти*[59]. Само от монетите си са известни племената на ореските и дероните, с които се свързват две от най-значимите племенни монетосечения в района. *Ореските* често се поставят в източната част на Пангейския район на базата на аналогиите на монетите им с типове на едоните и на остров Тасос.[60] За локализацията на *дероните*, с името на които са белязани най-тежките монети в цялата група, съществуват различни предположения. Малко вероятно изглежда старото мнение, което на базата на фонетичната близост с името на града Тороне/Тероне ги пращаше в полуострова Ситония.[61] Базирайки се главно на епитета Деронайос върху монети на пеонския цар Ликей от IV в., много автори отпращат дероните на северозапад в Крестония и им приписват контрола над сребърните мини в планината Дизорон.[62] Трето мнение ги свързва със сребро-носния район на Пангей, към което насочва и езиковата близост с името на *дерсеите*, посочени от Херодот между сапеите и едоните;[63] това предположение обаче се сблъсква с идеята за локализация именно там и на ореските. Отсъствието на късните емисии на дероните (с трискел вместо вдлъбнат квадрат на реверса), както и на октадрахмите на бисалти, едони и орески, в съкровището от Асиут, предполага тяхното датиране след 480/475 г. пр. Хр.,[64] а това поставя в нова светлина и проблема за тяхната локализация. Дероните и бисалтите очевидно са запазили достъпа си до изобилни източници на сребро през 70-те и 60-те години на V в., когато според писмените сведения македонският цар Александър I е сложил ръка на сребърните рудници в Дизорон.[65]

Сред останалите племенни монети следва да се споменат тези на ихните, тинтените, летите, дионисиите, зеелите; значително е количеството на анепиграфните монети или на такива с нечетливи и съкратени легенди, чиято интерпретация е твърде несигурна.[66] Някои автори свързват монетите на ихните, тинтените и летите съответно с градовете Ихни,[67] Тинде[68] и Лете[69] в долината на Аксиос, смятайки ги за градски, а не племенни монетосечения. Близостта на монетните типове на ихните и тинтените с тези на едоните и ореските (мъжка фигура с два бика на аверса, колело с четири спици на реверса), а на тези на летите – с Тасос и неговите тракийски подражания (силен и нимфа/вдлъбнат квадрат) насочва алтернативно към възможна по-източна, пангейска локализация и на тези племена.

Проблемът се усложнява от факта, че много от добре засвидетелстваните в изворите племена в района, включително такива, на които изворите приписват изрично участие в добива на ценни метали в Пангей, изобщо нямат изявено монетосечене; сред тях са сапеите, одомантите, сатрите, пиерите, дерсеите и други. Възможно обяснение дава предположението, че тези племена са останали извън зоната на пряка персийска хегемония, не са били обложени с данък, схващан като основна причина за отсичането на познатите монетни емисии в района, и не са били въвлечени в сферата на персийската търговия.[70] Алтернативно решение съдържа допускането, че едни и същи племена могат да бъдат обозначени с различни имена върху монетите си и в писмените извори; всички предложени идентификации в този дух обаче са напълно хипотетични. Като цяло, както вече стана дума, етническата картина на района остава твърде неясна и съдържа ред открити проблеми и загадки.

Относително високата степен на развитие на племената в района на долните течения на Аксиос, Стримон и Нестос се характеризира ясно и чрез данните за развитата царска власт на племенно ниво в разглежданата епоха (VI-V в. пр. Хр.). *Гетас*[71] и *Питакос*[72] при едоните, *Полес*[73] при одомантите, *Нарис*[74] и може би известният само по монетите си *Мосес*[75] при бисалтите, тъстът на Милтиад Младия *Олор*[76], чиято племенна принадлежност трудно може да се определи, са няколко достигнали до нас чрез монетните легенди или случайно запазени откъслечни сведения в писмените извори имена, които ясно характеризират общото явление.[77] В литературата отдавна е изказана и идеята за съществуването на макар и аморфен племенен съюз, обединяващ племената в района около епохата на персийското нашествие; тя черпи вдъхновение от значителната близост и многото общи елементи в племенните монети.[78] По-продуктивна ни се струва идеята за евентуалното съществуване на обща междуплеменна регламентация и организация на добива на ценни метали и на монетосеченето, която не е задълбочено експлоатирана в съществуващата научна литература по въпроса. Във всеки случай активният металодобив – и особено този на злато и сребро – изглежда със сигурност сред основните фактори на отбелязания ранен и значителен икономически, политически и културен разцвет на местното население в региона. При това ранният металодобив по всяка вероятност не се е ограничавал само в преекспонираните от античните извори находища около Пангей и в планината Дизорон. Дали (и в каква степен) този фактор е действал и в долината на средна Места, ще покажат навярно едва бъдещите проучвания.

---

[1] Откъслечните споменавания на обекта в по-ранни публикации са във връзка с отделни случайни находки или само споменават наличието на археологически материали в района. Вж. **D. Gergova.** *Früh und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*. München, 1987 [= *PBF* 14/7], 33; **М. Домарадски.** Тракийската култура през късножелязната епоха в Родопите и горните поречия на реките Марица, Места и Струма. – В: *Тракийската култура в Родопите и горните поречия на реките Марица, Места и Струма*. Смолян, 1990, 31; **D. Gergova.** Culture in the Late Bronze and Early Iron Age in Southwest Thrace (Upper Mesta and Middle Struma Valleys). – *Зборник, Нова серија, Археологија* 1, 1995, 33, fig. 1; *Енциклопедия Пирински край*, т. I, Благоевград, 1995, 454-455. След първите сондажни разкопки през 1995 г. обектът беше деклариран като *паметник на културата* с предварителна категория *"национално значение"*.

[2] Местността е известна като Козлука или Бряста. Днес част от нея е заета от лозя (при засаждането на които са засегнати в дълбочина културните пластове), друга се обработва и засява със зърнени култури или се използва за пасище, а югоизточната периферия попада в крайните парцели на селищната регулация. Един голям участък от площта на археологическия обект е засегнат при изграждането на неизползваем днес микроязовир, а заетият с лозя терен е частично терасиран.

[3] Предварителни съобщения за резултатите от археологическите проучвания край Копривлен: **P. Delev, A. Bozkova, D. Valtcheva, V. Hadziangelov.** Koprivlen: une agglomération thrace sur le Nestos moyen. – In: *Pistiros et Thasos. Structures économiques dans la péninsule Balkanique aux VIIe – IIe siècles avant J.-C.* Opole, 2000, 151-160; [А. Божкова]. Тракийско селище при с. Копривлен. – В: *Енциклопедия Пирински край* 2, Благоевград, 1999, 343-345.

[4] Всъщност до наши дни, тъй като по писмени сведения днешното село е съществувало през целия Османски период.

[5] Обектът от късната бронзова епоха се проучва под ръководството на н. с. д-р Стефан Александров.

[6] Най-ранните монети са редки дребни сребърни номинали от края на VI или V в. пр. Хр., сред които преобладават хемихектета от о-в Тасос. Останалите екземпляри са предимно бронзови и представят монетосеченията на Филип II, Александър Велики, Касандър, Деметрий Полиоркет, Антигон Гонат, Филип V и Персей, а също и на градовете Филипи, Амфиполис, Тесалоника, Пела.

[7] **Р. Георгиева.** Обредни ями (края на II-I хил. пр. н.е) – *Етнология на траките.* София, 1999, 165-183.

[8] **П. Балабанов**. Фракийское святилище возле Дебелта. – *Thracia Pontica* 3, 1985, 221-237; **Ал. Бонев, Г. Александров.** *Багачина. Селище от късната каменно-медна епоха и тракийски култов център (III-I хил. пр. Хр.).* Монтана, 1996; **J. Burow.** Durankulak. Vorbericht über die Kampagnen 1993 bis 1995. – *AA*, 1996, 3, 427-441; **M. Tonkova.** Un champs de fosses rituelles des Ve-IVe s. av. J.-C. près de Gledachevo, Bulgarie de sud. – *The Thracian world at the Crossroads of Civilizations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, Constanţa-Mangalia-Tulcea.* Bucuresti, 1997, 592-611.

[9] **Ε. Παντερμαλη, Ε. Τρακασοπουλου.** Καραμπουρνάκι 1995. Η ανασκαφή της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. – *ΑΕΜΘ* 9, 1995, 287, **Σχ.** 2; **M. Tiverios.** The ancient settlement in the Anchialos-Sindos double trapeza. Seven years of archaeological research. – In: **M. Bats, B. d'Agostino** (Eds.). *Euboica. L'Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente.* Napoli, 1998, 246-247.

[10] **Δ. Τριανταφυλλος.** Δοκιμαστική ανασκαφή στα Ριζια. – *ΑΕΜΘ* 1, 1988, 545; **Μ. Νικολαίδου-Πατέρα.** Φάγρης: Η αρχαία πολη και το νεκροταφείο- *ΑΕΜΘ* 10β, 1996, 842, fig. 3, 4.

[11] **F. Blondé, J. Y. Perreault, C. Peristeri.** Un atelier archaïque à Phari (Thasos). – *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géometrique, archaïque et classique.* Paris (*BCH Suppl.* 23), 1992, 24-27, fig. 11-12; **J. Y. Perreault.** Céramique et échanges. La production de “coupes/cratères à décor subgéometrique” et de “coupes à points” thasiennes et le commerce thasien en Mer Noire. – *Thasos. Matières premières et technologie de la préhistoire à nos jours.* Paris, 1999, 254-255, fig. 1.

[12] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** Η πρώιμη εποχή του σιδήρου στην ανατολική Μακεδονία. – *Αρχαία Μακεδονία* 5/1, 1993, 683, 685-686, 696-697.

[13] **J. Vokotopoulou.** La Macédoine de la protohistoire à l'époque archaïque. – *Magna Grecia, Epiro e Macedonia,* Taranto, 1985, 147-148, 150

[14] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 685; **Ζ. Μπονιας, J. Perreault**. Αργίλος, πεντε χρονία ανασκαφής. – *ΑΕΜΘ* 10β, 1996, 666.

[15] Съществува непубликувано изследване върху керамиката от Неа Анхиало от S. Jimatzidis от Солунския универсистет. Сведението дължиме на любезността на проф. М. Тивериос.

[16] За датите ср. напр. **P. Bernard.** Céramique de la première moitié du VIIe siècle à Thasos. –

BCH 88, 1964, 142-146; **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 689, 697; **Μ. Τιβέριος.** Αρχαιολογικές ερευνές στη Διπλή τράπεζα της Αγχιάλου (Σίνδος) κατα το 1991. – *ΑΕΜΘ* 5, 1991, 241; **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου.** Ανασκαφή στην τράπεζα του Αρχοντικού Γιαννιτσών κατά το 1994. – *ΑΕΜΘ* 8, 1994, 76-77; **J. Vokotopoulou, Ch. Koukouli-Chrysanthaki.** The Early Iron Age. – *Ancient Macedonia*, Athens, 1988 [*Catalogue Australia*], 81.

[17] **P. Bernard.** *Цит. съч.* (бел. 16), 124-125, fig. 37.

[18] **P. Bernard.** *Цит. съч.* (бел. 16), 142-146; **A. J. Graham.** The Foundation of Thasos. – *ABSA* 33, 1978, 97-98. За отнасянето на ранните пластове, които съдържат и керамика с геометрична украса "тип Олинт" към времето непосредствено след колонизацията вж. по-актуално мнение у **N. Weill.** Remarques sur les origines de Thasos. Πόλις, Χώρα, Περαία. – *Μνήμη Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη, 1990, 492.

[19] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 685-686, σχεδ. 8.

[20] За находките от архаичната епоха в централнобалканския ареал вж. **М. Паровић-Пешикан.** Ојнохоја из Атенице и група кљунастих крчага у унутрашњости Балкана. – *Старинар* 39, 1998, 35-59.

[21] Например сходствата в принципната класификация на съдовете с геометрична украса от разглеждания клас, които произлизат от Копривлен и Неа Анхиалос, са несъмнени. Доказателства за това откриваме както в бегли споменавания в литературата, ср. **Μ. Τιβέριος.** *Цит. съч.* (бел. 16), 241, така и в информация, получена лично от проф. Тивериос, за която сме му задължени.

[22] **D. M. Robinson.** *Excavations at Olynthus* 13, Baltimore etc. 1950, pl. 1-2, P1-P2.

[23] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 685-686, σχεδ. 8.

[24] **Ι Βοκοτοπούλου.** Χαλκιδική και Ολύνθος. – *Η Μακεδονία απο τα μυκηναϊκά χρονία ως τον Μέγα Αλεξάνδρου*, 1988 [*mostra Bologna*], № 127.

[25] **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου.** *Цит. съч.* (бел. 16), 76-77, εἰκ. 7-8.

[26] **M. Tiverios.** *Цит. съч.* (бел. 9), 247.

[27] **Μ. Α. Τιβέριος.** Απο τα απομεινάρια ένος προελληνιστικού ιερού "περι τον Θερμαίον κόλπον". – *Μνήμη Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη, 1990, 75-76, εἰκ. 8; Μ. Τιβέριος. *Цит. съч.* (бел. 16), 241, εἰκ. 7.

[28] **Κ. Τζαναβάρη, Α. Λιούττας.** Τράπεζα Λεμπέτ. Μια πρώτη παρουσίαση. – *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 271.

[29] **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου.** Ανασκαφή στην τράπεζα του Αρχοντικού Γιαννιτσών το 1993. Τομέας 4. – *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 163, εἰκ. 3.

[30] **J. Vokotopoulou.** *Цит. съч.* (бел. 13), 147-148.

[31] **F. Blondé, J. Y. Perreault, C. Peristeri.** *Цит. съч.* (бел. 11), 11-40.

[32] **Д. Митревски.** *Дедели. Некропола от железното време во Долњо Повардарје*. Скопје, 1991, 48-52; **Същият.** *Протоисториските заедници во Македонија*. Скопје, 1997, 118-121; **М. Паровић-Пешикан.** Неки нови аспекти ширења егејске културе на централни Балкан. – *Старинар* 36, 1985, 35-37.

[33] **J. Vokotopoulou.** *Цит. съч.* (бел. 13), 147-148.

[34] **J. Vokotopoulou.** *Цит. съч.* (бел. 13), 150.

[35] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 696-697.

[36] Ср. например за Тороне и Кастанас **J. Papadopoulos.** Early Iron Age Potters' Marks in the Aegean. – *Hesperia* 63, 1994, 445-44; **J. Vokotopoulou.** *Цит. съч.* (бел. 13), 147-149; **J. Vokotopoulou, Ch. Koukouli-Chrysanthaki.** *Цит. съч.* (бел. 16), 80.

[37] За Неа Анхиало ср. **Μ. Τιβέριου.** Εισαγμένη κεραμική απο τη Διπλή τράπεζα της Αγχιάλου κοντά στη σημερινή Σίνδο. – *Παρνασσός* 35, 1993, 554-556; **M. Tiverios.** *Цит. съч.* (бел. 9), 247.

[38] **Ph. Petsas.** The Multiple Brush on a Local Early Iron Age Pithos from Pieria. – *Essays in Memory of Karl Lehman*, New York, 1964, 258; fig. 1-4; **A. M. Snodgrass.** *The Dark Age of Greece*. Edinburgh 1971, 74, fig. 33.

[39] **Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου.** *Цит. съч.* (бел. 16), 76-77.

[40] **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 685; **Ζ. Μπονιας, J. Perreault.** *Цит. съч.* (бел. 14), 666.

[41] **G. E. Mylonas.** Pre-Persian Pottery from Olynthus. – *Excavations at Olynthus* 5, Baltimore etc., 1933, 23-24; **Ι. Βοκοτοπούλου.** Αρχαϊκό ιερό στη Σάνη Χαλκιδικής. – *Αρχαία Μακεδονία* 5/1, 1993, № 23, № 36; **Μ. Τιβέριος.** Όστρακα απο τη Σάνη της Παλλήνης. Παρατηχήσεις στο εμπόριο των ελληνικών ανγείων και στον αποικισμό της Χαλκιδικής. – *Εγνατία* 1, 1989, 55, εἰκ. 15.

[42] **P. Bernard.** *Цит. съч.* (бел. 16), 124; **J. Vokotopoulou, Ch. Koukouli-Chrysanthaki.** *Цит. съч.* (бел. 16), 82; **Ζ. Μπονιας, J. Perreault.** *Цит. съч.* (бел. 14), 666.

[43] **Μ. Τιβέριος.** *Цит. съч.* (бел. 16), 241.

[44] **Ζ. Μπονιας, J. Perreault.** *Цит. съч.* (бел. 14), 666; **Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη.** *Цит. съч.* (бел. 12), 686-687; **P. Bernard.** *Цит. съч.* (бел. 16), 124.

[45] Изследванията се провеждат под ръководството на Г. Айданлийски от Минно-геоложкия университет в София. Първичната публикация върху тях е предстояща.

[46] Вж. по-горе бел. 32.

[47] **В. Соколовска.** *Етничките носители на Требенишката некропола.* Скопие – Охрид, 1997, 54-55 и картата на стр. 156.

[48] Σίνδος. Κατάλογος της Έκθεσις. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Αθήνα, 1985; **Κ. Σισμανίδης.** Το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης. – *ΑΜΗΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο.* Μέρος δεύτερο, Θεσσαλονίκη, 1987, 787-811; **Β. Μισαηλίδου.** Ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια το 1995. – *ΑΕΜΘ* 9, 1995, 311-320.

[49] За ранното племенно монетосечене вж. **C. M. Kraay.** *Archaic and Classical Greek Coins.* London, 1976, 138-141; **Й. Юрукова.** *Монетите на тракийските племена и владетели.* София, 1992, 9-33; **С. Топалов.** *Племена и владетели от земите на Одриското царство и граничните му югозападни територии от края на VI до средата на IV в. пр. н. е. Приноси към проучване монетосеченето и историята на древна Тракия.* София, 1998, 22-162; **Д. Драганов.** *Монетите на македонските царе. Част I: От Александър I до Александър Велики.* Ямбол, 2000, 27-62; за политическа интерпретация на нумизматическите данни **Т. Д. Златковская.** *Возникновение государства у фракийцев.* Москва, 1971, 178-203; **Ал. Фол.** *Политическа история на траките.* София, 1972, 86-106.

[50] Вж. общия преглед у **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 86-108.

[51] Например Hdt. 5.13-16; 7.185; 8.115.

[52] **E. Harrison.** Chalkidike. – *Classical Quarterly* 6, 1912, 93 sqq.; **A. B. West.** *History of the Chalcidian League.* Madison, 1919; **D. W. Bradeen.** The Chalcidians in Thrace. – *AJPh* 73, 1952, 356-380; **M. Zahrnt.** *Olynth und die Chalkidier.* München, 1971.

[53] Hdt. 1.57.

[54] Plin. *N. H.* 4.40. Мястото е несигурно, защото името на *бригите* е възстановено вместо разночетенията brisae, brysae в кодексите на Плиний. Вариантите бригите на Плиний да се разглеждат като останала в района на долна Места част от преселилите се в Мала Азия фригийци, да са били изтласкани от централна Македония заедно с пиерите при ранната териториална експанзия на македонците или да са преместени насилствено от персийците след разгрома им от Мардоний в 492 г. пр. Хр. не изглеждат особено приемливи поради липсата на свидетелства за присъствието им там в цялата доплиниева традиция; впрочем същата причина прави съмнителни и алтернативните *бризи.*

[55] Предлаганите на времето по-ранни дати за появата на монетите на племената от Югозападна Тракия (вж. например **D. Raymond.** *Macedonian Regal Coinage to 413 B. C.* New York, 1953 [= *Numismatic Notes and Monographs* 126], 43) се коригират днес на базата на датирането на голямото съкровище от Асиут в Египет (480/475 г. пр. Хр., вж. **M. Price, N. Waggoner.** *Archaic Greek Coinage. The Asyut Hoard.* London, 1975, 117 et passim).

[56] **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 94-95; **C. M. Kraay.** *Цит. съч.* (бел. 49), 139.

[57] **E. N. Borza.** *In the Shadow of Olympus. The Emergence of Macedon.* Princeton, 1990, 116-117; **J. W. Cole.** Peisistratus on the Strymon. – *Greece and Rome* 22, 1975, 42-44.

[58] За едоните вж. **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 104-106. Надписаните монети на едоните са сечени от името на цар Гетас.

[59] За бисалтите вж. **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 101-104.

[60] **C. M. Kraay.** *Цит. съч.* (бел. 49), 139; **Й. Юрукова.** *Цит. съч.* (бел. 49), 16.

[61] **Г. Кацаров.** *Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 год. пр. Христа.* София, 1922, 7. На полуострова с по-голяма вероятност се локализират *ситоните*, сведенията за които вж. у **D. Detschew.** *Die thrakischen Sprachreste.* Wien, 1976^2, 441-442.

[62] **Й. Юрукова.** *Цит. съч.* (бел. 49), 12 с лит.

[63] Hdt. 7.110; ср. **D. Detschew.** *Цит. съч.* (бел. 61), 120, 128.

[64] **C. M. Kraay.** *Цит. съч.* (бел. 49), 141.3.

[65] Hdt. 5.17; ср. Thuc. 2.99.4-6.

[66] **J. N. Svoronos.** *L'Hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée.* Paris – Athènes, 1919 [= *Journal International d'archéologie et numismatique* 19, 1918-1919] остава най-обхватното изследване на този материал; атрибуциите на Своронос обаче в много случаи са произволни и ненадеждни.

[67] **F. Papazoglou.** *Les villes de Macédoine à l'époque Romaine.* Paris, 1988 [= *BCH* suppl. 16], 154-156.

[68] **M. Zahrnt.** *Цит. съч.* (бел. 52), 247.

[69] **F. Papazoglou.** *Цит. съч.* (бел. 67), 213-215.

[70] **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 98.

[71] **B. W. Head.** *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics.* Oxford, 1911^2, 201.

[72] Thuc. 4.107.

[73] Thuc. 5.6.2.

[74] Athen. 12.520 d-e.

[75] **B. W. Head.** *Цит. съч.* (бел. 71), 200.

[76] Hdt. 6.39, 41.

[77] Ср. **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 86-106.

[78] **D. Raymond.** *Цит. съч.* (бел. 55), 43 ff.; **Т. Д. Златковская.** *Цит. съч.* (бел. 49), 187-188; **Ал. Фол.** *Цит. съч.* (бел. 49), 96-97.

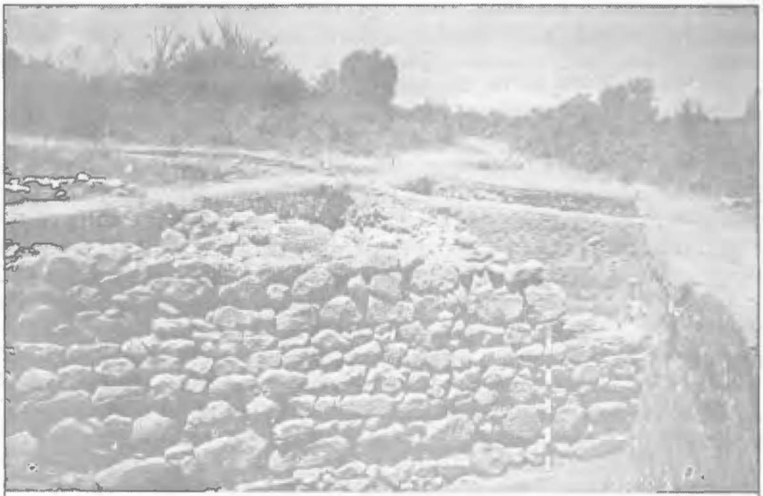

Обр. 2. Сграда от VI-V в. пр. Хр. в сондаж 4.

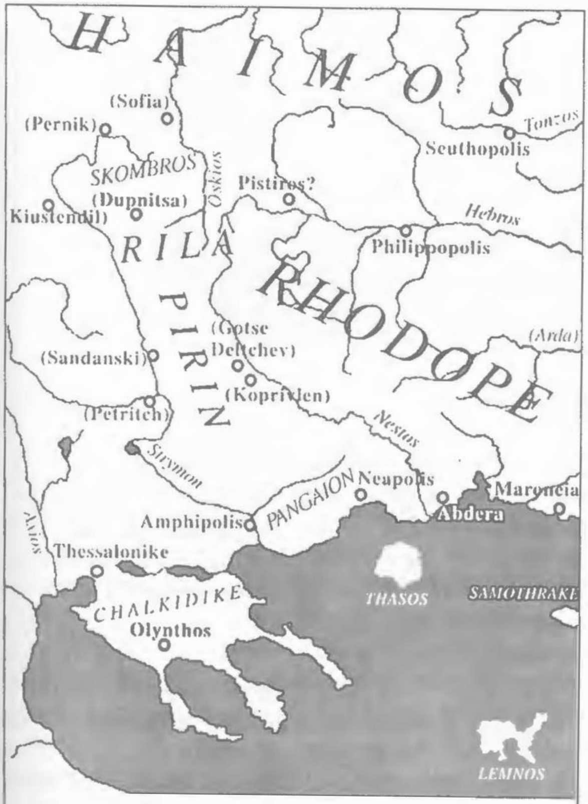
HAIMOS
(Sofia)
(Pernik)
SKOMBROS
(Dupnitsa)
Kiustendil)
Oskios
Pistiros?
Tonzos
Seuthopolis
Hebros
Philippopolis
RILA
RHODOPE
PIRIN
(Gotse Deltchev)
(Koprivlen)
(Sandanski)
(Petritch)
(Arda)
Nestos
Strymon
PANGAION
Neapolis
Maroneia
Abdera
Amphipolis
Axios
Thessalonike
CHALKIDIKE
Olynthos
THASOS
SAMOTHRAKE
LEMNOS

Обр. 1. Югозападна Тракия

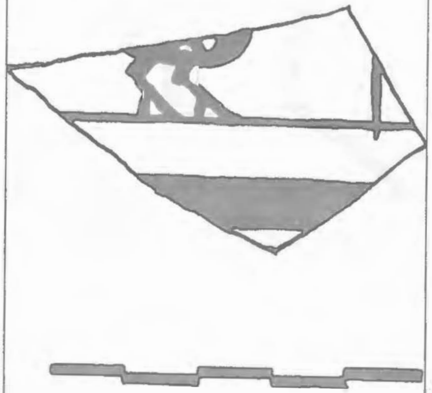

Обр. 4. Фрагмент от източногръцка чаша с птици.

Обр. 3. Яма S88.

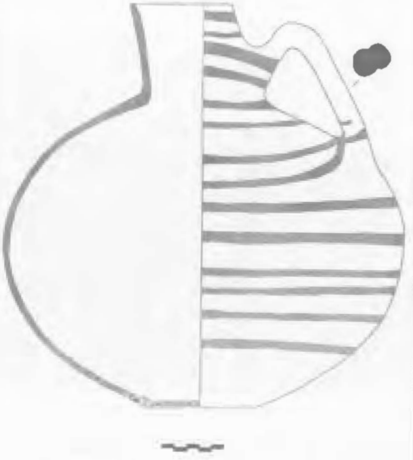

Обр. 5. Кана от яма № 14.

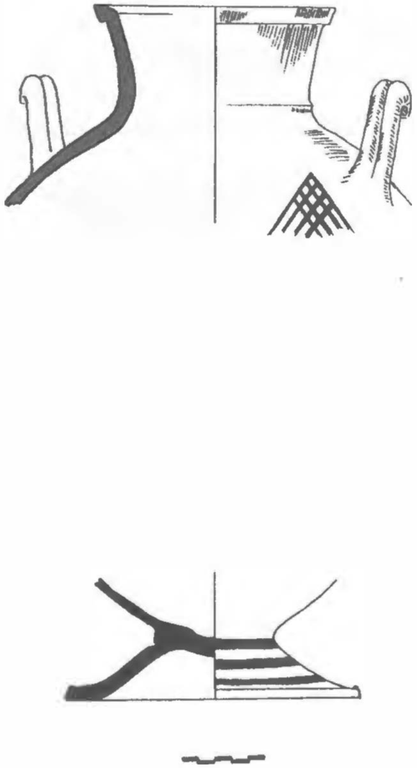

Обр. 6. Амфора от яма № 14.

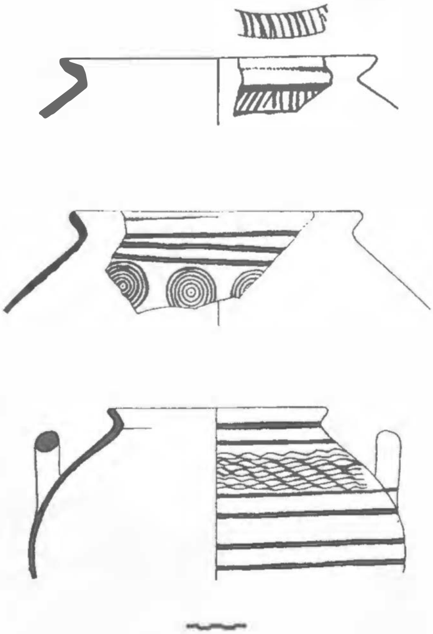

Обр. 7. Фрагменти с геометрична украса от яма № 14.

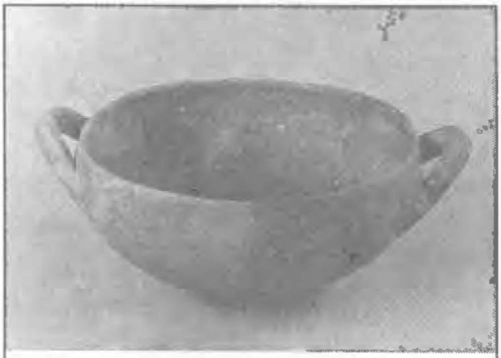

Обр. 8. Скифос от яма № 14.

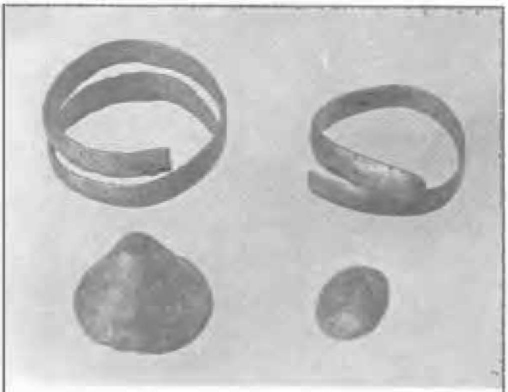

Обр. 9. Метални находки от гроб от ранната желязна епоха.

Anelia Bozkova, Peter Delev

KOPRIVLEN AND THE CULTURAL COMMUNITY OF SOUTH-WESTERN THRACE IN THE VIIth – Vth c. B. C.

(Summary)

The archaeological materials brought to light by the recent excavations at the site of Koprivlen in the Nestos valley raise important issues bearing on the general problem of the common cultural phenomena within a large region, comprising the North Aegean littoral between the Axios and the Nestos and reaching far towards the interior (Koprivlen being the furthermost inland point attested so far). A characteristic type of Archaic pottery amply represented at Koprivlen is discussed here in the context of similar finds from this wider area. This North-Aegean group of wheel-made wares with red painted geometric decoration is referred to differently as “subgeometric”, “subprotogeometric”, “matt painted” or “Olynthus style” in the existing publications. Its local character is beyond dispute, while its origins have been associated with the earlier traditions of “matt painted” pottery and with the influence of imported Greek Protogeometric and Geometric prototypes. The insecure dating of the finds of this type, usually attributed rather generally to the period between the eighth and sixth century B. C., does not permit to establish more precisely the time of its appearance and hence to elaborate on the relevant factors and influences.

The “Olynthus style” pottery is the predominant category of fine ware in the Archaic layers at Koprivlen. The discovery of an Archaic pottery kiln has now firmly established the early local production of wheel-made ceramics, which probably accounts at least partially for the abundant quantity of painted wares with geometric decoration found at the site.

The region comprising the lower reaches of the Nestos, Strymon and Axios experienced a formidable period of economic, political and cultural prosperity in the VIth and Vth c. B. C., reflected in the splendid finds from Sindos, Haghia Paraskevi and Nea Philadelphia near Thessaloniki. The silver coinage of the local tribes still usually referred to rather imprecisely as “Thraco-Macedonian” represents a late aspect of the same cultural community the earlier phases of which are better exemplified by the “Olynthus style” pottery. The literary evidence suggests a heterogeneous and changing population pattern with a predominant Thracian element, especially in the earlier stages. The active metallurgy in the area (including the extraction of gold and silver) seems one of the plausible reasons for its evident prosperity. Only the future investigations will probably establish to what degree this factor affected also the middle Nestos valley and the site of Koprivlen.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Милена Тонкова

НАКИТИ С ПОЛИХРОМНА УКРАСА ОТ V-I В. ПР. ХР. ОТ ТРАКИЯ

Хармонията или контрастът между цветовете на златото и среброто, на цветните скъпоценни и полускъпоценни камъни и органични материи, на стъклото и емайла са често търсени ефекти в металопластиката. Съчетаването на един метал с друг се прилага най-вече при паметници на торевтиката, докато инкрустирането на злато с цветни камъни, стъклена паста и емайл се среща преди всичко в ювелирството. Тези две направления в развитието на полихромния стил[1] като разпространение и като приложение в различни области на златарството имат свои особености в Тракия. Украсата със злато върху бледия фон на среброто става типичен похват в тракийската торевтика, докато използването на инкрустация на цветни камъни и емайл се среща рядко и отразява по-скоро степента на разпространение и формите на адаптиране на гръцкото ювелирство в местна среда.

Малкото известни изделия с полихромна украса от предкласическа Тракия са от областта на торевтиката. Виртуозно овладяната техника на инкрустиране на един метал в друг е отразена в орнаментираните със сребро и ниело златни кимвали от съкровището от Вълчитрън[2]. Съчетанието на злато с цветна материя също има свой представител. Инкрустация на кехлибар в специално изработени за целта гнезда украсява златната кания от Белоградец от VIII-VII в. пр. Хр. Камата, за която тя е била предназначена, е биметална (от желязо и бронз) с централен релефен ръб с позлата[3]. И в двата случая, обаче, находките са уникални за Тракия и нямат проекции в по-късни епохи. Затова и използваните украсителни техники са без развитие в местна среда.

Инкрустирането на един метал в друг и съчетаването на злато с други цветни материали стават отново достояние на Тракия чрез изделията на раннокласическата гръцка торевтика и ювелирство. Най-ранните примери на полихромен ефект, постигнат чрез позлатяване на отделни детайли на сребърни изделия, са известните амфора – ритон, фиали, киликси и апликации от Кукова, Голямата и Башова могили на некропола при Дуванли[4]. Едва по-късно този стил намира широко приложение в Тракия. Примерите при украса на съдове, апликации за конски амуниции и парадно въоръжение са многобройни и се датират в целия период от IV в. пр. Хр. насетне. Достатъчно е да се споменат съкровищата от IV и началото на III в. пр. Хр. от Борово[5] и Рогозен[6], от Луковит[7] и Летница[8], кнемидата от Враца[9], находката от Равногор от III-II в.

пр. Хр.[10], както и късноелинистическите съкровища от Галиче и Якимово[11]. Постоянството в прилагането на тази техника в местните ателиета логично е намерила обяснение в семантиката на позлатяването в тракийската торевтика[12].

Полиметални пръстени с врязано изображение

За разлика от торевтиката, съчетанието между различни метали при накити от Тракия не се среща често. Използването на тази техника засега е известно само от няколко пръстена с гравирани изображения от ранноелинистическата епоха.[13] Колекцията на Националния археологически музей притежава пръстен с врязано изображение на женска глава във фас (Обр. 2) от Айтоските минерални бани[14]. Пръстенът е изработен от бронз като към вътрешната страна на халката е апликирана сребърна пластинка, така че половината от халката е от сребро, а половината от бронз. Очевиден е стремежът към постигане на декоративен ефект или особена символика, основани на контраста между двата метала. Свързването вероятно е станало чрез нагряване, защото "шев" не личи. Върху плочката има петна от черна патина, вероятно следа от посребряване. По аналогия с позлатени бронзови пръстени – печати от Тарент може да се предположи, че първо е нанесена украсата чрез щамповане или гравиране на плочката на пръстена. След това златното (в случая сребърно) фолио е било апликирано чрез изчукване – инструментът е възпроизвеждал разположеното отдолу гравирано изображение[15]. Пръстенът от Айтоските минерални бани е с широка овална плочка. Изображението е на женско лице с мек овал и плътни устни, със сложна прическа. Косата е опъната назад с две високи букли над челото и спуснати къдрици над раменете. По аналогии на формата на пръстена, сюжета и стила на изображението, той може да се датира в ранноелинистическата епоха. Аналогична е и техниката на свързване на два метала при бронзов позлатен пръстен със същото изображение, но с по-различна иконография от Тарент от втората половина на IV в. пр. Хр.[16]

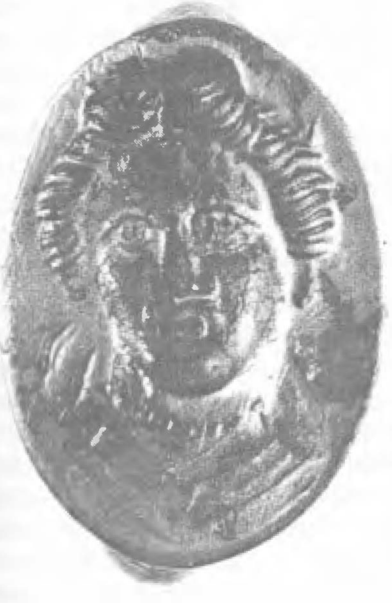

Обр. 2. Пръстен с изображение на женска глава от Айтоските минерални бани

Съчетаването на различни метали при накити, практика известна в Средиземноморието още от архаичната епоха, обикновено се обяснява с вкуса към контраста между тях, като най-благородните (сребро, злато) са били обикновено имплантирани в по-малоценни (бронз и желязо). Например, златен гвоздей, забит върху плочка от сребро като единствена украса или по-често като допълнителен детайл към нея, е характерен детайл при пръстени от Тарент от края на V до края на IV в. пр. Хр. Смята се, че така пръстенът става по-ценен[17]. Такава "практическа" страна в позлатяването или посребряването на бронзовите и железните пръстени не може да се изключи и при паметниците от Тракия. Очевидно е, че добавянето на благороден метал прави пръстена по-скъп, но и по-ценен заради мястото, което има златото, а оттук и позлатяването в торевтиката на траките, техника, чрез която предметите стават "сакрални, значещи"[18]. Логично е да се търси значение, различно от декоративното, особено когато става въпрос за накити и то за пръстени, които и днес имат рядко само украсителна стойност. Един новооткрит пръстен от гроб в могила № 35 от Западния некропол на гетския център при Сборяново е блестящо доказателство за това. Пръстенът е триметален – изработен е от желязо, сребро и злато[19]. Виртуозното съчетание на три метала в накит не може да се обясни с утилитарни причини и очевидно има сложна символика, която трябва да се търси в сферата на митологичните представи и обредните практики на траките.

Полихромна украса с цветни камъни, стъкло и емайл

Използването на инкрустация на цветни прозрачни камъни, стъклена паста и емайл се счита за нововъведение, съпътстващо ювелирната мода на елинизма, макар че има и по-ранни примери на използване на полускъпоценни камъни, главно в произведенията на глиптиката[20]. От началото на елинистическия период полихромни ефекти допълват типичната за гръцките накити изящна украса от филигранни орнаменти, гранулация и изпълнени в *repoussé* мотиви. Популярността на тази мода се обяснява отчасти с влиянието на персийските образци, но също и с достъпността до нови минерали след завоеванията на Александър на Изток. От значение е и символиката, приписвана на полускъпоценните камъни. Предполага се например, че гранатът, имащ цвета на виното и кръвта, е свързван с Дионис. Разноцветните полускъпоценни камъни не навлизат едновременно. Най-рано се срещат смарагдите и гранатите, последвани по-късно от корналин, ахат, сардоникс, халцедон и накрая, във II и I в. пр. Хр., от редица други разновидности. Най-често се използват гранатите. В следващото си развитие полихромията прогресивно става по-богата и по-доминираща, за да се стигне в началото на II в. пр. Хр. до свеждането на златните елементи само до фон или рамка на цветните камъни и емайла[21].

Този ефектен декоративен стил идва в Тракия чрез импортните гръцки накити и като цяло следва етапите на развитие на гръцкото ювелирство. Затова проявите му са ограничени във времето и в териториите, засегнати в по-голяма степен от влиянието на гръцката култура. Прилагането на емайл, тази присъща за гръцките накити ювелирна техника, е оригинално само в украсите за конска амуниция – една традиционна за Тракия сфера на торевтиката и ювелирството.

Пръстени с геми или кабошон

Произведенията на глиптиката, изкуството на резбата върху скъпоценни или полускъпоценни камъни, са малко познати в предримска Тракия[22]. Известните образци са геми с врязани изображения – инталии, даващи в отпечатъци от мека глина или восък изпъкнало огледално изображение[23].

Най-ранните пръстени с геми в Тракия са от класическата епоха. Достигнали до нас са два пръстена от типа на скарабоидите, основната форма на класическите гръцки геми – печати[24]. При тях мобилната плочка има плоска страна с гравирано изображение и обратна заоблена гладка страна. Златен пръстен от този тип с плочка от ахат, украсена с врязано изображение на лъв (Табл. I, 1) е открит в гроб от втората половина на V в. пр. Хр. в една от Червенковите могили при с. Брезово, Пловдивско[25]. Пръстенът се вписва напълно сред представители на типа от V в. пр. Хр.[26] и може да се счита за гръцки внос. Друг подобен пръстен с мобилна плочка с гравирано изображение, но от халцедон, бе открит наскоро в гроб от средата на V в. пр. Хр. в могила при с. Чернозем, Пловдивско[27]. Очевидно е, че този тип гръцки пръстени са популярни в земите на одрисите от средното течение на Марица. От този район произлиза и известният пръстен с надпис от Езерово[28], който е с аналогична форма, но е изработен изцяло от злато. Това е указание за популярността и възприемането на типа в тракийското ювелирство.

Пръстени с геми от ранноелинистическата епоха в Тракия досега не са известни[29], въпреки че са широко разпространени в гръцкото ювелирство[30]. Тяхното присъствие в тракийска среда понякога се предполага, тъй като традиционно се смята, че откриваните често миниатюрни овални или кръгли релефни печати върху тежести за стан или други изделия от глина, са нанесени именно с геми. Тази тема обаче е дискусионна, тъй като има несъответствие между вече немалкия брой предмети с подобни печати и отсъствието на пръстени с геми в Тракия от този период. В същото време изцяло металните ранноелинистически пръстени – печати са многобройни[31]. Затова във всеки отделен случай е необходимо да се отчитат всички характеристики на подпечатания предмет (предназначение, вид, форма и фактура), както и на постигнатия върху него печат (форма и размери, начин на изработка, сюжет, иконография и стил на изображението). Важен е и контекстът на намиране. Изделия с печати се откриват главно в тракийски центрове с градски характер и смесено население – Пистирос[32], Филипопол[33], Севтополис[34], т. е. в селища с най-силно изразено влияние на гръцката култура. Подпечатаните предмети могат да бъдат както местни, така и вносни. В случаите когато става въпрос за местни изделия от глина, по-логично е да се очаква, че отпечатъците са постигнати с типичните за Тракия изцяло метални пръстени-печати. Вносните предмети биха могли да са подпечатани и с геми, а самите печати да са белег за произход, за друг вид принадлежност или предназначение.

Наличието на пръстени, украсени с цветна материя от ранноелинистическата епоха в Тракия, може все пак да се допусне въз основа на оформянето на плочката като плитко легло за инкрустация при два пръстена от подмогилни гробове от Сърнегор, Карловско (Обр. 3)[35] и от могила IX от некропола на Севтополис[36]. В тези случаи обаче, може да става въпрос за легла за геми, за кабошон (полиран камък с конвексна повърхност) или за стъклена паста, или дори за щампована релефна пластинка, както е при популярните за епохата типове пръстени от некропола на Одесос[37].

Обр. 3. Пръстен от Сърнегор

Глиптиката от следващия период, от средата на III до края на II в. пр. Хр., е представена с една единствена гема с изображение на птолемейска принцеса от Одесос[38]. В Месамбрия пръстените са в друг стил. Тук геми не са открити. Извънредно популярни са златните пръстени с високо профилирана плочка, оформяща легло за кабошон. В ювелирната мода на Месамбрия типът се среща в два варианта с множество паралели в други антични центрове. Три от пръстените са местни имитации[39]. Пръстени с геми или с кабошон от този период засега не са известни от вътрешността на Тракия.

През I в. пр. Хр. в Тракия се появяват първите произведения на късноелинистическата и на раннорепубликанската глиптика. Повечето са необнародвани находки – златен пръстен с бюст на Аполон Китаред от Айтоски минерални бани, геми с изображения на танцуващ сатир, на Атина и др. от колекцията на Археологическия музей във Варна[40]. Представителна находка за вътрешна Тракия е златният пръстен с гема от карнеол с изображение на Отриадес, открит в богат гроб от I в. пр. Хр. край Стара Загора[41]. Като цяло, малкият брой и стиловите особености на споменатите произведения на глиптиката, не дават основание да се търси самостоятелност в развитието й в Тракия преди римската епоха[42].

Накити с емайл и инкрустация

Като естетическо възприятие инкрустацията и емайлът са много близки. Единствената разлика е техническа. Инкрустацията е предварително изрязан и монтиран камък, докато емайлът е натрошено или прахообразно стъкло, разтопено на място. Няколко са основните разновидности на античния емайл, които се срещат понякога и във вариант на инкрустация: при т. нар. "*champlevé*" (повдигнат фон) емайлът е поставян във вдлъбнатина на златната основа, която може да е гравирана или щампована. В някои случаи е използвано изрязано стъкло, както при инкрустацията, като е разтопявано съвсем слабо, колкото да се осигури прилепването. При филигранния емайл – украсеният детайл е в рамка от филигранни нишки. Третият вариант – т. нар. *cloisonné*, т. е. клетъчен емайл, е разновидност на филигранния емайл, при който филигранните нишки са изместени от метални ленти, организирани в клетки (*cloisons*). В случаите, когато става въпрос за клетъчна инкрустация, пълнежът е от камък, изрязан в дадена форма и поставен в подобни клетки (гнезда)[43].

Подобно на произведенията на глиптиката, свидетелствата за използване на инкрустация и емайл при накити от Тракия също не са многобройни. Въпреки това, те представят всички характерни варианти на двете техники от елинистическата епоха. Най-ранните образци са от края на IV и началото на III в. пр. Хр. Типично за това време е отбелязването на очите със стъкло във вдлъбнатина на златната основа без специално оформено легло (описаната по-горе техника *champlevé*). Този тип емайл (или инкрустация) е нетраен и обикновено има запазени само следи от него. В този случай единствено може да се предполага дали първоначалната украса е била от инкрустирано камъче, стъкло или емайл. Така е и при паметниците от Тракия. Примерът за прилагането на този прийом при накити е само един. При откриването на обеци с лъвски глави (Табл. I, 2) от Варна е отбелязано наличието на следи от цветна материя в очните орбити[44]. Предполага се, че модата на подчертаване на очите с различни цветове намира приложение и в тракийската торевтика. За това обикновено аргументи се търсят в оформените като легла за инкрустация зеници на очите на богините от кнемидите от Могиланската могила при Враца и от Аджигьол[45], както и при бюста от Перету, като се предполага, че те някога са били инкрустирани. Въз основа на начина на оформяне на очите, такава хипотеза е предложена и за каничките-ритони с женски глави от Панагюрското съкровище[46].

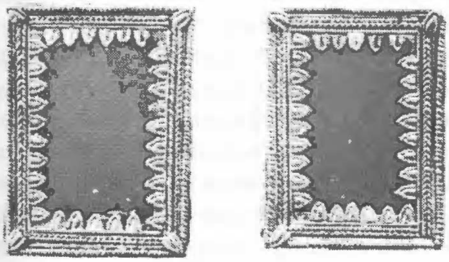

Обр. 1. Декоративни плочки с карнеол от Мезек

Друг основен тип полихромна украса е инкрустацията на полускъпоценни камъни, при които камъкът е предварително изрязван, полиран и залепян в гнездо, оформено от метална лента, припоена върху основата[47]. В Тракия тази техника е представена с две еднакви декоративни плочки (Табл. I, 3; обр. 1), открити в различни помещения на гробницата в могилата Мал тепе при Мезек от края на IV – началото на III в. пр. Хр. Те имат основа от правоъгълна златна пластинка и златна рамка, обхващаща плосък карнеол[48]. Рамката е оформена като ред от изрязани листенца или овули, украсени с филигран и наподобява назъбената лентичка на т. нар. гнезда тип “кучешки зъби”, използвани често при накити с инкрустация от това време[49].

Ювелирните изделия с емайл от Тракия са както накити, така и апликации към украси за конска амуниция. Те са изпълнени в стила и с техническите средства на гръцкото ювелирство, където филигранният емайл се среща още от VI в. пр. Хр.[50]. От Тракия най-ранните примери са от ранноелинистическата епоха. Емайл с тъмносин цвят е използван в украсата на оформените с филигранни нишки растителни орнаменти на златна висулка с форма на пирамидка (Табл. II, 1; обр. 4) – централен елемент на огърлица от могилен гроб от Варна[51]. С емайл е била украсена плочката при златен пръстен с релефна фигурка на Ерос (Табл. II, 2), открит заедно с по-горе споменатите обеци с лъвски глави в могила 1 от Варна.[52] Украса с емайл е допълвала оформените с филигран орнаменти на амфоровидна висулка от некропола на Севтополис[53]. Всички изброени находки се датират в периода от края на IV – началото на III в. пр. Хр. и според стила могат да се приемат за изделия на гръцки ювелирни ателиета. Инкрустация, наподобяваща филигранния емайл, се среща малко по-късно при златна обеца с лъвска глава от Гинина могила при Свещари от средата на III в. пр. Хр. Гривата на лъва е украсена със стъклена материя със зелен цвят, инкрустирана в легла от филигранни нишки.[54]

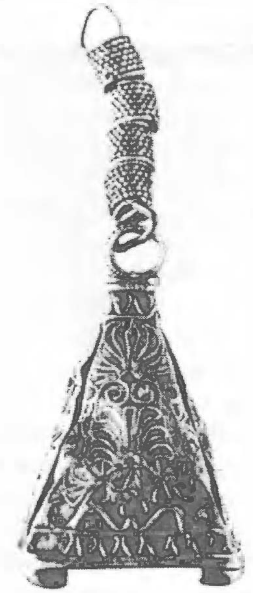

Обр. 4. Пирамидална висулка от Варна

Техниката на филигранния емайл е приложена и в друга сфера на златарството в Тракия – при известните конски гарнитури от първата половина на III в. пр. Хр. от Каварна[55] и Кралево[56] (Табл. II, 3-6). От художествена гледна точка те формират отделна група сред украсите за конски амуниции в Тракия. Апликациите от Кралево са изработени изцяло от злато, сюжетите – фигурални и растителни мотиви, са изпълнени в гръцки стил, приложените декоративни техники – филигран, гранулация и емайл, са присъщи на гръцкото ювелирство. Изработени без съмнение за представители на тракийската аристокрация, тези украси запазват своя гръцки стил на направа. Счита се, че те са изделия на ювелирни ателиета от Черноморските колонии, които адаптират своята продукция към изискванията на богатата тракийска клиентела.

През средноелинистическата епоха тенденциите в художествената обработка на метала се променят. Полихромният стил става определящ в ювелирното изкуство[57]. Що се отнася до Тракия, това явление се наблюдава само при накитите от Черноморските колонии. Появяват се нови техники – клетъчната инкрустация и украсяването на отделни детайли чрез нанизване на мъниста на златен тел. Все още се използват, макар и по-рядко, техниките *champlevé* и филигранният емайл. Тези украсителни прийоми характеризират ювелирната мода на Месамбрия, където полихромният стил бележи истински разцвет в един кратък период от около 60 години във втората половина на III и началото на II в. пр. Хр.[58] Обеците, колиетата, пръстените, аграфите са стилни и изящни, изработени са от злато и са украсени богато с филигран и инкрустирани в гнезда или нанизани на златен тел полускъпоценни камъни или стъклени мъниста.

Сред тях с особен финес се отличават обеците и колиетата-верижки, завършващи с глава на лъв-грифон с полирани опали (Табл. I, 4), оригиналният змиевиден пръстен с инкрустирани аметисти с изображение на Кетос (Табл. I, 5), аграфата с легла за инкрустация (Табл. I, 6), пръстените с кабошон. Емайл, в типичния за елинистическото ювелирство синьозелен цвят, е атестиран само в един случай – в украсата на бръшляновия венец при обеците с глава на менада (Табл. II, 8, обр. 5). Всички накити от Месамбрия представят форми с многобройни паралели от различни центрове на елинистическия свят – от Мала Азия, Тесалия, Велика Гърция, Северното Черноморие. Много белези показват, че повечето от накитите най-вероятно са внесени в Месамбрия и то, може би, от един единствен център, с който градът е поддържал тесни контакти за определен период от време. За това съдим от вътрешната хомогенност в стила на ювелирните изделия на Месамбрия, факт позволяващ те да бъдат обособени в отделна група[59]. От друга страна, като се има пред вид мобилността на майсторите-ювелири в античността, не може да се изключи възможността тази стилна бижутерия да е произвеждана в Месамбрия от ателие с високи художествени възможности.

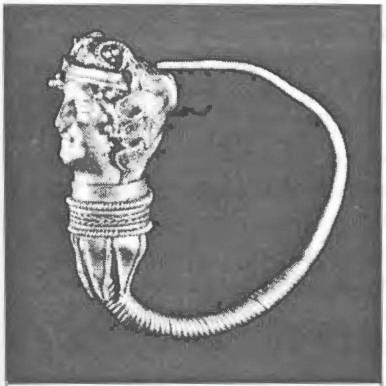

Обр. 5. Обеца с глава на менада от Месамбрия.

В ювелирната мода на Аполония през средноелинистическата епоха има други тенденции. Стилът на накитите е по-консервативен, запазва се предпочитанието към изцяло златната бижутерия. Единствен пример за използването на полихромна украса са златните закопчалки на колие-верижка, украсени с негърски глави (според най-вероятната реконструкция), достигнали до нас разрушени. Елементът, служещ за основа на главите, е оформен от полирани гранати, обхванати от златни обковки (Обр. 6). Този накит принадлежи на много разпространен тип и вероятно е произведение на малоазийско ателие, район, от който произлизат най-близките му паралели[60].

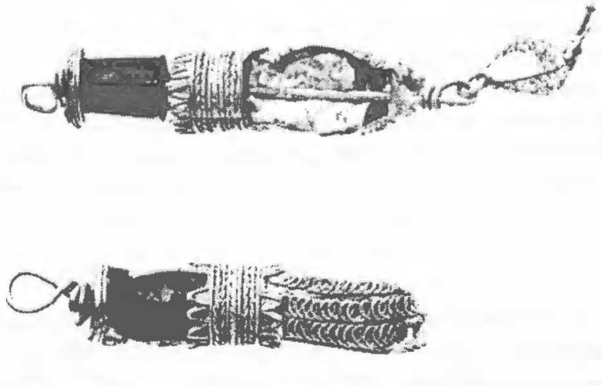

Обр. 6. Закопчалки на верижка с предполагаеми негърски глави от Аполония

Към този период се отнасят чифт обеци с глава на бик (Табл. II, 7) от Балчишко или Добруджа[61], в чиято украса от филигранни орнаменти има следи от емайл, а празните орбити на очите предполагат използването на инкрустация. Те са изпълнени в гръцки стил и гравитират към ювелирството на гръцките колонии от този период.

Във вътрешността на Тракия артистичните тенденции са други. Тук изкуството и ювелирната мода в частност, са повлияни в по-голяма степен от латенската култура. Именно с тази тенденция е свързан и единственият засега пример на използване на полихромна украса при накити от периода на средния елинизъм. Става въпрос за изящната златна фибула с разноцветна украса от клетъчен емайл в светлозелено и тъмносиньо (Табл. II, 9) от Сашова могила при с. Шипка, Казанлъшко. Находката се отнася към периода от края на III – началото на II в. пр. Хр.[62]. В направата й са съчетани форма на среднолатенски тип фибула и декоративни техники, присъщи на гръцкото ювелирство. Използването на злато при фибули и особено украсата от филигран и гранулация, се срещат като изключение при келтски накити, и обикновено в тези случаи се търсят трако-илирийски, а чрез тях гръцки прототипи или произход[63]. Наличието на клетъчен емайл говори за гръцко влияние, макар че и в гръцкото ювелирство тази техника се среща рядко[64]. Във формално отношение типът вероятно има самостойно развитие в Тракия, както сочат аналогични фибули от желязо и бронз, открити в гробни комплекси от същия район. Затова логично изглежда предположението, че фибулата е дело на ателие от контактната зона на келти, гърци и траки, каквито са селищата в Казанлъшката котловина[65]. Все пак, златната фибула с емайл от Сашова могила е изолирано явление сред накитите от това време в Тракия, които са изпълнени в друг стил и са най-често от сребро, бронз или желязо.

Ювелирните изделия от късноелинистическата епоха с полихромна украса са представени с няколко находки от Варна[66] и най-вече с пищните накити на богата тракийка от Анхиало[67]. Украсата с цветни камъни на обеците с фигурка на сфинкс (Табл. I, 8), както и на тези с амфоровидна висулка от стъкло (Табл. I, 7), а също и при закопчалките на огърлицата – лента (Табл. I, 9) е изпълнена чрез клетъчна инкрустация. В стила на накитите не могат да се различат локални черти, но наличието на надпис върху обеците със сфинкс, интерпретиран като тракийско име, предполага местен произход. Във всеки случай, тези накити са произведения на ателие с много високи артистични възможности. Те са открити в могилно погребение от края на I в. пр. Хр. или началото на I в. сл. Хр., но според стила и приложените декоративни техники принадлежат по-скоро на артистичните традиции на II – I в. пр. Хр.[68].

* * *

Тенденциите в развитието на полихромния стил в Тракия могат да се резюмират в следното. Най-рано, около средата на V в. пр. Хр., в резултат от контактите с гръцката култура, се появяват първите произведения на глиптиката. Представени са с пръстени скарабоиди от богати гробни комплекси от средното течение на Марица. Гравираните камъни са ахат и халцедон. Едва по-късно, през ранноелинистическата епоха, полихромната украса се среща и при други видове накити. Превес в разпространението им има в първата половина на III в. пр. Хр. В това време с емайл, в стила на гръцкото ювелирство, се украсяват и специфична група златни украси за конска амуниция. Повечето образци произлизат от района на Варна и от Североизточна България като цяло. В украсата на накитите се използват характерните за ранноелинистическата епоха варианти на емайла и инкрустацията. Използването на техниката *champlevé* се предполага въз основа на следи от цветна материя при накити (обеците от Варна) или по начина на оформяне на очните орбити при различни персонажи в произведения на торевтиката. Използвана е инкрустация в рамка на плочка от карнеол (Мезек). От това време са и повечето примери на прилагане на филигранен емайл при накити и украси за конска амуниция (висулка и пръстен от Варна, висулка от Севтополис и апликациите от Кралево). Цветът на емайла, когато е споменат, е син или синьозелен. Като цяло, накитите с полихромна украса от Тракия не са многобройни, обикновено са гръцки импорти или запазват своята гръцка фактура, дори когато са изработени специално за тракийската клиентела, както е при украсите за конска амуниция от Кралево и Каварна. Щрих към използването на друг вид полихромни ефекти през този период са украсените в различен стил биметални и триметални пръстени.

След средата на III в. пр. Хр. тенденциите в развитието на ювелирната мода в крайбрежните градове и центровете от вътрешна Тракия се различават. В черноморските колонии тя следва своя естествен път на развитие – полихромният стил взема връх през средния елинизъм и става определящ през късноелинистическата епоха. Това развитие е проследено чрез изящните златни накити с полихромна украса от Месамбрия, Аполония, по-късно от Анхиало и Одесос. Въвеждането на клетъчна инкрустация и оформянето на елементи от накита с цветни мъниста се среща за пръв път при образци от Месамрия и Аполония. Вградените полирани във вид на кабошони камъни са опал, аметист, гранат. Този стил намира пълно развитие в следващото столетие. Добавянето на отделни, свободно висящи елементи от стъкло при обеци от Анхиало, характеризират новия стил на епохата, когато цветните елементи вземат превес над златните детайли.

Във вътрешността на Тракия културната обстановка, а от тук и ювелирната мода, е друга. След средата на III в. пр. Хр., когато влиянието на латенската култура измества гръцките естетически норми, златни накити и то с полихромна украса се срещат като изключение. Стилът и използваните техники са различни – фибулата от Сашова могила при Шипка е изработена в еклектичен гръко – келтски стил, за пръв път е атестирано присъствието на рядко срещания дори в гръцкото ювелирство клетъчен емайл. През I в. пр. Хр. се появяват и първите произведения на раннорепубликанската глиптика, представени с гемата с изображение на Отриадес. Като цяло, използването на инкрустация и емайл при накити, както и произведенията на глиптиката, остават рядко срещано явление и видимо не се възприемат в тракийските ателиета преди римската епоха, когато полихромният стил става определящ и в ювелирната мода на Тракия.

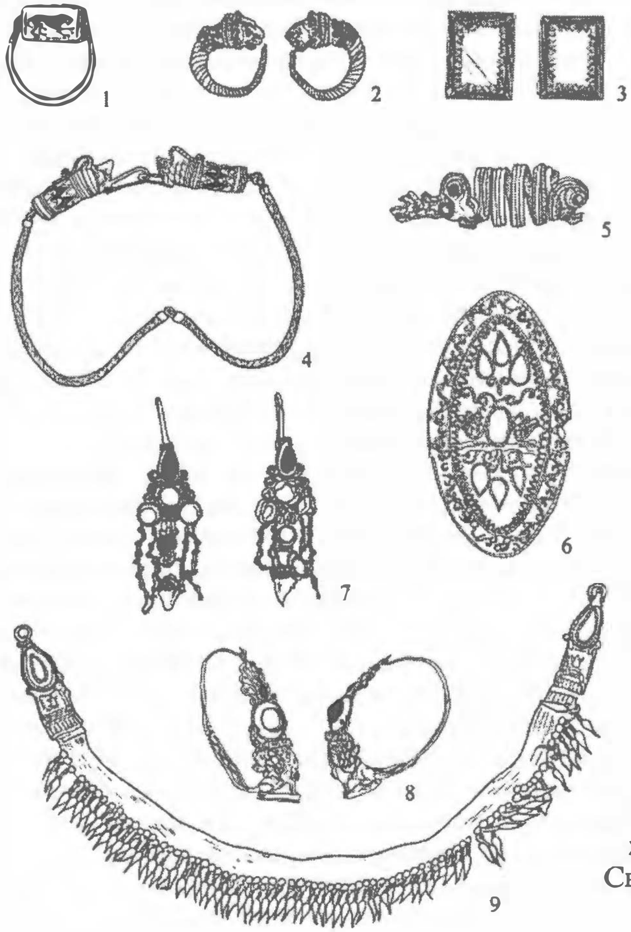

Рисунки:
художник
Св. Ракшиева

Табл. I. Накити с инкрустация от Тракия от V-I в. пр. Хр.
1. Пръстен със скарабоид от Брезово
2. Обеци с лъвски глави от Варна
3. Декоративни плочки с карнеол от Мезек
4. Огърлица – верижка с глави на лъв-грифон от Месамбрия
5. Спираловиден пръстен с изображение на Кетос от Месамбрия
6. Аграфа от Месамбрия
7. Обеци с амфориски от Анхиало
8. Обеци с фигурка на сфинкс от Анхиало
9. Огърлица – лента с висулки от Анхиало

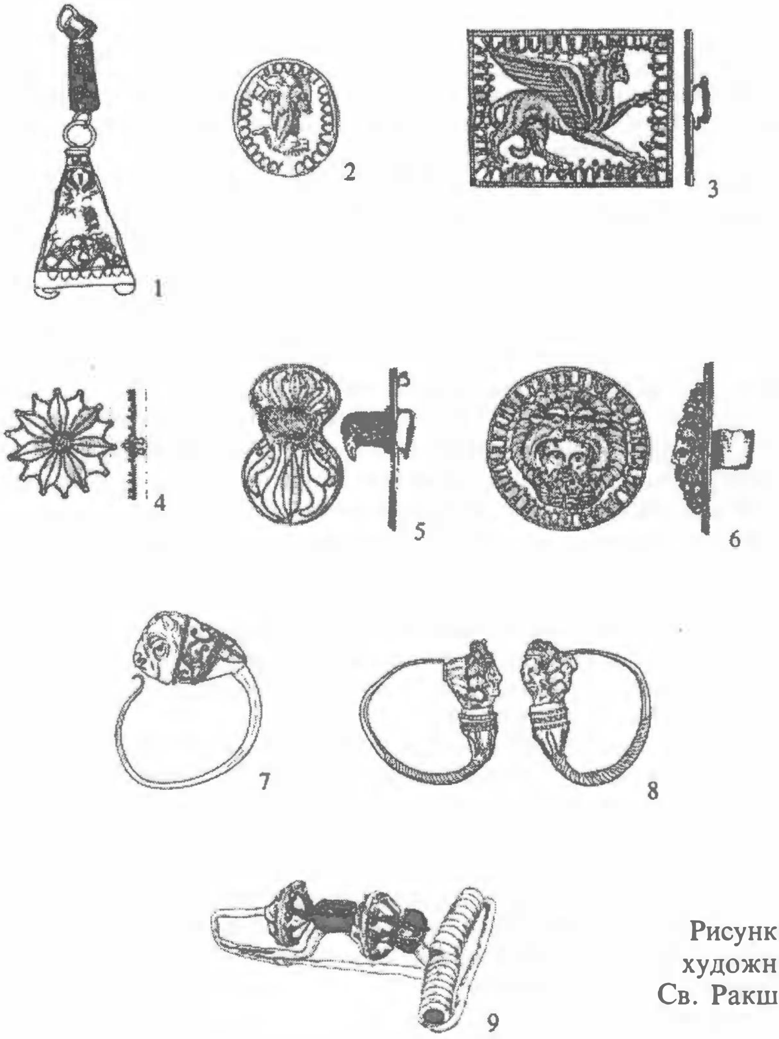

Рисунки:
художник
Св. Ракшиева

Табл. II. Накити и апликации с емайл от Тракия от IV-II в. пр. Хр.
1. Пирамидална висулка от Варна
2. Пръстен с Ерос от Варна
3-6. Апликации за конска амуниция с емайл от Кралево (по Г. Гинев)
7. Обеци с глави на бик от Балчишко или Добруджа
8. Обеци с глави на менада от Месамбрия.
9. Фибула от Сашова могила при Шипка (по Г. Китов)

---

[1] **H. Hoffmann, P. Davidson.** Greek Gold Jewelry from the Age of Alexander. Mainz, 1965, p.10, 34; **R. Higgins.** Greek and Roman Jewellery. London, 1961, 23-30; **Jack Ogden.** Ancient Jewellery. The Trustees of the British Museum. London, 1992, 35-40

[2] **В. Миков.** Златното съкровище от Вълчитрън. София, 1958.

[3] **Г. Тончева.** За ранното тракийско ювелирно изкуство. – *Изкуство*, 1974, 4, 26-28; **I. Marazov (ed.)** Ancient Gold: The Wealth of the Thracians. Treasures from the Republic of Bulgaria. New York, 1998, 208, No 154-155

[4] **Б. Филов.** Надгробните могили при Дуванли, София, 1934; **D. W. J. Gill, M. Vickers.** Reflected Glory: Pottery and Precious Metal in Classical Greece. – *JDAI,* band 105, 1990, p. 26

[5] **Д. Иванов.** Сребърното съкровище от с. Борово: – *Изкуство*, 25, 1975, 3-4, 14-21.

[6] **I. Marazov.** The Rogozen Treasure. Sofia, 1996.

[7] **Д. Димитров.** Материалната култура и изкуство на траките през ранната елинистическа епоха IV-III век пр. н. е. – *Археологически открития в България*, София, 1957, 64 – 67.

[8] **И. Венедиков, П. Павлов.** Съкровището от Летница, София, 1974.

[9] **И. Маразов.** Наколенникът от Враца. София, 1980

[10] **Г. Китов.** Свещени дарове в тракийската могила край Равногор в Родопите. – *Изкуство*, XXXVIII, 1988, 7, 40-48.

[11] **И. Маразов.** Съкровището от Якимово. Sofia, 1979.

[12] **И. Маразов.** Митология на златото. София 1994, с. 9.

[13] Техният брой е възможно да се увеличи в бъдеще, тъй като колекциите от изцяло метални пръстени – печати в различните музеи от страната са все още непроучени, а броят на публикуваните образци е минимален.

[14] НАМ-София, Инв.№ 5129, макс. височина. 2.5 см, размери на плочката: 2.2/1.6 см

[15] **A. Alessio.** Les bagues. – dans: *Les ors hellénistiques de Tarente*. Milano, 1986, p. 257

[16] **A. Alessio.** Op. cit., p. 286, No 201

[17] **A. Alessio.** Op. cit., p. 258

[18] **И. Маразов.** Митология на златото…., с. 9, 19

[19] Каталог на изложба "По стъпалата на времето" (15 години проучвания на гетското средище в Сборяново. НАМ, София, май-юли 1998 г., с. 36, 67, № 5. Пръстенът не е обнародван, Исторически музей, Исперих, Инв. № 699;

[20] **R. Higgins.** Op. cit., p. 24-28

[21] **H. Hoffmann, P. Davidson**, Op. cit, p. 10.

[22] **А. Димитрова – Милчева.** Антични геми и камеи от Националния Археологически музей в София. София, 1980, с. 9-10.

[23] В глиптиката до края на IV в. пр. Хр. са познати само инталиите. Камеите се появяват едва в елинистическата епоха. (**О. Неверов.** Античные интаглии в собрании Эрмитажа. Ленинград, 1976, с. 25; **А. Димитрова – Милчева.** Цит. съч., с.8). Камеи не са известни от предримска Тракия.

[24] **О. Неверов.** Цит. съч., с. 30

[25] **И Велков.** Могилни гробни находки от Брезово. – *ИАИ*, VIII, 1934, с. 5, обр.3.

[26] **J. Boardman.** Greek gems and finger rings. Early Bronze Age to late Classical. London, 1970, p. 202. pl. 575

[27] Тази информация дължа на Костадин Кисьов, за което му благодаря.

[28] **Б. Филов.** Златен пръстен с тракийски надпис. – *ИБАД*, III, 1912 – 1913, с. 205, табл. III, 3-4.

[29] Възможно е да съществуват отделни образци, но да не са обнародвани. Все пак трудно е да се допусне, че ако геми са откривани в тракийски контексти, този факт досега няма да остави следа в литературата.

[30] **О. Неверов.** Цит. съч., с. 15

[31] **M. Tonkova.** Bagues à chaton gravé des Ve-IIIe s. av. J. -C. en Thrace.– In: *Archaeologia Bulgarica* (sous presse).

[32] **J. Bouzek.** Textile industry. – In: **J. Bouzek, M. Domaradzki, Z. H. Arcbibald (ed.)**. *Pistiros I*. Prague, 1996, 117 – 163.

[33] Малка пирамидална тежест за стан от фина глина с овален отпечатък с изображение на Артемида Фосфорос. Произлиза от ранноелинистическия пласт на Небет Тепе в Пловдив. Непубликувана, Археологически музей, Пловдив. С находката ме запозна Атанас Пейков, за което му благодаря.

[34] **М. Чичикова.** Антична керамика. – В: *Севтополис*, т. I, София, 1984, с. 51, 61, обр. 16, 34

[35] **Д. Цончев.** Старините около Сърнегор. – *ГПНБМ*, 1942, 107-117.

[36] Сребърен пръстен от могила IX от некропола на Севтополис, непубликуван. ИМ Казанлък. Благодаря на Богдана Николова за възможността да се запозная с тази находка.

[37] **А. Минчев.** Тракийско могилно погребение от III в. пр. н. е. в с. Галата, Варненско. – *ИНМВ*, 1975, XI, с. 137, табл. III, 1а, 1б

[38] Златен пръстен, алмандин, с изображение на глава на жена в профил от края на III – началото на II в. пр. Хр. Археологически Музей, Варна, Инв. № II 610. Находката не е публикувана. Информацията за нея дължа на Александра Милчева, за което и благодаря.

[39] **M. Tonkova.** Op. cit. p. 88.

[40] **А. Милчева.** Цит. съч., с. 9 с бел. 11-12; Находки от Археологически Музей, Варна: Инв. № II 611 – златен пръстен с алмандин, с изображение на Атина, права. Информацията за тези находки ми бе любезно предоставена от Александра Милчева, за което и благодаря.

[41] **А. Димитрова – Милчева.** Пръстен с изображение на Отриадес от Августа Траяна. – *Нумизматика*, 1987, 4, 25-27

[42] **А. Милчева.** Цит. съч, с. 9.

[43] **R. Higgins.** Op. cit., p. 23, 27

[44] **Х. Шкорпил, К. Шкорпил.** Могили, Пловдив, 1898, с. 141 и сл.; **Т. Иванов.** Тракийски могилни погребения в Одесос и околността му през ранноелинистическата епоха. – *ИВАД*, X, 1956, с. 88. **М. Димитрова.** Обеци с лъвски глави от елинистическата епоха. – *Археология*, 1989, 3, с. 8

[45] **И. Маразов.** Наколенникът от Враца. София, 1980, с. 41, 46; **D. Berciu.** Contribution à l'étude de l'art thraco-gete, Bucuresti, 1974, p. 52.

[46] **К. Колев.** Ново мнение за трите канички с форма на женска глава от тракийското златно съкровище от Панагюрище. – *ИМЮБ*, 1978, 4, с. 71.

[47] **R. Higgins.** Op. cit., p. 28

[48] **Б. Филов.** Куполните гробници при Мезек. – *ИАИ*, 1937, XI, с.32, фиг. 30, 6, 7.

[49] **H.Hoffmann, P. Davidson.** Op.cit. p. 35.

[50] **R. Higgins.** Op. cit, p. 23-27.

[51] **Т. Иванов.** Цит. съч., с. 93, обр. III, 2.

[52] **Т. Иванов.** Цит. съч., с. 89, табл. I, 2

[53] **Л. Гетов, Г. Цанова.** Народен музей Казанлък, София, 1967, кат. 55.

[54] **A. Fol, M. Chichikova, T. Ivanov, T. Teofilov.** The Thracian Tomb near the village of Sveshtari. Sofia, 1987, tabl. 17; **М. Димитрова.** Цит. съч., с. 6.

[55] **А. Минчев.** Едно изчезнало тракийско съкровище от Каварна. – *Изкуство*, 1980, 10, 15-19.

[56] **Г. Гинев.** Съкровището от Кралево. София, 1983, с. 13 – 19, 36 – 42, обр. 26 – 35

[57] **H. Hoffmann, P. Davidson.** Op. cit., p. 10 – 11.

[58] **И. Гълъбов.** Каменни гробници от Несебър. – *ИАИ*, XIX, 1955, 129 – 147; **Ж. Чимбулева.** Новооткрита елинистическа гробница от Несебър. – *Археология*, 1964, 4, 57- 61; **I. Frel.** Observations sur les bijoux hellenistiques de Messambria. – In: *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica.* Sofia, 1963, 61 – 69; **M. Tonkova.** Hellenistic Jewellery from the Colonies of the West Black Sea Coast. – *Archaeology in Bulgaria*, 1997, 1, 87 – 91.

[59] **M.Tonkova.** Hellenistic Jewellery..., p. 87 – 91

[60] **M.Tonkova.** Hellenistic Jewellery..., p. 92 – 93

[61] **И. Венедиков, Т. Герасимов.** Тракийското изкуство, София, 1973, кат. 184 (тук са посочени като произхождащи от Асеновградско, докато в инвентарната книга на НАМ е отбелязано, че произлизат от Балчишко или Добруджа).

[62] **Г. Китов.** Сашова могила (Монументална неограбена тракийска гробница между Шипка и Ясеново). – *Археология*, 1996, 2-3, с. 15-16, фиг. 10.

[63] **M. Szabo.** Sur la question du filigrane dans l'art des Celtes Orientaux. – *Alba Regia*, XIV, 1975, 147-165.

[64] **R. Higgins.** Op. cit., p. 23

[65] **Г. Китов.** Сашова могила..., с. 15

[66] Обеци от Археологическия музей във Варна. Благодаря на А. Минчев за тази информация.

[67] **П. Балабанов.** Оригинални накити от погребение на богата тракийка. – *Изкуство*, 1976, 4, 28 – 32.

[68] **M. Tonkova.** Hellenistic Jewellery..., p. 92 – 93

Milena Tonkova

JEWELLERY WITH POLYCHROME DECORATION FROM THE FIFTH – FIRST CENTURIES BC FROM THRACE

(Summary)

Harmony or contrast between colours of gold and silver, precious and semiprecious stones, glass and enamel, were effects frequently searched in ancient metalworking. In Thrace the earliest examples are the products of glyptics of the mid-fifth century BC. These are rings with scaraboids coming from the rich burials from the mid-course of Maritsa. The engraved stones are agate and chalcedony. Only later, in the Early Hellenistic age, the polychromy occurred in other kinds of jewellery. The major part belongs to the first half of the third century. In this period, in Greek style, with enamel was also decorated a specific group gold ornaments of horse-harnesses. Most examples come from Varna region and North-Eastern Bulgaria as a whole. In jewellery decoration were used the characteristics of the Early Hellenistic age variants of inlay and enamel. Applying of *champlevé* may be suggested on the base of traces of colour substance on certain pieces of jewellery (earrings from Varna) or the manner of eyeholes forming of different personages of toreutics. Two gold plates from Mezek have inlayed cornelian in a setting. Most examples with filigree enamel in jewels and adornments of horse-trappings (a pendant and a ring from Varna, a pendant from *Seuthopolis* and the appliqués from Kralevo) come from this time. The colours of enamel are blue or bluish-green. As a whole, the examples with polychrome decoration from Thrace are not numerous, usually they are Greek imports or keep their Greek style even when they were made especially for Thracian customers, e. g. the ornaments of horse-harnesses from Kralevo and Kavarna. Another appearance of the polychrome effect of this period are the bi- and three-metalled rings.

After the mid-third century BC the tendencies in the development of jewellery fashion of the coastal cities and the centres in Inner Thrace differed. In the Pontic colonies it followed the common way of the rest Hellenistic world where polychromy extensively dominated during the Middle and the Late Hellenism. This development is illustrated by the elegant gold jewellery with polychrome decoration from Messambria, Apollonia, and later on, from Anhialo and Odessos. The introduction of *cloisonné* inlay and forming parts of jewels with colour beads made their appearance first in examples from Messambria and Apollonia. The polished and inlayed as cabochons stones are opal, amethyst, garnet. The addition of certain freely pending glass elements of earrings from Anchialo characterises the new style of the period when the multi-coloured effects became dominant above the gold details.

In the Inner Thrace the cultural context, and hence, the jewellery fashion were different. After the middle of the third century when the influence of La Tène culture displaced Greek aesthetic standards, gold pieces of jewellery at that with polychrome decoration were an exception. The style and the techniques applied were different – the fibula from Sashova tumulus at Shipka was manufactured in an eclectical Greek-Celtic style; for first time is attested the presence of *cloisonné* enamel, seldom practised even in Greek jewellery. First works of early-republic glyptics, represented by the gem with the figure of Othryades, came in first century BC. As a whole, applying of inlay and enamel in jewellery, as well as the works of glyptics, remained a rare phenomenon and it seems they were not accepted in Thracian workshops before the Roman age when polychromy became a determinant style in jewellery fashion in Thrace too.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Лъчезар Лазаров

ДВЕ ПОСОБИЯ ЗА ПРОИЗВОДСТВОТО НА НАКИТИ ОТ ДЪЛГОПОЛСКИЯ МУЗЕЙ

I. ПЕЧАТ – МАТРИЦА. Произхожда от крепостта в мест. “Голямата канара”, с. Чáйка, Провадийско. Изработен е от бронз и има формата на цилиндър с елипсовидно сечение, завършващ отгоре с разширение, поемащо удара, а отдолу с позитивно изображение на насекомо (бръмбърче) (или на неразцъфнал цвят?). Печатът е с дължина 5.1 см и с максимална ширина при разширението отгоре – 1.7 см. Той е покрит със зелена патина и е добре запазен. Инв. № АА0270, обр. 1 а-в.

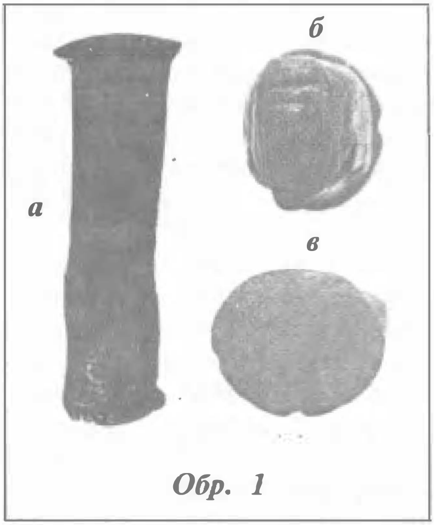

Обр. 1

Описаното печатче представлява инструмент за щамповането на релефни изображения върху тънък метален лист, под който се е поставяла оловна подложка. Тази ювелирна техника е била широко разпространена в древността и много от античните накити, а и други художествени изделия (нагръдници, съдове и пр.) са били изработвани именно по този начин.[1] Особено масово е застъпен този способ в торевтиката през втората половина на I хил. пр. Хр. От това време са известни множество щамповани украшения с различни растителни, зооморфни и антропоморфни сюжети.[2] Доста по-редки са находките с инструментите за тяхното производство. От нашата страна до днес са публикувани само два подобни печата-матрици. По своя външен вид и по способа на употреба те са сходни с описания тук, но се отличават по изображенията, които са били изчуквани. Първият от тях е намерен при с. Арбанаси, Асеновградско. Той е с женска глава, насреща.[3] Въз основа на аналогии печатът от с. Арбанаси е датиран в IV в. пр. Хр.[4] Другият е намерен в района на с. Кошарица, Несебърско, т. е. в ареала на античната Месамбрия Понтика.[5] На него е представен грозд. Авторът предполага, че това е матрица, посредством която са се изготвяли печатите за изработката на реверсовите изображения на монетния тип “Дионис / гроздова чепка” и съответно я датира в края на I в. пр. Хр.[6] Освен тези два публикувани печата има сведения и за две други такива матрици, открити в района на с. Драгоево, Преславско и в с. Руен, Айтоско, които се съхраняват в Шуменския музей.[7] Такива инструменти са известни и от Румъния. Един печат-матрица от Добруджа (с. Пържоя, общ. Канлия, окръг Адамклиси), имащ изображение на орел с характерния за скитския стил подвит клюн, се счита за скитски и е датиран в V в. пр. Хр.[8] Изображението върху печатче от Опишор, окр. Мехединци (Югозападна Румъния), произхождащо от гето-дакийски слой (III-I в. пр. Хр.), първоначално се счита от автора за стилизирана птича глава,[9] но по-късно то е прието за неразцъфнал лотосов цвят.[10] Върху този от Радовану, окр. Калараш (Мунтения) пък стои главата на Атина.[11]

Няколко аналогични печатчета (с различни изображения – женски глави и бюстове, цветя, животни и др. върху тях) са открити и в античните Тиритака,[12] Пантикапей[13] и Херсонес[14] на Северното Черноморско крайбрежие, както и във вътрешността на древна Скития – на територията на Каменското градище[15], в районите на селата Стайки, Киевска обл. и Большая Даниловка, под Харков[16], в Кубан.[17] Откривани са и в Западна Мала Азия (Икизтепе(?), Ушак).[18] Найчестата датировка на всички тези инструменти е V-III в. пр. Хр. Това датиране, заедно с масово откриваните оттогава изделия, изработвани чрез такива печати, налага констатацията, че именно по това време техниката на щамповане с пунсони е била най-широко разпространена в Тракия и Черноморския район, а съдейки по някои находки с подобна продукция – и в по-широк ареал,[19] въпреки че е позната доста преди това.[20]

Печатчето от крепостта при с. Чайка е още едно първокласно потвърждение, че споменатата торевтична техника е била използвана от местните майстори. Макар инструментът да представлява случайна находка, неговото датиране трябва най-общо да се постави в хронологическите граници на IV – II в. пр. Хр., когато е функционирала крепостта, както може да се заключи от някои други случайно открити материали там и преди всичко от монетите.

Що се отнася до изделия, имащи украса, аналогична на представеното върху печата насекомо[21], засега не съм попаднал на точен аналог. По своя вид релефното бръмбърче най-много напомня скарабеите от египетска паста, характерни за Северочерноморския район.[22] Близък сюжет – насекомо, интерпретирано като "какавида", има върху златна правоъгълна пластинка от V в. пр. Хр. от гробницата при Дуванлий.[23] Изображението е изработено именно чрез щамповане с подобен печат, но се отличава от тук представеното по начина на трактовка. Напълно вероятно е, обаче, сред многобройната литература, посветена на античната торевтика, да има публикувани и точни аналогии на това изображение.

II. ЗАНАЯТЧИЙСКИ КАЛЪП. Открит е случайно през 1955 г. в жилищен двор в подножието на Провадийската крепост. Изработен е от черен мрамор и представлява едната половина на двустранна форма, чрез която са се отливали копчета и висулки, състоящи се от две вертикално съединени полусфери. Калъпът е направен във вид на плоска плочка с ромбовидни очертания с размери: 4.3 х 5.9 см и дебелина 1.4 х 1.6 см. Той е гладко полиран както от лицевата страна, така и на гърба и късите стени, но е с олющени ръбове и надраскан на места, а един от ъглите липсва. Върху работната му страна е изготвено легло за отливане на половин сфера с халка в горната част. Тя е украсена с две по-дълбоки и три по-плитки меридиално врязани линии, от които излизат плитки насечки, оформяйки орнамент “рибена кост”. В горния ляв и долния десен ъгъл има отвори за съединителни щифтове. На разстояние 1 см от единия от тях към центъра е пробит още един по-плитък отвор. Издълбаното изображение е свързано с два фуниевидни канала за наливане на метала. Единият от тях е дъговиден, започва от едната къса страна и е с дължина 4 см и ширина в началото – 0.9 см, а другият тръгва от средата на широката страна. Той е по-малък, с дължина 0.9 см и ширина 0.7 см. Инв. № АС0014, обр. 2.

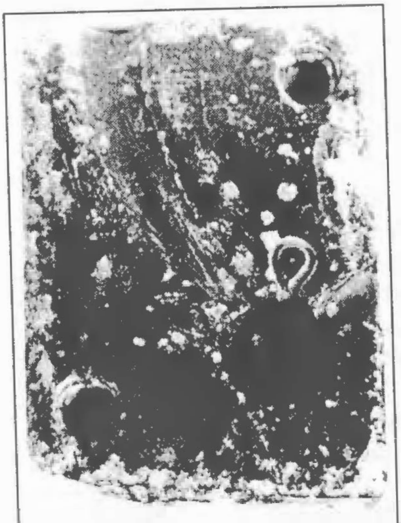

Обр. 2

Сред разнообразните леярски калъпи, откривани на територията на България, много близък по форма, размери и изработка (с два отвора за щифтове в ъглите по диагонала) е един от средновековното Търново, служил за отливането на обеци.[24] Подобни изливани копчета и висулки като тези, които са се произвеждали с този калъп, често се откриват в средновековните обекти от XI-XIV в., особено в некрополите.[25] Най-често те са били слепвани хоризонтално, но се е практикувало и свързването по вертикала.[26] Тези изделия най-често са изготвяни от бронз (мед), но се откриват и много посребрени, позлатени, а и такива от благородни метали,[27] т. е. наред с функционалното си предназначение, те са имали и декоративен характер.[28] Орнаментацията по стената на негатива на разглеждания тук калъп показва, че произвежданите с него копчета и висулки са имали и художествена стойност. Провадийската крепост е функционирала в античността до началото на VII в. сл. Хр. След няколко вековно прекъсване тя възстановява своето съществуване през втората половина на X в. В XII-XIV в. Овеч се превръща в един от главните административни, икономически и духовни центрове в Североизточна България.[29] Очевидно този период е бил време на активно развитие на занаятите. В това отношение има вече някои веществени доказателства. Така при археологическите проучвания през 1962 г. в основите на църква от XIV в. е открита матрица за производството на восъчни печати.[30] Тогава е бил разкрит и гроб, в който е намерен златен пръстен с изображението на орел.[31] Представеният тук калъп е още едно потвърждение за усилената занаятчийска дейност в средновековния Овеч.

---

[1] **В. Ф. Гайдукевич**. Находка античного бронзового штампа из Тиритаке – *СА*, VI, 1940, с. 299 и цит. там литература; **Б. Н. Граков**. Каменское городище на Днепре – *МИА*, 36, 1954, с. 135-136; **И. Д. Марченко**. Материалы по металлообработке и металлургии Пантикапея – *МИА*, 56, 1957, с. 16-167; **Л. П. Харко**. К вопросу о производстве золотых бляшек в Черноморье – *МИА*, 96, 1961, с. 223-224; **R. A. Higgins**. Greek and Roman Jewellery. London, 1962, p. 10-11; **В. П. Василев**. Тракийски бронзов печат от IV в. пр. н. е. – *Векове*, VI, София, 1978, 1, с. 62 сл.; **B. Kull**. Die Siedlung Opişor bei Turnu Severin (Rumänien) und ihre Bedeutung für die thrakische Toreutik. Mit Fundbericht von **I. Stonga** – Germania, 75, 1997, 2, S. 567-584.

[2] Пак там.

[3] **В. П. Василев**, цит. съч., с. 62-63, обр. 1-4.

[4] Пак там, с. 65.

[5] **Ив. Карайотов**. Залезът на месамбрийското монетосечене. – *Нумизматика и сфрагистика*, IV, 1995/97, с.43, 50, обр. 3

[6] Пак там.

[7] Вж. **B. Kull**, op. cit., S. 582, not. 109.

[8] **V. Culică**. O unealta scitica de orfaurarie la Dunarea de Jos – *SCIV*, XVIII, 1967, 4, p. 677-684, fig. 2-4.

[9] **I. Stînga**. Découvertes archéologiques inédites appartenant à l'époque Latène dans département de Mehedinţi – *Symposia Thracologica*, No. 9, Bucureşti, 1992, p. 151-154, fig. 2.

[10] **B. Kull**, op. cit.

[11] **S. Morintz, D. Serbanescu**. Rezultatele cercetarilor de la Radovanu, punctul "Gorgana a doua" (jud. Calaraşi). I. Asezarea din epoca bronzolui. II. Asezarea geto-dacica. Thraco-dacica, VI, Bucureşti, 1985, 1-2, p. 25, fig. 3/ 1.

[12] **В. Ф. Гайдукевич**, цит. съч., с. 298, рис. 1-4.

[13] **И. Д. Марченко**, цит. съч., с. 163, 166-167, рис. 2/ 7 а-б, 8 а-б.

[14] **B. Kull**, op. cit., S. 580, 582, Abb. 15/ 7.

[15] **Б. Н. Граков**, цит. съч., с. 134, рис. 13/ 5; **Б. А. Шрамко**. Об изготовлении золотых украшении ремесленников Скифии – *СА*, 1970, 2, с. 218, рис. 1/ 3-4, с. 219, рис. 2/ 2.

[16] **Б. А. Шрамко**, цит. съч., с. 217.

[17] **Шедевры древнего искуства Кубани**. Каталог выставки. Москва, 1987, с. 89, кат. No. 35-36, с. 100, No. 27-28.

[18] **B. Kull**, op. cit., 580, 583, Abb. 15/ 14-15.

[19] Вж. например едно златно колие от Тарент: **E. Coche de la Ferté**. Les bijoux antiques. Paris, 1956, p. 63, Pl. XX, 3.

[20] **В. П. Василев**, цит. съч., с. 63 и цитираната в бел. 3-4 литература; **B. Kull**, op. cit., S. 575 ff.

[21] Въпреки че не изключвам възможността това изображение да се приеме и за неразцъфнал цвят, подобно на печатчето от Опишор или пък за желъдче, според мен то все пак най-много наподобява насекомо.

[22] **Т. Н. Книпович**. Танаис. Москва – Ленинград, 1949, рис. 7.

[23] **Б. Филов**. Нови находки от античната гробница при Дуванлий – *ИБАИ*, VI, 1926/27, с. 35-36, рис. 16 в.

[24] **Н. Ангелов**. Към въпроса за развитието на занаятите в средновековния Търновград през XIII – XIV в. – *ИОИМВТ*, V, 1972, с. 56-57, обр. 7-8; **М. Долмова-Лукановска**. За производството на накити в Царевград Търнов – *Археология*, XXI, София, 1979, 4, с. 49, обр. 6-7.

[25] Вж. например: **В. Нешева**. Приноси към проучванията на облеклото през Втората българска държава – *Археология*, XVIII, 1976, 2, с. 23, рис. 1; **П. Гатев**. Накити от погребения от XI-XII в. – *Археология*, XIX, 1977, 1, с. 43; **Ив. Захариев**. Средновековен некропол в м. Калето при с. Дебнево, Ловешки окръг – *Археология*, XX, 1978, 1, с. 38; **Л. Бобчева**. Некрополът от XIII-XIV в. в Калиакра – *ИНМВ*, XIV, 1978, табл. III-XVII; **Н. Ангелов**. Погребения и накити – *Царевград Търнов*, 3. София, 1980, с. 209, обр. 198; **Хр. Буюклиев**. Средновековен некропол в района на Чаталка, Старозагорско – *ИМЮИБ*, V, 1982, с. 62, обр. 4 а-б и т. н.

[26] **Л. Дончева-Петкова**. Некропол при южния сектор на западната крепостна стена на Плиска – В: *Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов*. София, 1984, с. 189, обр. 10 а-б.

[27] **П. Гатев**, цит. съч., с. 43; **Ив. Захариев**, цит. съч., с. 38; **Хр. Буюклиев**, цит. съч., с. 62.

[28] Пак там.

[29] **А. Маргос**. Провадия. София, 1981, с. 13-15.

[30] **Същият**. Матрица за восъчни печати от средновековния Овеч – *Нумизматика*, XXIII, София, 1989, 1, с. 34-36.

[31] **Същият**. Златен пръстен от средновековната крепост Овеч – *Нумизматика*, XXIV, 1990, 1, с. 40-42.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Martin Giuzelev

ANCIENT FUNERARY MONUMENTS AT SOZOPOL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

The epigraphical monuments presented hereunder have entered Sozopol Museum due to archaeological excavations carried out at various sites on the territory of the Old Town of Sozopol in the last decade and particularly at the ancient necropolis at the place of Kalfata. For facility's sake, these monuments are arranged by the sites where they were found. Some of the inscriptions found at the necropolis at the place of Kalfata are already published (Панайотова 1998: 11-24; Сапрыкин, Панайотова 2000: 28-38). Some of them are kept at the National Historical Museum and are not included in this exposition.

Inscriptions found at the ancient necropolis at the place of Kalfata

1. Marble stele with triangular pediment. Upper, top part is broken off. The lower part of the stele is broken off too. Dimensions of the stele: height 0.48 m; width 0.30 m, width at the acroter 0.33 m; thickness 0.07 m. Letters are evenly outlined in accordance with the system of στοιχηδόν. Dimensions of the letters: 0.015-0.02 m. (Fig. 1)

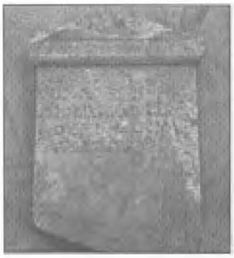

(Fig. 1)

Ζωβίη
Διονυσοδώρο[υ]
Ποσειδωνίο(υ)
γυνή

Whereas the personal name is hereby attested in Apollonia Pontica for the first time, her husband' and father's names are extensively used within a wide range: Διονυσοδώρος – Athens, Delos, Chios, Taras, Melos, Kolophon (Pape, Benseler 1959); Smyrna, Chalkedon, Pergamon (Pfuhl, Möbius 1979 Index); Ποσειδωνίος – Apameia, Rhodes, Sparta, Athens (Pape-Bens. 1959); Smyrna, Ephesos, Kyzikos, Odessos (Pf.– Möb. 1979). In Apollonia itself the husband's name occurs once as a personal name (IGBR I^2 401).

This inscription can be generally dated back to the second half of 4th-3rd century B.C. This is proved by the στοιχηδόν used as well as by Attic Genitive in masculine gender endings. Palaeography of some letters (pi, beta, upsilon) also allows proposing this date for the inscription (Болтунова, Книпович 1962: 9, Табл.II).

2. Sandstone stele. Lower part broken off. Dimensions of the stele: max. height 0.20 m; width 0.20 m, width at the acroter 0.25 m. Inscription remained intact in only two lines. Dimensions of the letters: 0.01-0.015 m. (Fig. 2)

Ἀλπαλε_ _ _
.ητοδ[o]_ _ _ _

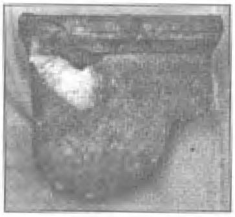

(Fig. 2)

3. Sandstone stele. Acroter at the upper part. In the lower part support for fixing the stele to the base. Found together with the base. Dimensions of the stele: height 0.545 m, width 0.16 m, thickness 0.06 m. Dimensions of letters: 0.02 m. Red ochre in the relief of the letters. (Fig.3)

Ἀλπάλης
τῆς Ἀγγέ-
λεω

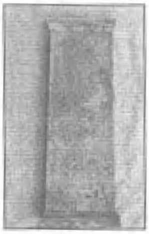

(Fig. 3)

This inscription presents a combination of personal name and patronymic name with definite article for feminine gender which is comperatively rare for Apollonia (IGBR I^2 418). This Genitive form is typically Ionian (Милев, Михайлов 1979: 187). This personal name occurs twice among the funerary monuments from Apollonia (IGBR I^2 422, 422 bis; comm. към 78 ter.). The monument could be dated back to the end of 5th – first half of the 4th century B.C. The identical letters, the open hastae of sigma and mostly the use of Ionian Genitive case substantiate this assumption.

4. Sandstone stele. Found near tile-covered grave No 55, together with a base (Панайотова 1998: 12 – ΛΙΚΕΙΣ ΕΥΒΗΣΙΒΙΟ). Dimensions of the stele: height 0.50m; width 0.22 m; thickness 0.155 m. The inscription is badly damaged. It consists of three lines; omicron from the ending carried over to the next line. Dimensions of letters: 0.03-0.039 m. (Fig. 4)

Λ(.)κεις
Ε(ὐϱ)ησιβί-
ο

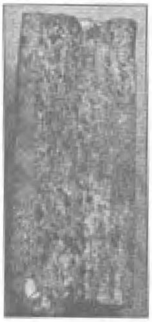

(Fig. 4)

The possible reconstruction of this patronymic name is Εὐϱησίβιος. In comparision with the other Black Sea colonies this name has been attested only in Olbia so far (Zgusta 1955, No 993). Its date should not be later that the middle of 4th century B.C. The shape of the letters – kappa with side hastae at acute angles, sigma also points to that conclusion. Besides, the stele was used instead of a closing tile in this grave structure and the appearance of "tile graves" is attributed to the second half of 4th century B.C. (Панайотова 1998: 13).

5. Sandstone stele. Its upper part is broken off – the inscription is damaged too. Dimensions of the stele: max. height 0.41 m; width 0.24 m; thickness 0.14 m. Inscription probably consisted of two lines. Dimensions of the letters: 0.025 m at an average. (Fig. 5)

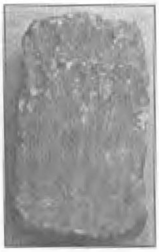

_ _ _σι[ς]_ _ _
_ _ _νωπιώνο-
ς

(Fig. 5)

6. Sandstone stele. Built in a wall surrounding Grave No 12 in the necropolis (Панайотова 1998: 13 – ΔΙΦΙΛΟΣ ΑΓΑΘΑΡΧΟΥ). Dimensions of the stele: height 0.62 m; width 0.285 m; thickness 0.17 m. Dimensions of the letters: 0.029-0.031 m; omicron depicted a little bit smaller than the other letters. (Fig. 6)

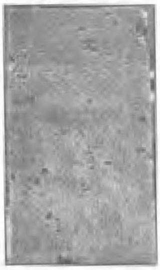

(Fig. 6)

Δίφιλος
Ἀγαθάρχο

Both names appear for the first time among the ones from Apollonia that we know of. Considering the rest Hellenic cities, Δίφιλος is attested mainly in Ionic centres – Miletos, Sinope, Ephesos, Athens, Cyprus. Ἀγαθάρχος – in Athens, Olympia, Delos, depicted on coins from Thasos and Rhodes (Pape-Bens. 1959). This monument could be attributed again to the end of 5th – until the middle of 4th century B.C. This date is substantiated by theta with dot, alpha with straight horizontal hasta and the Ionian Genitive.

7. Sandstone stele. Found at the same place and under the same circumstances as the one described above (Панайотова 1998: 13 – ΑΔΡΕΣΤΟΣ ΕΚΑΤΑΙΟ). Dimensions of the stele: height 0.65 m; width 0.27 m; thickness 0.15 m. Dimensions of the letters: 0.035-0.037 m. (Fig.7)

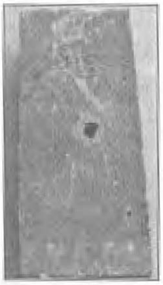

Ἄδρηστος
Ἑκαταίο

(Fig. 7)

Ἄδρηστος – Ionian form of Ἄδραστος. The name is typical of Argos, Boeotia. It occurs in Kyzikos as well. Theophorical name Ἑκαταῖος – Miletos, Abdera, Teos, Eretria, Bosporus, Thasos, Mesambria (Pape-Bens. 1959). It occurs very often in Apollonia as well (IGBR I² 446, 390, 436, 441; Панайотова 1998: 13 – at a stele as husband's name). The date is the same as with the stele described above.

8. Sandstone stele. In the lower part support for fixing the stele to the base. Dimensions of the stele: height 0.55 m; width 0.26 m; thickness 0.175 m. Scarlet stripe /width 0.04 m/ at the upper part of the stele. The inscription is coloured in red ochre. Dimensions of the letters: 0.035 m; omicron and omega depicted a little bit smaller than the other letters. (Fig. 8)

Χαρμίων
Ἡροδώρο

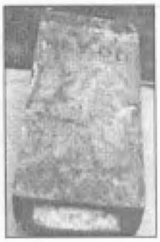
(Fig. 8)

The personal name Χαρμίων occurs for the first time among the Apollonian inscriptions. It is attested in Tegea as metic's name (Pape-Bens. 1959). The patronymic and theophorical name Ἡρόδωρος is of Dorian origin – Herakleia Pontica, Megara, Orchomenos (Bechtel: 1917). This name occurs three times in Mesambria. (IGBR I^2 308 s, 314, 334 ter.). This name was adopted in Apollonia as well (IGBR I^2 405 bis, 421). The date is in no way different from the one of the monuments considered above.

9. Sandstone stele. Damaged, right part is broken off. Dimensions of the stele: max. height 0.38 m; width 0.28 m; thickness 0.13 m. Dimensions of the letters: 0.035 m. (Fig. 9)

Ἀνδροκ[λ]-
ῆς Ἀστυά-
νακτος

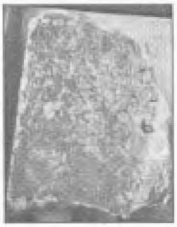
(Fig. 9)

The personal name Ἀνδροκλῆς occurs in Athens, Sparta, Samos, Sicily, Cyprus, and Ἀστυάναξ – in Miletos and Arcadia (Pape-Bens. 1959). It is attested in Apollonia as Ἄνδροκλος from the same period, i.e. 5th-4th century B.C. (IGBR I^2 420).

10. Part of a stele. Its right side is broken. Dimensions: max. height 0.30 m; width 0.14 m; thickness 0.14 m. The letters are coloured in red ochre. Dimensions of the letters: 0.03m. (Fig. 10)

ΑΓ
ΚΙΜ

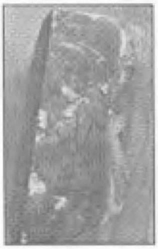
(Fig. 10)

11. Sandstone stele. Dimensions of the stele: height 0.54 m; width 0.235 m; thickness 0.165 m. Inscription in three lines. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 11)

Παιδάρχη
Ποσεδω
νίο

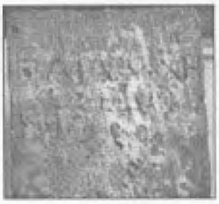
(Fig. 11)

The personal name Παιδάρχη is widespread; it occurs once in Apollonia (IGBR I^2 437) and its vicinity (IGBR I^2 379 from the modern city of Bourgas). Date: 5th-4th century B.C.

12. Sandstone stele. Lower part is broken. Acroter at the upper part. Dimensions of the stele: height 0.615 m; width 0.29-0.30 m, width at the acroter 0.33 m; thickness 0.10 m. Inscription in two lines, effaced. Dimensions of the letters: 0.026 m. (Fig. 12)

Σκύ[ϑη]ς_ αγό-
ρε(ω)

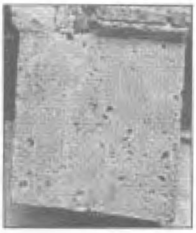

(Fig. 12)

In case this reconstruction is correct, this is an ethnic name – Σκύϑης (Pape -Bens. 1959).

13. Upper left part of calcareous stele. The inscription probably consisted of three lines, badly damaged. Dimensions of the stele: width 0.128 m; thickness 0.05 m. Dimensions of the letters: 0.023-0.028 m; omicron depicted a little bit smaller than the other letters.

ΗΣ ΔΡΟΣΙ
ΟΡΙΔΕΩ

14. Upper part of calcareous stele. Dimensions of the stele: width 0.095 m. Dimensions of the letters: 0.03 m; omicron depicted a little bit smaller than the other letters, pi with short right hasta.

Ἱπποδ_ _ _ _
Τεο_ _ _ _ _ _ _

15. Calcareous stele. Dimensions of the stele: height 0.63 m; width 0.30 m; thickness 0.30 m. Inscription in two lines, superficially engraved. Dimensions of the letters: 0.03 m; omicron and theta – 0.02 m.

Ηγεάνασσα
Βριταγόρεω

Both names are widespread in Hellenic world; the patronymic name is attested in Apollonia as a personal feminine name (IGBR I^2 № 413). The date of this monument is similar to the date attributed to the abovementioned ones.

Inscriptions found from the excavations at the water-storage under Hotel FLAGMAN between the places of Kalfata and Gerena

16. Marble stele. Its upper and lower parts are broken off. Dimensions of the stele: max height 0.22 m; width 0.23 m; thickness 0.055 m. Inscription in two lines, superficially engraved and badly effaced. Dimensions of the letters: 0.015-0.02 m. (Fig. 13)

ΚΩΛΩΤΕΩΤΟΑ
ΘΗΝ.ΙΟΡΕΟ

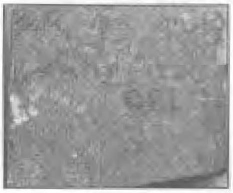

(Fig. 13)

17. Sandstone stele. Acroter at the upper part. Lower part is broken. Dimensions of the stele: max height 0.32 m; width 0.20 m, width at the acroter 0.22 m; thickness 0.10 m. Inscription damaged. Dimensions of the letters: 0.025 m. (Fig. 14)

Ασπάσι[ης τ]ῆς
Μανδϱοσ(.)ϱάτο

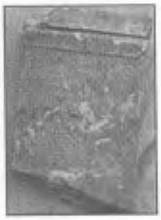

(Fig. 14)

Ασπάσιης is an Ionian form derived from Ασπάσιος and occurs in Athens, Smyrna (Pape – Bens. 1959). It occurs once in Apollonia as a personal feminine name (IGBR I^2 № 404). The first part of the patronymic name is a theophoric name as Μάνδϱος is a name of Asian deity (Bechtel 1917). The form of the sigma with its quite opened and slanting upper and lower hasta, nu with slightly shortened right hasta and the opened hastae of mu allow us to date this monument to the beginning but not later than the second half of the 4th century B. C. (Болтунова, Книпович 1962: 7, Табл. II).

18. Sandstone stele. Lower part is broken. Dimensions of the stele: max height 0.35 m; width 0.26 m; thickness 0.11 m. Inscription in two lines, superficially engraved and badly damaged. Dimensions of the letters: 0.018-0.02 m. (Fig. 15)

Δάος
ΓΑΓΙΩ

(Fig. 15)

The personal name Δάος – Kyzikos and Ormele (Phrygia) (Pape – Bens. 1959). See Zgusta – No 761 from Olbia, considers it as a slave's name or libarated person's name. Tomashek (Thraker II 2, 29) thinks the name is of Getic origin (reciting Zgusta 1955: 333 comm.; Detschew 1980^2: 116-117).

19. Sandstone stele. Acroter at the upper part. Lower part is broken right through the inscription. Dimensions of the stele: max height 0.35 m; width 0.28 m, width at the acroter 0.31 m; thickness 0.12 m. Inscription in two lines, only several hastae remained from the second line. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 16)

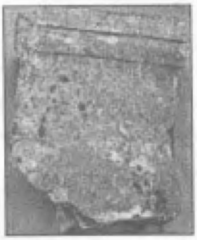

(Fig. 16)

..[ε]μισταγόϱη

The Old Town of Sozopol – Ribarska street (the south-west part of Skamnii Peninsula, opposite the Isle of St. Kyrik)

20. Sandstone stele. Built in a residential building wall situated at 37 Ribarska street. Dimensions of the stele: height 0.61 m; width 0.325m. Inscription in three lines. Dimensions of the letters: 0.055-0.06 m. (Fig.17)

Φανίχη
Κερζεα-
τος (Fig. 17)

This personal name is already attested in Apollonia (IGBR I^2 №427). The patronymic name probably is not of Greek origin. Certain closeness could be observed with Iranian names along the North Black Sea coast (Zgusta 1955: No126, 105-106 comm.) or it probably could be connected with Thracian onomastics (Detschew 1980^2: 229). Considering the palaeography of the letters (comparatively bigger in size, slanting hastae of kappa, the form of epsilon, sigma) and the letters engraved in rather a careless way allows us to suppose a date prior to the middle of 5th century B.C. (Болтунова, Книпович 1962:8, Табл I).

21. Calcareous stele. The whole left side is broken, missing. Found during excavations carried out at 9 Ribarska street. Dimensions of the stele: height 0.255 m; max width 0.34 m; thickness 0.14 m. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 18)

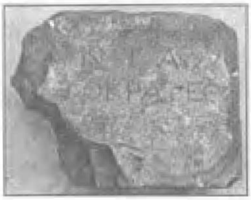

N T A (Fig. 18)
ΤΟΚΡΑΤΕΟΣ

Whereas the personal name is difficult to reconstruct, the possible reconstruction of the patronymic name directs to the Ionian form of the personal name (῾Αρισ ?)τοκράτης - εος. This name is widespread within the whole Hellenic world – Athens, Thebes, Sparta, Rhodes, Delphi, as magistrate's name attested on coins from Taras, Rhodes, Smyrna (Pape-Bens. 1959).

22. Sandstone stele. Found cemented in pavement in front of a residential building situated at 13 Ribarska street, the inscription side is laid downwards. The right side of the stele is broken. Dimensions of the stele: height 0.34 m; max width 0.20 m; thickness 0.13 m. Inscription in two lines. Dimensions of the letters: 0.025 – 0.03 m. (Fig. 19)

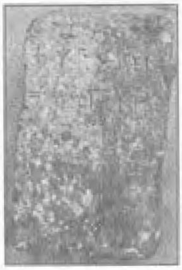

Φύρσων (Fig. 19)
Ζωπύρο

The personal name Φύρσων is attested in Miletos (Pape-Bens 1959). Ζωπύρος occurs quite often – Pagos (the vicinity of Smyrna), Odessos, Panionion, Byzantion – twice (Pf.–Möb.1977) and Taras, Kolophon, Magnesia, Plataiai, Thebes, Athens, on coins of Apollonia Adriatica, Dyrrachion, Magnesia and Smyrna. It occurs twice in Mesambria – in one of these as strategos' name (IGBR I^2 324, 314). In Odessos – three times (IGBR I^2 51 bis., 74, 178 bis.). In Apollonia itself the name Ζωπύρος occurs quite often (IGBR I^2 401, 416, 452, 463 bis.). Date: 5th-4th century B.C.

23. Calcareous stele. Built in a residential building wall situated at 9 Ribarska street. Dimensions of the stele: height 0.80 m; width 0.365m. Inscription in three lines, superficially engraved and illegible. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 20)

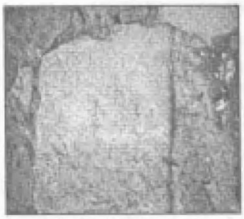

(Fig. 20)

Ἀϑηναῗς
Ὀϱ[ϑαγ]ό-
ϱεω

The name Ἀϑηναῗς occurs in Perinthos, Daskyleion, it is given as equivalent of ἡ ἐλαία by Hesychius of Miletos – name of phyla in Sybaris and Athens. Ὀϱϑαγόϱας –ου, -ης, personal name, as well as the previous name of the town of Stageiros in Thrace /Strab. 7, 331, fr. 48/, Aristotle's birthplace. This name could hardly be considered as ethnic name as in different regions of Hellas /Thebes, Sicily, Athens/ it is attested under the form of Ὀϱϑαγόϱης (Pape-Bens. 1959). Irregular lines of the inscription – far from the usage of στοιχηδόν, theta with dot, short right hasta of nu, the slanting hasta of alpha generally attribute it to 5th century B.C.

The Old Town of Sozopol – inscriptions from the excavations at "Krepostni Steni I Saorajenia" site /the place of Talia/ – the south-eastern part of Skamnii Peninsula

24. Sandstone stele. The lower part is broken. Dimensions of the stele: max height 0.45 m; width 0.375 m; thickness 0.12 m. Inscription in four lines, superficially engraved, illegible. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 21)

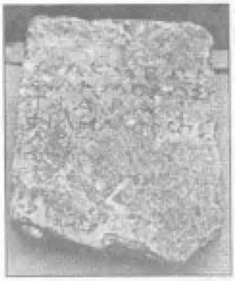

(Fig. 21)

Ἀλκμέω[ν]
Φιλ[ή]μονος
Τιάϱα
Φιλήμο[ν]ος

The inscription comes from Hellenistic layer of the site. Palaeography of the letters also directs to this period. Among these names only the name Τιαϱα can be considered unusual, although Τιαϱή is a name of town located in Troas (Pape-Bens. 1959). The patronymic name is twice attested as a strategos' name in Mesambria (IGBR I^2 323, 326).

25. Sandstone stele. Upper and lower parts broken. Found under the same circumstances as No 24. Dimensions of the stele: max height 0.21 m; width 0.23 m; thickness 0.13 m. Inscription in two lines, badly effaced. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 22).

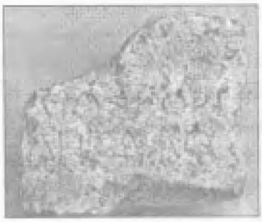

(Fig. 22)

Διοσ[κ]οϱί-
δης Δάο

The reconstruction proposed is only of hypothetical character. It may be earlier that the previous one due to its palaeographical features; however, preservation extent of the monument should be taken into consideration. These two names occur many times both in Apollonia itself (IGBR I²414) and in other regions of Ancient Greece. The personal name is theophoric and is attested in Athens, Melos, Ephesos, Samos, Tarsus, etc. (Pape-Bens. 1959). Closest parallels – in Odessos (IGBR I² 51 bis., 221).

The Old Town of Sozopol – inscription from the excavations at "Darvodelna" site (the south-eastern part of Skamnii Peninsula)

26. Sandstone stele. Found in the Hellenistic layer of the site. The right side is broken. Dimensions of the stele: height 0.35 m; max width 0.18 m; thickness 0.08 m. Dimensions of the letters: 0.025 m. (Fig. 23)

Ξένω(ν)
Πόλε[ω]

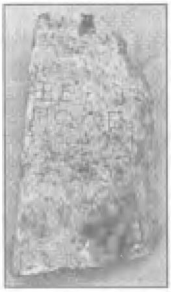

(Fig. 23)

Common names. The personal names under the form of Ξένων occurs in Odessos, Smyrna, Bursa (Pf.-Möb. 1977), as well as in Athens, Orchomenos, Thebes, Magnesia, Delphi (Pape-Bens. 1959). Among the colonies along the modern Bulgarian Black Sea coast, this personal name mostly occurs in Odessos (IGBR I² 111, 176 ter., 177, 179, 183). It is known from a funerary monument found in Apollonia (IGBR I² 444).

The Old Town of Sozopol – inscriptions of unknown localities

27. Marbling calcareous stele. Its right side is broken. Dimensions of the stele: height 0.45 m; max width 0.29 m; thickness 0.13 m. Inscription in four lines, badly damaged, illegible. Dimensions of the letters: 0.03 m (Fig. 24).

Η Δ. Σ
. ΘΗΝΑ
Διογένο(-υς)
γυνή

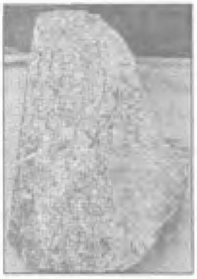

(Fig. 24)

The name of the deceased woman's husband is widespread – Athens, Boeotia (Orchomenos, Thebes), in Ionian circles – Miletos, Sinope, as well as in Tarsus and Rhodes (Pape- Bens. 1959).

28. Calcareous stele, badly burnt. Dimensions of the stele: height 0.68 m altogether /with support for fixing the stele to the base/; width 0.37 m; thickness 0.13 m. Inscription in two lines, superficially engraved- the first line is quite illegible. Dimensions of the letters: 0.012 m.

MH_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _]
Ἡκαταίου γυνή

Probably from the Late Hellenistic Period.

29. Calcareous fragment with three letters. Dimensions of the letters: 0.03 m. (Fig. 25)

Γ Δ Μ

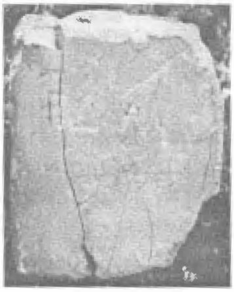

(Fig. 25)

This fragment is too small and therefore we are not able to make any conclusions on its function; however, as there are grooves on the inner side of the slab, it is probably a part of some architectural component. There is a graffito scratched on it (sailing boat?).

The epigraphic monuments presented herewith are mostly found during excavations at the ancient necroplis at the place of Kalfata. Those found in excavations at laying the foundations of FLAGMAN Hotel are indisputably funerary ones. The others are also of funerary character but are found at different parts of the Old Town (built in residential buildings, from excavations, etc.)*. Eventually, in the resources of Sozopol Museum there are fragments of epigraphical monuments that we have no information of circumstances connected with their finding **.

The monuments could be attributed chronologically to the period 5th – 2nd century B.C. Archaeological context and palaeographic characteristics of the inscriptions are used in determining the date of the inscriptions. It appears that the earliest inscriptions are found built in buildings along Ribarska street. It is not unusual considering the finds from the port of Sozopol which might be connected with an early necropolis submerged (Panayotova 1991: 126). Next in dating are the funerary steles from the necropolis at the place of Kalfata and the water-storage of FLAGMAN Hotel. The earliest monuments from sites situated within the Old Town of Sozopol do not go in their dating beyond the archaeological layers they had been found at. For both sites these are Hellenistic layers but it is possible to be earlier than the accompanying archaeological material as well. The names and endings used support the Ionian origin of the Apollonian citizens as a whole. In their shape and style Apollonian funerary monuments remained "conservative" for a long time. Their profound analyzing provides another opportunity for studying the urban culture along the Western Black Sea coast.

NOTES:

* Some of the inscriptions already published by Prof. G. Mihailov and considered lost, have been found again recently at the subsidiary resources of Sozopol Archaeological Museum. These are, as follows: IGBR I^2 Nos. 408, 456; No 448 bis. now built in a residential building wall at St.St. Cyril and Methodius

street and is not at the Museum as stated in IGBR I² (1970), 388. It is Dimitar Nedev – Director of Sozopol Archaeological Museum who is to be thanked for re-finding the monuments mentioned above.
** I do express my sincere gratitude to Dr Krastina Panayotova who allowed me to publish the inscriptions from the necropolis at the place of Kalfata and also to Dimitar Nedev for enabling me to work at the subsidiary resources of Sozopol Archaeological Museum. I would like to thank Mr Nikolay Sharankov- Department of Classical Philology at Sofia University as well for the reference books he placed at my disposal.

REFERENCES:

А. И. Болтунова, Книпович, Т. Н. Очерк истории греческого лапидарного письма на Боспоре. – *Нумизматика и Эпиграфика*, т. III., М. 1962, 3 – 18;

А. Милев, Михайлов, Г. Старогръцка граматика, София 1979;

К. Панайотова. Некрополът на Аполония Понтика в местността Калфата. – *Археология*, 3-4, 1998, 11-24;

С. Ю. Саприкин, К. Панайотова. Надгробие гераклиота из Аполонии Понтийской. – *ВДИ*, 3, 2000, 28-38;

F. Bechtel. Die historischen Personennamen der Griechen bis zur Kaiserzeit. Halle 1917;

D. Detschew. Die Thrakischen Sprachreste. Wien 1980²;

F. Dornseiff, Hansen, B. Rückläufiges Wörterbuch der griechishen Eigennamen, Berlin 1957;

G. Mihailov. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. vol. 1, 1970;

K. Panayotova, Once again about the Archaeological Material from the Harbour of Sozopol (1927). – *Thracia Pontica*, V(1988) 1991, 125-131;

W. Pape, Benseler G. Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Graz 1959;

E. Pfuhl, Möbius, H. Die ostgriechischen Grabreliefs. Mainz 1977;

L. Zgusta. Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste. Praha 1955.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Игор Лазаренко

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ИСТОРИЯТА И МОНЕТОСЕЧЕНЕТО НА СКИТСКИТЕ ЦАРЕ АТЕЙ И САРИАК

Въпросите около скитското присъствие в днешна Добруджа през периода IV – I в. пр. Хр. продължават да предизвикват интерес сред изследователите. Макар че е солидно документирано с монети (*Анохин, 1965, 3-15; Canarache, 1950, 213-257; Герасимов, 1953, 53-58; Тарасюк, 1956, 22-30; Youroukova, 1977, 105-125; Юрукова, 192, 159-164; Tacheva, 1995, 7-17; Андрух, 1995, 117-161*), епиграфски паметници (*Mihailov, 1970, 89-90, № 41; Лазаров, 1985, 47-50; Mihailov, 1997, 4, № 5003*), писмени извори за елинистическата епоха (*Iul. Front., Strateg., II, 4, 20, 8; Polyaen., Strateg., VII, 44; Diod., XIX, 73; Stabo, VII, 5, 12; Plin. Nat. hist., III, 149, IV, 11, 44 ; Ps. Scymn., 750, 756-757*) и топонимия от римско време (*История на Добруджа, 1984, 150, 156*), то все още остава с проблематична хронология и неясен мащаб. В този контекст всяка нова информация, която позволява прецизиране на отделни моменти от политическата или икономическата история на южнодунавските скити заслужава внимание.

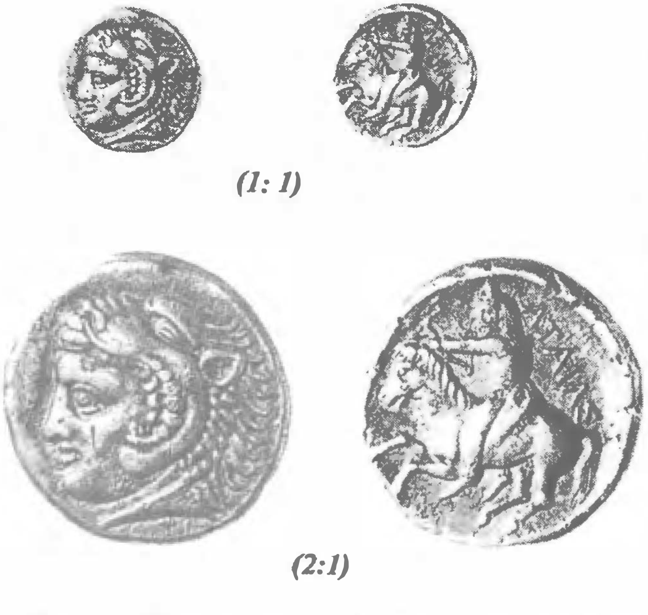

Обр. 1. Драхма на Атей, намерена в южна Добруджа (по Giessener Münzhandlung, 1997, 82, 15, № 55)

1. Къде са сечени сребърните монети на цар Атей от типовете “Глава на Херакъл, наляво / скит на кон в ход наляво” и “Глава на Херакъл, наляво / кон в ход наляво”

На специалистите, които се занимават с проблемите на скитската история, отдавна са известни сребърните монети с името на цар Атей (първата половина на IV в. пр. Хр. – 339 г. пр. Хр.) (*Анохин, 1965, 3-15*). След десет годишните спорове около тяхната автентичност (*Рогалски, 1961, 23-26; Герасимов, 1967, 181-185; Рогалски, 1970, 3-17; Герасимов, 1972, 3-13*) се наложи мнението, че тези монети действително са сечени през IV в. пр. Хр. и са отражение на скитското влияние в земите на юг от р. Дунав (*Анохин, 1973, 20-41; Рогальский, 1974, 3-13*). В подкрепа на тяхната автентичност може да се посочи и фактът, че такива монети продължават да се откриват на територията на днешна Добруджа. Някои от тях, след като са били показвани в нумизматични клубове в България, се появиха на търгове в Германия.

1) Драхма на Атей (*Giessener Münzhandlung, 1997, 82, 15, № 55*).

Л. Глава на голобрад Херакъл, наметната с лъвска кожа, наляво. Под главата са гравирани буквите TI.

Оп. ΑΤΑΙΑΣ. Скит, дълга коса, брада и мустаци на кон, в ход наляво. В лявата ръка държи лък, а с дясната опъва тетивата му.

Тегло – 6.93 г ; диаметър – 19 мм (обр. 1). Местонамиране – неуказано.

По сведения на колекционери тази монета е показвана в нумизматичния клуб във Варна от жител на гр. Добрич. Била е намерена някъде в южна Добруджа, без да се посочва конкретно място.

Драхмата е отсечена с нова двойка монетни печати, различни от тези, използвани за отсичането на атеевите драхми, съхранявани в сбирките на Държавния исторически музей в Москва и петербургския Ермитаж.

2) Хемидрахма на Атей (*Numismatik Lanz, 1999, 19, № 165, Taf. № 7, 165*).

Л. Глава на голобрад Херакъл, наметната с лъвска кожа, наляво.

Оп. ΑΤΑΙΑΣ. Кон в ход наляво.

Тегло – 3.35 г; диаметър – 14 мм (обр. 2). Местонамиране – неуказано.

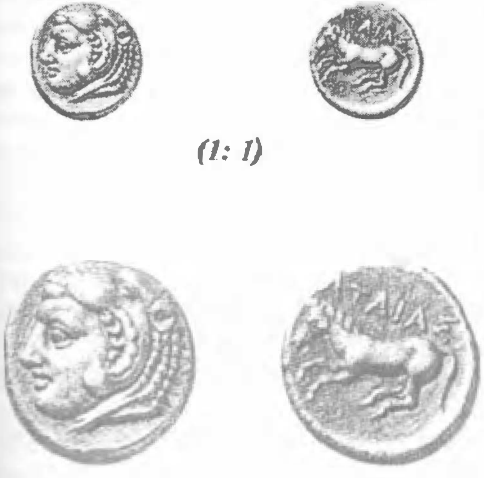

(1: 1)

(2:1)

Обр. 2. Хемидрахма на Атей, намерена в южна Добруджа (по Numismatik Lanz, 1999, 19, № 165, Taf. № 7, 165)

По сведения на колекционери хемидрахмата е показвана в нумизматичния клуб в Шумен от жител на гр. Нови Пазар. Според приносителя й тя е била намерена в южна Добруджа, някъде към българо-румънската граница.

Тази атеева монета е от нов тип и номинал. По стил е сходна с монетите на Атей от типа "Глава на Херакъл, наляво / Скит на кон в ход наляво".

Повод да обърна внимание на двете монети е наличието на информация (макар и най-обща) относно тяхното местонамиране. Тя позволява да се постави на нова основа дискусията около мястото, където са отсечени сребърните монети на скитския цар и е от значение при уточняване обхвата на териториите, които са били под контрола на Атей.

В. Анохин разделя атеевите монети на две стилово-хронологически групи. Към първата той отнася двата известни му екземпляра от руските музеи, а към втората – монетите от колекциите в Гота (Германия), Британския музей и Археологическия музея във Варна (*Анохин, 1965, 6-15*). Двете групи монети се различават както по своите аверсни изображения, така и по стила си на изработка.

Първата група монети имат по-добре гравирани изображения, които правят впечатление с висока художественост. Според В. Анохин те са сечени в монетарницата на Хераклея Понтийска (*Анохин, 1965, 7-9; Анохин, 1973, 36-37*). Идеята му е добре аргументирана и подкрепена с конкретни примери от хераклейското монетосечене. Действително няма съмнение, че монетните печати са дело на хераклейски майстори, но е проблемно твърдението му, че самите монети са отсечени в този южнопонтийски град. Основната причина идеята на В. Анохин да не се приеме безрезервно е голямото разстояние между Хераклея Понтийска и владенията на Атей. Първият, който изказва съмнение за мястото на отсичане на атеевите монети, е А. Рогалски. Той мисли, че монетите на Атей са отсечени не в Хераклея Понтийска, а в нейната колония Калатис (*Рогалски, 1970, 11*). Предположението му се основава на факта, че втората по-късна серия атееви монети са отсечени в монетарницата на Калатис, което го навежда на мисълта, че монетните печати за първата група монети на Атей са изготвени в Хераклея по поръчка на калатийците (*Рогалски, 1970, 11*). Това предположение не беше възприето от В. Анохин, който продължи да поддържа мнението, че монетите на Атей са отсечени в Хераклея Понтийска. В подкрепа на своята теза той посочи тесните икономически връзки, които е имала Хераклея с градовете по Северното и Западното Черноморие и отхвърли възможността от Калатис да е било поръчано изготвянето на монетите на Атей от първата група в монетарницата на Хераклея Понтийска (*Анохин, 1973, 36-37*).

Мнението на В. Анохин е приемливо само при положение, че монетите на Атей от първата група са отсечени преди скитската експанзия на юг от р. Дунав. При липсата на пряк контакт между Атей и Калатис не може да става дума за посредническа роля на този град между Хераклея Понтийска и скитския цар. Нещата се променят, ако всички атееви монети са отсечени след установяването на скитите в Добруджа. В такъв случай по никакъв начин не може да бъде пренебрегнат фактът, че монетите на Атей от втората група са сечени в Калатис, а монетите или печатите за монетите от първата група са дело на хераклейски майстори. Сега вече съществува пряка връзка между скитското царство на Атей, Калатис, който попада в територия, контролирана от скитите, и метрополията на Калатис – Хераклея Понтийска, която е поддържала тесни икономически и политически контакти със своята колония. Тази връзка е прекалено очевидна, за да бъде отхвърлена без съответните аргументи.

Не е известно кога точно скитите са минали р. Дунав и са заели част от земите, които до тогава са били под контрола на гетите. Предполага се, че това е станало след смъртта на одриския цар Котис I през 359 г. пр. Хр. (*Блаватская, 1952, 80; Iliescu, 1975, 13-24; Андрух, 1995, 74*). Ако действително е така, можем да приемем, че монетосеченето с името на Атей е било реализирано след установяването на скитите в Добруджа, защото първата група от атеевите монети се датират след 364 (*Анохин, 1973, 38*) или даже след 353 г. пр. Хр. (*Анохин, 1965, 13*). В подкрепа на това заключение може да се посочи местонамирането на двете описани по-горе монети на Атей. Те със сигурност са намерени в южна Добруджа, което показва, че ареалът на разпространение на атеевите монети от първа и втора група е един и същ.

Откриването на атеевите монети от първа група в Добруджа позволява да се погледне в нова светлина идеята на А. Рогалски, че монетосеченето с името на скитския цар е извършено в монетарницата на Калатис. Известно е, че монетите на даден владетел се откриват предимно в териториите, които той е контролирал, и имат най-голяма концентрация в близост до града, в чиято монетарницата са отсечени. Монетите на Атей едва ли правят изключение от това правило.

Липсата на атееви монети в околностите на Хераклея Понтийска, както и липсата на сигурни сведения за намирането на атееви монети на територията на Молдова, Украйна и Русия показва, че монетарницата, в която са отсечени монетите с името на скитския цар, трябва да се търси не по южното или северното Черноморие, а в Добруджа. Ако само за момент допуснем, че монетите са отсечени в Хераклея Понтийска, възниква въпросът как те са достигнали до земите на Атей. Струва ми се невероятно монетите да са пропътували стотици километри по суша и прекалено рисковано да са транспортирани по море. Много по-лесно и сигурно е готовите монетни печати да бъдат транспортирани по море от Хераклея Понтийска до нейната колония Калатис, където местни майстори да отсекат необходимото количество сребро на монети. Затова аз напълно споделям мнението на А. Рогалски, че макар монетните печати за монетите на Атей от първата група да са дело на хераклейски гравьори, самото монетосечене е било извършено в Калатис.

Уточняването на мястото, в което е извършено монетосеченето с името на Атей, е от значение при определяне размера на териториите, които са били под негов контрол. След като монетите на Атей най-вероятно са отсечени в Калатис, с голяма доза сигурност може да се твърди, че основната част от територията на неговото царство се е намирала не в северночерноморските степи, а в Добруджа. Към подобен извод сочат и писмените сведения, в които се споменава Атей. Всички събития от IV в. пр. Хр., в които той е участвал, са се случили на юг от р. Дунав. Въз основа на данните от нумизматиката и писмените извори следва да приемем мнението на Vl. Iliescu, че ядрото на атеевото царство е било в близост до градовете Томис, Калатис и Дионисополис (*Iliescu, 1975, 20*). В подкрепа на тази идея са и някои наблюдения върху един тип дионисополски монети, за които ще стане дума по-долу.

2. Сечени ли са в Дионисополис бронзови монети с образа на скитския цар Атей?

Наскоро в нумизматичната сбирка на Варненския археологически музей постъпила една много добре запазена бронзова монета на Дионисополис, която поставя някои интересни въпроси. Описанието й е следното:

Л. Глава на възрастен мъж с дълга права коса с кичур над челото, дълга брада и мустаци, наляво.

Оп. Грозд. В дясно от него буква I.

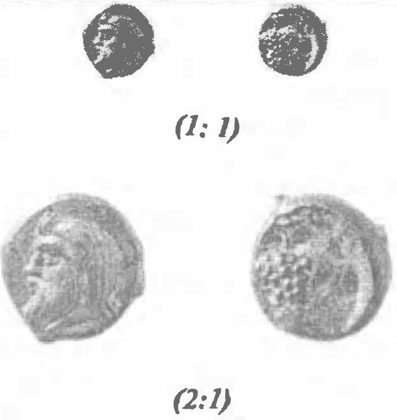

Обр. 3. Бронзова монета на Дионисополис от нумизматичната сбирка на АМ Варна.

Тегло – 1.24 г.; диаметър – 10 мм; инв. № 4648 (обр. 3). Местонамиране – районът между Варна и Балчик.

За първи път монети от такъв тип са докладвани от Д. Драганов на Международния нумизматичен симпозиум в Добрич през 1993 г. Той ги описва по следния начин: “Глава на Пан, наляво /ΔΙ грозд” (*Draganov, 1995, 61, № 9*). По-късно този тип дионисополски монети бяха обект на анализ във връзка с опровергаването на идеята, че Сараток е първият одриски владетел, сякъл бронзови монети (*Топалов, 1998, 164-171*). В статията на С. Топалов тези монети са описани по-различно – “Глава на възрастен мъж с дълги прави коси, дълга брада и мустаци (глава на сатир), наляво /ΔΙ (първите две букви от името на града, изписани по три различни начина, варианти I, II, III) Грозд с дръжка” (*Топалов, 1998, 168*).

Изображението и надписът на реверса на разглежданите монети, както и районът, в който най-често се откриват, не остава съмнение в коя градска монетарница са отсечени. Проблемно обаче е определянето на аверсното им изображение. Самият факт, че Д. Драганов вижда Пан, а С. Топалов мисли, че е сатир, показва липсата на категоричност по този въпрос. Тъй като на монетите е представена само глава, а не цяла фигура, не може да се каже дали е изобразен митологичен персонаж и кой е той. Все пак има някои детайли, които задължително трябва да присъстват, за да може да се твърди, че изображението е на някой от дионисовите спътници. Според гръцката митология Пан е имал кози рога и уши. В този му вид можем да го видим върху монетите на Пантикапей (*Зограф, 1951, 245, Табл. № LX-LXI*). Отличителен белег на сатирите са били конските уши. При внимателно разглеждане на главата от аверса на дионисополските монети се оказа, че няма никакви индикации за наличие на животински рога или уши. Освен това около изображението липсват каквито и да е било божествени символи или атрибути, които да определят главата като такава на някое гръцко или местно божество. Очевидно върху монетите не е представена главата на някой от главните гръцки богове, нито главата на някой от тяхното обкръжение. Това е глава на човек – възрастен мъж с индивидуални портретни черти и характерна прическа.

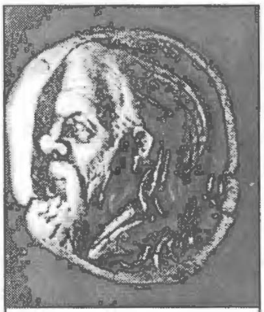

Обр. 4. Електронов статер на Кизик (по Одесский археологический музей АН УССР, Киев, 1983, 153, № 269).

При опита да се открие някакъв паралел на главата от аверса на дионисополските монети се оказа, че има ограничен брой монети, върху които може да се види подобна портретна глава. Върху аверса на един рядък електронов статер на град Кизик, сечен през първата половина на IV в. пр. Хр., е представена глава с подобна брада и прическа (обр. 4). Според руските учени върху този кизикен е изобразен скит. Това неоспорено до момента предположение ми дава основание да приема, че и върху дионисополските монети е изобразен скит.

Обр. 5. Драхма на Атей от нумизматичната сбирка на ГИМ Москва (по Нумизматичен наръчник, 1982, 6, 10)

Главата от разглежданите дионисополски монети поразително прилича на главата на конника от драхмите на скитският цар Атей (обр. 5). Приликата е както в дългата коса с характерен кичур над челото, така и в чертите на лицето. Както върху драхмите на Атей, така и върху бронзовите монети, сечени в Дионисополис, се вижда глава на възрастен мъж. Кой може да е този мъж? Много е вероятно това да е самият скитски цар, защото напълно съответства на сведението на Лукиан от Самосата, че цар Атей загинал в сражение срещу Филип II на над деветдесет годишна възраст (*Lucian. Longaev. 10*).

Атей е единственият скитски владетел, управлявал през IV в. пр. Хр., от който са известни монети. Това не дава възможност за съпоставка между монетите с неговото име и други скитски царски монети. Паралел обаче може да се направи с монетите на съвременните му тракийски царе. През IV в. пр. Хр. западнопонтийските градове и околните траки и скити са били в тесен контакт с одриското царство. Възможно е модите в одриското царско монетосечене да са оказали влияние при избора на типовете изображения, използвани за монетите на Атей. В подкрепа на такова предположение може да се посочи сюжетното сходство между монетните типове на Атей и на управлявалия почти по същото време одриски цар Котис I (383/382-359 г. пр. Хр.) (*Юрукова, 1992, 234-237*). Върху монетите на двамата владетели се виждат конници (владетелят като конник), кон в ход наляво или протоме на кон, обърнато наляво и портрети на владетелите. Разликата е само в метала, от който са отсечени монетите със сходни изображения. Монетите на Атей, при които на аверса е представен конник или кон, са сребърни, докато монетите на Котис I са бронзови. При монетите с портретни изображения е обратно. Монетите с портрета на тракийския цар са сребърни, а дионисополските монети, за които приемам, че са с образа на Атей, са бронзови. Заслужава да се отбележи, че главите и на двамата владетели са обърнати наляво. Този факт е важен за датировката на дионисополските монети. В тракийското монетосечене, както и в монетосеченето на западнопонтийските градове са известни ограничен брой случаи, при които аверсните монетни изображения (основно глави на божества и владетели) са обърнати наляво. Това се наблюдава при най-ранната емисия сребърни монети на Месамбрия, сечени през V в. пр. Хр. (*Karayotov, 1995, Pl. I, № 1*), при част от монетите на одриските владетели Хебризелм (387-383 г. пр. Хр.) (*Юрукова, 1992, 231-233*) и Котис I (383/382-359 г. пр. Хр.) (*Юрукова, 1992, 234-238*), при някои от монетите на неизвестния тракийски владетел с инициали ΦΙΛΗ, отсичани след смъртта на Керсеблепт (*Юрукова, 1992, 75; Топалов, 2000, 52, 138-139, № 46*) и при една малка по обем емисия бронзови монети с името на скитския цар Сариак, сечена вероятно в Калатис през II в. пр. Хр. (*Манов, 1998, 8-13*). Въпреки наличието на сариаковата монета, мисля че няма да сбъркам ако кажа, че практиката да се предава аверсното монетно изображение обърнато наляво изчезва в Тракия след средата на IV в. пр. Хр. Това твърдение ми дава основание да датирам отсичането на бронзовите монети на Дионисополис от типа "Глава на възрастен мъж с дълга коса и брада (глава на скитския цар Атей), обърната наляво/ΔΙ грозд" около средата на IV в. пр. Хр. Предлаганата датировка не е в противоречие с метрологията на тези дионисополски монети. Диаметърът на публикуваните до момента екземпляри е между 9 и 11 мм, а теглото им е около 1.10 г. Тези монети са от най-малкия бронзов номинал, сечен в западнопонтийските градове. През IV в. пр. Хр. монети от този номинал секат Одесос (*Лазаренко, 1997-99, 54; Топалов, 1999, 97-98*), Месамбрия (*Топалов, 1995, 19, Карайотов, 2001, 32*) и Аполония Понтика (*Топалов, 1995, 19*).

Въпросът за скитската експанзия на юг от р. Дунав все още не е изяснен окончателно. Не се знае докъде на юг се е простирала властта на скитите през първата половина на IV в. пр. Хр. Все пак има два сравнително сигурни ориентира. Безспорно е, че териториите около Калатис са били под контрола на скитското царство, тъй като в монетарницата на този град са били отсечени сребърните монети с името на Атей. Безспорен е и фактът, че Одесос е бил в територия, контролирана от гетите, защото гетски жреци са се отправили на преговори с Филип II, когато той достигнал околности на града (*Iord. Get. 65*). Къде обаче е била границата между териториите, контролирани от скитите и гетите, е трудно да се каже. Все пак за граница трябва да е служела река или планинска верига, която ясно да маркира племенните територии. В това отношение най-подходяща е долината на р. Батова, която многократно е била използвана като гранична линия през различни периоди от античността (*Мирчев, 1953, 76; История на Добруджа, 1984, 156*). Тъй като Дионисополис остава на север от тази река, логично е да се предположи, че е бил в територия, намираща се под контрола на Атей. Този контрол обаче едва ли е засягал самия град, защото върху разглежданите дионисополски монети са представени емблемата и инициалите на града, което е характерно за автономното монетосечене.

От историческа гледна точка също не могат да се изтъкнат някакви сериозни доводи против интерпретирането на главата от разглежданите дионисополски монети като глава на скитския цар Атей. Има обаче два важни въпроса от историята на Дионисополис, които трябва да се изяснят. Известно е, че античното селище, което се намира под днешния град Балчик, първоначално се е наричало Круни. По-късно то било преименувано на Дионисополис. Повод за това станала една статуя на Дионис, която морето изхвърлило недалеч от града (*Ps. Scymn., 751-757*). Върху монетите на града е изписано само името Дионисополис. Това означава, че всички монети са отсечени след като Круни е получил новото си име. Доскоро се приемаше, че преименуването е станало през елинистическата епоха (*Pick, 1898, 127*) и по-конкретно някъде през втората половина или в края на III в. пр. Хр. (*Данов, 1947, 98*). От сведенията на античните автори (*Ps. Scymn., 751-757; Anonym. Peripl. Ponti Eux., vss 78-79; Plin. N. h., 4, 11, 44; St. Byz*) обаче не става ясно кога точно Круни е преименуван в Дионисополис и датирането на събитието в III в. пр. Хр. е напълно произволно. Според Б. Пик смяната на името е станала през елинистическата епоха, тъй като в името Дионисополис се съдържа думата "полис" – нещо, което е характерно за имената на градовете, появили се след средата на IV в. пр. Хр. (*Pick, 1898, 127*). Действително в подкрепа на такова твърдение могат да се посочат редица градски имена, но има и градове, основани преди елинистическата епоха, в чиито имена също се съдържа думата "полис". Такива в Тракия са атинската колония Амфиполис, основана през 437/436 г. пр. Хр. и тасоската колония Неаполис. Затова мисля, че наличието на думата "полис" в името Дионисополис не може да бъде времеопределящо. По друг начин подхожда към проблема Хр. Данов. При прегледа на писмените извори, в които се споменават Круни и Дионисополис, той отбелязва, че в книга VII от "География"-та на Страбон е написано само името Круни (*Strabo, 7, 6, 1*). Според Хр. Данов Страбон е почерпил сведенията си за западното крайбрежие на Черно море от живелия през III в. пр. Хр. Деметрий Калатийски и предполага, че преименуването на селището е станало след като съчинението "Върху Азия и Европа" на Деметрий вече е било написано (*Данов, 1947, 98*). За съжаление съчинението на Деметрий от Калатис не е достигнало до нас и няма как да се разбере дали името Дионисополис е споменато в него или не. Според мен мнението на B. Pick, че Страбон не е прецитирал изцяло ползвания от него текст, (*Pick, 1898, 126*) е много по-приемливо от мнението на Хр. Данов, че първоизточникът на Страбон не е знаел името Дионисополис. Всъщност с голяма сигурност може да се твърди, че не Страбон, а Псевдо-Скимнос е предал сравнително точно част от съчинението на Деметрий. Непосредствено преди да опише селищата по крайбрежието между Босфора и р. Дунав, Псевдо-Скимнос прави една много показателна бележка. Тя гласи следното: “След това дохожда Понтът, чието положение най-грижливо е проучил и описал, както изглежда калатянецът Деметрий” (*Ps. Scymn.*). Деметрий се споменава и в края на интересуващия ни пасаж: “Островът (о. Певка, разположен в морето срещу устието на р. Дунав) има много питомни птици, които представят за посетителите свещена гледка. От там не може да се види никаква земя, макар че той отстои от отсрещния бряг само на четиристотин стадии, както пише Деметрий” (*Ps. Scymn.*). Ако Псевдо-Скимнос при описанието на Западното Черноморие е използвал само или приоритетно съчинението на Деметрий от Калатис, трябва да се отхвърли предположението на Хр. Данов, че Деметрий не е знаел за преименуването на Круни в Дионисополис и не е отбелязал новото име в своето съчинение. Всички датирани събития от историята на градовете по черноморското крайбрежие, които отбелязва Псевдо-Скимнос, са се случили най-късно до началото на IV в. пр. Хр. Това е една косвена податка, че преименуването на Круни, макар и недатирано, също може би се е случило преди средата на IV в. пр. Хр. и по времето на Атей градът вече се е наричал Дионисополис. В подкрепа на това предположение е мнение на Ир. Шопова. Тя, въз основа на един епиграфски паметник, датиран IV-III в. пр. Хр. (*IGBulg. I, № 13 bis.**) твърди, че преименуването е станало през IV в. пр. Хр. (*Шопова, 1998, 35*).

Всички тези разсъждения имат смисъл, ако следваме сведението на Псевдо-Скимнос (Деметрий Калатийски) и Плиний, че Круни и Дионисополис са двете имена на един и същи град. Макар че споделям това мнение, длъжен съм да отчета и другото становище по въпроса, според което двете имена се отнасят за два отделни антични обекта – град (Дионисополис) и пристанище (Круни) (*Tafrali, 1927, 13*). Тази хипотеза се основава на един пасаж от съчинението на Понпоний Мела, в който се казва: “има пристанище Крунос, градове Дионисополис, Одесос, Месамврия, Анхиало и голямата Аполония…“(*Pomp. Mela II 2,22*). Ако в бъдеще се окаже, че Понпоний Мела е прав, автоматично отпада дискусията около преименуването на Круни в Дионисополис.

Вторият важен въпрос е кога Дионисополис започва да сече монети. Според B. Pick началото на дионисополското монетосечене трябва да се търси около 200 г. пр. Хр., или няколко десетилетия преди тази година (*Pick, 1898, 126-127*). V. Canarache е на друго мнение по този въпрос. Той приема, че Дионисополис е започнал да сече монети по-рано – около 300 г. пр. Хр. (*Canarache, 1957, 62, 68*). Най-новите проучвания върху дионисополското монетосечене са на Д. Драганов. Според него първите монети с името на Дионисополис са отсечени едва след смъртта на Лизимах (*Draganov, 1995, 62*).

Действително основната част от монетната продукция на Дионисополис е била реализирана след 281 г. пр. Хр., но няма причини градът да не е сякъл монети още през IV в. пр. Хр. През IV в. пр. Хр. започва бронзовото монетосечене на Аполония Понтика, Месамбрия, Одесос и Истрос. В Калатис около средата на IV в. пр. Хр. са отсечени сребърни монети за скитския цар Атей. На този фон липсата на монетосечене в Дионисополис до смъртта на Лизимах е странно, тъй като всички западнопонтийски полиси имат сходно политическо и икономическо развитие.

От казаното до тук става ясно, че е напълно възможно разглежданите дионисополски монети да са били отсечени около средата на IV в. пр. Хр. и да ни представят портрета на скитския цар Атей. За съжаление, липсата на надпис с името на владетеля не ми позволява да заема категорична позиция по този въпрос. Ако направените дотук наблюдения и разсъждения са верни, следва да приемем, че гръцкият полис Круни е преименуван в Дионисополис най-късно през първата половина на IV в. пр. Хр., а монетосеченето на града е започнало около средата на IV в. пр. Хр.

3. Рядък тип бронзова монета на цар Сариак

В нумизматичната сбирка на Варненския археологически музей се съхраняват две контрамаркирани бронзови монети на цар Сариак от рядко срещан тип. Описанието им е следното:

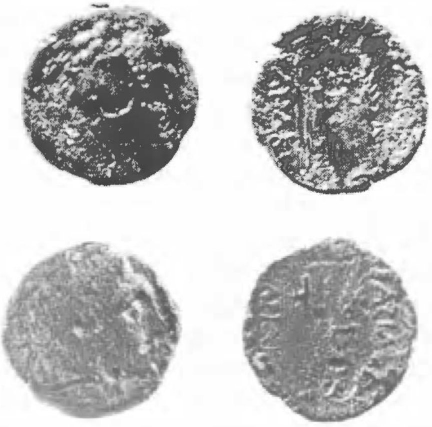

Обр. 6 и 7. Бронзови монети на Сариак от нумизматичната сбирка на АМ Варна.

1) Л. Глава на голобрад Херакъл, наметнат с лъвска кожа, надясно.

Оп. ΒΑΣΙ[ΛΕ] / ΣΑΡΙΑΚΟ. Житен клас, лък и колчан, разположени хоризонтално. Между житния клас и колчана е гравиран магистратски монограм ΠΥΡ (ΠΥΡ). Пред и върху лявата хаста на монограма е нанесена овална контрамарка с изображение на шестолъчева мълния.

Тегло – 7.31 г ; диаметър – 23 мм; инв. № I 4665 (обр. 6).

Липсват конкретни сведения за местонамирането на монетата, но с известна сигурност може да се каже, че произхожда от района между Лудогорското плато и гр. Исперих.

2) Л. Глава на голобрад Херакъл, наметнат с лъвска кожа, надясно.

Оп. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΡΙΑΚΟ. Житен клас, лък и колчан, разположени хоризонтално. Между житния клас и колчана е нанесена кръгла контрамарка “Глава на Хермес”.

Тегло – 7.22 г; диаметър – 21 мм; инв. № I 4697 (обр. 7). Неизвестно местонамиране.

В достъпната ми научна литература не открих описание на точно такъв тип сариакови монети. Наскоро беше публикувана една подобна монета (*Manov, 2001, 956*), но между нея и тук описаните съществуват известни разлики. Аверсното изображение на трите монети е едно и също – глава на голобрад Херакъл, наметната с лъвска кожа. Главата на Херакъл е сред популярните монетни изображения, използвани в монетосеченето на западнопонтийските градове и на управлявали в близост до тях владетели. Можем да я видим върху аверсите на калатийските драхми и хемидрахми (*Pick, 1898, 97-98, Taf. I, n. 17; SNG, 1993, pl. VII, № 201-204; Stancomb, 1996, 155, pl.1, № 2-4*), посталександровите тетрадрахми, сечени в гръцките полиси, разположени между р. Дунав и Стара планина (*Price, 1991, 175-196, pl. XLII-XLIX.; Stancomb, 155, pl. 1, № 5-7*) и бронзовите монети на скитския цар Канит (*Canarache, 1950, 241-243, Tab. V, № 20-21*).

Върху реверса на публикуваната от М. Манов монета са изобразени лък, кривакът на Херакъл и горит (*Manov, 2001, 956-957, fig. 1-2*). На реверсите на монетите от варненския музей се вижда житен клас, лък и колчан за стрели. Макар че реверсните изображения на трите монети донякъде се различават, може със сигурност да се каже, че за техен прототип е ползван реверсът на калатийските драхми. Това е още едно доказателство към вече изказаното предположение, че повечето сариакови монети са отсечени в градската монетарница на Калатис (*Canarache, 1950, 251; Youroukova.1977, 110-111; Tacheva, 1995, 15; Манов, 1998, 12*). Надписите и монограмът на трите монети точно повтарят надписите и монограма от единствената публикувана досега сребърна скитска монета от II в. пр. Хр. – пентабол (по атическата монетна система) или драхма (по хиоско-родоската монетна система) с името на цар Сариак (*Canarache, 1950, 250-251*).

Публикуваната от М. Манов монета и първата от тук описаните монети имат на аверса си една и съща контрамарка. Тя представлява шестолъчева мълния в кръгла или елипсовидна рамка. Според М. Манов контрамарката може да е както градска, така и владетелска (*Manov, 2001, 957*). Засега тя няма паралел сред контрамарките, поставяни в западнопонтийските градове (*Герасимов, 1946, 53-65*). До момента не ми е известно с контрамарката "Шестолъчева мълния" да са контрамаркирани градски или други владетелски монети. Този факт до голяма степен изключва възможността контрамарката да е била поставяна по инициатива на властите в някой от черноморските гръцки градове. Контрамарката едва ли е и владетелска, защото всички известни ми владетелски контрамарки са монограми или буквени съкращения от имена. Трябва да се отбележи, че тя е нанесена не на аверса, каквато е обичайната практика, а на реверса, нещо което е правено твърде рядко заради неудобството от техническа гледна точка (*Топалов, 1997, 20*). Тъй като в случая имаме монети от доскоро неизвестен тип, контрамаркирани с неописана контрамарка, логично е да се предположи, че с контрамарката "Шестолъчева мълния" са била надпечатвани само монети от този тип. Контрамарката е поставена на реверса, което подсказва, че може би посредством нея се е коригирала гравьорска неточност. Според мен мълнията е трябвало да бъде гравирана на монетната матрица, пред магистратския монограм, но е била пропусната. Това е наложило тя да бъде допълнително прибавена върху реверса на монетата с помощта на контрамарков печат.

Интересно е да се отбележи, че и при втората монета от Варненския музей контрамарката "Глава на Хермес" е поставена отново на реверса. Този факт буди недоумение, тъй като контрамарката с главата на Хермес не е прибавяла липсващ допълнителен символ и очевидно е поставена много след отсичането на монетата. Една възможна причина контрамарката с глава на Хермес да бъде поставена на това необичайно място може да е било наличието на по-ранна контрамарка с изображение на шестолъчева мълния на същото място. Възможно е монетарят, който е поставял контрамарките "Глава на Хермес", да е приел контрамарката "Шестолъчева мълния" за контрамарката "Звезда" и да я е заличил с новата контрамарка. В подкрепа на това предположение могат да се приведат много примери на надпечатани с две контрамарки монети, при които контрамарките "Глава на Хермес" целенасочено са поставяни върху контрамарките "Звезда".

В научната литература има две мнения по въпроса в кой град са поставяни контрамарките "Глава на Хермес". Според Т. Герасимов те са поставяни в монетарницата на Томис (*Герасимов, 1946, 57-58*). В подкрепа на това предположение Т. Герасимов привежда само факта, че са известни монети на Томис от малък номинал с изображение на Хермес. Много по-приемливо е предположението на Й. Тачев и С. Топалов, че тези контрамарки са на Дионисополис (*Топалов, 1997, 100-101; Топалов, 1999, 204-205*). Същевременно има някои факти, които подсказват, че и в монетарницата на Калатис са поставяли контрамарки "Глава на Хермес". Най-сериозният довод в подкрепа на това твърдение е монетната находка от Пояна, района на Галац, Румъния. Тя се състои от 32 бронзови монети на Калатис, повечето от които надпечатани с контрамарките "Звезда" и "Глава на Хермес" (*Teodor, Nicu, Tau, 1987, 133-138*). В находката няма други градски монети. Това показва, че монетите вероятно са били собственост на човек, който е имал връзка с Калатис, а не с Дионисополис или Томис. Тъй като е малко вероятно монетите да са били контрамаркирани извън града от който са донесени, мисля, че и двете контрамарки са поставяни по различно време в монетарницата на Калатис. Изображението на Хермес от контрамарката, която е поставена върху сариаковата монета, по стил е същото като изображенията на Хермес от контрамарките, поставяни върху калатийските монети. Ако предположението ми, че калатийските монети са контрамаркирани в Калатис е вярно, следва да приемем, че и монетата на Сариак е била контрамаркирана в този град.

При уточняване времето на отсичане на разглежданите сариакови монети може да се използва както тяхната метрология, така и изображенията им. По тегло и размер голямономиналните бронзови монети на скитските царе се доближават най-много до бронзовите монети на Томис, Калатис и Дионисополис, сечени през втората половина на II – началото на I в. пр. Хр. По-голямата част от тези "тежки" емисии на западнопонтийските градове са били предназначени за нуждите на намиращите се в техните околности войници на Митридат VI (*Топалов, 1997, 98*). След похода на Марк Лукул срещу митридатовите съюзници в Тракия (72/71 г. пр. Хр.), много от тези монети са били подложени на контрамаркиране (*Топалов, 1997, 100-102*). Трябва да се отбележи, че голям брой от монетите на скитските царе носят същите контрамарки – “Глава на Хермес”, “Глава на Деметра”, “Глава на брадат бог” и “Колело с четири спици” (*Герасимов, 1946, 57, № 9-12, 58, № 1-3; Canarache, 1950, tab. I, № 1-4, tab. IV, № 18, tab. V, № 21, tab. VI, № 26; Андрух, 1995, 28-31*), с които градските управи на Дионисополис, Калатис, Томис и Истрос са потвърдили валидността на монетите от ”митридатовите” си емисии (*Герасимов, 1946, 57, № 8, 58, № 13-14, обр. 4; Юрукова, 1992, 163; Топалов, 1997, 102*). Същевременно досега не ми е известно скитските монети да са надпечатани с контрамарка “Звезда”, която е използвана от наместниците на Митридат VI за определяне на типовете градски монети, които могат да се използват от понтийските гарнизони и техните съюзници (*Топалов, 1997, 98-99*). Този на пръв поглед незначителен факт е от съществено значение при датирането на по-голямата част от скитските монети, защото недвусмислено показва, че монетосеченето на повечето скитски царе в Добруджа е организирано и реализирано по времето, когато гръцките градове са били в сферата на влияние на понтийското царство (*Youroukova, 1977, 121; Юрукова, 1992, 165*). Точно заради това, след като Митридат VI е загубил позициите си по западния бряг на Черно море, монетите с имената на скитските царе са били контрамаркирани в градските монетарници. Казаното до тук важи за монетите на царете Акроза, Тануза, Харасп и Елис. Монетосеченето на тези четирима владетели със сигурност може да бъде поставено във втората половина на II в. пр. Хр. и в първите три десетилетия на I в. пр. Хр. Същото може да се каже за част от емисиите на Канит и то най-вече за монети от най-голям номинал, които по типове и стил намират паралели с монетите на изброените по-горе царе. Въпреки това на този етап от проучване на скитските монети съм склонен да мисля, че монетосеченето на Канит е започнало още в края на втората четвърт на II в. пр. Хр.

По друг начин стоят нещата с монетосеченето на Сариак. Сред известните монетни типове с името на този цар има само един, който показва понтийско влияние (*Manov, 2001, 958*). Досега не бяха публикувани негови монети с някоя от изброените по-горе градски контрамарки. От тази гледна точка монетосеченето и респективно управлението на Сариак се датираше около и след похода на Марк Лукул – 71/72 г. пр. Хр. (*Юрукова, 1992, 164*) или преди средата на II в. пр. Хр. (*Лазаров, 1985, 49*). Доскорошната липса на големи бронзови монети с името на Сариак (*Герасимов, 1953, 57-58*), както и липсата на градски контрамарки върху сариаковите монети, беше използвана като основен аргумент за предполагаемото му най-късно царуване в сравнение с другите петима скитски царе (*Юрукова, 1992, 164*). С откриването на тези и други подобни монети посоченият аргумент се обезсмисля и не може да бъде използван като довод при определяне времето на сариаковото управление.

Макар че първата от двете евентуални датировки не трябва да се изключва напълно, мисля, че за момента втората е много по-доказуема. В нейна полза е не само наличието на сребърна емисия с името на Сариак, но и аргументираната датировка на единствения достигнал до нас епиграфски паметник, в който се споменава името му (*Лазаров, 1985, 47-50; Mihailov, 1997, 4, № 5003*). Издателят на посветителния надпис предполага, че зад името на посветителя – Антигон от Стибера, стои личността на един от приближените на македонският цар Филип V, който е бил изпратен да води бастарните при похода им от десния бряг на р. Дунав до Македония (*Лазаров, 1985, 49*). Тъй като събитието се датира точно в 179 г. пр. Хр., М. Лазаров е на мнение, че ако предположението му е вярно, управлението на Сариак трябва да се постави около и след 179 г. пр. Хр. или най-общо във втората четвърт на II в. пр. Хр. (*Лазаров, 1985, 49*). Срещу такава датировка засега не могат да се приведат аргументи от общоисторически, епиграфски или нумизматичен характер. Напротив, информацията, която ни дават монетите, изцяло я подкрепя. Както стана дума по-горе, монетите на цар Сариак са отсечени в монетарницата на Калатис и не могат да бъдат разглеждани изолирано от общите тенденции на автономното калатийско монетосечене. Макар че то все още не е детайлно разработено и отделните му етапи не са окончателно датирани, с голяма доза сигурност може да се мисли, че последните емисии от сребърни монети са отсечени в Калатис в края на III в. пр. Хр. (*Price, 1991, 175-179, pl. XLII, № 912-936; Stancomb, 1996, 155, pl.1, № 5-7*) или в първите десетилетия на II в. пр. Хр. Това е и времето, което може да се приеме за terminus ante quem за отсичането на сребърните монети на цар Сариак (*Tacheva, 1995, 9*). Същото може да се каже и за сариаковите монети, на чиито реверси виждаме главата на Херакъл, наметнат с лъвска кожа. Това изображение може да бъде заимствано единствено от калатийските драхми или от постумните емисии тетрадрахми от Александров тип.

За първи път част от днешна Добруджа е наречена Скития в истрийския почетен декрет, издаден в чест на Агатокъл, син на Антифил. Този епиграфски паметник се датира около 180 г. пр. Хр. (*Lambrino, 1960, 180-217; Pippidi, 1975, 31-55*). Тъй като засега липсват сигурни сведения за съществуването на скитско царство в района на Западния Понт преди 185/180 г. пр. Хр. мисля, че тук публикуваните сариакови монети трябва да са отсечени в края на първата четвърт или през втората четвърт на II в. пр. Хр. Въз основа на посочените факти следва да приемем, че Сариак, а не Канит (*Regling, 1906, 264*), Харасп (*Canarache, 1933, 63*), Тануза (*Андрух, 1995, 114*) или Елис (*M. Tacheva, 1995, 15*) е първият от шестимата скитски царе, управлявали в южнодунавските степи през II – началото на I в. пр. Хр.

Литература:

Андрух, 1995 – **С. И. Андрух.** Нижнедунайская Скифия в VI – начале I в. до н. е., Запарожье, 1995.

Анохин,1973 – **В. А. Анохин.** Монеты Атея. – *Скифские древности.* Киев, 1973, 20-41.

Анохин, 1965 – **В. А. Анохин.** Монеты скифского царя Атея. – *Нумизматика и сфрагистика.* Киев, 1965, 2, 3 – 15.

Блаватская, 1952 – **Т. В. Блаватская.** Западнопонтийские города в VII–I веках до нашей эры, Москва, 1952.

Герасимов, 1972 – **Т. Герасимов.** Отново за фалшивите монети с надпис ΑΤΑΙΑΣ и ΑΤΑΙΑ. – *ИНМВ*, VI (XXI), 1972, 3-13.

Герасимов, 1967 – **Т. Герасимов.** Истински ли са монетите с надпис ΑΤΑΙΑΣ и ΑΤΑΙΑ.– *ИАИ*, XXX, 1967, 181-185.

Герасимов, 1953 – **Т. Герасимов.** Монети от Канит, Тануза, Харасп, Акроза и Сария. – *ИВАД*, IX, 1953, 53-58.

Герасимов, 1946 – **Т. Герасимов.** Антични монети с контрамарки от Долна Мизия и Тракия. – *ИБАИ*, XV, 1946, 51-81.

Зограф, 1951 – **А. Н. Зограф.** Античные монеты. – *Материалы и исследования по археологии СССР*, 16, Москва – Ленинград, 1951.

Данов, 1947 – **Хр. Данов.** Западния бряг на Черно море в древността. София, 1947.

История на Добруджа, 1984 – История на Добруджа. Том I, София, 1984.

Карайотов, 2001 – **И. Карайотов.** Бронзовото монетосечене на Месамбрия. *Автореферат на докторска дисертация.* София, 2001.

Лазаренко, 1997-99 – **И. Лазаренко.** Начало и първи етапи от бронзовото монетосечене на Одесос. – *Добруджа*, 14-16, 1997-99, 51-64.

Лазаров, 1985 – **М. Лазаров.** Новооткрытая надпись Антигона за скифского царя Сариака. – *Вестник древней истории*, Москва, 1985, 47-50.

Манов, 1998 – **М. Манов**. Неизвестен вариант бронзова монета на скитския владетел Сариак. – *Нумизматични изследвания*, 1998, 3-4, 8-13.

Мирчев, 1953 – **М. Мирчев.** Латински епиграфски паметници от Черноморието. II. Гранични камъни. – *ИВАД*, IX, 1953, 74-78.

Рогальский, 1974 – **А. Рогальский.** К вопросу о монетах скифского царя Атея. – *Нумизматика и сфрагистика,* Киев, 1974, 3-13.

Рогалски, 1970 – **А. Рогалски.** За някои "фалшиви" монети, сечени на Балканския полуостров. IV. Фалшиви ли са монетите с надпис ΑΤΑΙΑΣ и ΑΤΑΙΑ.– *ИНМВ*, VIII (XXIII), 1970, 3-17.

Рогалски, 1961 – **А. Рогалски.** Монети с името на скитския цар Атей. – *ИВАД*, 1961, XII, 23-26.

Тарасюк, 1956 – **Л. И. Тарасюк.** Имена царей Малой Скифии на монетах из Добруджи. – *Краткие сообщения института истории материальной культуры*, Москва, 1956, 22-30.

Топалов, 2000 – **С. Топалов.** Монетосеченето на одриските владетели Севт I, Хебризелм, Котис I и Керсеблепт и някои от намиращите се под контрола им градчета от района на югоизточна Тракия. – *Одриското царство и монетосеченето на градовете от югоизточните крайбрежия на Тракия в края на V и първата половина на IV в. пр. н. е.*, София, 2000.

Топалов, 1999 – **С. Топалов.** Одесос. Приноси към проучване монетосеченето на града IV-I в. пр. н. е. София, 1999.

Топалов, 1998 – **С. Топалов.** Отсичани ли са бронзови монети от името на Сараток в древна Тракия? – *Племена и владетели от земите на Одриското царство и граничните му югозападни територии в края на VI до средата на IV в. пр. н. е. Приноси към проучване монетосеченето и историята на древна Тракия.* София. 1998.

Топалов, 1997 – **С. Топалов.** Приноси към проучване контрамарките на западнопонтийските градове Аполония, Месамбрия и Одесос III–I пр. н. е., София, 1997.

Топалов, 1995 – **С. Топалов.** Месамбрия Понтика. Приноси към проучване монетосеченето на града V-I в. пр. н. е. София, 1995.

Шопова, 1998 – **Ир. Шопова.** Към проблема за култа на Дионис в Дионисополис. – *Боговете на Понта,* Варна, 1998, 34-36.

Юрукова, 1992 – **Й. Юрукова.** Монетни съкровища от България. Монетите на тракийските племена и владетели. София, 1992.

Anonym. Peripl. Ponti Eux. – **G. Mihailov.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. I. Inscriptiones orae Ponti Euxini. Serdicae, 1970, 49.

Canarache, 1957 – V. **Canarache.** Monade autonome inedite din Dionysopolis şi cronologia lor relativă. – *Studii şi cercetari de Numismatica*, I, 1957, 61-78.

Canarache, 1950 – **V. Canarache.** Monetele Sciţilor din Dobrogea. – *Studii şi cercetări istorie veche*, I, 1950, 213-257.

Canarache, 1933 – **V. Canarache.** Regii sciţi şi regatele lor dintre Istru şi Pontul Euxin in lumina monetelor. – *Buletinul societăţii numismatice române*, 27, 1933, 60-83.

Diod. – **Диодор.** – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 182-205.

Draganov, 1995 – **D. Draganov.** New coin types of Dionysopolis. – *Numismatic and sphragistic contributions to ancient and medieval history of Dobroudja. International symposium. Dobrich / 1993.* – *Dobroudja*, 12, 60-63.

Giessener Münzhandlung, 1997 – Giessener Münzhandlung Dieter Gorny GmbH, München, 29. April 1997, № 82.

Iliescu, 1975 – **Vl. Iliescu.** The Scythians in Dobrudja and their relations with the native population. – *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the Territory of Romania*, Bucharești, 1975, 13-25.

Iord. Get. 65 – **G. Mihailov.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. I. Inscriptiones orae Ponti Euxini, Serdicae, 1970, 80.

Iul. Front. – **Фронтин.** – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 269-271.

Youroukova, 1977 – **J. Youroukova.** Nouvelles données sur la chronologie des rois scythes en Dobroudza. – *Thracia,* IV, 1977, 105-125.

Karayotov, 1995 – **I. Karayotov.** The Coinage of Mesambria. Vol. I. Silver and gold coins of Mesambria. Center of underwater Archaeology, Sozopol, Bulgaria, 1995.

Lambrino, 1960 – **S. Lambrino.** Décret d'Histria en l'honneur d'Agathoclès. – *Revue des Études roumaines,* V-VI, Paris 1960, 180-217.

Lucian – **Лукиан.** – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 297-299.

Manov, 2001 – **M. Manov.** Two new types of bronze coins of scythian ruler Sariakes. – *Annotazioni Numismatiche*, 41, Milano, 2001, 956-959.

Mihailov, 1997 – **G.Mihailov.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. V. Inscriptiones novae, addenda et corrigenda, Serdicae, 1997.

Mihailov, 1970 – **G.Mihailov.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. I. Inscriptiones orae Ponti Euxini, Serdicae 1970.

Numismatik Lanz, 1999 – Numismatik Lanz. Münzen der antike. Auktion № 92, 4-5. VI. 1999, München.

Pick, 1898 – **B. Pick.** Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien. Erster Halbband, Berlin, 1898.

Pippidi, 1975 – **D. Pippidi**. Istros et les Gètes au IIe siècle. – *Scythica Minora*, 1975, 31-55.

Plin. – **Плиний Стари.** – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 264-268.

Polyaen – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 346-348.

Pomp. Mela – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 260-263.

Price, 1991 – **M. Price.** The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, Zurich-London, 1991.

Ps. Scymn. – **Псевдоскимнос.** – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 143-145.

St. Byz – **G. Mihailov.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. I. Inscriptiones orae Ponti Euxini. Serdicae, 1970.

SNG 1993 – Sylloge Nummorum Graecorum. Great Britain. Vol. IX. The British Museum. Part I. The Black Sea, London, 1993.

Stancomb, 1996 – **W. Stancomb.** Some coins minted at Callatis. – *Studii şi cercetări de numismatică*, X, 1996, 155-157.

Strabo – **Страбон.** – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 206-231.

Regling, 1906 – **K. Regling.** Charaspes. – *Corolla numismatica in honor of B. V. Head*, Oxford, 1906.

Tacheva, 1995 – **M. Tacheva.** About the so-called scythian kings and their coinage in the greek cities of Thracia Pontica (the end of the 3rd - 2nd century B.C.). – *Numismatic and Sphragistic contributions to ancient and medieval history of Dobroudja. International symposium. Dobrich, 1993. – Dobroudja*, 12, 1995, 7-17.

Tafrali, 1927 – **O. Tafrali.** La cité pontique de Dionysopolis, Paris, 1927.

Teodor, Nicu, Tau, 1987 – **S. Teodor, M. Nicu, S. Tau.** Tezaurul de monede callatiene descoperit la Poiana, judeţul Galaţi. – *Thraco-Dacica*, 1987, VIII, 1-2, 133-138.

Igor Lazarenko

NOTES ON THE HISTORY AND COINAGE OF THE SCYTHIAN RULERS ATHEIS AND SARIAKES

(*Summary*)

The article comprises three separate studies on the coinage and history of the Scythian rulers Atheis and Sariakes. The first study is dedicated to commenting two of Atheis' silver coins - a drachma and a chemaedrachma - found on the territory of south Dobroudja. They belong to the earlier Atheis' issues, which according to V. A. Anochin were struck in Pontic Cheraclea, contrary to A. Rogalski's opinion that they originate from the Cheraclean colony of Callatis. The whereabouts of the two coins indicate that the coinage of the issues bearing the name of Atheis was implemented after the Scythian invasion to the south of the river Danube and confirms A. Rogalski's supposition about the location where the coins of this Scythian ruler were struck. In the second part of the article are presented certain new notions and viewpoints related to the coinage and history of Dionisopolis. The assumption that round the middle of IV c. B.C. in Dionisopolis were struck bronze coins with the image of Atheis is also suggested here. Provided this proves to be true we'll have to assume that the city was renamed from Crunnis into Dionisopolis not later than the middle of the same century. Two countermarked coins of a big denomination belonging to the Scythian ruler Sariakes are described in the third part of the article. They are essential for elucidating and presenting in a new light the coinage of this ruler and substantiate the stated by M. Lazarov's supposition that Sariakes' rule dates to the second quarter of II c. B.C.

М. И. Золотарев

НОВЫЕ НАХОДКИ МОНЕТ ЗАПАДНОГО ПОНТА ИЗ РАСКОПОК ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

История археологического изучения Херсонеса Таврического насчитывает почти двухвековую историю. За это время была раскопана почти половина площади древнего города и большая часть его некрополя. Многочисленные находки различных категорий археологических материалов из херсонесских раскопок составляют основу собрания Национального заповедника «Херсонес Таврический». Значительную часть этого собрания составляет нумизматическая коллекция. Она начала формироваться еще в XIX веке и активно пополняется в основном за счет новых поступлений из раскопок, случайных находок и незначительных покупок и дарений. Памятники нумизматики из Херсонеса хранится в коллекциях крупнейших музеев мира: ГЭ, ГИМ'е, ГМИИ, Британском музее, Музее Ашмолеан (Оксфорд) и др. Но херсонесская нумизматическая коллекция остается крупнейшим собранием монет, найденных при раскопках этого греко-византийского города на берегах Понта. К подробной характеристике нумизматического собрания Херсонесского заповедника, данного более сорока лет тому А. М. Гилевич[1] мало что можно добавить, кроме одного. Широкомасштабные археологические изыскания, регулярно проводящиеся в Херсонесе и на его хоре, ежегодно пополняют нумизматическое собрание Заповедника несколькими сотнями новых единиц хранения. За этот почти полувековой период херсонесская нумизматическая коллекция увеличилась вдвое и составляет сейчас более 20 тысяч единиц хранения. Очень часто среди традиционных для херсонесских археологических слоев многочисленных находок мелкой разменной меди, продукции херсонесского монетного двора, встречаются и иногородние монеты.

Около 5 тысяч античных иногородних монет, найденных в Херсонесе к середине прошлого века, были исследованы и опубликованы[2]. Новые находки этой категории источников за редким исключением опубликованы не были. Настоящая заметка посвящена монетам, чеканенным в городах Западного Понта и найденным при наших раскопках з Херсонесе в последние годы. Этих монет было найдено всего три экземпляра. Приводим их описание, придерживаясь хронологии выпусков.

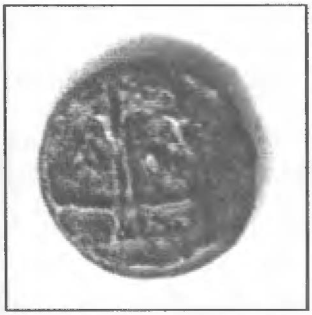

1. Л. С. – Голова Аполлона в лавровом венке вправо (очень стерта).

О. С. – Якорь, обращенный штоком вниз. Слева от штока буква «А», справа – морской рак.

Медь, диаметр 9 мм; вес – 0.94 гр; соотношение осей ↑. Инвентарный номер 17176.

Аполлония Понтийская 350-300 гг. до н.э. Автономный чекан.

Монета найдена при раскопках в Северо-восточном районе Херсонеса в 1994 году. Квартал XCVI, помещение 8, цистерна, на глубине 2.30-2.60м[3]. Н. А. Мушмов датировал этот монетный выпуск достаточно широко[4]. В коллекции В. Станкомба имеется совершенно аналогичный нашему экземпляр, который датируется второй половиной IV века до н. э.[5] Не исключено, что аналогичная монета была найдена в некрополе Херсонеса еще в 1892 году, но место хранения ее не известно, и поэтому при публикации этой находки монета была определена предположительно[6]. Иными словами, публикуемая монета является первой документированной нумизматической находкой Аполлонии Понтийской, найденной при раскопках Херсонеса Таврического.

Несколько замечаний, относительно сюжета реверса публикуемой монеты. На ней изображен двурогий деревянный составной якорь с каменным штоком. Многочисленные находки фрагментов якорей этого типа (в основном – каменных штоков) с фракийского побережья Понта широко известны. Несмотря на то, что детали подобных якорей происходят из различных районов античного мира[7], основная концентрация их приходится на акваторию Аполлонии Понтийской[8]. Изображение якоря этого типа с помещенной рядом «альфой» является доминирующим сюжетом (за редчайшим исключением!) реверса монетных выпусков автономного чекана Аполлонии. Отметим, что сюжет «якорь-альфа» появляется на литых монетах-стрелках VII-V вв. до н.э[9]. Клады, состоящие из громадного количества стреловидных монет, происходят из припонтийских районов Фракии[10]. Оставляя в стороне вопрос о происхождении монет-стрелок отметим, что, скорее всего, именно с этих монетовидных предметов заимствовали сюжет «альфа-якорь» аполонийские монетарии, помещая его на реверсе чеканенной полисной монеты. Изображение «альфа-якорь» стабильно использовался в монетном деле автономного чекана Аполлонии. Напомним, что в трех причерноморских колониях Милета – Истрии, Синопе и Ольвии, изображение орла, держащего в лапах дельфина, было одним из главных монетных типов. Этот символ служил эмблемой этих городов или точнее их гербом[11]. Сопоставление практики использования в монетном деле Синопы, Ольвии и Истрии сюжета «орел на дельфине» как городской эмблемы с сюжетом «альфа-якорь» монет Аполлонии, приводит к мысли о том, что он являлся своеобразным символом, или точнее городским гербом Аполлонии Понтийской.

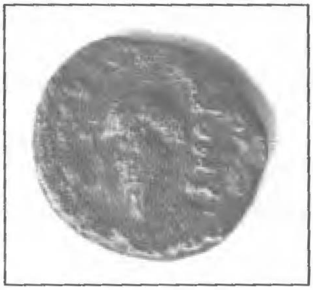

2. Л. С. – Голова Диониса в венке из плюща вправо (очень сильно стерта)

О. С. – Виноградная гроздь. Справа в поле монеты [Δ]ΙΟΝΥ[Σ].

Медь, диаметр 15 мм; вес – 2.65 гр; соотношение осей ↑. Инвентарный номер 17630, полевой – R1415.

Дионисополь, выпуск конец III –II вв. до н. э. Автономный период.

Монета найдена при раскопках средневековой базилики на Северном берегу Херсонеса в 1996 году. Раскоп I, квадрат 5, локус 45, ящик 48. Н. А. Мушмов относил этот монетный выпуск Дионисополя к 200-72 гг. до н. э.[12] В новых работах по нумизматике Дионисополя хронология этих бронзовых монет удревняется[13] и датируется эта эмиссия концом III –II вв. до н. э.[14] Публикуемый экземпляр – первая находка столь ранней монеты Дионисополя автономного периода в херсонесских раскопках. До сих пор в Херсонесе была известна только одна монета дионисопольского чекана, относящаяся к III веку н.э. ко времени императора Гордиана III.[15] Найденная монета расширяет наши представления о контактах Херсонеса с городами западного Понта в античный период.

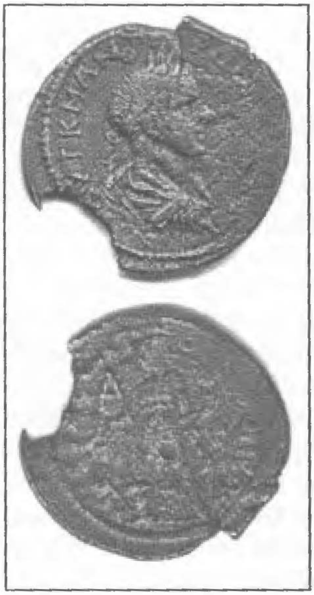

3. Л. С. – Бюст императора вправо. Круговая надпись – ΑΥΤ[ΚΜ]ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC.

О. С. – Конкордия в рост вправо. Перед ней – жертвенник. В правой руке держит патеру, в левой – рог изобилия. Под правой рукой диффирент Δ. Круговая надпись – ΜΗΤΡΟ ΠΟΝΤΟΥ ΤΟΜΕΩC. Медь, диаметр – 26 мм; соотношение осей ↓. Инвентарный номер 15034, полевой № – 29. Состояние хорошее.

Римский провинциальный чекан г. Томи. Император Гордиан III (238-244 гг).

Монета найдена при раскопках в северо-восточном районе Херсонеса в 1987 г. III квартал, помещение № 38, у северо-западной стены. Аналогию находим в старой публикации Н. А. Мушмова[16].

Среди античных иногородних монет, найденных в предыдущие годы, более всего (15 экземпляров) оказалось монет этого города. Из них большая часть (9 экземпляров) относятся к III веку[17]. Наша монета примыкает к этим находкам.

Исследователи давно обратили внимание на преобладание среди иногородних монетных находок в Херсонесе монет первой половины III века римского провинциального чекана городов западного Понта. Это связано с тем, что с конца II – начала III века римский гарнизон в Херсонеса комплектуется уроженцами Балкан и дунайских провинций Римской империи[18]. Во второй половине II века это были подразделения I Италийского легиона, которые на рубеже II-III вв. были заменены подразделениями XI Клавдиевого легиона и подчиненных ему отрядов вспомогательных войск[19]. Около 244 г. из Таврики были выведены римские части, которые усилили римскую армию, проводящую военные акции против варваров в Мёзии и Фракии[20]. После победного завершения в середине III века войны с варварами на Дунае, в Херсонес возвращается римский отряд, но на сей раз – это были вновь военнослужащие I Италийского легиона[21]. Офицеры и солдаты римского военного гарнизона Херсонеса, семьи военных и ветераны, были выходцами из балканско-дунайского региона. В этнически пестром населении города они составляли, вероятно, значительную его часть. В свою очередь, это и явилось одной из причин резкого увеличения обращения в Херсонесе провинциальной римской меди, чеканенной, в том числе и в заподнопонтийских городах. Вместе с мелкой боспорской медью она обеспечивала нужды денежного обращения на внутреннем рынке, покрывая создавшийся дефицит мелкой разменной монеты из-за свернувшего по пока неизвестным причинам свою деятельность херсонесского монетного двора.

Итак, публикуемые новые находки монет городов Западного Понта из раскопок в Херсонесе Таврическом, позволяют уточнить ход исторического развития связей этих двух регионов античного Причерноморья в эллинистическое и римское время.

---

[1] **Гилевич А. М.** Нумизматическое собрание музея. – *СХМ*, вып. I, Симферополь, 1960, с.57-62.

[2] **Гилевич А. М.** Античные иногородние монеты из раскопок Херсонеса. – *НиС*, вып 3, Киев, 1968, с.3-198.

[3] **Золотарев М. И., Коробков Д. Ю., Ушаков С. В.** О принципах изучения античных водосборных цистерн. Севастополь, 1997, с.52.

[4] **Мушмов Н. А.** Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912, с. 174, № 3154; табл. XVI, № 11.

[5] SNG, vol. XI, Pl. III, P50.

[6] **Гилевич А. М.** Античные иногородние монеты ... . с. 25.

[7] **Золотарев М. И.** О сакральной функции каменных якорных штоков с о. Березань. – *Ольвія та античний світ. Матеріали наукових читань, присвячених 75-річчю утворення історико-археологічного заповідника «Ольвія»* НАН Украіни, Киев, 2001, с.56-58.

[8] **Kapitan G.** On stone-stocked Greek anchors as found in Thracia Pontica: Suggested reconstruction of their wooden part. – *Thracia Pontica*, V. I, Sofia, 1982, p. 290-300.

[9] **Topalov S.** Formes premonetaires de moyens d'echange. Les fleches-monnaies coulées d'Apollonie du Pont VII-V^{e} s.av.n.e. Sofia, 1993, p. 29-31.

[10] **Balabanov P.** Nouvelle étude des monnaies-pointes de flèche de la peninsule d'Athia. – *Thracia Pontica*, V.I, Sofia, 1982, p. 40-55ю

[11] **Карышковский П. О.** Об изображении орла и дельфина на монетах Синопы, Истрии и Ольвии. – *Нумизматика античного Причерноморья*, Киев, 1982, с. 80-98.

[12] **Мушмов Н. А.** Ук. соч. с.10-11, № 79.

[13] **Draganov D.** The Bronze Coinage of Dionisopolis. – *NCirc*, 1997, № 105, p. 371-377.

[14] SNG, vol. XI, Pl. VI, № 107.

[15] **Гилевич А. М.** Ук соч. с. 25.

[16] **Мушмов Н. А.** Ук. соч. с. 124, №2238; табл. IX, №8.

[17] **Гилевич А. М.** Ук соч. с. 59.

[18] **Зубарь В. М.** К пониманию IOSPE I^2. 550. – *ВДИ*, 1989, № 2, с. 126-127.

[19] **Зубар В. М.** Новий латинский назис з Болгарii i деякi питання iсторii Таврики. – *Археологія*, 1991, № 1, с. 122сл.

[20] **Vinogradov Yu. G., Zubar' V. M.** Die schola principalium in Chersonesos. – *Il Mare Nero*, II – 1995/96. Estratto. s.138-139.

[21] **Виноградов Ю. Г., Зубарь В. М., Антонова И. А.** Schola Principalium в Херсонесе. – *НЭ*, вып. XVI, М., 1999, с. 79-80.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Atanas Koychev, Vasil Mutafov

THRACIAN COINS OF KOTYS (100-87 BC), THE CONTEMPORARY OF MOSTIS, AND OF KOTYS (57-48 BC): RECENT FINDS FROM THE REGION OF MESAMBRIA

The considered coins were shown to us in a private collection in 1998, and eventually were conceded to us for publishing. They were found during the recent years in the region of the Mesambrian Chôra, but their exact place of origin remains unknown. The coins are of Kotys (three pieces), referred in the historiography to the years of 171-167 BC[1], but in our opinion they belong to the time period 100-87 BC[2], and of Kotys of 48-42 BC[3] (two pieces).

They are described as follows:

1. Kotys (100-87 BC)

Obv. Head of Artemis, to the right. Her hair is gathered and lifted in a small knot above the nape.

Rev. Horse pacing to the left, the right front leg is lifted. Upper legend ΒΑΣΙΛΕΩΣ, lower legend ΚΟΤΙ[4]

AE, diam. 8/9mm, wt. – 0.51g (Fig. 1a,b).

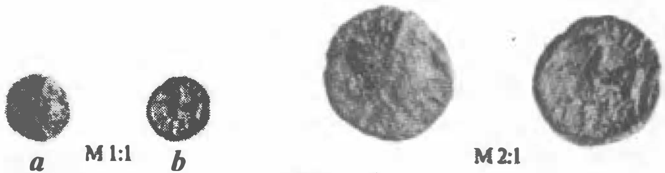

(Fig. 1).

2. Kotys (100-87 BC)

Obv. Head of Artemis, to the right. Her hair is gathered and lifted in a small knot above the nape.

Rev. Horse pacing to the left, the right front leg is lifted. Upper legend ΒΑΣΙΛΕΩΣ, lower legend [ΚΟΤΙ][5]

AE, diam. 7/9mm, wt. – 0.52g (Fig. 2a,b).

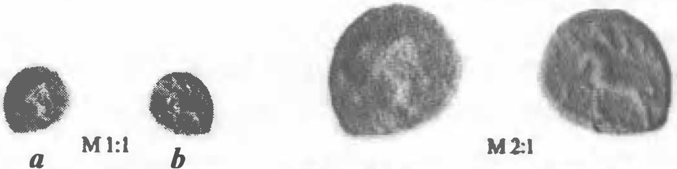

(Fig. 2).

3. Kotys (100-87 BC)

Obv. Head of Artemis, to the right. Her hair is gathered and lifted in a small knot above the nape.

Rev. Horse pacing to the left, the right front leg is lifted. Upper legend [ΒΑΣΙΛΕΩΣ]?, lower legend KOTI[6]

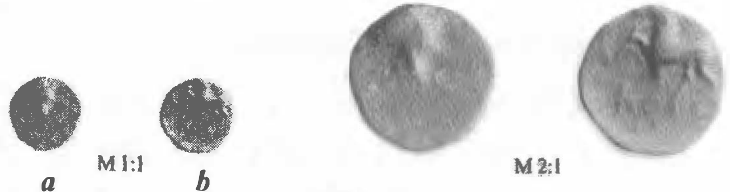

(Fig. 3).

AE, diam. 10/10mm, wt. – 0.55g (Fig. 3a,b).

4. Kotys (57-48 BC)

Obv. Male head with diadem and ribbons, to the right, probably portrait of Kotys. Rev. Eagle perched on a thunderbolt, to the left. Upper legend ΒΑΣΙ[ΛΕΩΣ], lower legend KOTYOC[7]

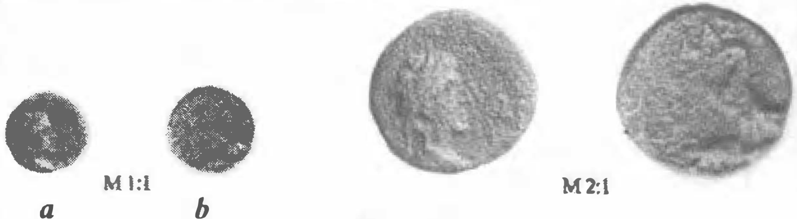

(Fig. 4).

AE, diam. 11/12mm, wt. – 1.54g (Fig. 4a,b).

5. Kotys (57-48 BC)

Obv. Male head with diadem and ribbons, to the right, probably portrait of Kotys. Rev. Eagle perched on a thunderbolt, to the left. Upper legend [ΒΑΣΙΛΕΩΣ], lower legend KOTYOC[8]

(Fig. 5).

AE, diam. 11/12mm, wt. – 1.28g (Fig. 5a,b).

We would not have had any reason to comment upon the referred to 171-167 BC dating of Kotys, if we had not been examining during the recent 15 years the coin collection of the town of Akhtopol, as well as coins that were found in archaeological ambience or chance finds. We already suggested that these coin type should be referred to Kotys from the beginning of the 1st century BC, and more precisely from the period 100-87 BC, based on the srtatigraphic archaeological observations and on the complete excavation data.[9]

Dobruski[10] for the first time in the Bulgarian historiography adopted from Cary[11] and Head[12] the coin type in question, which had also been commented upon by Mushmov in 1912[13] and 1925[14]. An exemplar of this type is kept at the Berlin Museum[15], and two or three other pieces might have been known. After Mushmov, the type had not been ether discussed or published until 1987, when E. Delishmenov, curator at that time of the museum in the town of Akhtopol, reported the existence of three other exemplars of this type, which were discovered in the town and kept in the B. Sergeev Collection[16]. We published eventually few more exemplars from Akhtopol. Some of them were found by chance, other during regular archaeological excavations[17]. All authors assign this coinage to Kotys, the contemporary of Perseus (179-168 BC), who fought with him against the Roman invasion on the Balkans about 171 BC. Only Head refers him generally to the 1st century BC. Three more types of coins that are assigned to this ruler are known in the historiography. Mushmov[18], Youroukova[19] and Topalov[20] published these, but they are not subject of this report and will be considered separately. Let us go back to the archaeological observations in Akhtopol, following this brief survey. Part of a fortress wall was found in 1990. It was built of split-shaped stones on mud. A sand-sealed premises with amphorae of the Dressel – 1 Type, dated in the 60 BC – 50 BC, hand-shaped Thracian ceramics and two clay rams beside clay wheels were discovered just behind it[21]. These materials gave us reason to suggest that we have found the ancient town of Aulaioteichos. The latter is mentioned in the geographic work of Arrian *A Tour Around the Black Sea*, written in *c.* AD 131[22]. As a result we started a program called *Seaside Strandzha* that was supervised by Dr. Diana Gergova from the Thracian Section of the Institute of Archaeology and Museum, Bulgarian Academy of Sciences. Probing to establish the srtatigraphy of the town was started in 1999[23]. We achieved most significant results by No.1 Probing, which was performed at the highest point of the Akhtopol Peninsula. In its eastern profile we followed strata that represented almost the whole srtatigraphic sequence of the settlement – from ancient strata that laid on the continental rock to those of the present epoch. Seventh and eleventh are the most important strata for this coin type from all the eleven strata that we revealed. In the seventh stratum from the top downwards we found destructions of ruined buildings, building and common ceramics that were dated in the period between the 1st century BC and the first century AD, as well as fragments of amphorae of the Dressel-I Type. However, the most important find there happened to be a coin of Rhoemetalkaes II. The eighth stratum, a hardly discernible one, did not yield any characteristic material. We detected in the ninth stratum a construction of reused, shaped, limestone blocks, fragments of common ceramics of the Late Hellenistic times (2nd-1st centuries BC), as well as red-slip ceramics of the same period. The coin of Kotys[24] of the considered type was found namely in this stratum. The next, tenth, stratum followed after a hiatus, and the materials there were already from a period from the late 3rd century BC to early 2nd century BC. Sherds of the so-called Megarian cups, as well as a coin of the town of Kabyle were found there.

The latter coin is of Type A according the chronology of Draganov[25]. It is highly barbarized, and was most probably minted towards the end of the coin issue of Kabyle (late 3rd century BC). In the year of 2000, the team performed rescue excavations at the largest studied area – about 75 sq. m – in the central part of the peninsula. We were fortunate to find there five exemplars of the Kotys type of coins. Two of them were found in a sealed complex – the floor level of a dwelling – that was dated by other material and by coins of Mostis and of Mesambria ("Athena/ΜΕΣΑ in pelta" Type) to the period between the last quarter of the 2nd century BC and the first quarter of the 1st century BC. The lack of materials in the next stratum that presented the period 70-30 BC of the 2nd century BC, allowed us to reconsider their dating so far.

The political situation in Thrace at the end of the 2nd century BC and the beginning of the 1st century BC found its logical explanation in the coinage. In our opinion, the dynasty of that period in Byza was in some state of double dependence. Firstly, by the Pontic king Mithradates VI Eupator (120 – 63 BC), and, secondly, by the powerful ruler Mostis. As we noted above, the coins of Mostis appeared in one and the same stratum with the considered type of bronzes. Mostis had coins of lowest denomination of the same reverse type with a representation of a horse[26] (Fig. 6). Its description is as follows:

6. Mostis (128-87 BC)

Obv. Head of Apollo laureate, to the right.

Rev. Horse pacing to the left with raised right front leg; the ground is marked with a line; above and below: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΤΙΔΟΣ[27].

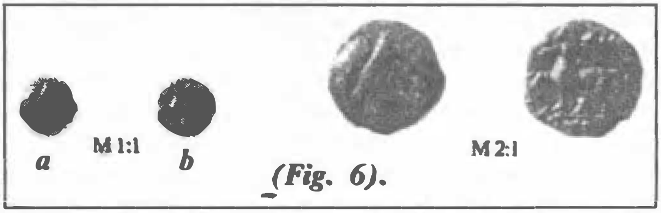

(Fig. 6).

AE, diam. – 7/8mm, wt. – 0.285g (Fig 6 a,b).

We think that both denomination and type had been borrowed by Kotys and was put in circulation together with the bronzes of the Kaenian ruler. This was the lowest denomination, which we will conditionally call unit, used by both Thracian dynasties.

J. Youroukova[28] drew attention to the fact that the tradition of marking the years of reign on the tetradrachms of Mostis had not been evidenced in Thrace. She supposed that the marking of an own era had been borrowing from the Cappadocian dynasty, the rulers of which had had personal eras for more than two centuries[29]. According to her, the end of the reign of Mostis was around 86 BC, i.e. thirteen years before the death of his ally Mithradates VI during Sulla's campaign, when he passed through Thrace on his way to the Hellespont after conquering Macedonia[30].

Kabakchiev[31] recently suggested that Mostis might be referred to the territories of the Kaenian tribe, and should be considered as a Kaenian heir. After the death of Diegilis, the power passed in the hands of his firstborn son Zyselmis, deposed by a *coup d'etat.*

Kabakchiev saw Mostis at the base of that *coup d'etat*, and suggested that his coinage should be dated after 129 BC. He recognised the ruler as an ally of the Pontic king based on the Cappadocian influence that had found its reflection in his coins. In accordance with the opinions presented above, we presume the possibility that Mostis might have been an offspring of the marriage of Prusias II (185-149 BC) and the Kaenian princess (probably daughter of Diegilis), contracted in the period 165-160 BC. He deposed by *coup d'etat* his uncle, the son of Diegilis – Zyselmis. This conclusion explains the power of Mostis, which was reflected in his coinage by expensive silver tetradrachms. His tetradrachms had their own era like those of his grand father Prusias and his brother Nicomedes II Epiphanes (149-128 BC). The resemblance in both iconography and portrait features of Mostis and Nicomedes II is striking. The coins of the Kaenian ruler were minted for forty years, and the bronzes were of various variants and denominations. It was also observed that the bronzes of Prusias of the "Head of Dionysus/centaur" and "Head of Hermes/caduceus" Types are found in the territories of circulation of the Mostis' bronzes, as well. However, this theme is not a subject of this report.

To Kotys but who are to be referred the coins of this type? According to the system of Dessau, taken by the *Real Encyclopaedia* of Pauli-Vissova, the first representative of the so-called Odrysian-Astaean dynasty in Byza was Kotys, indicated by different numbering, and mentioned by Diodorus (XXXVII, 5a) and an ally of Rome. We will call that dynasty Byzian to avoid the scientific disputes about its character. The reliability of the Dessau System in the part concerning the mentioned by Diodorus Kotys had been criticised by Shiranki and Tacheva[32], and it was suggested that Kotys of Diodorus should be considered as a Sapean. No matter whether the mentioned by Diodorus Kotys had been Sapean or Astaean, we think that there was a ruler by the same name in the Byzian dynasty who is presented by this coin type, and who belonged to the period between the end of the 2nd century BC and the beginning of the 1st century BC, and this is in accordance with the described above srtatigraphic situation in Aulaioteichos (Akhtopol). He ought to have been a contemporary of Mostis and must have depended on him in some way or another. Sadala I and queen Polemocratia that are mentioned in an inscription-dedication by their son Kotys of Byza (IGRR, I, 775) succeeded him. The son of Kotys, who is referred to the years of 57-48 BC, was also called Sadala (Sadala II) and was also married to a queen by the name of Polemocratia. He reigned with her in the years of 48-42 BC, according to the Margaret Tacheva's stem[33]. Consequently, the stem of the last rulers of the Byzian dynasty should look as follows:

KOTYS: late 2nd century BC – 87 BC. This was probably the one mentioned by Diodorus (XXXVII, 5a).

SADALA: 87 BC – before 57 BC, Cic., in Verr., I, 24 [63]; Holleaux M., REG., XXXII, 1919, 320-337; IG, I, No. 775[34] .

KOTYS: 57 BC – 48 BC, Cic., in Pis., XXXIV; Caes., Comm., B.C., III, 4[35] .

SADALA: 48 BC – 42 BC. Caes., Comm. B.C., III, 4; Dio Cass., XLVII, 25[1]; IGB, I, Nos. 12, 43[36].

If we agree with Tacheva[37] that Kotys and Sadala of the Mesambrian inscription (IGB I, No. 307) had initiated the "Odrysian-Astaean" dynasty, the pairs of kings in the Bysian dynasty will become three. More, if we suppose that such a repeating had built a tradition in the Byzian dynasty, any doubt concerning the existence of the pair Kotys (before 87 BC) and Sadala (87 BC – 57 BC) will vanish completely.

We know about the second ruler Kotys from the speeches of Cicero against Piso. Kotys bribed the latter with 300 talents of silver (about 7 tons) and he killed Rhabocaetus[38]. In the civil war between Caesar and Pompeius, Kotys helped Pompeius both materially and with 500 mounted men led by his son Sadala. According to Youroukova[39] the soldiers of Kotys were not only pardoned after the defeat in the battle, but received public acknowledgement for their economic and political power, as well (Caes bel, Dio Cassio).

We mentioned in the text above that there was continuity from Mostis in the iconography in the coins of the earlier Kotys, seen in the horse to the left symbol, while in the coins of the second Kotys, as well as of his son Sadala, the basic symbol was an eagle to the left. This change in the symbols of the dynasty was probably a reflection of the political orientation after the elimination of the Kaenian influence. However, Mostis minted "Eagle to the left" Type of the same iconography and denomination, too. This was probably due to the common pantheon of the Thracians of both the Kaenian and the Byzian dynasties. The iconography of a horse to the left is also present on a coin that was found in Aulaioteichos, but the obverse is effaced. The reverse reveals a horse to the left and ΜΑΔ below it. We referred this coinage to Amadokos (Madokos), the son of Teres. We know about Amadokos from the Heroneia Decree (REG, 32, 1919, p. 320), and we supposed that he ruled for a short period as a successor of Sadala (before Kotys of 57 BC)[40].

Two coins of Kotys (57-48 BC) that were discovered in the village of Golitsa were presented in the paper of A. Koychev and Zh. Zhekova[41]. Their place of origin fall into the area of our coins, thus the coins of that area became four. It becomes clear from the brief review in the same paper that for that time being there had been known 3(+2) coins only. With the four coins above they become 7 (9?).

The outlined area of circulation was discussed more than once in the considerations on the coin circulation of Aulaioteichos (Akhtopol)[42].

The general statistics show that the centres of spread of these coins coincide with those reported in the written sources and with the ones on the territory of South-eastern Thrace adopted by the modern historiography.

The coins of the two rulers from Aulaioteichos predominate in number over those found in any other village. The coins of Kotys (100-87 BC) are eleven, while those of Kotys (57-48 BC) are more than ten. We already suggested that in our opinion the coins from Aulaioteichos are in their natural centre because of the existence of coins of lowest weight, of 0.5g (conditionally said to be of unit denomination), compared to the known from outside the town, which are of 1 to 2 grams (conditionally said to be of two units denomination).

The presence of the coins described of the Mesambrian Chôra suggests well-developed trade connections, and indicates both economic and political influence of the Byzian dynasty.

---

[1] **В. Добруски.** Исторически преглед върху нумизматиката на тракийските царе. – В: *СбНУ*, 1897, 555-640, табл. II, №12; **Н. Мушмов.** Античните монети на Балканския полуостров. С., 1912, с. 339, №5772, табл. XXXVII, 17; **Н. Мушмов.** Монетите на тракийските царе. – *ГНБП,* 1925 [1927], с. 238, табл. VII, №176. The publications of Dobruski and Mushmov consider one and the same exemplar – that of the Berlin Museum.

[2] **А. Койчев, В. Мутафов.** Данни за неизвестно тракийско царско монетосечене от II-I в.пр.Хр. (от района на Авлеотейхос-Ахтопол, Югоизточна България). – В: *Симпозум "Севтополис 2"*, Казанлък, 1999 г. (под печат).

[3] **Й. Юрукова.** Монетите на тракийските племена и владетели. С., 1992, №142, 143.

[4] **В. Добруски.** Цит. съч., табл. II, №12; **Н. Мушмов.** Античните..., табл. XXXVII, №17; Монетите на..., с. 238., табл. VII, №176.

[5] **Вж.** бел. 4.

[6] Пак там.

[7] **Lenormant.** Numismatique der rois grece. P., p. 9. The author published for the first time the coin described by Dobruski and kept in the numismatic cabinet of the People's Library in Paris. He referred the exemplar to Kotys (57-48BC); **B. W. Head.** Historia numorum. L., 1887, p. 243. He probably published the same exemplar and referred it to Kotys (57-48BC);

В. Добруски. Цит. съч., табл. II, №13. He also published the exemplar from the library in Paris and referred it to Kotys II (171 BC); **Н. Мушмов.** Античните..., табл. XXXVIII, №1. The author published again the coin from the library in Paris but referred it to Kotys (57-48 BC). After 1912 it was firmly accepted in the Bulgarian historiography that the considered coin type belonged to Kotys (57-48 BC); **Н. Мушмов.** Монетите на..., табл. VII, №179. The coin in this publication is new (Institute of Archaeology and Museum, Bulgarian Academy of Sciences, No. 6978), found near the Aytos Spa. **Y. Youroukova.** Coins of the Ancient Tracians. L., 1976, p. 84, pl. XX, №156. She published again the exemplar of the Institute of Archaeology and Museum, Bulgarian Academy of Sciences, No. 6978, from the Aytos Spa. **Й. Юрукова.** Цит. съч., №143. She published again the exemplar from the Aytos Spa (No.6978), and a third, new one, under No.42, from Munich (inv. no. 99988).

[8] See Ref. 7

[9] **А. Койчев, В. Мутафов.**Цит. съч.

[10] **В. Добруски.** Цит. съч., 617-620.

[11] **M. Cary.** Histoire des rois de Thrace et de ceux du Bosphore Cimmerien eclaircie par les medailles. P., MDCCLII (1752), p. 51; **В. Добруски.** Цит. съч., 617-620.

[12] **B. Head.** Op. cit., p. 243; **В. Добруски.** Цит. съч., 617-620.

[13] **Н. Мушмов.** Античните..., с. 339, №5772, табл. XXXVII, 17.

[14] **Н. Мушмов.** Монетите на..., с. 238, табл.VII, v176.

[15] Beshreibung der antiken Munzen, I. p. 331, 16-51, по **В. Добруски.** Цит. съч., с. 619.

[16] **Е. Делишменов.** Редки тракийски монети. – *Фар*, 23.12.1987 г. Eventually, the author prepared a paper in three pages, titled: "Coins of the Odrysian king Kotys that were found in the town of Akhtopol", which, unfortunately was not published. In his note in the newspaper named *Far* the author referred the coins to Kotys, the contemporary of Perseus, and drew attention to the fact that this coin type, with the exception of the Berlin one, cited both by Dobruski and Mushmov, "had not been noticed by the present researchers". The author suggested as a working hypothesis that "in the 2nd century BC the Strandzha seacoast, to the south of Apollonia, was also actually in the sphere of political influence of the Odrysian rulers". A photograph of one of the coins that are described by us in **А. Койчев, В. Мутафов.** Цит. съч. was presented.

[17] **А. Койчев, В. Мутафов.** Цит. съч.; **А. Койчев, В. Мутафов.** Нумизматични и археологически наблюдения в Авлеотейхос-Агатополис (според стратиграфията на сондаж I от 1999 г.). – *Нумизматични изследвания / Studia Numismatica*, 1999, 1-2, с. 9, 12, №2.

[18] **Н. Мушмов.** Монетите на..., с. 238, табл.VII, №177.

[19] **Y. Youroukova.** Op. cit., p. 84, pl. XV, №123.

[20] **Ст. Топалов.** Неизвестен тип бронзова монета с надписа ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ. – *Анали*, 1999, 1-4, 46-59.

[21] The rescue excavations on the territory of the Akhtopol stronghold were performed under the supervision of K. Gospodinov (Museum of History-Burgas) and V. Mutafov, curator of the museum in the town of Akhtopol and the municipality of Michurin at that time, together with members of the UNESCO Club, Sofia University, and sponsored by it.

[22] **Св. Ганева, А. Койчев, Б. Азманов, В. Мутафов.** Ахтопол. С., 1990 с. 9.; **И. Йорданов, А. Койчев, В. Мутафов.** Средновековният Ахтопол VI-XII в. според данните на нумизматиката и сфрагистиката. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1998, 2, 67-89. The authors comment upon all known in the written sources names of the considered period: Aulaioteichos, Auleiourbs, Auleimoenia.

[23] **Д. Гергова, Е. Дочева, А. Койчев, В. Мутафов, М. Кузманов.** Археологически и нумизматични данни за стратиграфията на гр. Ахтопол и района на Приморска Странджа (предварително съобщение от разкопките през 1999 г.). – В: *Симпозиум "Севтополис 2"*, Казанлък, 1999 г. (под печат).

[24] **А. Койчев, В. Мутафов.** Нумизматични и археологически..., с. 9, 12, №2. The exemplar is now in the Numismatic Department of the National Museum of History.

[25] **Д. Драганов.** Монетосеченето на Кабиле. С., 1993, табл. 12, №121, 122.

[26] **М. Манов.** Неизвестни типове и номинали бронзови монети на тракийския владетел Мостис. – *Нумизматика и сфрагистика*, 2000, 1, с. 15, обр. 4.

[27] We would like to express our gratitude to Mr. George Gulabov for his kind permission to publish the exemplar described from his collection.

[28] **Й. Юрукова.** Цит. съч., с. 166.

[29] **Й. Юрукова.** Цит. съч., с. 167.

[30] **Й. Юрукова.** Цит. съч., с. 172.

[31] **Ю. Кабакчиев.** Наблюдения върху тракийската държавност. С., 2000, 141-142.

[32] **М. Тачева.** История на българските земи в древността, 2. С., 1987, с. 82.

[33] Пак там.

[34] **Ю. Кабакчиев.** Цит. съч., с. 201.

[35] **Ю. Кабакчиев.** Пак там.

[36] **Ю. Кабакчиев.** Пак там.

[37] **М. Тачева-Хитова.** Опит за възстановяване на политическата история на Тракия от края на IV до края на III в.пр.н.е. – *Векове*, 1981, 3, 47-52.

[38] **М. Тачева.** История..., с. 67.

[39] **Й. Юрукова.** Цит. съч., с. 179.

[40] **А. Койчев, В. Мутафов.** Данни за неизвестно...

[41] **А. Койчев, Ж. Жекова.** Новооткрити тракийски монети на Котис (57-48 г.пр.Хр.) и Садала (48-42 г.пр.Хр.) от "калето" до с. Голица, община Обзор, Варненско. – *Нумизматични изследвания / Studia Numismatica*, 1999, 3-4, 20-26, обр. 1, 2.

[42] **А. Койчев, В. Мутафов.** Данни за неизвестно...

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Иля Прокопов

ТЕТРАДАРАХМИТЕ НА О-В ТАСОС И ОТ "ТАСОСКИ ТИП" В КОЛЕКЦИЯТА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ВАРНА

Идеята за написването на настоящето съобщение дойде след като се запознах с един от последните каталози, посветени на тасоските тетрадрахми от II–I в. пр. Хр. Става дума за публикувания през 1996 г. каталог на I. Lukanc, включващ имитации на Александрови и тасоски монети. Независимо че във въпросната книга са включени и множество оригинални тасоски монети, а също и че са допуснати някои неточности относно датировките, следва да се признае, че тя притежава едно неоспоримо достойнство. Това е огромният емпиричен материал, включен в нея. Почти всички известни съкровища от Балканите и предимно от България и Румъния са показани с илюстрация и метрични данни. Поради това, че авторът е имал за цел да предложи класификационна система, той е разделил съкровищата на групи. Така се е изгубила възможността да се наблюдават съкровищата компактно в тяхната цялост. Тук в това съобщение имам желанието да представя на читателя една от групите монети, включени от I. Lukanc[1] само като монети от Варна, но които всъщност са отделни съкровища или части от такива. Освен това смятам за подходящо да покажа кои са оригиналните и кои са от т. н. "Тасоски тип".[2]

От общо включените 127 тетрадрахми на о-в Тасос от т. н. "тасоски тип" и имитации на тасоски тетрадрахми, ще се спра само на оригиналните тасоски тетрадрахми и на тези, които наричам тетрадрахми от "тасоски тип". Класификацията им ще цитирам според ръкописа на последната ми книга, посветена на тях[3]. Що се отнася до имитациите, ще оставя коментара за следващ подходящ случай[4].

След подробен преглед на публикуваните екземпляри ми се струва правилно да ги подредя според новата класификация, като ги разделя на групи и посоча кои от тях са оригинални и кои са сечени от римската администрация в провинция Македония. Само на кратко ще припомня, че отсечените големи серии в провинция Македония, както и вероятно от подвижни римски монетарници, съм отделил от оригиналните и съм причислил към тетрадрахмите от "тасоски тип". По своя външен вид те почти не се различават от оригиналните, но се секат по-късно и се разпространяват по други пътища. Това разделяне направих, изследвайки детайлно всеки един монетен печат, както и комбинациите между тях.

В публикацията на Lukanc не са указани някои данни, които биха били много полезни за изследвачите. Най-вече иде реч за местонамирането на монетите и за принадлежността им към някои монетни съкровища, включително и споменати в бюлетините за откриваните монетни съкровища в България. Като се има предвид, че монетите са заведени във фонда на музея във Варна, може да се допусне, че те са намирани и включвани в колекцията на музея, след като са откривани в ареала. Имам предвид това понятие в широкия му смисъл. За прилежащия на Варна район може да се приеме северното Черноморско крайбрежие и контактната зона във вътрешността до около 100-150 км.

Поради липса на други данни се наложи да групирам монетите според инвентарните им номера и така се получиха няколко ясни групи и няколко фрагмента, както и явно единични монети. Смятам, че на този етап е достатъчно да ги посоча в такава последователност, като впиша номерата и индикациите на лицевите и номерата на реверсните им печати. Това ще помогне на колегите от музея във Варна после да проверят информацията от инвентарните книги и да прецизират изводите. От общо публикуваните от Lukanc 127 броя, обработих и включих в настоящето съобщение 109 монети. Това са оригинални тасоски тетрадрахми и тетрадрахми от т. н. “тасоски тип”. Останалите показани в каталога на Lukanc са явни имитации, които не са обект на настоящата работа.

Първа група:
Монетите са вероятно от съкровище (или съкровища), открито в землището на с. Суворово, Варненско. Публикуваните монети са 30. От тях само 4 са оригинални тасоски тетрадрахми, както следва:

1. Л. – клас Fg3; О. – 229;	31/31 мм;	16,87 г;	Инв. номер – I 2235[5].
2. Л. – клас Fg3; О. – 230;	35/33 мм;	16,79 г;	Инв. номер – I 2238.
3. Л. – клас Ja2; О. – 273;	31/29 мм;	16,52 г;	Инв. номер – I 2099[6].
4. Л. – клас Ib9; О. – 422;	31/29 мм;	16,68 г;	Инв. номер – I 2225[7].

Всички останали монети са от “тасоски тип”, както следва:

5. Л. – клас HH1; О. – 524;	31/29 мм;	16,78 г;	Инв. номер – I 2222[8].
6. Л. – клас HH1; О. – 527;	30/29 мм;	16,70 г;	Инв. номер – I 2097.
7. Л. – клас HH1; О. – 528;	31/30 мм;	16,78 г;	Инв. номер – I 2103.
8. Л. – клас HH4; О. – 527;	33/30 мм;	16,60 г;	Инв. номер – I 2232[9].
9. Л. – клас HB1; О. – 595;	32/32 мм;	16,66 г;	Инв. номер – I 2228[10].
10. Л. – клас CB4; О. – 821;	33/33 мм;	16,25 г;	Инв. номер – I 2234[11].
11. Л. – клас AA8; О. – 1010;	31/31 мм;	16,62 г;	Инв. номер – I 2240[12].
12. Л. – клас AA9; О. – 1019;	32/32 мм;	16,72 г;	Инв. номер – I 2237[13].
13. Л. – клас AA11; О. – 1048;	29/29 мм;	16,80 г;	Инв. номер – I 2098[14].
14. Л. – клас AA11; О. – 1056;	29/28 мм;	16,45 г;	Инв. номер – I 2050.
15. Л. – клас AA13; О. – 1028;	30/30 мм;	16,85 г;	Инв. номер – I 2101[15].
16. Л. – клас AA16; О. – 1077;	30/30 мм;	16,73 г;	Инв. номер – I 2104[16].
17. Л. – клас AB1; О. – 1097;	30/31 мм;	16,81 г;	Инв. номер – I 2065[17].
18. Л. – клас AB6; О. – 792;	32/30 мм;	16,94 г;	Инв. номер – I 2233[18].
19. Л. – клас AM1; О. – 1163;	32/31 мм;	16,74 г;	Инв. номер – I 2226[19].
20. Л. – клас AD1; О. – 1234;	32/31 мм;	16,78 г;	Инв. номер – I 2236[20].
21. Л. – клас DD3; О. – 1273;	30/30 мм;	16,73 г;	Инв. номер – I 2227[21].
22. Л. – клас DD3; О. – 1265;	32/32 мм;	16,58 г;	Инв. номер – I 2239.

23. Л. – клас GG3; О. – 677; 30/30 мм; 16,60 г; Инв. номер – I 2048[22].
24. Л. – клас GA3; О. – 668; 30/29 мм; 16,62 г; Инв. номер – I 2220[23].
25. Л. – клас GA3; О. – 1360; 30/29 мм; 16,81 г; Инв. номер – I 2061.
26. Л. – клас GA3; О. – 1362; 30/28 мм; 16,68 г; Инв. номер – I 2047.
27. Л. – клас GA3; О. – 1385; 30/28 мм; 16,76 г; Инв. номер – I 2224.
28. Л. – клас GA4; О. – 1397; 28/27 мм; 16,71 г; Инв. номер – I 2102[24].
29. Л. – клас GB3; О. – 1431; 30/30 мм; 16,76 г; Инв. номер – I 2231[25].
30. Л. – клас MI1; О. – 1240; 32/32 мм; 16,77 г; Инв. номер – I 2241[26].

Втора група:
Монетите са вероятно от съкровище (или съкровища), открито в землището на с. Липник, Разградско[27]. Публикуваните монети са 36. От тях само 3 са оригинални тасоски тетрадрахми, както следва:
31. Л. – клас Fc7; О. – 168; 31/31 мм; 16,72 г; Инв. номер – I 1834[28].
32. Л. – клас Ib10; О. – 408; 34/33 мм; 16,58 г; Инв. номер – I 1857[29].
33. Л. – клас Ib10; О. – 444; 34/32 мм 16,69 г; Инв. номер – I 1856.
Останалите монети от съкровището са от “тасоски тип”, както следва:
34. Л. – клас HH1; О. – 532; 30/30 мм; 16,83 г; Инв. номер – I 1843.
35. Л. – клас HN2; О. – 708; 32/31 мм; 16,27 г; Инв. номер – I 1825[30].
36. Л. – клас BB1; О. – 743; 28/28 мм; 12,68 г; Инв. номер – I 1827[31].
37. Л. – клас CB1; О. – 800; 32/30 мм; 16,74 г; Инв. номер – I 1848[32].
38. Л. – клас CB1; О. – 801; 31/32 мм; 16,04 г; Инв. номер – I 1848.
39. Л. – клас CB4; О. – 813; 31/31 мм; 16,93 г; Инв. номер – I 1849.
40. Л. – клас CG2; О. – 944; 33/30 мм; 16,57 г; Инв. номер – I 1855[33].
41. Л. – клас GG2; О. – 910; 32/30 мм; 14,45 г; Инв. номер – I 1850[34].
42. Л. – клас GG2; О. – 917; 31/31 мм; 16,24 г; Инв. номер – I 1846.
43. Л. – клас AA9; О. – 1019; 28/29 мм; 16,43 г; Инв. номер – I 1859.
44. Л. – клас AA9; О. – 1042; 31/31 мм; 15,23 г; Инв. номер – I 1837.
45. Л. – клас AA11; О. – 1059; 28/28 мм; 16,64 г; Инв. номер – I 1831.
46. Л. – клас AA13; О. – 1019; 32/30 мм; 16,80 г; Инв. номер – I 1824.
47. Л. – клас AB1; О. – 1107; 31/29 мм; 16,67 г; Инв. номер – I 1822.
48. Л. – клас AB1; О. – 1111; 30/28 мм; 16,19 г; Инв. номер – I 1840.
49. Л. – клас AB1; О. – 1121; 31/30 мм; 14,33 г; Инв. номер – I 1820.
50. Л. – клас AB6; О. – 1150; 31/30 мм; 16,39 г; Инв. номер – I 1838.
51. Л. – клас AB13; О. – 1165; 33/31 мм; 16,54 г; Инв. номер – I 1830[35].
52. Л. – клас AD1; О. – 1117; 33/30 мм; 16,71 г; Инв. номер – I 1844.
53. Л. – клас AD1; О. – 1227; 31/33 мм; 16,31 г; Инв. номер – I 1858.
54. Л. – клас AD1; О. – 1240; 32/30 мм; 16,49 г; Инв. номер – I 1832.
55. Л. – клас DD1; О. – 1258; 30/30 мм; 16,76 г; Инв. номер – I 1839[36].
56. Л. – клас FF1; О. – 1239; 33/31 мм; 16,32 г; Инв. номер – I 1851[37].
57. Л. – клас FF8; О. – 1330; 31/30 мм; 16,69 г; Инв. номер – I 1833[38].
58. Л. – клас GG2; О. – 1348; 30/30 мм; 16,52 г; Инв. номер – I 1847.
59. Л. – клас GA2; О. – 750; 30/32 мм; 16,60 г; Инв. номер – I 1841[39].
60. Л. – клас GA3; О. – 920; 30/30 мм; 15,80 г; Инв. номер – I 1828.
61. Л. – клас GA3; О. – 1019; 30/30 мм; 16,23 г; Инв. номер – I 1845.
62. Л. – клас GA3; О. – 1396; 27/27 мм; 15,39 г; Инв. номер – I 1826.
63. Л. – клас GA4; О. – 1397; 30/30 мм; 16,59 г; Инв. номер – I 1835.
64. Л. – клас GB2; О. – 1415; 29/29 мм; 14,82 г; Инв. номер – I 1842[40].
65. Л. – клас GB2; О. – 1425; 29/28 мм; 16,83 г; Инв. номер – I 1821.
66. Л. – клас GB2; О. – 1426; 29/28 мм; 14,89 г; Инв. номер – I 1823.

Трета група:

Част от монетно съкровище, или малка находка, открита най-вероятно в околностите на хижа "Родни балкани", Варненско. Публикувани са 8 монети, от които 2 оригинални:

67. Л. – клас Fc2; О. – 178; 31/31 мм; 16,26 г; Инв. номер – I 3510[41].
68. Л. – клас Fg9; О. – 236; 33/31 мм; 16,77 г; Инв. номер – I 3514[42].

Останалите монети са тетрадрахми от тасоски тип. Те са от следните класове:

69. Л. – клас HH1; О. – 526; 30/28 мм; 16,81 г; Инв. номер – I 3514.
70. Л. – клас HD1; О. – 608; 31/30 мм; 16,66 г; Инв. номер – I 3512[43].
71. Л. – клас HK4; О. – 677; 30/31 мм; 16,63 г; Инв. номер – I 3513[44].
72. Л. – клас AB1; О. – 1108; 31/31 мм; 16,87 г; Инв. номер – I 3516.
73. Л. – клас GB2; О. – 1421; 30/28 мм; 15,56 г; Инв. номер – I 3517.
74. Л. – клас GB2; О. – 1348; 33/31 мм; 16,64 г; Инв. номер – I 3511.

Четвърта група:

Тези монети са свързани с известния варненски колекционер А. Рогалски. Условно ги наричам монети от "Колекция Рогалски". Групата е съставена от 6 монети, от които 2 оригинални. Те са от следните класове:

75. Л. – клас Fg10; О. – 237; 30/31 мм; 16,80 г; Инв. номер – I 2746[45].
76. Л. – клас Fg29; О. – 269; 29/28 мм; 16,78 г; Инв. номер – I 2744[46].

Тетрадрахмите от тасоски тип са от следните класове:

77. Л. – клас Hae2; О. – 469; 31/32 мм; 16,18 г; Инв. номер – I 2743[47].
78. Л. – клас HA4; О. – 504; 30/30 мм; 16,76 г; Инв. номер – I 2745[48].
79. Л. – клас HL1; О. – 701; 32/34 мм; 16,71 г; Инв. номер – I 2748[49].
80. Л. – клас HN3; О. – 713; 32/32 мм; 16,75 г; Инв. номер – I 2742[50].

Пета група:

Състои се от 3 оригинални монети. Вероятно е фрагмент от по-голямо съкровище, пренесено от друг район на страната. Обикновено оригиналните монети в Северното Черноморие се срещат само като съставна част от по-големи съкровища, съставени от тетрадрахми от тасоски тип. Монетите в тази група са от следните класове:

81. Л. – клас Fc6; О. – 190; 31/32 мм; 16,80 г; Инв. номер – I 2731[51].
82. Л. – клас Ia24; О. – 385; 30/30 мм; 16,69 г; Инв. номер – I 2730[52].
83. Л. – клас Ka2; О. – 454; 35/33 мм; 16,71 г; Инв. номер – I 2732[53].

Шеста група:

Съставена е от 3 тетрадрахми от тасоски тип. Както и при горната група вероятно става дума за фрагмент от по-голямо съкровище. Монетите са от следните класове;

84. Л. – клас HA7; О. – 510; 34/33 мм; 16,87 г; Инв. номер – I 2737[54].
85. Л. – клас HN3; О. – 503; 34/33 мм; 16,79 г; Инв. номер – I 2736.
86. Л. – клас HN3; О. – 710; 35/33 мм; 16,51 г; Инв. номер – I 2735.

Седма група:

Съставена е от 3 тетрадрахми. Едната е оригинална, а 2 са от тасоски тип. Както и при горната група вероятно става дума за фрагмент от по-голямо съкровище. Монетите са от следните класове;

Оригинална тасоска тетрадрахма:

87. Л. – клас Fg12; О. – 241; 32/30 мм; 16,91 г; Инв. номер – I 2798[55].

Тетрадрахми от тасоски тип:
88. Л. – клас BB1; О. – 746; 28/30 мм; 16,72 г; Инв. номер – I 2797[56].
89. Л. – клас CB11; О. – 861; 32/31 мм; 16,10 г; Инв. номер – I 2796[57].

Осма група:
Съставена е също от 3 тетрадрахми. Както и при седма група, едната монета е оригинална, а 2 са от тасоски тип. Вероятно е фрагмент от по-голямо съкровище. Монетите са от следните класове;
Оригинална тасоска тетрадрахма:
90. Л. – клас Fb5; О. – 164; 32/32 мм; 16,73 г; Инв. номер – I 2369[58].
Тетрадрахми от тасоски тип:
91. Л. – клас HH7; О. – 524; 30/31 мм; 16,67 г; Инв. номер – I 2370[59].
92. Л. – клас HD2; О. – 522; 32/31 мм; 16,67 г; Инв. номер – I 2770[60].

Девета група:
Съставена е от 2 тетрадрахми от тасоски тип. Както и при горните групи вероятно става дума за фрагмент от по-голямо съкровище. Монетите са от следните класове:
93. Л. – клас Hae10; О. – 488; 31/32 мм; 16,80 г; Инв. номер – I 2762[61].
94. Л. – клас MI1; О. – 1240; 34/32 мм; 16,72 г; Инв. номер – I 2761.

Десета група:
Съставена е от 2 тетрадрахми от тасоски тип. Както и при горните групи вероятно става дума за фрагмент от по-голямо съкровище. Монетите са от следните класове:
95. Л. – клас AA2; О. – 966; 31/29 мм; 16,74 г; Инв. номер – I 2849[62].
96. Л. – клас GA3; О. – 677; 30/30 мм; 16,73 г; Инв. номер – I 2848.

Останалите монети приемаме като единични находки, макар че по-вероятно е те да са открити някога като съставна част от по-големи съкровища. Много рядко се регистрират единични находки на тасоски тетрадрахми. В болшинството от случаите в Тракия този тип тежкономимални сребърни монети са укривани като компактни съкровища. Групата на публикуваните единични монети наброява 13, а от тях само 1 е оригинална. Тя е от следния клас:

97. Л. – клас Ja2; О. – 292; 33/32 мм; 16,57 г; Инв. номер – I 1575[63].
Останалите са тетрадрахми от тасоски тип. Те са от следните класове:
98. Л. – клас HH1; О. – 523; 28/27 мм; 16,70 г; Инв. номер – I 3121.
99. Л. – клас HK4; О. – 680; 32/30 мм; 16,61 г; Инв. номер – I 1673.
100. Л. – клас HL1; О. – 700; 30/30 мм; 12,34 г; Инв. номер – I 390.
101. Л. – клас BB2; О. – 747; 31/30 мм; 16,02 г; Инв. номер – I 791[64].
102. Л. – клас CH1; О. – 829; 29/28 мм; 12,712 г; Инв. номер – I 3446[65].
103. Л. – клас AA9; О. – 1030; 31/29 мм; 16,74 г; Инв. номер – I 3052.
104. Л. – клас AB1; О. – 1116; 35/32 мм; 16,60 г; Инв. номер – I 2751.
105. Л. – клас FF1; О. – 1282; 30/31 мм; 16,76 г; Инв. номер – I 1626.
106. Л. – клас FF1; О. – 1285; 35/34 мм; 16,45 г; Инв. номер – I 2749.
107. Л. – клас FF4; О. – 831; 30/29 мм; 12,81 г; Инв. номер – I 392[66].
108. Л. – клас GB2; О. – 1416; 27/28 мм; 16,66 г; Инв. номер – I 1809.
109. Л. – клас GB2; О. – 1421; 28/28 мм; 16,61 г; Инв. номер – I 2832.

Картината на монетната циркулация в района на Северното черноморско крайбрежие, особено в частта, касаеща тасоските монети от всички типове, погледната през запазения материал от колекцията на Археологическия музей във Варна, е типична и е близка до показателите за цяла Североизточна България.[67] Съществуват някои разлики в картината на монетната циркулация между районите на Северното и Южното българско черноморско крайбрежие.[68] В Южното тасоските тетрадрахми се срещат много по-рядко. Само в съкровището от Съдиево, Бургаско, имаме 4 оригинални монети[69]. Същото важи и за тетрадрахмите от тасоски тип. Те са регистрирани само в съкровището от Несебър – 3 броя.[70] За причината това да е така има много обяснения и повечето са свързани с влиянието на Митридат VI върху района и неговите войни с Рим. На север картината е следната: в съкровищата преобладават тетрадрахмите от т.н. “Тасоски тип”, а оригиналните монети се срещат по-рядко и то предимно като поранни елементи в находките.

---

[1] **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d’Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996.

[2] Видимите различия между оригиналните и тези от т.н. “Тасоски тип” са трудно забележими. При оригиналните металът е по-светъл, вероятно е от друг произход, а диаметрите са по-големи с около 2 –3 мм. При вторите металът е по-тъмен, а размерите по-малки. Има различия и при теглото. При обща статистическа база от 3500 монети съм констатирал разлика от няколко десети от грама. Особено значение за отличаването на двата типа монети има стилът на изработка.

[3] **Prokopov, Ilja.** Die Silberprägung der Insel Thasos and die Tetradrachmen des „Thasischen Typs“ vom 2.–1. Jh. v. Chr., Berlin (под печат).

[4] Поради големия обем на материала, възлизащ на повече от 5000 монети, разделих труда на 2 части. Първата, която е под печат, касае само оригиналните и от “Тасоски тип” тетрадрахми. Втората, върху която продължавам работа, ще бъде посветена само на имитациите.

[5] Има паралел с монета от с. Бохот, Плевенско Инв. № 1407 1-А. Вж: **Prokopov, Ilya and Kovaceva, Teodora.** Монетни съкровища и монети от II-I в. пр. Хр. в нумизматичната колекция на Плевенския музей, София 2001. (под печат).

[6] Същият монетен печат е регистриран в съкровищата от Мезек, Хасковско; Градешница, Врачанско и Пояна в Румъния. Вж: **Bogdan-Cataniciu, Ioana.** Tezaurul monetar de la Poiana – Teleorman. Unele aspecte ale circulatiei tetradrahmelor Macedoniei Prima si ale orasului Thasos in lumea traco-dacica. – *SCN* 6, 1975, 176-188. /BANTM 8749/.

[7] Прави паралел с монети от съкровищата от: Маца, Новозагорско; Мезек, Хасковско; Събраново, Новозагорско; Златоград и с една монета от България без установено местонамиране, запазена в музея в Осиек. Вж: **Prokopov, Ilya.** The tetradrachms of isl. Thasos in coin hoard of willage Matsa, Nova Zagora area (IGCH-921) In: *20 years archaeological excavations in Maritsa-Iztok* (forthcoming); **Prokopov, Ilja.** Оригинални тасоски тетрадрахми и техни имитации в съкровището от с. Събраново, Новозагорско (IGCH 965). In: *Problemi na izkustvoto 2*, 2000, 3 – 10; **Davidova, Desislava.** Колективна находка сребърни тетрадрахми от гр. Златоград, In: *Rodopica I*,(1) 1998, Smoljan 1998, 81 – 88; **Mirnik, I.** A Thracian silver coins hoard in the Osijek Slavonian Museum. In: *The Numismatic Chronicle*, 135, London 1993. 197-200, pl. 27-31.

[8] Има връзка с почти всички проучени съкровища в България и голяма част от Румъния, както и с монети от колекции и аукциони. Вж: **Prokopov, Ilja and Bacvarov, Ivan Em.** Монетно съкровище от с. Попина, Силистренско. In: *Numizmatika*, 24 Nr. 1, 1990, 3 –22. /IGCH 930/

/BANTM 9123/; **Prokopov, Ilja and Ivanov, Dimitar.** Находка от тасоски тетрадрахми. In: *MuzPamKult* 4, 1986, 48–51; **Secasanu, C.** Monede din tezaurul de la Tamadau Mare (Reg. Bucuresti). In: *SCN* 1, 1957, 31 – 40; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto-Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–12*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Jean Elsen**, Vente Publique, 56, 18 &19 decembre 1998, Bruxelles,1998, 14.

[9] Има паралел с монети от български и румънски съкровища. Вж: **Prokopov, Ilya and Kovaceva, Teodora.** Тетрадрахми от тасоски тип във фонда на Исторически музей Плевен. In: *IzIMuzKjustendil* 1,1989, 307–322. /BANTM 9120/; **Prokopov, Ilya and Kovaceva, Teodora.** Монетни съкровища и монеги от II–I в. пр. Хр. в нумизматичната колекция на Плевенския музей, София 2001. (под печат); **Preda, Constantin and Marinescu, Gh.** Contributii la circulatia monetara din Dacia in sec. I i. e. n. – tezaurul de la Bistrięa Nasaud (FO: Sieu Odorhei), Jud. Bistrita Nasaud. In: *BSNR numismatice* 77/79, 1983/85 (1986), 19 – 67. Nr. 131–133 /BANTM 9102/.

[10] За паралели вж: **Prokopov, Ilja and Banov, Petar.** Съкровище от тетрадрахми на о–в Тасос и от тасоски тип, открито в с. Брестовец,Плевенско. In: *NumSfrag 4*, 1995/97 (1997), 57–72. /BANTM 9127/; **Prokopov, Ilja and Bacvarov, Ivan Em.** Монетно съкровище от с. Попина, Силистренско. – *Numizmatika*, 24 Nr. 1, 1990, 3 –22. /IGCH 930/ /BANTM 9123/; **Jurukova, J.** Монетната циркулация в Тракия през първата половина на II в. пр. н. е. – *Numizmatika* 2, 1973, 1–5; CNG, Auction 35 , September 20, 1995, no. 176; Sylloge Nummorum Graecorum. Sammlung Dreer, III. teil: Thracien–Macedonien–Päonien, Klagenfurt 1990, Taf. 8.

[11] За паралели вж: **Prokopov, Ilja and Bacvarov, Ivan Em**. Монетно съкровище от с. Попина, Силистренско. – *Numizmatika,* 24 Nr. 1, 1990, 3 –22. /IGCH 930/ /BANTM 9123/; **Prokopov, Ilja and Banov, Petar**. Съкровище от тетрадрахми на о–в Тасос и от тасоски тип, открито в с. Брестовец, Плевенско. – *NumSfrag 4*, 1995/97 (1997), 57–72. /BANTM 9127/; **Prokopov, Ilya and Kovaceva, Teodora.** Монетни съкровища и монети от II–I в.пр.Хр. в нумизматичната колекция на Плевенския музей, София 2001. (под печат); **Prokopov, Ilja and Kovacheva, Teodora.** Монетно съкровище от с. Рупци. – *Archeologija* 32 Nr. 1, 1990, 37–43. /BANTM 9124/; **Prokopov, Ilja and Minkova, Mariana.** Die Münzen des 2.–1. Jhs. v. Chr. in der Sammlung des Historischen Museums von Stara Zagora: Prokopov/Minkova, Stara Zagora Coll. – *Stephanos Nomismatikos*, Edith Schönert – Geiss zum 65. Geburtstag, Berlin 1998, 563–577, Taf. 578–584; **Prokopov, Ilja.** Оригинални тасоски тетрадрахми и техни имитации в съкровището от с. Събраново, Новозагорско (IGCH 965). – In: *Problemi na izkustvoto* 2, 2000, 3 – 10; AUKTION 49. A MAIL BID SALE, MARCH 17, 1999, CLASSICAL NUMISMATIC GROUP, Inc., Lancaster, PA / London, 38, no. 298; CNG, Sale XXX. Classsical Numismatic Group, June 11, 1994.

[12] Освен съкровищата в Попина, Силистренско и Хотница, Великотърновско виж също: **Prokopov, Ilya and Callataÿ, François de.** A late Hellenistic hoard from South–West Bulgaria (Area of Gotse Delchev). – *The Numismatic Chronicle 158* (1998), Notes, 228 – 236, Pl. 56–60; **Stirbu, Constanta and Petolescu, Carmen.** Un tezaur de monede thasiene descoperit la Belciugatele (jud. Ilfov). – In: *SCN 6*, 1975, 190 –193. Pl. III – V. /BANTM 9190/.

[13] Освен споменатите вече съкровища от България виж за паралели: **Karayotov, Ivan.** A treasure of Thracian and late hellenic ΤΕΤΡΑΔΡΑΧΜΑΙ from Nessebar. – In: *Thracia Pontica II (Deuxieme Symposium International, Sozopol, 4–7 octobre 1982)*, Jambol 1985, 151 – 155. /BANTM 8934/; **Ginev, Georgi.** Монетно съкровище от с. Осиково,Търговищки окръг. – *Numizmatika 12* Nr. 3, 1978, 18–25. /IGCH 928/ /BANTM 8866 /; **Prokopov, Ilja.** Бележки върху тасоските тетрадрахми в съкровището от с. Осиково, Търговищко /IGCH 928/. – *Izvestija na Nacionalnija istoricheski muzej*, XII, 2001,14 – 23; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto-Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–12*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Preda, Constantin and Marinescu, Gh.** Contributii la circulatia monetara din Dacia in sec. I i. e. n. – tezaurul de la Bistriţa Nasaud (FO: Sieu Odorhei), Jud. Bistrita Nasaud. – In: *BSNR numismatice* 77/79, 1983/85 (1986), 19 – 67. Nr. 131–133 /BANTM 9102/.; Auktion 25–27 Mai 1981. Katalog 301,Griechen –Romer–Byzantiner Gold–And SilberMünzen des in – and Auslandes Literatur, Frankfurt 1981, 9; **Chirila, Eugen and Pop, Ioan.** Tezaurul monetar de la

Sînpetru (Or. Brasov). – In: *Apulum 7*, 1968, 145–170. Pl. 16. / BANTM 8771/; **Chirila, Eugen and Lucacel,Vasile.** Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu (jud. Salaj). – In: *AMusPorol* 1, 1977, 63 – 66. /BANTM 8773/; **Cojocarescu, Maria.** Tezaurul de monede grecesti descoperit pe teritoriul Municipiului Bucuresti. – In: *SCN 6*, 1975, 195–199, ilus. Pl. I – VIII. /BANTM 8787/.

[14] Освен споменатите вече съкровища от България виж за паралели: AUKTION 49, A MAIL BID SALE, MARCH 17, 1999, CALSSICAL NUMISMATIC GROUP, Inc., Lancaster, PA / London, 39, no. 301, 302; **Boric–Breskovic, Bojana.** Тасос: Предложак, масовни тип или копије и имитације. – In: *Radionice i kovnice srebra*, Beograd 1995, 55 – 62. /BANTM 8753 /; **Hirsch.** Münzen and Medailen, Auktion 198, München 1998, 15; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto–Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–12*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Preda, Constantin and Marinescu, Gh.** Contributii la circulatia monetara din Dacia in sec. I i. e. n. – tezaurul de la Bistriţa Nasaud (FO: Sieu Odorhei), Jud. Bistrita Nasaud. – In: *BSNR numismatice* 77/79, 1983/85 (1986), 19 – 67. Nr. 131–133 /BANTM 9102/; **Prokopov, Ilja and Petrov, Irko.** Монети и монетни съкровища от II – I в. пр. Хр. в колекцията на Исторически музей Хасково. – In: *Buletin na nauchnata grupa na Istoricheski muzej Kujstendil 1*, 1999, 3 – 20;

Torbagyi, Melinda. A kisszederjesi görög oremlet. – In: *Numizmatikai közlöny*, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla, III–VIII. /BANTM 9237/.

[15] Освен цитираните вече съкровища виж също: AUKTION 49, A MAIL BID SALE, MARCH 17, 1999, CALSSICAL NUMISMATIC GROUP, Inc., Lancaster, PA / London, 38, no. 296; **Boric-Breskovic, Bojana.** Тасос: Предложак, масовни тип или копије и имитације. – In: *Radionice i kovnice srebra*, Beograd 1995, 55 – 62. /BANTM 8753 /; Sylloge Nummorum Graecorum. France, Bibliotheque Nacionale, Paris 1983, Pl.21; Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Part IV, Paeonia–Thessaly, Oxford 1981, Pl.LXXVI; Torbagyi, Melinda: A kisszederjesi görög oremlet, in: Numizmatikai közlöny, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla, II I–VIII. /BANTM 9237/; **Jurukova, J.** Монетната циркулация в Тракия през първата половина на II в. пр. н. е. – *Numizmatika 2*, 1973, 1–5.

[16] Има паралели в повечето български съкровища, също и: **Chirila, Eugen and Pop, Ioan.** Tezaurul monetar de la Sînpetru (Or. Brasov). – In: *Apulum 7*, 1968, 145–170. Pl. 16. /BANTM 8771/; **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996 /BANTM 8977/; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto-Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–12*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Preda, Constantin and Marinescu, Gh.** Contributii la circulatia monetara din Dacia in sec. I i. e. n. – tezaurul de la Bistriţa Nasaud (FO: Sieu Odorhei), Jud. Bistrita Nasaud. – In: *BSNR numismatice* 77/79, 1983/85 (1986), 19 – 67. Nr. 131–133 /BANTM 9102/.

[17] Това е един от най-големите проучени класове. Има паралели в почти всички съкровища от България и Румъния. Виж също: The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins. New York 1985, 86, Pl. 73, no. (1343); **Kostial, M.** Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166; Sylloge Nummorum Graecorum, Münzsamlung der Universität Tübingen, 2. Heft, Taurische Chersones – Korkyra, Berlin 1982, Taf. 39; Sylloge Nummorum Graecorum, France, Bibliotheque Nacionale, Paris, 1983, Pl.21; Sylloge Nummorum Graecorum. Sammlung Dreer,III. teil: Thracien–Macedonien–Päonien, Klagenfurt 1990, Taf. 8; Sylloge Nummorum Graecorum. The RoyalCollection, Thrace, part I I: Danish National Museum, Copenhagen 1943, pl. 20; **Tekin, Oguz.** Greek and Roman coins. The Istanbul: Oguz, Yapi Kredi Collection. Istanbul 1994.

[18] Освен вече споменантите виж също: **Kacarova, Gina.** Принос към проучването на маронейските и тасоски тетрадрахми от II период. – *Archeologija 4* Nr. 1,1962, 17–30. /BANTM 8930 /; **Torbagyi, Melinda.** A kisszederjesi görög Oremlet. – In: *Numizmatikai közlöny*, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla, III–VIII. /BANTM 9237/.

[19] Освен вече споменатите виж също: Munzen and Medaillen. Auktion 204, am 5., 6. and 7. Mai 1999, Münzenhandlung, Gerhard Hirsch Nachfolger, München 1999, 16. Taf. 5; **Cojocarescu, Maria.** Tezaurul de monede grecesti descoperit pe teritoriul Municipiului Bucuresti. – In: *SCN 6*, 1975, 195–

199, ilus. Pl. I – VIII. /BANTM 8787/; **Kostial, M.** Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto–Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–12*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Serbanescu, Done**. Tezaure monetare din epoca geto–dacica descoperite in judetul Calarasi: Lucanc, Imitations. – In: *Cultura si civilizatie la dunarea de jos*, Calarasi: Lucanc, Imitations 1988–89, 157 – 166.

[20] Много разпространен клас. Освен в българските съкровища, паралели има и в: Auktion 25–27 Mai 1981; Katalog 301. Griechen –Romer–Byzantiner Gold–And SilberMunzen des in –and Auslandes Literatur, Frankfurt, 1981, 9; Auktion 162, 8–10 Mai 1989, Gerhard Hirsch,München 1989, no. 210; Classical Coins, XXXI., Classical Coins, September 9 & 10, 1994, no. 196; Classical Numismatic Review. Vol. XIX, 4, lancaster, Pennsylvania / London 1994, 7, no. 40; **Cojocarescu, Maria.** Tezaurul de monede grecesti descoperit pe teritoriul Municipiului Bucuresti. – In: *SCN 6*, 1975, 195–199, Pl. I – VIII. /BANTM 8787/; Fall Catalog 1994. Bid–Okbuy Sale, Closes September 14, 1994; **Mirnik, I.** A Thracian silver coins hoard in the Osijek Slavonian Museum. – In: *The Nh 153*, 1993. 197–200. /BANTM 9000/;

Popescu, D. Nouveaux tresors Geto–Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–12*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Preda, Constantin and Marinescu, Gh.** Contributii la circulatia monetara din Dacia in sec. I i. e. n. – tezaurul de la Bistrięa Nasaud (FO: Sieu Odorhei), Jud. Bistrita Nasaud. – In: *BSNR numismatice 77/79*, 1983/85 (1986), 19 – 67. Nr. 131–133 /BANTM 9102/.

[21] Много разпространен клас. Освен вече споменатите паралели виж също: **Jenkins, G. K. and Hipolito, M. Castro**. A Catalogue of the Calouste Gulbenkian Collection of Greek Coins, Part II, Lisboa 1989, 117, Pl. LXXXII; Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the Royal Coin Cabinet, National Museum of Monetary History Stockholm, Part II, Stockholm, 1980, Pl.24; Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Part IV, Paeonia–Thessaly, Oxford 1981, Pl.LXXVI.

[22] Един от най-разпространените класове. Освен вече споменатите паралели виж също: **Kostial, M.** Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166.

[23] Много разпространен клас. Освен вече споменатите паралели виж също: Munzen and Medaillen, Auktion 204, am 5., 6. and 7. Mai 1999, Münzenhandlung, Gerhard Hirsch Nachfolger, München, 1999, 16, Taf. 5.

[24] Giessener Münzhandlung, Dieter Gorny GmbH, München, Auktion 92, 12–13 Noember, 1998, s. 19. (101);

Münzen and Medaillen, Auktion 201, am 24, 25, and 26 September,1998, Münzenhandkung, Gerhard Hirsch Nachfolger, München,1998, s. 16, Taf. 5.(125); **Serbanescu, Done**. Tezaure monetare din epoca geto–dacica descoperite in judetul Calarasi: Lucanc, Imitations. – In: *Cultura si civilizatie la dunarea de jos*, Calarasi: Lucanc, Imitations 1988–89, 157 – 166; **Prokopov, Ilya**. The tetradrahms of Thasos and "Thasian type" in the Collection of The Historical museum Varna. – In: *The proceedings of the International Numismatic Symposium*, Varna 2001 (forthcoming); **Torbagyi, Melinda**. A kisszederjesi görög oremlet. – In: *Numizmatikai közlöny*, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla III–VIII. /BANTM 9237/; **Troxell, Hyla A.** The Norman Davis Collection, New York 1969, 17, pl. X.

[25] Освен в България за паралели виж също: **Boric–Breskovic, Bojana**. Тасос: Предложак, масовни тип или копије и имитацијe. – In: *Radionice i kovnice srebra*, Beograd 1995, 55 – 62. /BANTM 8753 /; Classsical Numismatic Group, Auction 43, Closing September 24, 1977; **Chirila, Eugen and Pop, Ioan.** Tezaurul monetar de la Sînpetru (Or. Brasov). – In: *Apulum 7*, 1968, 145–170. Pl. 16. / BANTM 8771/; **Chirila, Eugen and Lucacel,Vasile.** Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu (jud. Salaj). – In: *AMusPorol 1*, 1977, 63 – 66. /BANTM 8773/;

[26] За паралели извън България виж също: **Kostial, M.** Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166;

Lucanc, Ivo. Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996 /BANTM 8977/.

[27] **Gerasimov, Todor.** Kolektivni nachodki na moneti prez poslednite godini. – *IAI 18*, 1952, 400-404. **Thompson, M., Mørkholm, O., Kraay K.M.** An Inventory of Greek Coin Hoards, New York 1973.

[28] Има сравнително малко регистрирани печати, само в България. **Prokopov, Ilja and Mashov, Spas.** Монети и монетни съкровища от 2 – 1 в. пр. Хр. от фонда на Исторически музей Враца. – In: *Sbornik s dokladi i saobshtenija ot mejdunaroden simposium*, Montana 1994; **Prokopov, Ilya.** The tetradrachms of isl. Thasos in coin hoard of village Matsa, Nova Zagora area (IGCH-921). – In: *20 years archaeological excavations in Maritsa-Iztok,* (forthcoming).

[29] Регистрирани са само 2 монети от съкровището от с. Липник, Разградско. Няма други паралели.

[30] Изследвани са само 6 печата. От тях 5 в България и 1 в Румъния. **Prokopov, Ilja and Ivanov, Dimitar.** Находка от тасоски тетрадрахми. – *MuzPamKult 4*, 1986, 48–51; **Prokopov, Ilya.** Съкровището от с. Мезек, Хасковско. – In: *Buletin na nauchnata grupa na Istoricheski muzej Kujstendil* 2002. (forthcoming). **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996 /BANTM 8977/.

[31] Голяма група регистрирани печати. Освен вече споменатите съкровища от България виж също: **Dzanev, Georgi.** Монетното обръщение в Русенския регион през античността и средновековието. – In: *Sbornik "Moneti ot Rusenskija kraj"* Русе 1998, 32; **Preda, Constantin and Marinescu, Gh.** Contributii la circulatia monetara din Dacia in sec. I i. e. n. – tezaurul de la Bistriça Nasaud (FO: Sieu Odorhei), Jud. Bistrita Nasaud. – In: *BSNR numismatice* 77/79, 1983/85 (1986), 19 – 67. Nr. 131–133 /BANTM 9102/; Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Part IV, Paeonia–Thessaly, Oxford 1981, Pl. LXXVI; Numismatic Fine Art, Inc., Winter Mail Bid Sale. Ancient Coins&Numismatic Literature, December 18, 1987; Numismatik Lanz, Auktion 58, 21 November, 1991, no.102; **Serbanescu, Done.** Tezaure monetare din epoca geto–dacica descoperite in judetul Calarasi: Lucanc, Imitations. – In: *Cultura si civilizatie la dunarea de jos*, Calarasi: Lucanc, Imitations 1988–89, 157 – 166 Sylloge Nummorum Graecorum, VII, Manchester University Museum, The Raby and Güterbock Collections, London, 1986, pl. XXXI; **Torbagyi, Melinda.** A kisszederjesi görög oremlet. – In: *Numizmatikai közlöny*, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla, III–VIII. /BANTM 9237/; **Cojocarescu, Maria.** Tezaurul de monede grecesti descoperit pe teritoriul Municipiului Bucuresti. – In: *SCN 6*, 1975, 195–199, Pl. I – VIII. /BANTM 8787/.

[32] Извън България е регистриран и в Sylloge Nummorum Graecorum. Sammlung Dreer,III. teil: Thracien–Macedonien–Paonien, Klagenfurt 1990, Taf. 8; Sylloge Nummorum Graecorum Italia. Milano, Civiche Raccolte Numismatiche Vol. VI: Macedonia – Thracia, Part 1: Macedonia greca – Paeonia – Emissioni di area celtica, Milano 1999; Part 3: Chersonesus Tauricus – Sarmatia – Thracia – Cersonesus Thraciae – Isole della Thracia, Milano 2000, Tav. XXII – XXIII 231 – 245. По един екземпляр има и в колекциите на Американското нумизматично дружество и в Британския музей.

[33] Много разпространен печат, среща се в повечето български съкровища. За паралели извън България виж също: AUKTION 49. A MAIL BID SALE, MARCH 17, 1999, CALSSICAL NUMISMATIC GROUP, Inc., Lancaster, PA / London, 38, no. 296; Frühwald. Münzen and Medailen, Auktion 46, Salzburg, 1998; **Kostial, M.** Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166; Sylloge Nummorum Graecorum. The RoyalCollection, Thrace, part II, Danish National Museum, Copenhagen 1943, pl. 20. Един екземпляр има и в колекцията на Британския музей.

[34] Много разпространен в българските съкровища. За паралели извън България виж: **Kostial, M.** Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166; **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996 /BANTM 8977/; **Chirila, Eugen and Pop, Ioan.** Tezaurul monetar de la Sînpetru (Or. Brasov). – In: *Apulum 7*, 1968, 145–170. Pl. 16. /

BANTM 8771/; **Chirila, Eugen and Lucacel,Vasile.** Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu (jud. Salaj). – In: *AMusPorol 1*, 1977, 63 – 66. /BANTM 8773/; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto–Daces en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11*–12, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I –VI; **Serbanescu, Done.** Tezaure monetare din epoca geto–dacica descoperite in judetul Calarasi: Lucanc, Imitations. – In: *Cultura si civilizatie la dunarea de jos*, Calarasi: Lucanc, Imitations 1988–89, 157 – 166; **Torbagyi, Melinda.** A kisszederjesi görög oremlet. – In: *Numizmatikai közlöny*, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla, III–VIII. /BANTM 9237/.

[35] Печатът е регистриран в болшинството от българските съкровища. За паралели в Румъния виж: **Chirila, Eugen and Pop, Ioan.** Tezaurul monetar de la Sînpetru (Or. Brasov). – In: *Apulum 7*, 1968, 145–170. Pl. 16. / BANTM 8771/; **Chirila, Eugen and Mihaescu, Gabriel.** Der Münzhort von Caprioru. Beiträge zu Chronologie and Umlauf der Tetradrachmen von Macedonia Prima and der Insel Thasos, Muzeul Judetean Dîmbovita 1969. /BANTM 8772/; **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996 /BANTM 8977/.

[36] Печатът е регистриран в болшинството от българските съкровища. За паралели извън страната виж: **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren 1996 /BANTM 8977/; Sylloge Nummorum Graecorum. The RoyalCollection, Thrace, part II: Danish National Museum, Copenhagen 1943, pl. 20; **Chirila, Eugen and Pop, Ioan.** Tezaurul monetar de la Sînpetru (Or. Brasov). – In: *Apulum 7*, 1968, 145–170. Pl. 16. /BANTM 8771/; **Popescu, D.** Nouveaux tresors Geto–Daces 1 en argent (Tresor de Herastrau). – *Dacia 11–2*, (1945 – 1947), 35 – 69. Pl. I – VI.

[37] Много разпространен печат. Среща се в болшинството от вече споменатите съкровища от България и Румъния. Един брой има в колекцията на Американското нумизматично дружество. Виж също: Auktionshaus H. D. Rauch, 35 MÜNZ–AUKTION, 7.–10. Oktober 1985, Wien 1985; Sylloge Nummorum Graecorum VII, Manchester University Museum. The Raby and Güterbock Collections, London 1986, pl. XXXI.

[38] Рядко срещан печат. Освен в Липник, по един брой има в съкровището от Градешница, Врачанско и от Будапеща.

[39] Много разпространен печат. Среща се в болшинството от вече споменатите съкровища от България и Румъния. За паралели виж също: The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins, New York, 1985, 86, Pl. 73, no. (1343); **Torbagyi, Melinda**. A kisszederjesi görög oremlet. – In: *Numizmatikai közlöny*, 84/85, 1985/6 (1986), 13–25. Tabla, III–VIII. /BANTM 9237/.

[40] Много разпространен печат. Среща се в болшинството от вече споменатите съкровища от България и Румъния. За паралели виж също: Classsical Numismatic Group, Auction 43, Closing September 24, 1977; Harlan J. Berk. 103rd BUY OR BID SALE, July 28, Chicago 1998; **Troxell, Hyla A.** The Norman Davis Collection, New York 1969, 17, pl. X.

[41] Слабо разпространен печат. Среща се само в България, в съкровищата от Маца, Новозагорско; Горни Дъбник, Плевенско и Врачанско.

[42] Няма паралели.

[43] Има паралели във вече споменатите съкровища от България и Румъния: Плевен, Враца, Осиково, Букурещ, Петринду и Мура Мика.

[44] Един от най-разпространените печати. Среща се в почти всички проучени и известни съкровища. Освен това виж също: Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Part IV, Paeonia–Thessaly, Oxford 1981, Pl. LXXVI; **Sokolovska,V.** De la Collection numismatique du Musee archeologique a Skopje. – In: *Recueil des travaux*, IV –V, Skopje 1966, 23–32, ilus. T. I–V.

[45] Няма паралели.

[46] Има два паралела. **Prokopov, Ilya.** The tetradrachms of isl. Thasos in coin hoard of village Matsa, Nova Zagora area (IGCH-921). – In: *20 years archaeological excavations in Maritsa-Iztok* (forthcoming); **Kacarova, Gina.** Принос към проучването на маронейските и тасоски тетрадрахми от II период. – *Archeologija 4* Nr. 1,1962, 17-30. /BANTM 8930/.

[47] Няма паралели.

[48] Няма паралели.

[49] Изключително интересен печат. С точно копие от него са отсечени или отлети голяма серия бронзови тетрадрахми с посребряване. По този въпрос виж: **Prokopov, Ilja and Guschterakliev, Radoslav**. Монети и монетни съкровища 2 – 1 в. пр. Хр. в колекцията на Исторически музей Ловеч. – *NumSfrag 1*, 2000, 18-57. Също и: **Kacarova, Gina.** Принос към проучването на маронейските и тасоски тетрадрахми от II период. – *Archeologija 4* Nr. 1, 1962, 17–30. /BANTM 8930 /; **Prokopov, Ilja and Ivanov, Dimitar.** Находка от тасоски тетрадрахми. – *MuzPamKult 4*, 1986, 48–51. Monetarium, Zürich, no.56, Herbst/Automne1991, 77.

[50] Добре разпространен в съкровищата от Южна и Северна България. Един брой има в колекцията на Американското нумизматично дружество.

[51] Има паралел в съкровищата от Маца, Новозагорско и Търнава, Врачанско.

[52] Добре разпространен в съкровищата от България. Виж също: Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Part IV: Paeonia-Thessaly, Oxford 1981, Pl. LXXVI.

[53] Има само още един регистриран печат в Градешница, Врачанско.

[54] Има паралели в съкровищата от: Липница и Градешница, Врачанско; Стройно, Ямболско и Мезек, Хасковско.

[55] **Prokopov, Ilja and Banov, Petar.** Съкровище от тетрадрахми на о-в Тасос и от тасоски тип, открито в с. Брестовец, Плевенско. – *NumSfrag 4*, 1995/97 (1997), 57-72. /BANTM 9127/; **Prokopov, Ilya.** Съкровището от с. Мезек, Хасковско. – In: *Buletin na nauchnata grupa na Istoricheski muzej Kujstendil* 2002. (forthcoming); **Lucanc, Ivo.** Les Imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos, Wetteren, 1996; A Mail Bid Sale, Auction 57, APRIL 4, 2001 Classical Numismatic Group, Inc., Lancaster, PA / London 2001, no. 265 – 267.

[56] Много разпространен печат. Среща се в повечето известни съкровища. Освен това виж също: Sylloge Nummorum Graecorum. Ashmolean Museum, Part IV, Paeonia–Thessaly, Oxford 1981, Pl. LXXVI; Numismatic Fine Art, Inc., Winter Mail Bid Sale. Ancient Coins&Numismatic Literature, December 18, 1987; Numismatik Lanz, Auktion 58, 21 November, 1991, no.102.

[57] Няма паралели.

[58] Има паралели в съкровищата от Търнава, Врачанско; Горни Дъбник, Плевенско и Маца. Новозагорско.

[59] Много разпространен печат. Среща се в повечето известни съкровища. Освен това виж също: **Boutin, S.** Catalogue des monnaies Grecques antiques de l'ancienne Collection Pozzi, Maastriht 1979, 130; Auktionshaus H. D. Rauch, 4 FERNAUKTION, 8 September 2000, Wien 2000.

[60] Много разпространен печат. Среща се в повечето известни съкровища. Освен това виж също: Buy or Bid Sale. Ancient Greek Coins,1999; **Kostial,** M. Kelten im Osten. Gold and Silber Münzen der kelten in Mitten and Osteuropa, Sammlung Lanz, Katalog der Staatlichen Münzsammlung München, München1997, 163 – 166; Harlan J. Berk. 103rd BUY OR BID SALE, July 28, Chicago 1998.

[61] Няма паралели.

[62] Много разпространен печат. Среща се в повечето известни съкровища. Освен това виж също: Auktion 25–27 Mai 1981. Katalog 301. Griechen –Romer–Byzantiner Gold–And SilberMünzen des in – and Auslandes Literatur, Frankfurt 1981, 9; The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins. New York 1985, 86, Pl. 73, no. (1343).

[63] Малко разпространен печат. Среща се също в съкровищата от: Градешница, Врачанско; Мезек, Хасковско и Пояна, Румъния.

[64] Много разпространен печат. Среща се в повечето известни и вече цитирани съкровища.

[65] Познати са още 2 монети, отсечени с този печат, в съкровището от Стройно, Ямболско. Има също и гипсов отпечатък в Монетния кабинет в Берлин.

[66] Има известни екземпляри в съкровищата от: Градешница, Врачанско; Попина Силистренско и Гоце Делчев.

[67] **Prokopov, Ilya and Vladimirova-Aladjova, Dochka.** On the problem of the Coin Circulation in Dobrudja during II-I c.B.C. – In: *Dobrudja,* 12/1995, *"Numismatic and sphragistic contributions to Ancient and Medieval History of Dobrudja – International Symposium, Dobrich,1993"*, Dobrithc, 1998, p. 51-56; **Prokopov I. and Vladimirova-Aladjova, D.** Monetna kolekcija na Istoriceski muzej-Šumen ot II – I v. pr. Hr.. – *NumSfrag* 1998, H. 2, 13-66.

[68] По въпроса за монетната циркулация в южното черноморско крайбрежие на България за същото време виж: **Karayotov, Ivan.** The Coinage of Mesembria. Sozopol, 1994; **Karayotov, Ivan.** Mesambrija I Mitridat VI Evpator. – In: *Sbornik v pamet na chl. kor. Veselin Besevliev* – Institut po Stara istorija, Paleobalkanistika I Trakologija, Istoriceski fakultet – SU "Sv. Kliment Ohridski", Sofia 2000, 60-69.

[69] **Lazarov, Mihail.** Находка от сребърни тетрадрахми от с. Съдиево, Бургаско. – *Archeologija* 2, 1965, 59.

[70] **Karayotov, Ivan.** A treasure of Thracian and late hellenic ΤΕΤΡΑΔΡΑΧΜΑΙ from Nessebar. – In: *Thracia Pontlca II (Deuxleme Symposium International, Sozopol, 4–7 octobre 1982)*, Jambol 1985, 151 – 155. Останалите тасоски монети в това голямо съкровище са имитации на тасоски тетрадрахми.

Ilya Prokopov

TETRADRACHMS OF THE THASOS ISLAND AND "THASIAN TYPE" TETRADRACHMS FROM THE COLLECTIONS OF ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN VARNA

(Summary)

The author presents the original thasian tetradrachms and the similar to them coins that the author named "Thasian type" tetradrachms. The original coins are struck on Thasos island and in their own workshops on the continent, i.e. in the southern part of the Balkan peninsula. The "Thasian type" tetradrachms are struck most probably in the Roman province Macedonia by the Roman administration. The author divides the original from the "Tasian type" tetradrachms.

The coins commented by the author are already published. Based on the publication, the author arranges them in groups according to their inventory numbers. They are presented as coin hoards or fragments of hoards and part of them as single finds. The author makes an actual classification of the coins that are published by other authors but with some inaccuracies and he uses his own classification system – from a work on the thasian tetradrachms. The author shows the parallels of the coin dies from Varna in other hoards and coin collections around the world.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Бистра Божкова

СЪКРОВИЩЕ ОТ РИМСКИ МОНЕТИ ОТ С. РЪЖЕВО КОНАРЕ (ПЛОВДИВСКО)

В Археологическия музей в Пловдив се съхранява монетно съкровище от римски бронзови монети от края на III – началото на IV в., открито в местността "Мерата" край с. Ръжево Конаре, Пловдивско[1]. Съкровището е интересно свидетелство за характера на монетосеченето от този период, както и за бурните събития, белязали стабилизацията на Римската империя, свързани с историята на източните ѝ провинции.

Съдържанието на съкровището (3693 броя монети) представя краха на монетния номинал антониниан, въвеждането на новата монетна единица нумус, с реформата на Диоклетиан и бързата редукция на тази билонова монета. Съдържанието на съкровището е както следва:

антониниани: Аврелиан – 2, Проб-3, Карин-1, Диоклетиан-5

нумуси: Диоклетиан – 1, Максимиан Херкулий-2, Констанций Хлор-3, Максимиан Галерий-145, Галерия Валерия-27, Максенций-5, Максимин Даза-452, Лициний-1857, Константин I-1189 (табл. I).

Основната парична маса е натрупана в 311-313/317 година (табл. II), т.е. това са монети, отсечени за период от 3 до 6 години. Най-късни са 5 екземпляра, от 316/317 г. Тежките, "добри" монети от периода на I Тетрархия са много малко и преобладават монетите, които бележат редукция в теглото на нумуса. Това показва, че съкровището е илюстрация на ежедневната монетна циркулация, а не такова, в което грижливо са подбирани монетни номинали, характерни със своята висока "вътрешна стойност", каквито са примерно съкровищата, съдържащи изключително нумуси от ранния период на Тетрархията[2].

По отношение на продукцията, представяща монетарниците на Римската империя, следва да се отбележи, че доминират монетите, отсечени в ателиетата на Хераклея- 31.5%, следвани от тези на Тесалоника – 29.14%, Кизик – 12.2% и Никомедия – 10.7% (табл. III). Това са монетарниците, които традиционно снабдяват тракийските земи с монети, тенденция, която се запазва и в следващите години. Застъпена е монетната продукция на ателиетата в Сисция – 5.9% и в Рим – 2.7%. Срещат се и единични екземпляри от най-западните монетарници като Лондиниум, Тревери, Лугдунум и др. Така картината на римското монетно производство от края на III и началото на IV в. е почти пълна.

Големият брой монети, застъпени в находката от тези ателиета, дава възможност, наред с характерните за периода монетни типове и варианти, да се представят и нови, непознати досега от литературата.

От монетарницата на Сисция интерес предизвиква екземплярът, отсечен за Максимин Даза.

Л. IMP MAXIMINVS P F AVG
Бюст надясно с лавров венец.
Оп. GENIO AV/GVSTI
Гений прав, наляво с патера и рог на изобилието.
В отреза: $\frac{\mid \Gamma}{\mathrm{SIS}}$

Типът на Genio Augusti в Сисция се сече през 309-311 г. за Максимиан Галерий, Максимин Даза, Лициний I и Константин I, но с друга монетна марка[3]. Цитираната по-горе монетна марка се появява по-късно през 311 г.[4], но вече липсва монетният тип на Genio Augusti. Така описаният от нас монетен тип, в комбинация с въпросната монетна марка се споменава и като сечен за Константин I[5]. При наличието на два екземпляра, с името и образа на двамата владетели би следвало да се приеме съществуването на още една група от типа на Genio Augusti, отсечена в монетарницата на Сисция в един по-късен период – 311 г.

Монетният тип на Iovi Conservatori в Сисция се сече през 311-313 г.[6] Познати са няколко варианта на този популярен тип. Монети от съкровището от Ръжево Конаре ни поднасят още един, който се сече с името и образа на Максимин Даза и Лициний I.

Л. IMP MAXIMINVS P F AVG
Бюст надясно с лавров венец.
Оп. IOVI CO/NS/E/RVATORI
Юпитер прав, наляво, държи в дясната ръка светкавица, а в лявата – скиптър.
В отреза: $\frac{\text{Ջ'} \mid \Gamma}{\mathrm{SIS}}$ обр. 1 а, б

За разлика от описания тип в RIC[7] в краката на Юпитер липсва изображението на орел.

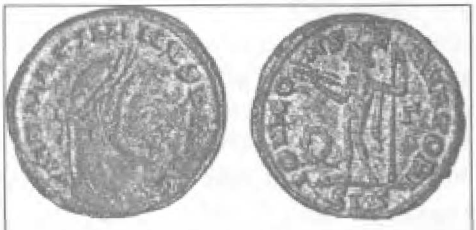

Обр. 1 а, б – Монета на Максимин Даза, отсечена в Сисция

Този вариант, датиран около 312 г., е представен в съкровището от 5 екземпляра с името и образа на Максимин Даза.

Същият монетен тип като по-горе е засвидетелстван и за Лициний I от 2 екземпляра. Ето тяхното описание:

Л. IMP LIC LICINIVS P F AVG
Бюст надясно с лавров венец.
Оп. Същото.

Монета на Константин I от съкровището от Ръжево Конаре ни представя и една нова, непозната монетна марка за ателието на Сисция от този период[8], комбинирана с типа на Iovi Conservatori

Ω˙ | A
·SIS·

Монетарницата на Хераклея, чиято продукция преобладава в монетната находка, представя също нови варианти. С 2 екземпляра за Максимин Даза и 1 за Константин I е засвидетелстван вариант на типа Genio Augusti.

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS P F AVG

Глава надясно с лавров венец.

Оп. GENIO A/VGVSTI

Гений прав, наляво, държи патера и рог на изобилието. В краката му, вляво – олтар.

В отреза: | B
SMHT обр. 2 а, б

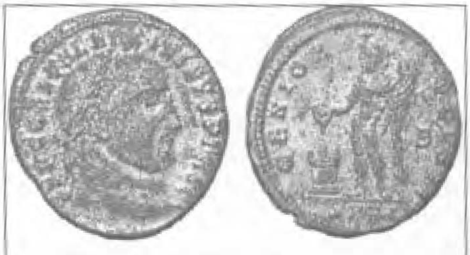

Обр. 2 а, б – Монета на Максимин Даза, отсечени в Хераклея

Л. IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG

Глава надясно с лавров венец.

Оп. Същото

В отреза: | Є
SMHT обр. 3 а, б

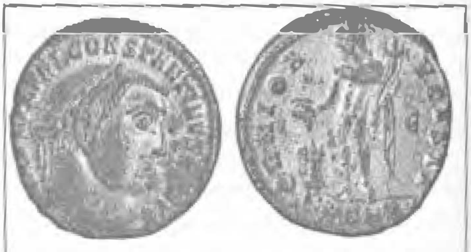

Обр. 3 а, б – Монета на Константин I, отсечена в Хераклея

В познатия тип от литературата[9], в краката на Гения е представено изображението на орел, а не на олтар. При това монетите са с името и образа на Максимин Даза, докато непознатият вариант е сечен и за Константин I. Най-общо той може да се датира в 313 г.

22 екземпляра на Максимин Даза допълват разнообразието на монетния тип на Iovi Conservatori. Ето тяхното описание:

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS P F AVG

Глава надясно с лавров венец.

Оп. IOVI CONS/ERVATORI

Юпитер прав, насреща, с глава наляво, държи в дясната си ръка Виктория върху кълбо и скиптър в лявата.

В отреза: | Г
SMHT обр. 4 а, б

Това изображение на Юпитер, в комбинация само с описаните по-горе атрибути, не е засвидетелствано в литературата за монетите на Максимин Даза, сечени в монетарницата на Хераклея[10]. Предвид на използваната монетна марка можем да датираме емисията в 313 г. В монетната марка фигурира преобладаващо off. Є, но се срещат и номерата на официните А и Г.

Пак със същата монетна марка, с номер на официната: Є е засвидетелстван един екземпляр за Максимин Даза от типа на Virtuti Exercivs.

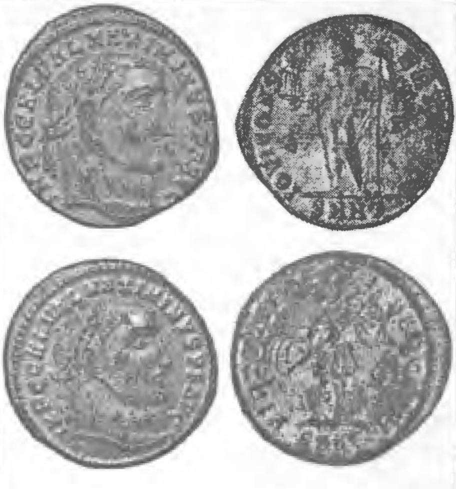

Обр. 4 а, б ; 5 а, б – Монети на Максимин Даза, отсечени в Хераклея

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS P F AVG

Бюст надясно с лавров венец.

Оп. VIRTVTI E/XERCITVS

Виртус в ход надясно, с дясната ръка държи копие, а в другата, трофей върху лявото си рамо.

В отреза: | Є
SMHT обр. 5 а, б

Този монетен тип е описан в RIC за монетарницата на Хераклея[11], но надписът върху обратната страна е VIRTVTI EXERCITI. Сече се в периода 309-311 г.[12], а монетната марка датира описания по-горе монетен тип в 313 г.[13] От находката от Балчик е засвидетелстван също такъв непознат за RIC тип на Virtuti Exercitus със същата монетна марка.[14] Така монетосеченето на Хераклея от 313 г. се обогатява с нови емисии, представящи варианти на познати вече монетни типове.

Монетната продукция на ателието в Никомедия също ни поднася нови варианти. Непознат досега е вариантът на Iovi Conservatori, сечен за Максимин Даза, съчетан с монетната марка | B .
SMN

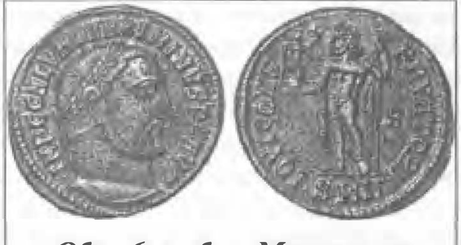

Обр. 6 а, б – Монета на Максимин Даза, отсечена в Никомедия

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS P F AVG

Глава надясно с лавров венец.

Оп. IOVI CONS/ERVATORI

Юпитер прав наляво държи в дясната си ръка Виктория върху кълбо и скиптър в лявата.

В отреза: | B
SMN обр. 6 а, б

В описания в RIC[15] монетен тип на Юпитер, в лявото поле, в краката на божеството е представен орел, който липсва в описания по-горе вариант. 7-те екземпляра от съкровището от Ръжево Конаре са отсечени в официните: A, B, Г, Δ и Є и се датират в 311 г.

Друга монета, отсечена в Никомедия, също демонстрира разнообразието в монетосеченето на града. Типът на Herculi Victori е познат за тази монетарница от 311 г. но е сечен само за Максимин Даза[16]. Екземпляр от съкровището представя този монетен тип, отсечен и за Лициний I.

Л. IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG
Глава надясно с лавров венец.
Оп. HERCVLI / VICTORI
Херкулес прав, надясно, с лявата ръка се опира на кривак, върху който е преметната лъвска кожа.
В отреза: Δ|
SMN

Друг монетен тип, с марка - *| B характерна за 313 г., не е отбелязан
SMN
в RIC да е сечен в тази година за Лициний I. Отнася се за типа на Iovi Conservatori[17]. Както и в по-горния случай, така и в 313 г. емисиите се допълват с още една, освен цитираната в каталога за Максимин Даза.

Л. IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG
Бюст надясно с лавров венец.
Оп. IOVI CONS/ERVATORI
Юпитер прав, наляво държи в дясната си ръка Виктория върху кълбо, а в другата – скиптър.
В отреза: *| B
SMN

Този монетен тип, отсечен в 313 г. за Лициний I, се засвидетелства и от екземпляр, съдържащ се в монетното съкровище от Балчик[18].

Находката от Ръжево Конаре представя интересни монети и от ателието на Кизик. Както и в цитираните вече варианти на Iovi Conservatori, така и тук се среща изображение на Юпитер без орел в краката.

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS P F AVG
Глава надясно с лавров венец.
Оп. IOVI CONS/ERVATORI
Юпитер прав, наляво държи в дясната си ръка Виктория върху кълбо и скиптър в лявата.
В отреза: Δ|
MKV обр. 7 а, б

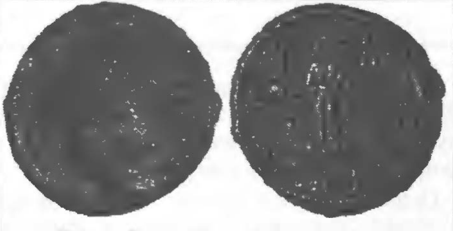

Обр. 7 а, б – Монета на Максимин Даза, отсечена в Кизик

Този вариант, липсващ в RIC[19], е представен от 5 екземпляра за Максимин Даза и 1 за Константин I. Пред вид датировката на монетната марка в 311-312 г., то и неговото отсичане би могло да се постави в същия период.

Монетосеченето на Максимин Даза в монетарницата на Кизик се обогатява с още един монетен тип от 311-312 г., този на Virtuti Exercitvs / Виртус в ход надясно с копие в дясната ръка и трофей върху лявото рамо. В съкровището от Ръжево Конаре се съдържат 3 екземпляра, а в съкровището от с. Гита – 1[20].

Пак в двете съкровища (с по един екземпляр) се среща друг неизвестен тип за Лициний I, сечен в Кизик през 313 г. - Herculi Victori / Херкулес прав, надясно, облегнат на кривака си, върху който е преметната лъвска кожа[21].

Споменахме, че за разлика от други съкровища, това от с. Ръжево Конаре представя картината на ежедневната монетна циркулация. Предполагаема причина за неговото заравяне би следвало да търсим в някакъв катаклизъм, довел до необходимостта бързо да бъдат укрити наличните парични средства. В това отношение би ни помогнал прегледът на монетните находки от нашите земи, които имат приблизително една и съща горна хронологическа граница, а именно 316/317 г.

При археологически разкопки на военния лагер Нове е открито съкровище[22], съдържащо монети от I в. до първата четвърт на IV в. Горната граница на нумусите съвпада с тази на находката от с. Ръжево Конаре – 316/317 г. В съкровището от Балчик[23] най-късните монети са от 316/317 г., в това от с. Разбойна (Бургаско)[24] са от 313/317 г., от с. Близнак (Бургаско)[25] са от 315/316 г. В съкровищата от района на Стара Загора, от с. Арнаутито[26] най-късните монети са от 316/317 г. и от с. Гита[27] – 314/315 г. От същия район произхождат още две съкровища, които биха могли да се причислят към тази хронологическа група – от с. Бяло поле и с. Бели извор[28]. Друг белег, който свързва тези съкровища в една група, е липсата на монети на цезарите Крисп, Константин II и Лициний II. За първите двама се секат монети в западните монетарници още от 316 г., а за тримата, след примирието между Лициний I и Константин I от 317 г.[29] Липсата на техни монети в находките поставя terminus post quem за заравянето им 316/317 г. Събитието, което би предизвикало това укриване на съкровищата, е вероятно Първата гражданска война между Лициний I и Константин I[30], като арена на стълкновението са били именно тракийските земи. Освен това, съкровищата от Нове, Балчик, с. Разбойна и с. Близнак са в района на Крайдунавския път, който стига до Бизантион, а останалите са разположени на т. нар. Диагонален път – в района на Филипопол и Августа Траяна. Вероятно движението на войските е предизвикало безпокойство сред населението и то е реагирало чрез укриване на наличните си парични средства.

---

[1] Изказвам благодарността си на директора на Археологически музей - Пловдив, г-н К. Кисьов и на колегата Д. Давидова за предоставената ми от тях възможност да проуча и публикувам тази толкова интересна монетна находка, съхраняваща се в нумизматичния фонд на музея под инв. № 2644.

[2] Основната маса монети от съкровищата от с. Иван Вазово (Пловдивско), Плевен и с. Слатина (Ловешко) е натрупана преди две значителни редукции на нумуса от пролетта и края на 307 г. Находките биха могли да се разглеждат като спестявания, които са изтеглили от обращение по-тежките монети. Вж. **Б. Божкова.** Циркулация на бронзови монети в българските земи–IV в. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1994, 1-4, с.40-41

[3] **C. H. V. Sutherland**. The Roman Imperial Coinage, vol. VI, London, p. 479-480.

[4] Ibidem, p. 482-483.

[5] Ibidem, p. 481 (note)

[6] Ibidem, p. 482-485.

[7] Ibidem, p. 484, N 229a

[8] Ibidem, p. 483-485.

[9] Ibidem, p. 542, N 76.

[10] Ibidem, p. 541, N 74

[11] Ibidem, p. 529-542.

[12] Ibidem, p. 536, N 45, p.538, N 52, 57, 58.

[13] Ibidem, p. 541.

[14] **Б. Божкова, М. Димитров.** Съкровище от римски монети от края на III – началото на IV в. от района на Балчик. – *Нумизматика*, 1990, 4, с. 7

[15] **C. H. V. Sutherland**. Op. cit. p. 566, N 69 b.

[16] Ibidem, p. 565, N 68

[17] Ibidem, p. 568.

[18] **Б. Божкова**, **М. Димитров**. Цит. съч. с. 7, 9.

[19] **C. H. V. Sutherland**, Op. cit. p. 592, N 90, 91.

[20] **М. Минкова**. Колективна находка с римски монети III-IV в. от с. Гита, Старозагорско. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1994, 1-4, с. 32

[21] Пак там, с. 33

[22] **An. Kunisz.** Remarques sur la circulation des folles sur le territoire de la Bulgarie au cours des trios premières décennies du IV-e siècle. – In: *Studia Numismatica Labacenia. Alexandro Jelončnik oblata.* Ljubljana, 1988, p. 142-143.

[23] **Б. Божкова, М. Димитров**. Цит. съч.

[24] **Б. Божкова**. Циркулация на бронзови монети в българските земи-IV в. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1994, 1-4, с. 53, № 7.

[25] Пак там, с. 55, № 9.

[26] **M. Minkowa**. Rzymskie skraby monetarnez terytorium administracyjnego Augusta Trajana. – In: *Novensia 8*, 1995, Warszawa, p. 93-96.

[27] **М. Минкова**. Цит. съч.

[28] **M. Minkowa**. Op. cit., p. 101.

[29] **P. Bruun**. The Roman Imperial Coinage, vol. VII, London, 1966, p. 76.

[30] Ibidem

ТАБЛ. I

Съдържание на съкровището по владетели и монетарници:

моне-тарница	Lon	Tr	Lug	Arl	Tic	Aq	R	Ost	Kar	Sis	Ser	Tes	Her	Nic	Kyz	Ant	Ale	без мон.	общо
Аврелиан																		2	2
Проб																		3	3
Кар																		1	1
Карин																		1	1
Диоклетиан																	1	5	6
М.Херкулий										2									2
К. Хлор									1			1						1	3
М. Галерий										6	2	29	41	13	41	5	1	7	145
Гал.Валерия											1	6	9	1	2			8	27
Максенций					1	3	1												5
М. Даза		1			1	3	2			36	1	82	103	97	70	44	11	1	452
Лициний I	1			1	2	2	23			106		591	648	171	227	22	1	62	1857
КонстантинI			2	6	20	1	73	1		69		377	363	113	140	9		15	1189
общо	**1**	**1**	**2**	**7**	**24**	**9**	**99**	**1**	**1**	**219**	**4**	**1086**	**1164**	**395**	**480**	**80**	**14**	**106**	**3693**

ТАБЛ. II

Съдържание на съкровището по години и монетарници:

моне-тарница	Lon	Tr	Lug	Arl	Tic	Aq	R	Ost	Kar	Sis	Ser	Tes	Her	Nic	Kyz	Ant	Ale	без мон.	общо
Аврелиан																		2	2
Проб																		3	3
Кар																		1	1
Карин																		1	1
284/94																		5	5
294/305																		1	1
294/311																		7	7
297									1										1
300/301												1							1
305/6														1					1
307						1	1						1						3
307/8											4								4
307/9						2													2
307/317																		15	15
308															2	2	1		5
308/9					1								23		17				41
308/10												15	1	26			5		47
308/11																		14	14

монетарница	Lon	Tr	Lug	Arl	Tic	Aq	R	Ost	Kar	Sis	Ser	Tes	Her	Nic	Kyz	Ant	Ale	без	общо
308/17																		56	56
309																1			1
309/10			2							11			14		25	1			53
309/11										1									1
310													30	15	6	4			55
310/11										5		40	16	8		7		1	77
310/13		1																	1
311										16		10	13	18	56				113
311/12															15	2	1		18
312	1									19		112	24	58	3	48	6		271
312/13					9	6	4	1				693			40				753
313				3			10			14			55	3	1	2			88
313/14					4								986			12			1002
313/15				1						103					314				418
313/16												210							210
313/17														266					266
314					1		33												34
314/15					9		49									1			59
315							2										1		3
315/16				3						50			1						54
316/17												5			1				6
общо	**1**	**1**	**2**	**7**	**24**	**9**	**99**	**1**	**1**	**219**	**4**	**1086**	**1164**	**395**	**480**	**80**	**14**	**106**	**3693**

ТАБЛ. III

Разпределение на монетите от съкровището по монетарници:

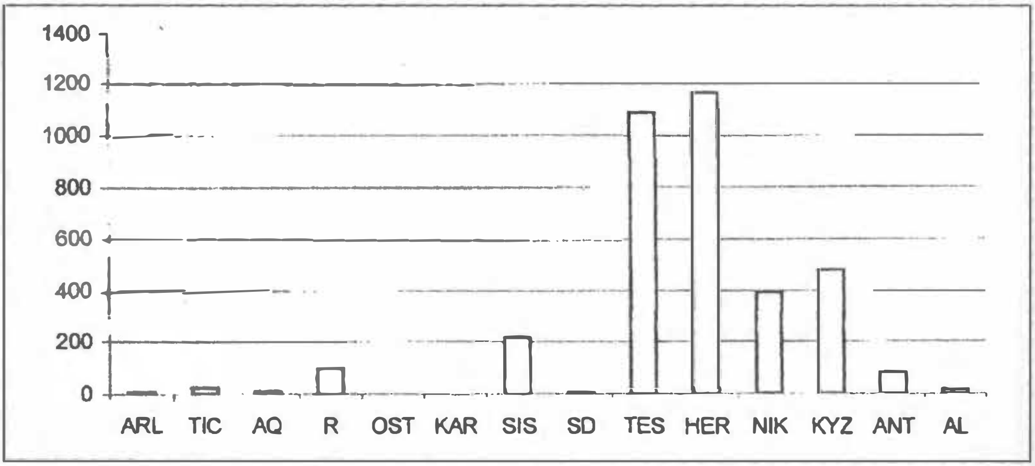

Монетни съкровища, укрити около 316/317 год.

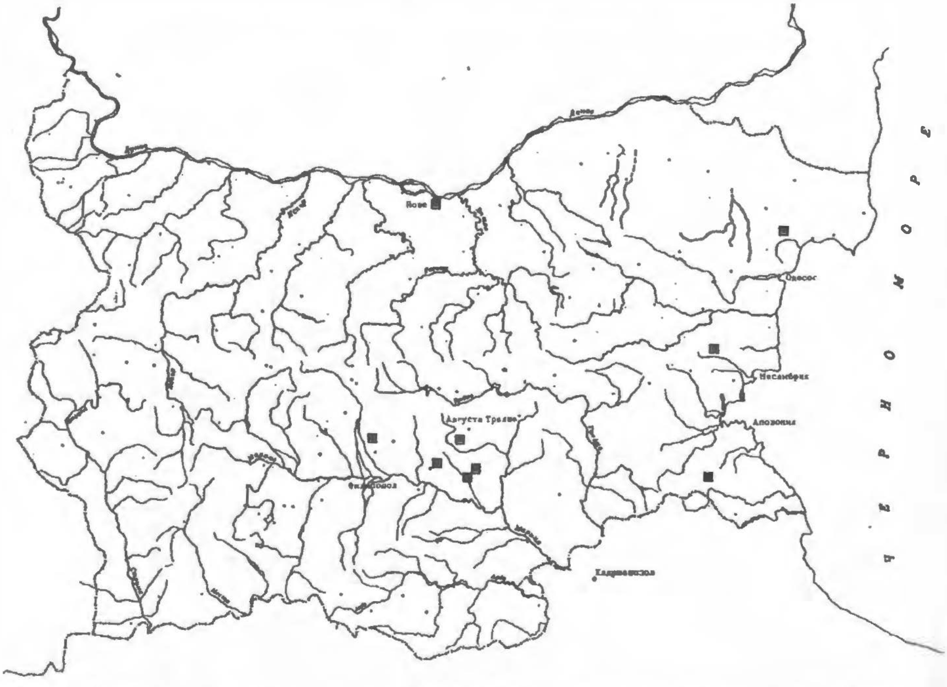
Дунав
Нове
Одесос
Месамбрия
Аполония
Августа Траяна
Филипопол
Хадрианопол
ЧЕРНО МОРЕ

Bistra Bojkova

A HOARD OF ROMAN COINS FROM THE VILLAGE OF RAGEVO KONARE (PLOVDIV REGION)

(Summary)

The hoard from the village of Ragevo Konare, Plovdiv region, contains 3693 coins which can be devided as follows:

antoniniani: Aurelian – 2, Probus – 3, Carinus – 1, Diocletianus – 5

numusi: Diocletian – 1, Maximianus Herculi – 2, Constantius – 3, Maximianus Galerius – 145, Galeria Valeria – 27, Maxentius – 5, Maximinus – 452, Licinius I – 1857, Constantinus I – 1189.

Most of the coins were minted in Heraclea – 31.5 %, Thessalonica – 29.14 %, Cyzicus – 12.2 % and Nicomedia – 10.7 %. These are the mints which traditionally provided the Thracian lands with coins – a tradition, which continued in the following years as well. Isolated exemplars are also found in the farthest west mints as Londinium, Treveri, Lugdunum etc. The great number of coins in this hoard represent not only the types and variants of coins that are considered typical of that period but also new ones which have not been known and described so far.

The hoard from the village of Ragevo Konare belongs to a group of hoards which reach 316/317 and were hidden along the Danubian and Diagonal road. The First civil war between Licinius I and Constantinus I might be the possible reason for the hoard to be buried. This is also confirmed by the fact that there are no coins of the caesars Crispus, Constantinus II and Licinius II in this hoard; the east mints began minting their coins after the agreement of March 317 concluded between the two rulers.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Петя Кияшкина

МОНЕТНО СЪКРОВИЩЕ ОТ НАЧАЛОТО НА IV ВЕК ОТ С. РАЗБОЙНА, ОБЩИНА РУЕН

Съкровището от с. Разбойна, община Руен, постъпи във фонда на Археологически музей – Бургас през 1982 год. и още тогава беше обработено[1]. Поради ред причини, обаче, едва сега го публикуваме с пълен каталог, въпреки, че то е влязло в научно обращение[2]. Находката се състои от 74 фолиса от края на III и първите две десетилетия на IV век. Монетите са били открити на около 200 м югозападно от селото, на левия бряг на планинския поток Харами дере.

Село Разбойна (Харами дере) се намира в котловината на р. Хаджийка на около 30 км западно от Несебър. То е разположено в полите на Еминския Балкан и съвременното селище лежи върху останки от римската епоха и късната античност. На много места из селото се откриват стари зидове, а в един от частните дворове през 80-те години все още беше запазен огромен питос (висок около 2.5 м и диам. 2 м). На 1 км източно от селото върху възвишение са запазени останките на тракийска и късноантична крепост, а в полите на същия връх има останки от елинистическо и римско селище. Оттук произлизат две големи съкровища от месамбрийски бронзови монети, тип "Атина Алкис" с легенда "МЕТАМ/ВРIANΩN"[3]. От с. Разбойна във фонда на Археологически музей – Бургас са постъпили и много други римски, късноантични и средновековни монети, а също така и една римска гема с изображение на Ерос (Инв. № 3784) и два амулета от черна стъклена паста с изображение на Медуза Горгона (Инв. № 3665 и 3666).

От казаното до тук става ясно, че съкровището произхожда от естествена археологическа среда, а не е случайно попаднало в земята. Почти всички монети са с добро качество. Липсва сребърното покритие, но ядрото е добре запазено, както и изображенията и надписите. Това позволява точното им определяне и датиране[4].

Седемдесет и четирите екземпляра от находката са отсечени в пет от монетарниците на Римската империя: Кизик, Сисция, Тесалоника, Хераклея и Никомедия. Почти половината от тях (34 бр.) са отсечени в Хераклея. Императорите, от името на които са отсечени монетите, са: Диоклециан (1), Флавий Север, (1), Галерий Максимиан (5), Максимин Даза (12), Константин I (19) и Лициний I (36). Разпределението на монетите по императори и монетарници е представено в Табл. I.

Най-ранна в находката е монетата на Диоклециан, отсечена в Кизик в периода 295-299 год. Това е и единствената монета, при която бюстът на императора върху аверса е с лъчева корона. При всички останали монети бюстовете на императорите са с лавров венец. Последни по време на отсичане са монетите на Константин I и Лициний I, датирани в периода 313-317 год. В приложените Табл.2-5 сме разпределили по време на отсичане монетите на Галерий Максимиан, Максимин Даза, Константин I и Лициний I. Вижда се, че по-голяма част от фолисите са отсечени в периода 313-315 год. Този период е представен с най-много монети и в другото съкровище от същото време, съхранявано в Бургаския Археологически музей, а именно съкровището от с. Близнак.[5]

Допреди откриването на находката от Разбойна, тази от Близнак беше единствената от първите две десетилетия на IV век, открита в региона на Бургас, макар че находки с подобно съдържание не са рядкост за страната; Съдържанието на двете съкровища е много близко. Почти напълно се покриват императорите, от името на които са отсечени монетите, както и монетарниците, в които това е станало. И при Близнашкото съкровище преобладават екземплярите на Хераклея. Но докато находката от Близнак ни дава ценни сведения за монетната циркулация през този период в Странджа, то тази от Разбойна произхожда от един друг географски регион – Източното Старопланиние.

Източното Старопланиние през късната античност започва да играе изключително важна стратегическа роля. В периода IV – VI век в този район функционира т. н. “Балканска преградна линия”[6]. Тази линия е започвала при Templum Iovis и се е състояла от цяла редица крепости и стени, разположени по височините и край проходите на Еминския Балкан. В тези крепости се откриват изключително много единични екземпляри на Константин Велики и Лициний, а в крепостта между селата Аспарухово и Добромир е намерена голяма колективна находка от бронзови съдове и железни сечива, датиращи от същата епоха[7]. Почти в средата на тази ешалонирана укрепителна система, при село Паницово, е открит надгробният паметник на centenarius Флавий Зенис[8]. Този надпис, подобно на съкровището от Разбойна, заема междинно положение между античността и късната античност. Той започва с обичайното антично Ἀγατῇ τύχῃ, но вече има и християнската хризма.

Укриването на монетите, както е подчертала в предходната статия ст. н. с. Бистра Божкова[9], може да се свърже с Първата гражданска война между Лициний и Константин и вероятно се е състояло след 316/317 год. Другото събитие, с което бихме могли евентуално да свържем заравянето на съкровището, може да е готското нашествие през 323 год. Тогава са били плячкосани районите от двете страни на Стара планина[10]. През тази динамична епоха обаче шест години са прекалено дълъг период, за да не влязат в находката монети на наследниците на Константин I и Лициний I.

Табл. 1 Разпределение на монетите от съкровището по императори и монетарници

Владетел/Монетарница	K	S	TS	H	N	б. м.	Общо
Диоклециан	1						1
Север		1					1
Галерий Максимиан		1	1	2	1		5
Максимин Даза	4			3	5		12
Константин I	9			9	1		19
Лициний I	10		1	20	4	1	36
Общо:	**24**	**2**	**2**	**34**	**11**	**1**	**74**

Табл. 2. Монети на Галерий Максимиан

Година	S	TS	H	N	Общо
дек. 308 – май 310		1		1	2
310			2		2
310 – след май 311	1				1
Общо:	**1**	**1**	**2**	**1**	**5**

Табл. 3. Монети на Максимин Даза

Година	K	H	N	Общо
308 –309	1	1		2
дек. 308 – май 310			2	2
309 – 310	1			1
310		1		1
310 – 311			1	1
311	1			1
311 – 312	1			1
312			2	2
нач. 313		1		1
Общо:	**4**	**3**	**5**	**12**

Табл. 4. Монети на Константин I

Година	K	H	N	Общо
нач. 313		3		3
313 – 314		6		6
313 – 315	9			9
313 – 317			1	1
Общо:	**9**	**9**	**1**	**19**

Табл. 5. Монети на Лициний I

Година	K	TS	H	N	б.м.	Общо
312			1		1	2
312 – 313		1				1
нач. 313			3			3
313 – 314			16			16
313 – 315	10					10
313 – 317				4		4
Общо:	**10**	**1**	**20**	**4**	**1**	**36**

Каталог на монетите от съкровището*

КИЗИК

Диоклециан

Л. IMP C C VAL DIOCLETIANVS PF AVG
Бюст на императора с лъчева корона на д.
Оп. CONCORDIA MILITVM
Диоклециан прав на д. приема Виктория върху глобус от Юпитер прав на л., подпрян на жезъл.
*1. KΓ 20/21 мм, 2.81 г; RIC, VI, p. 581, N 15a; 295-299 год.

---

* *Отбелязаните със звездичка монети от каталога имат представено изображение.*

Максимин Даза

Л. GAL VAL MAXIMINVS NOB C

Бюст на императора с лавров венец на д.

Оп. VIRTVTI E / XERCITVS

Марс във военно снаряжение в ход на д., в д. ръка копие, в л. щит и трофей през рамо.

*2. Δ | / MKV 24/25 мм; 4.69 г; RIC,VI, p.587, N 52; 308-309 год.

Оп. GENIO CA / ESARIS

Геният прав, гол, на л., с модиус на главата и хламида през л. рамо; в д. ръка – патера, в л. – рог на изобилието.

*3. Γ | * / MKV 23 мм, 6.68 г; RIC, VI, p. 587, N 55; 309-310 год.

Л. GAL VAL MAXIMINVS PF AVG

Оп. GENIO IMP / ERATORIS

Геният прав, гол на л., с модиус на главата и хламида през л. рамо. В д. ръка – патера, в л. – рог на изобилието.

*4. Γ | ⁝ / MKV 24/25 мм, 5.21 г; RIC, VI, p. 589, N 70; 311 год.

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS PF AVG

Оп. SOLE IN / VICTO

Сол с лъчева корона, прав, на л., облечен в дълга роба, в л. ръка държи главата на Сарапис, д. ръка – вдигната.

5. Δ | / MKV 20 мм, 5.30 г; RIC, VI, p. 592, N 92; 311-312 год.

Константин I

Л. IMP C FL VAL CONSTANTINVS PF AVG

Оп. IOVI CONS / ERVATORI

Юпитер прав, гол, с глава на л. и хламида през л. рамо, в д. ръка – Виктория върху глобус, с л. се подпира на скиптър; в краката му орел с венец в клюна, на л.

6.-*7. | B / SMK 21 мм, 3.34 г; 21 мм, 3.46 г; RIC, VII, p. 643, N 3; 313-315 г.

8. | Г 21/22 мм, 4.08 г;
SMK

9. | Є 20 мм, 2.20 г;
SMK

*10.-12. | S 21 мм, 2.46 г; 21/22 мм, 2.82 г; 20 мм, 2.65 г;
SMK

13. | Z 23 мм, 3.20 г;
SMK

14. | H 21 мм, 2.26 г;
SMK

Лициний I

Л. IMP C VAL LICIN LICINIVS PF AVG
Оп. IOVI CONS / ERVATORI

15.-16. | A 18/21 мм, 2.93 г; 20/21мм, 3.52 г; (отчупена);RIC, VII, p. 643, N 4;
SMK 313-315 год.

17. | B 21/22 мм, 2.21 г; (отчупена)
SMK

18. | B 20/22 мм, 4.33 г;
K(?)

19.-20. | Г 23/25 мм, 4.56 г; 20 мм, 3.04 г;
SMK

21.-22. | Δ 21 мм, 3.16 г; 20/22 мм, 2.89 г;
SMK

*23. | Z 19 мм, 3.53 г;
SMK

Оп. GENIO AV / GVSTI CMH

Геният прав, гол, на л., с модиус на главата и хламида през л. рамо; в д. ръка – патера, в л. – рог на изобилието.

*24. | S 21 мм, 5.03 г; RIC, VII, p. 643, N 2;
SMK 313-315 г.

СИСЦИЯ

Север

Л. FL VAL SEVERVS NOB C
Оп. PERPET / VITAS AVGG

Рома с шлем седнала на л. върху щит, в д. ръка държи Виктория върху глобус, с лявата се подпира на копие.

*25. | VI 25/27 мм, 10.39г; RIC, VI, p. 476, N 184a; 305-307 год.
SIS B

Галерий Максимиан

Л. IMP MAXIMIANVS PF AVG
Оп. GENIO AV / GVSTI

26. ◡ | Δ 21/26 мм, 6.52 г; RIC, VI, p. 480, N 270a;
SIS 310-след май 311 год.

ТЕСАЛОНИКА

Галерий Максимиан

Л. GAL MAXIMIANVS PF AVG
Оп. GENIO A / VGVSTI

*27. * | A 23 мм, 6.93 г; RIC, VI, p. 514, N 30a;
•SM•TS• дек.308- май 310 год.

Лициний

Л. IMP LIC LICINIVS PF AVG
Оп. IOVI CONSERVATORI AVGG NN

*28. 22/23 мм, 4.12 г; RIC, VI, p. 519, N 59;
•TS•Γ• 312 – 313 год.

ХЕРАКЛЕЯ

Галерий Максимиан

Л. IMP C GAL VAL MAXIMIANVS PF AVG
Оп. GENIO IMP / E / RATORIS

*29.-30. *| 24 мм, 6.79 г; 24 мм, 5.81 г; RIC, VI, p.537, N 48a; 310 год.
HTЄ

Максимин Даза

Л. GAL VAL MAXIMINVS NOB CAES
Оп. GENIO CA / ESARIS

31. —— 25/27 мм, 6.17 г; RIC, VI, p.535, N 36; 308–309 год.
•HTΔ•

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINO PF INV AVG
Оп. GENIO IMP / E / RATORIS

*32. *| 23/24 мм, 5.76 г; RIC, VI, p.537, N 49a; 310 год.
HTB

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINO PF AVG
Оп. IOVI CONS / ERVATORI

*33. | Г 19 мм, 5.03 г; RIC, VI, p.541, N 74;
SMHT нач. 313 год. (вариант?)

Константин I

Л. IMP C FL VAL CONSTANTINVS PF AVG
Оп. IOVI CONSER / VATORI AVGG

*34.-35. | B 23 мм, 2.75 г; 21/23 мм, 3.78 г; RIC, VI, p.541, N 75; нач. 313 г.
SMHT

36. | Є 22 мм, 3.66 г;
SMHT

Оп. IOVI CONS / ERVATORI AVGG

37.-*39. | B 21/22 мм, 3.48 г; 23 мм, 3.66 г; RIC, VII, p.542, N 5;
SMHT 21/22 мм, 4.19 г; 313-314 год.

*40.-42. | Є 22/23 мм, 3.44 г (подхлъзнат лицев печат);
SMHT 24/25 мм, 3.42 г; 22/24 мм, 2.65 г;

Лициний I

Л. IMP C VAL LIC LICINIVS PF AVG
Оп. IOVI CONS / ERVATORI

*43. Ձ| 22/23 мм, 4.64 г; RIC, VI, p. 540, N 65; 312 г.
HTΔ

Л. IMP C VAL LICIN LICINIVS PF AVG
Оп. IOVI CONSER / VATORI AVGG

44. | A 22/23 мм, 4.36 г; RIC, VI, p. 541, N 73; нач. 313 год.
SMHT

*45-*46. | Δ 21/23 мм, 3.58 г; 20 мм, 3.26 г;
SMHT

Оп. IOVI CONS / ERVATORI AVGG

47.-55. | A 23 мм, 2.22 г; * 23/26мм, 4.49 г; RIC, VII, p.542, N 6; 313-314г.
SMHT 23 мм, 3.23 г; 21/23 мм, 2.50 г;
20 мм, 3.38 г; 22 мм, 3.45 г;
22/23 мм, 2.94 г; 21/22 мм, 3.22 г; 23 мм, 3.44 г;

56.-*58. | Γ 22/24 мм, 2.84 г; 22 мм, 3.16 г; 21/22 мм, 3.80 г;
SMHT

59.-61. | Δ 22/23 мм, 2.64 г; * 21 мм, 3.52 г; 22/23 мм, 2.74 г;
SMHT

62. | Є 22/25 мм, 3.93 г;
SMHT

НИКОМЕДИЯ

Галерий Максимиан

Л. IMP C GAL VAL MAXIMIANVS PF AVG
Оп. GENIO AV / GVSTI CMH

*63. 24/26 мм, 7.70 г; RIC, VI, p. 562, N 54a;
SMNA дек. 308-май 310

Максимин Даза

Л. GAL VAL MAXIMINVS NOB CAES
Оп. GENIO CA / ESARIS CMH

*64.-65.	—— SMNB	25/27 мм, 7.58 г; 24 мм, 7.54 г;	RIC, VI, p. 562, N 55; дек. 308-май 310

Л. IMP C GAL VAL MAXIMINVS PF AVG
Оп. GENIO AV / G / VSTI CMH

*66.	—— SMNΓ	23/24 мм, 5.43 г;	RIC, VI, p. 565, N 66c; 310-311 г.

Оп. SOLI IN / VICTO

*67.	Δ ∣ SMN	20/21 мм, 4.35 г;	RIC, VI, p.566, N 73b; нач. 312 г.
68.	*B ∣ SMN	20/21 мм, 4.81 г;	RIC, VI, p.567, N 77b; края на 312 год.

Константин I

Л. IMP C FL VAL CONSTANTINVS PF AVG
Оп. IOVI CONS / ERVATORI

*69.	∣ S SMN	20/23 мм, 3.24 г;	RIC, VII, p.601, N 12; 313-317 год.

Лициний I

Л. IMP C VAL LICIN LICINIVS PF AVG
Оп. IOVI CONS / ERVATORI

70.-71.	∣ A SMN	22/22 мм, 2.76 г; 19/20 мм, 3.16 г;	RIC, VII, p.601, N 13; 313-317 год.
*72	∣ B SMN	22 мм, 3.55 г;	
73.	∣ Є SMN	20 мм, 3.45 г;	

Без монетарница

Лициний I

Л. IMP LIC LICINIVS PF AVG
Оп. IOVI CONSERVATORI AVGG NN

*74. | A 20/21 мм, 4.56 г; RIC, VI, p.518, N 53; края на 312 год.

---

[1] Изказвам благодарност на ст. н. с. Димитър Драганов, който ми предостави каталозите RIC за определяне на монетите от съкровището.

[2] **Бистра Божкова.** Циркулация на бронзови монети в българските земи – IV век. – *Нумизматика и сфрагистика,* 1-4, 1994, с. 40-46, табл. № 9; **Бистра Божкова.** Съкровище от римски монети от с. Ръжево Конаре (Пловдивско). – *ИНМБс,* IV, с.174-185.

[3] **Иван Карайотов.** Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992, с. 39.

[4] Монетите са определени по **C. H. V. Sutherland.** The Roman Imperial Coinage, vol. VI, London and **P. Bruun.** The Roman Imperial Coinage, vol. VII, London, 1966.

[5] **Митко Карабахчиев.** Колективна находка от римски късноимператорски монети от първата четвърт на IV век. – В: *Странджанско – Сакарски сборник, I,* М. Търново, 1984, с. 237 – 242. **Бистра Божкова.** цит. съч. в *Нумизматика и сфрагистика*, табл. 7.

[6] **Карел Шкорпил.** Стратегически постройки в Черноморската област на Балканския полуостров. – *Bsl,* II, 1930, p. 197-230; III, 1931, p. 11-32.

[7] **Иван Карайотов.** Всекидневието в една старопланинска крепост през късната античност (IV – VI в.). – В: *Сб. Култура и всекидневие, научни четения по хуманитаристика – Бургас 2000,* Бургас, 2001, с. 83-91.

[8] **Георги Михайлов.** Epigraphica. – *ИНМБс,* II, 1965, с.150 – 153, Обр. 3.

[9] **Бистра Божкова.** цит. съч. в ИНМБс, IV, с. 179.

[10] История на България, т. I, Издателство на БАН, София, 1979, с. 380.

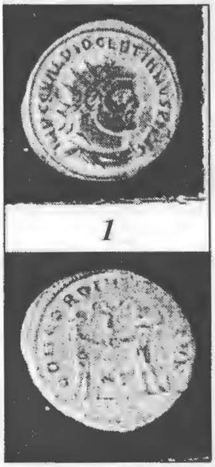
1

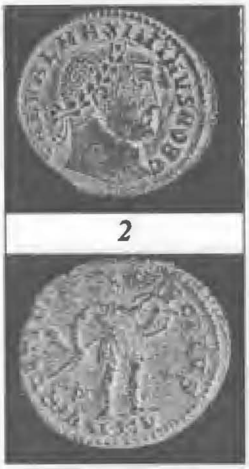
2

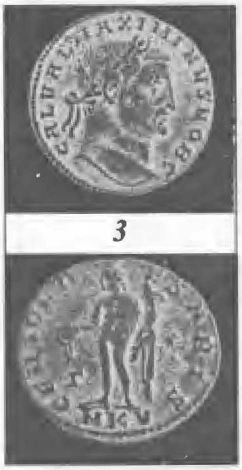
3

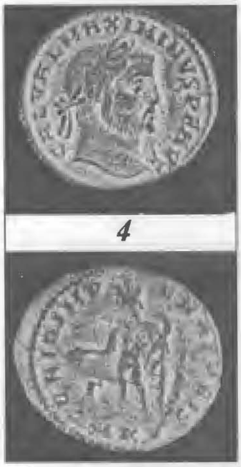
4

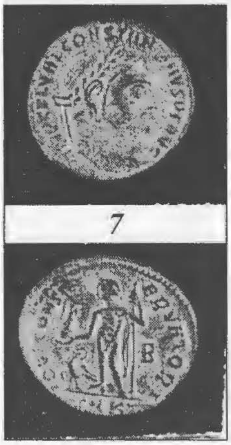
7

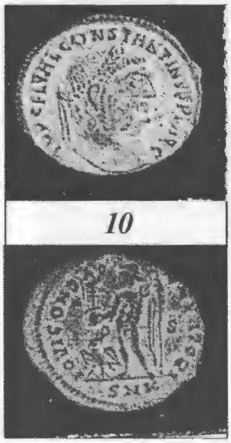
10

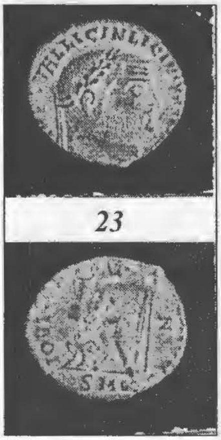
23

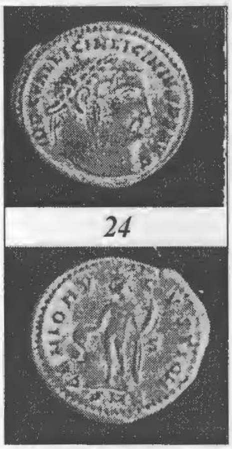
24

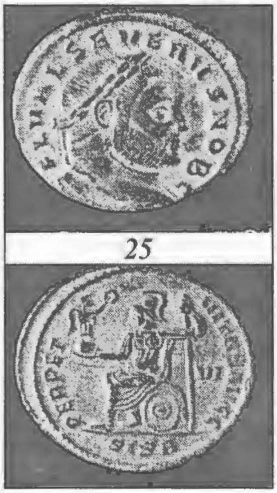
25

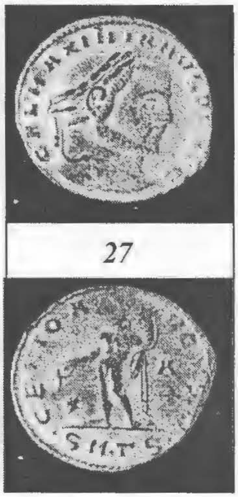
27

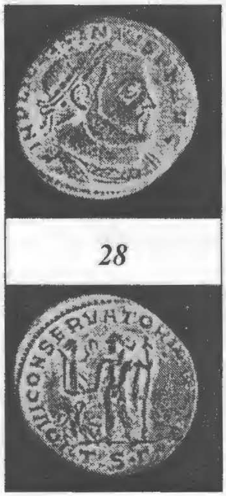
28

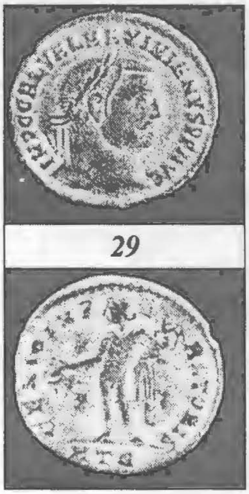
29

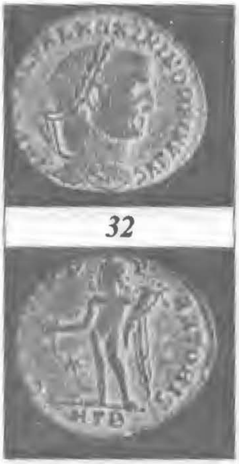
32

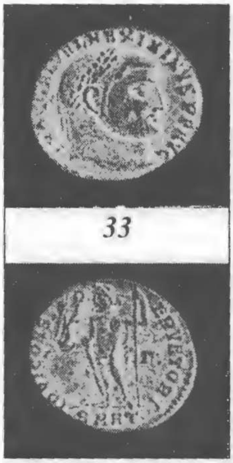
33

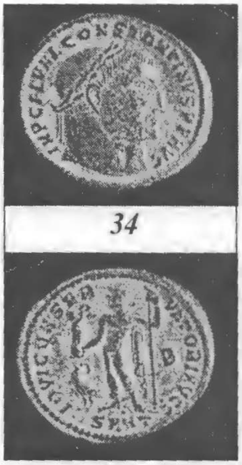
34

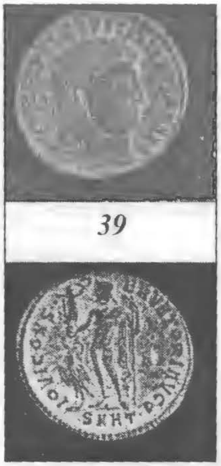
39

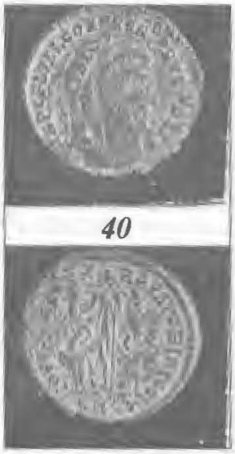
40

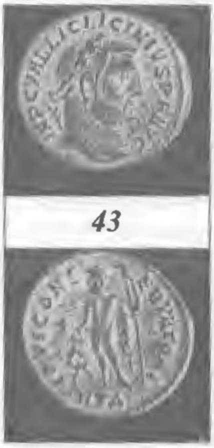
43

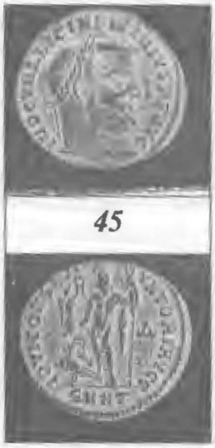
45

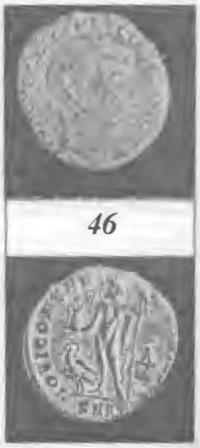
46

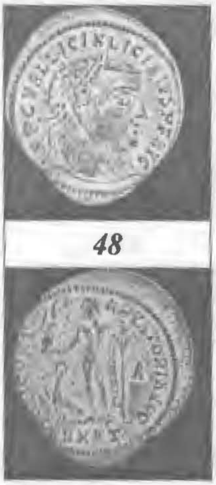
48

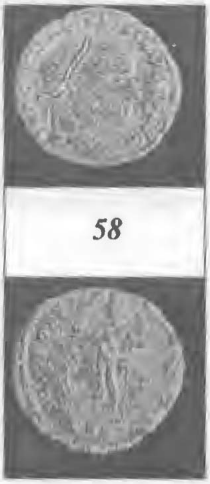
58

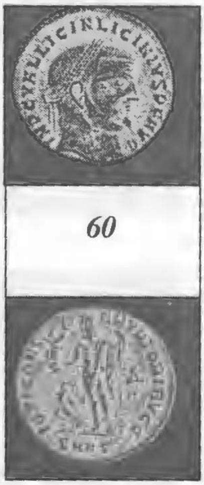
60

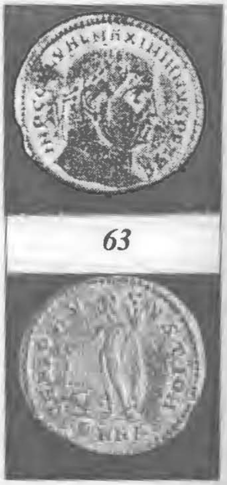
63

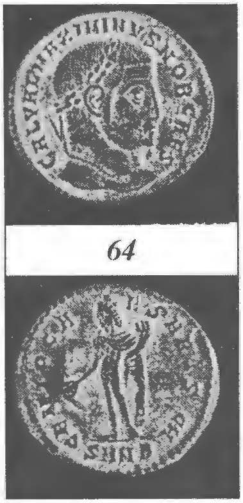
64

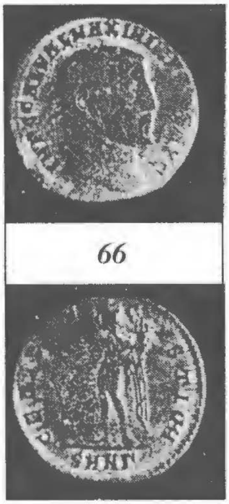
66

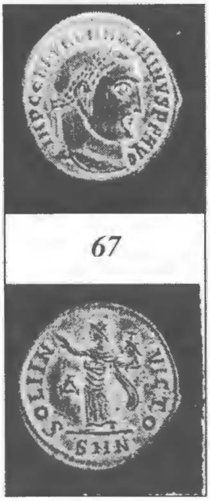
67

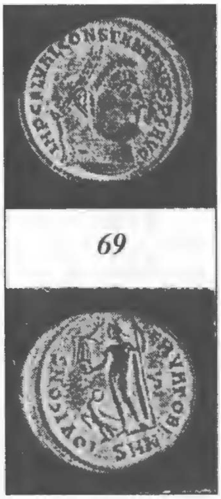
69

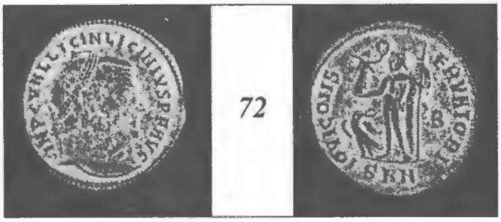
72

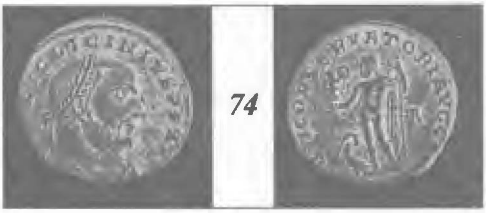
74

Petya Kiyashkina

A HOARD FROM THE EARLY IV C. A. D. FROM RAZBOINA VILLAGE, RUEN DISTRICT

(Summary)

Discovered in the 1982 in Razboina village, Ruen district, the hoard contains 74 follises from the end of the III and the first two decenes of IV c. A.D. They were minted in Cyzicus, Siscia, Thessalonica, Heraclea and Nicomedia with the names of Diocletian (1), Flavius Severus (1), Galerius Maximianus (5), Maximinus (12, Constantinus I (19) and Licinius I (36).

The earliest coin of the hoard is that of Diocletian, minted in Cyzicus between 295 and 299.

Last minted are the coins of Constantinus I and Licinius I in 313-317.

The hiding of the coins can be connected with the First Civil war between Licinius I and Constantinus I and is possibly dated after 316/317.

Дочка Владимирова-Аладжова

НЕПОЗНАТ ВИД МОНЕТА-ФУРЕ ОТ КОПРИВЛЕН

По време на археологическите проучвания през 2001 г. на обекта при село Копривлен (Гоце Делчев) е открита корубеста монета-фуре със запазено 2/3 от ядрото, което е медно, позлатено отгоре[1]. Макар на пръв поглед това да е невзрачна находка, то по същество тя представлява интересен екземпляр с оглед историята на този вид монети (фуре, миксти, суберати), които представляват съвременни на епохата си фалшификати, сечени официално от държавата по конкретни поводи и изпълняващи определени функции.

Характеристиките на запазената част от монетата са идентични с описанието на златния номинал хистаменон, сечен по времето на византийския император Роман IV Диоген (1068-1071)[2].

Аверс: IWMΛ CVΔKIΛ Три фигури прави насреща. В средата Христос с брада, кръстат нимб, туника и колобион, стъпил върху правоъгълен субпендион, коронясва Роман IV (вляво) и Евдокия (вдясно). Императорът и императрицата са с ниски корони с пендулии и кръстове, дивитисиони и лороси, д. р. на Роман е положена на гърдите, а с лявата държи кълбо с кръст. Лявата ръка на Евдокия е положена на гърдите, а в дясната държи кълбо с кръст. Изображенията са оградени от двоен кръг с точици. (обр. 1)

Реверс: KWN MX ANΔ. Три фигури прави насреща (синовете на Константин X Дука от брака му с Евдокия). В средата, Михаил VII (по-висок), вляво, Константин и Адроник вдясно. Тримата са със стеми с пендулии, дивитисиони и лороси. Константин и Андроник държат според мястото си, кълбо с кръст и анексикакия, съответно в дясната и лявата си ръка. Михаил държи в дясната си ръка лабарум с къса дръжка, а в лявата – анексикакия. Изображенията са оградени от двоен кръг с точици (обр. 2).

Размерите на тези монети варират между 26 и 28 мм, преобладава диам. 27 мм, тегло 4.31 – 4.40 гр.

При нашия екземпляр са запазени на лицето: част от надписа ...C.Δ.. и фигурите на Христос и Евдокия (обр. 1), а на обратната страна: ...ANΔ и фигурите на Михаил и Андроник[3].

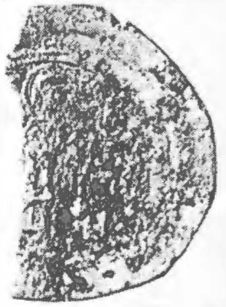

Обр. 1

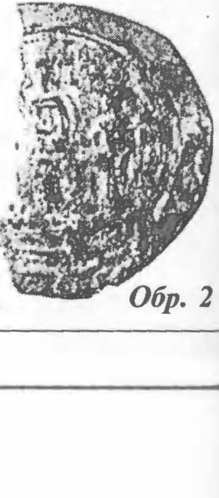

Обр. 2

Диаметър 21/17 мм, тегло 2.6 гр.

Макар и фрагментарно запазен паметникът от Копривлен дава основание да смятаме, че при отсичането си той е имал доста по-ниски метрични и тегловни показатели в сравнение с “истинските” златни монети. Това подсказва, че замисълът на тази монета (серия), която имитира златния номинал, е бил да пести не само благороден метал, а и мед, от която тя е изработена.

Златният номинал във Византия се запазва със стандарта, въведен от Константин Велики и представлява 1/72 от либрата, като се наблюдава известно олекотяване на византийската либра от 327.45 гр. на 316.80 гр. От времето на Никифор II (963-969) в златното монетосечене се въвежда по-леката номизма – тетартерон, която е с 1/12 част по-лека от стандартната. По същото време продължава да се сече и стандартната, която носи името стаменон. И двете се секат от златна сплав 23-24 карата. От времето на Михаил IV (1034-1041) се наблюдава снижаване чистотата на златото. Отначало тези промени не са чувствителни, но след 1071 г. (битката при Манцикерт) спадането е рязко. От времето на Михаил IV, когато се забелязва и първото спадане в чистотата на златото, стаменона започва да се сече с корубеста (скифатна) форма, за да се различава от стария пълноценен и плосък стаменон. С течение на времето корубестата форма се увеличава с цел да се избегнат злоупотребите – допълнително изправяне и таксуване като старите пълноценни. Тази форма официално се утвърждава с реформата на Алексий I Комнин от 1088-1092 г., когато всички номинали, с изключение на тетартерона, са скифати[4].

През цялото управление на Роман IV се секат два класа хистамени, с малка разлика помежду им, което в стилово отношение почти липсва, затова точното им разграничаване е доста относително. Като тип те са свързани с така наречените брачни солиди от V век[5], върху тях също са представени членове на фамилията, но разликата е във външния вид, те са с плоско ядро. Примерите от XI век сочат, че церемониалните серии се секат в големи количества, а при Роман IV те формират основното му монетосечене. От тук нататък върху монетите се изобразяват все по-често шест фигури, три от едната страна, три от другата, и носят сред съвременниците си определението “шестте глави”[6].

Интересна е историческата съдба на император Роман IV Диоген, който заема императорския трон на 1. I. 1068 г., когато се оженва за вдовицата на предишния император Константин X Дука – Евдокия[7]. Изворите сочат, че Роман IV бил способен и смел пълководец, отличил се във войните с печенегите и си спечелил уважението в средите на военната партия. Със заемането на престола той веднага поема битката срещу селджуките, но разложението в системата вече било напреднало и вътрешната съпротива нараствала, което допринесло за неуспеха на тази акция. С огромни усилия императорът събира войска, състояща се от чуждоплеменни войници – печенеги, узи, нормани и франки[8]. Първите два похода през 1068 и 1069 година се оказват успешни, но третият завършва с жестоко поражение. При арменския град Манцикерт по-многобройната, но разноплеменна и недисциплинирана войска, водена от Роман IV, е разбита на 19 август 1071 г., а самият император е взет в плен. В Константинопол противниковата партия го обявява за свален, а за император е провъзгласен Михаил Дука, по-големият син на Константин X.

Както отбелязахме по-горе, монетите на Роман IV се датират в периода 1068-1071 г. Отчитайки историческите факти определено можем да твърдим, че и разглежданата от нас монета-фуре е отсечена по това време. Най-вероятно серията, към която тя принадлежи, е била предназначена за плащания на наемните войници, ангажирани на страната на Византия. Те не са познавали така добре оригиналните монети и едни емисии-суберати биха били подходящи за разплащания с тях. Като се има предвид затрудненото положение на хазната, то спестяването на злато по този начин е твърде изгодно. От една страна държавата се е издължила за тяхната служба, а от друга е запазила така необходимия й благороден метал. Историята на монетите суберати показва, че тяхното производство е един от инструментите в политиката на държавата[9], особено когато става дума за отношението й към варварските народи. Още в Юстиниановия кодекс от VI век е отбелязано, че на варварите не трябва да се доставя злато, а ако бъде намерено у тях, да се измъкне с тънка хитрост[10]. Това още един път доказва логичността на нашата теза, че това са били монети, предназначени за плащания на наемниците от византийската войска.

Интересът към описания по-горе екземпляр е оправдан, защото засега това е единствената находка на монета-фуре с корубеста форма, датирана във втората половина на XI век. Досега най-късно датираните миксти от България бяха от първата четвърт на XI век. Освен това публикуваните вече фурета се свързват с територии на север от Балкана, и то в земите на днешна североизточна България, при ранносредновековните центрове Плиска, Преслав, Одърци и Ветрен. Нашата монета е първата от земите на юг от Балкана и то при едно сравнително малко средновековно поселение (по данни от досегашните проучвания).

---

[1] Ръководител на обекта е н. с. д-р Анелия Божкова, на която благодаря за предоставената ми възможност да публикувам материала.

[2] **Ph. Grierson.** Cataloque of the Byzantin Coins in the Dumborton Oaks Collection. Washington DC, III/2 1973, p.786.

[3] В момента златното покритие е запазено неравномерно по повърхността.

[4] **Ив. Йорданов.** Монети и монетно обръщение в средновековна България (1081-1261). С., 1984, с. 15

[5] **G. Zacos, A. Veglery.** Marriage Solidi of the fifth Century. – *The Numismatic Circular*, 1960,68,73-74.

[6] **Ph. Grierson.** Op. cit.

[7] **Г. Острогорски.** История на Византийската държава. С., 1998, с.445.

[8] Пак там, с. 446.

[9] **D.Vladimirova-Aladzova.** Antique and Medieval Subaerati Coins. – *Macedonian Numismatic Journal*, Skopje, 2000, 45-49.

[10] Codex Justinianus – *ГИБИ*, II, С., 1959, с. 28.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Цоня Дражева

ЕПИСКОПСКИТЕ ЦЕНТРОВЕ НА ЮЖНОТО БЪЛГАРСКО ЧЕРНОМОРИЕ V – XV В. – ЦЕНТРОВЕ НА ХРИСТИЯНСКАТА КУЛТУРА

Християнството проникнало сравнително рано в земите на днешното Южно българско Черноморие още в самото начало на зараждането на неговата философска система и църковна организация. Най-ранните местни християнски общини по изворови данни са били създадени в античните градове Деултум (днешното село Дебелт) и Аполония (Созопол) в средата на II век. Известно е и името на първия общ за двете общини епископ – Авъл Поплий Юлий, канонизиран след смъртта му като мъченик за вярата. Няма повече исторически и археологически данни как се развиват християнските общини до началото на IV век, когато християнството е обявено за официална религия в Римската империя с Миланския едикт (313г.) на император Константин I Велики.

Косвени данни обаче за активно християнско присъствие между II и IV в. дават многобройните светилища на християнски мъченици – "мартирии", които се превръщат в места за поклонение пред светите мощи. През последните години при археологически проучвания бяха открити няколко такива паметника – гробнични параклиси "мартирии" от зората на християнската архитектура от III-IV в. в района на с. Воден, Елховско, в крепостта Маркели край Карнобат, в Несебър и Созопол.

За църковната организация в нашите земи, които са включени в провинция Хемимонт, диоцез Тракия, източна префектура Ориент според административните реформи, започнати от имп. Диоклециан (285-305г.) и завършили към края на IV век, съдим от запазени писменни източници от по-късна епоха, отразяващи традицията, утвърдена в IV век. Най-рано тя е започнала в големите градове и укрепени селища-крепости и военни лагери. В V век всеки град получил правото на самостоятелна епископия. Това било много важен фактор в този период на нестабилност на империята, разкъсвана от варварски нашествия и военни сблъсъци. Местните епископи постепенно добиват голямо значение в административното управление и през VI в. те са вече едни от фактическите ръководители в градовете. Те застават начело на тяхната отбрана при варварските нападения или ръководят градоустройствените мероприятия. Известните от изворите имена не дават имформация за етническата им принадлежност, тъй като обикновено имат библейски характер, но още в началото е наложена практиката епископите на градовете да произхождат от местното население.

Макар и не особено точни, епископските списъци на църковната организация на Източната Православна църква са единствените писмени източници, представящи хронологическото развитие на традиционните християнски центрове в нашите земи. През 527-528 г. историографът Хиерокъл систематизирал в своя “Пътеводител” всички известни дотогава данни. В провинция Хемимонт, включваща изцяло днешните Бургаски земи, наред с главния й град Адрианопол (Одрин), митрополитски център, той описва и следните епископии: Анхиало (Поморие), Деултум (Дебелт), Плотинополис (засега неизвестно) , Цоида (Сливен).

В VII в. са създадени нови епископски ценрове в Агатопол (Ахтопол), Созопол, Месамбрия (Несебър). Така се развива тенденцията за разгръщане на църковната организация чрез раздробяване на епархиите и подчертан стремеж към автономизацията им. Това се налага и от тежката военно-политическа обстановка в региона, превърнал се в буферна зона между новопоявилите се етнически фактори от север и центъра на Византийската империя.

В навечерието на появата на Българската държава в 681г. днешните Бургаски земи били вече заселени със значително по брой славянско население. Изключение правят Черноморските центрове, където този процес върви по-бавно. Славянското заселване е протичало под контрола на византийската власт, поради което сливането с местното тракийско (романизовано или елинизирано) население е осъществено без особени етнически сблъсъци. В това отношение особено важна била ролята на стабилната църковна организация, създадена в района, която разгръщала и поддържала християнизацията на новото население.

От 681г. по билото на Стара планина вече минава държавната граница с новата политическа сила – България. Това превръща нищожния в предишната огромна територия на империята район на днешните Бургаски земи в последна естествена преграда пред столицата Константинопол. Появяват се нови крепости и укрепени селища като Маркели (край Карнобат), Голое (край с. Лозарево), Ктения (неизвестно), Ранули и Урдовиза (по крайбрежието) и др., в които също се развиват християнски центрове. Но тъй като засега те не са добре идентифицирани, в настоящата работа подробно ще бъдат разгледани само сигурно установените по исторически и археологически данни епископски центрове: Дебелт, Анхиало, Месамбрия, Созопол и Ахтопол.

Деултум (при днешното с. Дебелт, Бургаско) е наследник на стар тракийски и античен център – Колония Флавия Пацис Деултензиум – единствена колония на римски ветерани в нашите земи. Този град играе и през античността, и през средновековието ролята на важен граничен център, затова при административните реформи в провинция Хемимонт му е отделено особено внимание. При обиколката из империята през 294 г. император Диоклециан го посещава специално. Известен със своето жестоко отношение към християните, вероятно неговото посещение е свързано и със съдбата на местната християнска община, която вече имала своя пръв великомъченик – епископ Елиос Публиос Юлиос (средата на III век).

След IV в. Дебелт се превръща в значим епископски център. Неговият епископ Атанасий (431г.) е активен участник във Втория църковен събор, пледиращ срещу арианството. Известни са и имената на още двама епископи от Дебелт, живели в V век – Йовинос (451г.) и Евстратиос (459г.). Въпреки че в следващите векове епископията продължава да съществува, поради липсата на епископски списъци до времето на Исаврийската династия има непълноти в нейното изследване. В началото на иконоборческия период, на VII-я Вселенски събор в 680 г. като участник в неговите заседания е посочен дебелтският епископ.

Създаването на Българската държава в 681г. и договорът на хан Тервел от 716 г., бележещ разширението на юг (областта Загора), обуславят новата роля на Дебелт и неговата епископия в отношенията между България и Византия. Той се превръща в граничен град, където се осъществяват контакти на най-високо ниво, начален пунк на южната погранична линия Еркесия.

През 812 г. Дебелт е обсаден и превзет от хан Крум. Заедно с епископа Георги населението на града и околностите било преселено в днешна северна Добруджа. По-късно Георги бил мъченически убит. В “Хронографията” на византийския хронист Теофан Изповедник четем: “ На седмия ден от м. юли 812 г. вождът на българите превзел с обсада Дебелт и преселил жителите му заедно с епископа.”

До третата четвърт на IX в. вероятно съдбата на дебелтската епископия е тежка с оглед на мероприятията на сина на Крум – хан Омуртаг спрямо християните. Безспорно приемането на християнството като държавна религия от българския княз Борис с християнско име Михаил е дало възможност за развитието на нов вид отношения с християнската църковна организация по нашите земи.

Потвърждение за това дават археологическите открития от 1984-85 г. в м. “Костадин чешма” край с. Дебелт (сега под корпусите на металургичния завод). Тук е разкопана църква с базиликален план, дължина 14.5 м и широчина 12 м, изградена в края на IX в. Във вътрешността й и в двора около нея е проучен некропол, синхронен с етапите на съществуване на църквата. Редица данни показват, че част от погребаните тук са духовни лица, при това издигнати в сан.

В църквата и двора са открити 40 оловни печата (моливдовула), принадлежали на видни български и византийски сановници и висши духовници, а три от тях са на българския владетел княз Борис Михаил (след покръстването му).

Открити са печати на епископи на Дебелт от края на IX до XI в., което прави възможно тълкованието, че тук се намирало седалището на епископията, около която се оформил и манастирски комплекс, съществувал между IX-XI в. Именно в него са осъществявани дипломатически контакти на най-високо ниво между България и Византия. Сред печатите на известни византийски сановници са печати на: Константинополския патриарх Йоан VII Граматик – идеолог на иконоборчеството и виден за времето си теолог; патриция Теоктист – първи министър и покровител на Константин-Кирил Философ и др.

След средата на XII в. Дебелт е почетен с архиепископски трон (между 1186-1204 г.). От това време е известно името на дебелтския архиепископ Василий. До началото на XIV в. в нотициите на Константиполската патриаршия непрекъснато се споменава Дебелтската архиепископия, след което напълно изчезва. Това е свързано с военно-политическите събития в средата на XIV в., когато градът загива под ударите на първите османски походи в Странджа.

Името на **Месембрия** (Несебър) е споменавано по-рядко в ранните исторически извори. Данните от археологическите проучвания обаче показват, че ролята му на градски и църковен център нараства още в началото на VI в. От това време са големите старохристиянски базилики "Св. София" – т. нар. Стара митрополия и "Св. Богородица Елеуса", както и новоразкопаната базилика до градската порта. В епископските списъци на патриарх Фотий се споменава за легендарен мартирий в Месембрия на светицата Ирина, построен още в VI в., където се стичали много поклонници. За първи път месембрийски епископ взима участие на VII-я вселенски събор през 680 г.

След създаването на Българската държава Месембрия става важно пристанище, използувано като главна военна база на византийския флот. Оттук почти един век Византия организира военни походи за унищожаване на младата Българска държава. Това води до нарастване на значението ѝ и като църковен център.

През 812 г. градът е превзет от хан Крум и влиза в територията на Българската държава. В следващите векове неговата принадлежност ту към България, ту към Византия често се променяла. Независимо от това Месембрия – Несебър остава един от главните центрове на църковно и културно общение между двете държави. Влиянието на високо развитата култура на византийската столица по своеобразен начин било възприемано в архитектурата и изкуството на средновековния град и от тук рефлектирало в България. Именно поради това средновековният Несебър може да се посочи като своеобразна българско-византийс[illegible] симбиоза в областта на християнската православна култура.

Развитието му като църковен център е проследено и в епископските списъци. Споменава се легендарната личност на епископ Петър от 325 г. При Юстиниян Велики в средата на VI в. църковният глава на несебърската църква е издигнат в ранг "автокефален архиепископ" в епархия Хемимонт, а през 70-те години на XI в. той вече е издигнат в ранг "митрополит". Вероятно тогава е построена и църквата “Св. Богородица”, наречена “Новата Митрополия”, а по-късно преосветена като “Св. Стефан”.

При царуването на българския владетел Иван Асен II Несебърската митрополия минава под егидата на Търновската патриаршия. От това време са известни имената на месемврийските митрополити Василий, Марко, Никодим, Прокъл, Доротей и Партений, част от които са с безспорен славянски произход.

Българските царе от династията на Асеневци активно подпомагат строителството и стенописването на три нови църкви в града: “Св. Параскева”, “Св. Тодор” и “Св. Архангели Михаил и Гавраил”. Цар Иван Александър отделил голямо внимание и на околните манастири. Запазени са царски грамоти, с които той дарява земи и привилегии на манастирите “Богородица Елеуса” и “Св. Никола Емонски”.

През 1257 г. християнските светини на Месемврия стават жертва на варварското нападения на венецианския флот под командването на известния венециански адмирал Джакомо Доро. Съюзник на императора на Латинската константинополска империя Балдуин II, той превзел и ограбил града. И днес откраднатите от месемврийските църкви християнски реликви: мощите на Св. Тодор Стратилат, ръката на Св. апостол Андрей, главата на Св. Сист и др. се показват в църквата “Сан Салваторе” във Венеция. А Месемврия била лишена от своите светини, които няколко столетия привличали богомолци и поклонници в града, което издигало значително неговата роля на религиозен център.

При първото превземане на Месемврия от турците през 1396 г., голяма част от населението ѝ е изселено в селището Чимос край Ахелойска (Чимоска) река. Митрополията е подчинена на Константинополската патриаршия до 1453 г., когато Византия окончателно е унищожена от османските нашественици. След средата на XV век няма данни за възстановяването на митрополитския център в Месемврия – Несебър.

Анхиало (Поморие) в късната античност е вторият по значение град в провинция Хемимонт. Епископският център там също е възникнал твърде рано. Известно е името на християнския водач Тимотей, участник в църковния събор през 343 г. Други епископи на Анхиало от първите векове на официалните християнски институции са: Себастианос (381г.), Сабатиос (459г.), Паулос (553г.). В средата на VI в. анхиалската епископия е възведена в автокефална архиепископия, но вероятно за кратко време, тъй като в църковните анали от следващите векове отново я срещаме със статут на епископия.

От края на XI-XII в. е запазен оловен печат (моливдовул) на анхиалския архиепископ Теофил, което показва, че в този период е нарастнала ролята на Анхиало като църковен център.

През 1437-39 г. митрополитът на Анхиало Софроний заедно с митрополитите на Търново, Дръстър (Силистра) и Мелник взел участие в заседанията на униатския събор във Ферара – Флоренция и подписал акта на унията.

За съжаление историческите документи за анхиалската архиепископия са твърде малко. А липсата на сериозни и системни археологически проучвания пречи за детайлното очертаване на историята на християнската култура в града и приноса на този християнски център в региона.

В **Созопол** – античната Аполония на Черно море – християнството също прониква много рано. Косвено свидетелство за това е известното име на Елиос Публиос Юлиос – епископ на Деултум и Аполония в средата на II в. Големият упадък на селището между I и края на III в. и особено в периода на готските войни, са причина за сравнително късното развитие на този християнски център в самостоятелна епископия.

До средата на V в. градът, приел вече новото име Сизиполис – "град на спасението", продължава да е в подчинено положение спрямо епископския център в Деултум. Косвено указание за създаване на самостоятелна епископия има в т. нар. Епифаниев епархийски списък, чието съставяне се отнася в началото на VII в. В 680 г. е споменато името на епископа на Созопол – Петър, участник в Шестия Вселенски събор, а в 787 г. созополски епископ с името Евтимий участвува в Седмия (Никейски) събор.

Почти един век няма данни за епископията в Созопол. Едва в синодалните списъци от времето на византийския император Лъв VI Мъдри (886-912) Созопол е споменат отново като епископско седалище.

Археологическите проучвания през последните три години в централната част на града при църквата "Св. Георги" установиха, че именно в този период тук е бил изграден голям християнски комплекс.

Църквата е от константинополски тип, с кръстокуполен план и четири носещи колони. Останките от богата вътрешна украса от мраморни архитектурни детайли, мозаечни подове и стенописи до голяма степен я отличава сред останалите средновековни църкви в града. Въпреки че нейното проучване не е завършило напълно, налага се мнението, че тя е заемала мястото на централен храм и е свързана с епископското седалище в Созопол.

В двора и в отделните части на църквата са открити над 250 гробнични съоръжения, датирани в периода X-XIV в., а в края на XIV в. южният ѝ кораб е превърнат в монашеска костница. Археологическите данни и местонахождението свързват проучвания култов комплекс с известния от изворите градски манастир "Св. Йоан", който става седалище на созополския епископ след 1366 до средата на XVI в. В 50-те години на XVI век всички манастири в района на Бургаския залив са опажарени и унищожени от турците под предлог, че служели за убежище на морски разбойници. Такава е съдбата и на гореразглеждания християнски паметник.

Резултатите от археологическите проучвания в старата част на Созопол и на остров "Св. Иван", където е разположен големият патриаршески манастир "Св. Йоан Продром", потвърдиха историческите данни, че през XIII-XIV в.

Созопол заема първенствуваща роля като християнски център. Созополските епископи са много активни в църковния живот на Балканския полуостров. Не случайно именно созополската епископия е обект на няколко дипломатически споразумения между Българската държава и Византийската империя. Например през 1235 г. българският цар Иван Асен II е подписал споразумение, с което Византийската патриаршия признава самостоятелността на Търновската патриаршия, срещу което получава владеенето на Созополската и Ахтополската епископии. През 1307 г. българският цар Тодор Светослав водил преговори с византийския император с посредничеството на созополската църковна институция.

Известни са имената на четирима созополски епископи, които се издигнали много в православната църковна йерархия: произхождащият от Созопол епископ Йоан, станал патриарх в Константинопол под името Йоан XII Козмас от 1. I. 1294 до 21.VI. 1303 г.; епископът на Созопол между 1380 – 1389 год. Нил, станал константинополски патриарх под същото име, както и известните епископи от Созопол Йоан (1389г.) и Йоасаф (нач. на XV в.).

Интересна роля е играл споменатият Йоан XII Козмас при подписването на мирния договор между България и Византия през 1307 г. Българският владетел Тодор Светослав го пленил в манастира "Св. Йоан Продром", където той преподавал след оттеглянето му от патриаршеския престол и го пратил с мисия в Константинопол. Царят предлагал на гладуващата византийска столица жито срещу мирен договор, скрепен със сватбата му с византийската принцеса Теодора. Мисията завършила успешно със сватба и подписан мирен договор, запазен до смъртта на Тодор Светослав (1321г.). В изворите се отбелязва важното участие на созополските църковни институции при осъществяването й.

За утвърждаването на Созопол като един от най-важните християнски центорове по Южното Черноморие голямо значение имат шестте известни манастира в района: "Св. Йоан Продром" и "Св. Кирик и Юлита" на едноименните острови; "Св. Никола" при днешното с. Черноморец и манастирите в града – "Св. Йоан", "Св. Богородица" и "Св. Апостоли". Първенствуваща роля е имал "Св. Йоан Продром", който е бил подчинен направо на Константинополската патриаршия и бил автономен спрямо местната епископия. Той е известен с голямата си библиотека и книжовна школа, в която се обучавали и работили много известни за времето си православни книжовници до началото на XVI в., когато манастирът е разрушен от турците.

Най-южният голям християнски център по нашето крайбрежие е бил **Агатопол** (Ахтопол). В удобния залив на старо антично селище през V-VI в. е изградена голяма крепост, осигуряваща сигурност на пристанище, което заемало важно място в презморския трафик към столицата на византийската империя. Неговото знечение се запазило и след създаването на Българската държава, затова е обект на особено внимание при овладяването на териториите на юг от Балкана при походите на хан Крум през 812 г. Агатопол е включен специално в клаузите на 30-годишния мирен договор от времето на хан Омуртаг (815 г.) и остава в пределите на Българската държава до 971 г.

Според епархийските списъци градът е обявен за самостоятелен епископски център именно в IX в., но липсват по-подробни данни за неговото развитие.

По-подробно в църковните извори е отразен духовният живот на Ахтополската епископия след началото на XI век. През 1315 г. константинополската патриаршия издала нарочна грамота, с която забранява на епископа на Агатопол да узурпира титлата "митрополит". Известно е и името на епископа Макарий, когото патриарх Йоаким наказал с отнемане на митрополитската титла. Все пак издигането на Ахтополската епископия в митрополитски сан се осъществило през 1389 г., когато тук била преместена митрополията на Адрианопол (Одрин) след завладяването му от турците.

От историческите извори е известно и името на ахтополския епископ Игнатий, който сложил подписа си под акта на синода на патриаршията в Константинопол за брака на византийския император Йоан V Палеолог и българската принцеса Кераца, дъщеря на Иван Александър.

Ахтопол е паднал под ударите на турските завоеватели през пролетта на 1453 г. Но и през следващите векове той запазва своя християнски характер поради привилегиите, които получава като главна корабостроителница на Великата порта на Черно море. Запазените църковни институции до края на XV в. имат голямо значение за организацията на населението на града. В турските документи виждаме описанието на християнските домакинства по махали с патрони местните свещенници: поп Тодор Триядко, поп Георги Слав, поп Влад и др. Тези безспорно славянски имена говорят за преобладаващия български характер на населението в града и околностите му.

Проучването на историческите и археологически данни за развитието на епископските центрове по българските земи през късната античност и средновековието, ни дават основание да направим няколко основни извода.

Първо: Земите на днешното българско Южно Черноморие имат много специфично и самобитно развитие по отношение на християнската култура в сравнение с осналалите региони на България. Това се определя от тяхното географско положение – на границата между две големи православни държави, чиито военни противоборства не пречат на взаимопроникването по отношение на християнската духовност. А също и на голямото наследство, което синтезира една богата база за развитие на местните християнски центрове.

Второ: Гореописаните християнски центрове се превърнали в мирен посредник при взаимното проникване на старобългарската и византийската материална и духовна култура, което довело до безспорни достижения за целия православен свят.

ЛИТЕРАТУРА

1. ГИБИ, III с.187- 190; ГИБИ IV, с.117, 151-156; ГИБИ VII, с.104
2. **В. Велков.** Градът в Тракия и Дакия през късната античност /IV-VIв./ . С. 1959, с.96.
3. **М. Ваклинова.** Раннохристиянски центрове в Североизточна Тракия. – В: *Сб. Североизточна Тракия и Византия през IV- XIVв.,* София- Сливен, 1993, с. 58-71.
4. **В. Гюзелев.** Сведения за историята на Варна и Анхиало (Поморие) през XI в. в житието на Кирил Филеот. – *ИБИД*, 28, 1972, с. 32.
5. **В. Гюзелев.** Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352 – 1453 г. – *ГФУ – ФИФ*, LXIV, 3, 1970, с. 57-98.
6. **В. Гюзелев.** Chronicon Mesembriae (Бележки върху историята на Българското Черноморие в периода 1366 – 1448 г.). – *ГСУ – ИФ*, LXVI, III, 1975, с.154-155.
7. **В. Гюзелев.** Български средновековни градове. т. I, С., 1981, с.325-382.
8. **Е. Грозданова, С. Андреев.** Османотурски документи за Южното българско черноморско крайбрежие. – *Векове*, IX, 6, 1980, с.79.
9. **Ст. Дамянов.** Таможеный центр IX в.· в районе Дебелта. – *Bulgaria pontica medii aevi III*, Nessebre , С. 1992, с. 247-252.
10. **Б. Димитров.** Български средновековни градове и крепости, т. I, С. 1981, с. 388 –405, 412-426.
11. **E. J. Darrouses.** Le synodal du Patriarcat byzantin au XIV siecle. Paris, 1971, p. 369.
12. **E. J. Darrouses.** Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopoli tanae. Paris 1991.
13. HIEROCLIS SYNECDEMUS 635, 4 – 8 = ГИБИ II, С. 87-89 ; ГИБИ III, С. 177.
14. **V. Laurent.** La chronologie des patriarches de Constantinople au XIII siecle (1208-1309) – *REB*, 181, 1960, p. 147 – 148.

Арх. Дунка Герганова

ОСТАНКИ ОТ МАНАСТИР НА ОСТРОВ "СВЕТИ ТОМА"

През лятото на 1955 г. като архитект на Окръжен музей – Бургас придружих проф. Никола Мавродинов при едно негово посещение в град Созопол. Вниманието му бе насочено към островите по нашето крайбрежие.

На остров "Свети Иван" внимателно огледахме останките на църква, които се издигаха на повече от метър над земята. През последните години те вече са проучени и публикувани[1] . След това проф. Маврдинов ми възложи да доплавам с наета лодка до остров "Свети Тома" и да прегледам и заснема това, което се намира там. Бяхме заедно с един режисьор от студията за документални филми, който снимаше филм за най-дребните насекоми в пясъчната ивица. Именно той направи единствените снимки на архитектурните останки, които открихме на острова.

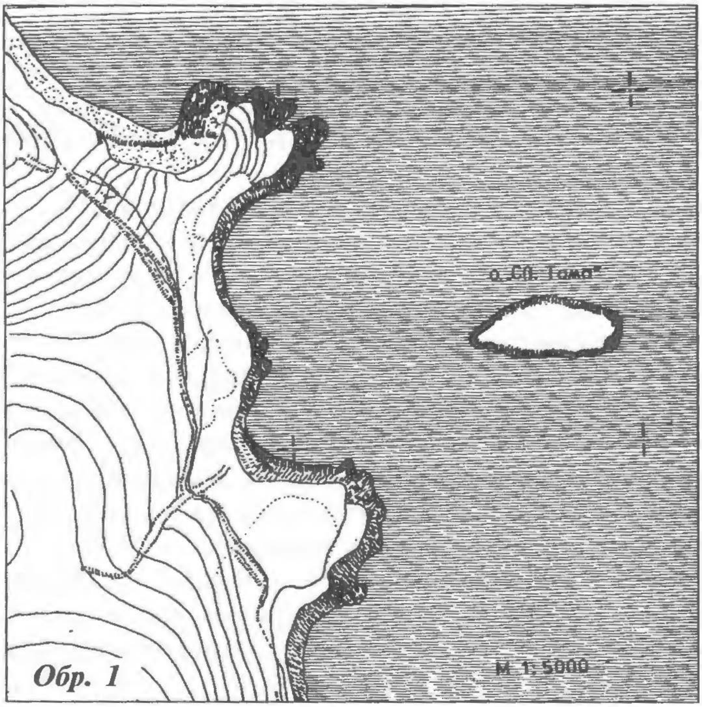

Обр. 1

Остров "Свети Тома", или както е известен още "Змийският остров", се намира на 15 км по суша от Созопол (Обр. 1). Той е разположен на около 50 м от брега на малък полуостров, който заедно с големия полуостров при устието на река Ропотамо образува един широко отворен на изток залив.

На остров "Свети Тома" имаше останки от еднокорабна, едноапсидна църква. Зидовете бяха от камък, който по цвят и структура напълно се схождаше със скалите на острова. Основите се подаваха на не повече от 20 см над повърхността. От северната страна на църквата имаше остатъци от сграда с три малки помещения. Скицата със заснетите сгради предадох на проф. Мавродинов. Той не публикува тази църквица и след неговата смърт скицата се загуби. Затова се чувствам задължена да направя това кратко съобщение, защото, както разбирам от археолози, при посещенията си на острова през последните две десетилетия те вече не откриват скицираните от мене останки.

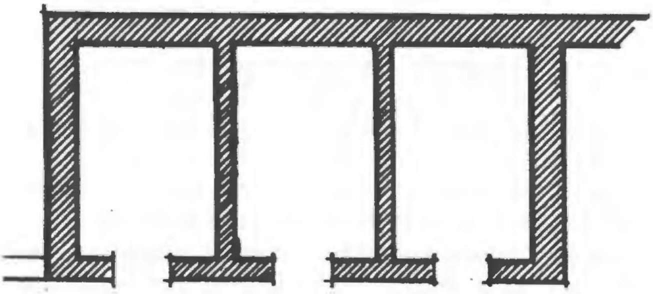

Останки от църквата и манастирската сграда.
М 1:100

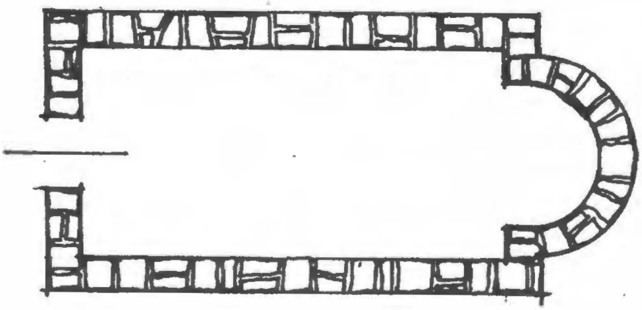

Окомерна скица
арх. Д Герганова.

Малкият размер на острова не предполага наличието на голям религиозен комплекс, подобен на този, който се намира на остров “Свети Иван Предтеча”, но наличието на споменатите сгради подсказва, че “Свети Тома” е бил обитаван като култово място. Дали монасите в него са се числели към друг манастир и тук са изпълнявали временна обязаност, или постоянно са обслужвали църквиците и параклисите, открити в близката крайбрежна ивица? Сега е трудно да отговорим на тези въпроси. Знаем само, че заливчето, срещу което е разположен островът, се нарича “Света Параскева”.

Скицата, която прилагам, е окомерна и отразява само моя спомен за останките, които тогава видях на острова (Обр. 2). Следващият път когато го посетих през 1961 .г. нямаше вече никакви следи от църквата и сградата. Всичко беше очистено и с материалите беше изградена къщата на рибарите, които бяха разпънали далян в близката акватория.

Да се строят малки по обем църкви за манастири е било твърде обичайно. Константин Иречек пише: “В околностите на София се намират в полите на

Стара планина, Витоша и Люлин 25 малки манастира, в които живее обикновено по един калугер"[2].

За периода от началото на турското робство и особено в XV – XVI век е характерно изграждането на еднокорабни, едноапсидни, с масивно полуцилиндрично покритие църкви[3].

Този тип църковна архитектура по нашите земи съществува през Първото и Второто българско царство и изграждането му отново се възобновява през първите години на робството. Това се дължи на липсата на импозантност, при което цялата красота се концентрира във вътрешното му великолепно изографисване. Такава е църквата "Свети Спас" в Несебър (XVI век)[4].

Названието "Змийски остров", придобито от острова по-късно, е неофициално и е следствие от обезлюдяването му. Това, което придава на острова особено екзотичен вид, са многобройните кактуси. Те имат дебели, широки листа, цъфтят с чудесни жълти цветове и връзват плод. Между тях върху камъните лениво се припичат змии. Според устното предание кактусите били засети от цар Фердинанд като експеримент, че могат да оцелеят през зимата.

---

[1] **И. Петрински.** Манастирът "Свети Иван Предтеча и Кръстител" на остров Свети Иван (1467/71 – 1629). – *ИНМБс, Studia in honorem Ivani Galabov*, 3, 2000, с. 177–189.

[2] **К. Иречек.** Княжество България, ч. II, с. 19.

[3] **М. Коева.** Паметници на културата през Българското възраждане, С. 1977, с. 23.

[4] **Кр. Миятев.** Архитектурата в средновековна България. С. 1965, с.121, 171 и др.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Константин Господинов

ЗА СТРАНДЖА И РЕКИТЕ В АСТИКА СПОРЕД ПЛИНИЙ СТАРИ

При описанието на Астика Плиний пише следното: "В областта Астика имало град Антиум (Anthium), а сега – Аполония. Реки: Панисос, Юрас, Теарус, Оросинес (Panisos, Iuras, Tearus, Orosines); градове: Тиниас, Халмидесос, Девелтон с блато, който сега се нарича Девелтум на ветераните; Финопол, наблизо до който е Босфорът."[1]

Известните обекти в този пасаж са градовете Аполония (дн. Созопол), Тиниас (при дн. нос Иниада, в Турция), Халмидесос (т.е. Салмидесос, дн. Мидия в Турция), Девелтон или Деултум (дн. с. Дебелт). Те очертават един обхват на територията на визираната от Плиний област (regio) Астика, който почти напълно съвпада с представата, получена от Клавдий Птолемей (**Ptol**. 3. 11. 6)[2], че стратегията Астика се простира от Аполония до Перинт (дн. Мармара Ерейлиси, в Турция). Сумираните данни на двата извора маркират територия от Деултум до Перинт. За да очертаем европейската територия, върху която през различни периоди се среща името Астика, трябва да имаме пред вид още и Астакос (Ἀστακός), известен от Теопомп (**Фол. А.**, 1980, № I 33, с. 25, 35), който макар и не определен категорично от извора, се локализира в европейската хора на Бизантион (**Фол. А.**, 1975, с. 87; **Фол. А.**, 1980, № I 33, с. 25, 35; **Тачева, М.**, 1990, с. 389)

Границата на така определеното понятие за Астика е единствено сигурна от изток – Понта. От запад е неясна (**Тачева, М.**, 1990, с. 389). Като имам предвид Клавдий Птолемей, който отбелязва, че Астика се простира покрай морския бряг, но и физикогеографските особености на терена – т.е. Странджа, която почти изцяло запълва северния дял на територията между Перинт и Аполония, не допускам западната част на планината да е оставала отвън. От друга страна, границата от запад вероятно не достига до Тунджа, тъй като по нейното поречие трябва да се разположат някои от другите отбелязани от Птолемей стратегии[3]. Следователно на запад Астика надали излиза от басейните на р. Средецка и Факийска, т.е. ще стига някъде до вододела между тези реки и басейна на р. Тунджа. Това е една поредица от възвишения, която свързва Бакаджиците със района на седловината[4] между Странджа и Дервентските възвишения. По-нататък ще се получи едно също така праволинейно продължение, запазващо освен това и същата посока, северозапад-югоизток, което едновременно ще съвпадне с приемливи за граници орографски и хидрографски особености на терена. Това е линията Девлетлиаач (в Турция) – горното течение на Текедере – Лозенград – Бунархисар – източната част на горния басейн на р. Ергене. Тук именно достига и югозападната периферия на Странджа.

Описанието съдържа две характеристики. Едната, че не очертава точна гранична линия, а гранична зона. Втората, че не държи сметка за хронологическата стратиграфия на изворите (т.е. за евентуалното мигриране или пулсиране на понятието Астика в различно време) или за характера на обекта (област или стратегия). И това не е следствие на методологическа недостатъчност.

Всъщност видно е, че обектите, описващи областта Астика на Плиний, са две групи: градове и реки. Известно е местоположението на всички градове, но за нито една река досега не е предложена аргументирана хипотеза[5]. Прилаганият досега метод на налучкването е безрезултатен. Схемата е следната: на съвременната карта се откриват най-големите реки между Перинт и Аполония (границите на стратегията Астика́ според Птолемей) и като се приема, че Плиний отбелязва едни от най-големите реки, автоматично се прави връзката между едните и другите. Убеден съм, че това също е метод и той има своето място, но тъй като вече бе приложен и не даде удовлетворителен резултат, то основателно е да потърся други възможности.

Освен това начинът на определяне териториалния обхват на една област, който използва Плиний (разбира се той не може да приложи друг по това време), е с вътрешно присъща неконкретност и непрецизност. Първо не се описват граници, а съдържащите се в областта обекти, т.е. не се знае колко са отдалечени от периферията, тъй като се дават по значимост, а не с цел ограничаване на територия. Плюс това самите те са с неясна териториална определеност. Нека да видим реката. Тя е протяжен обект. Не е ясно (като се има предвид, че се отбелязват действително само големите и известни реки) те по границите ли са или във вътрешността на територията; изцяло ли протичат в нея или частично са отвън; в каква последователност са изброени или няма такава; къде се вливат – всички в Черно море, като се държи сметка за контекста в разказа на Плиний, или има изключения от него, което е допустимо. От друга страна селището на пръв поглед е по-определен обект. Но имайки предвид, че Страбон пише за Аполонийска област и че Анхиало е градче на аполонийците (VII 6, 1)[6], закономерно се поставя въпросът как влиза Аполония в Астика според Плиний. Само градът ли се има предвид или цялата територия, която се свързва с него.

Сега мисля става ясно, че неслучайно по-горе очертавам целия район на разпространение на името Астика, а именно, за да се освободя от рамкиращите периметъра на възможно търсене локализации на градовете. При наличието на цял тип нелокализирани обекти, очевидно е, че локализациите на другия тип може да са подвеждащо ограничителни. Второ, максималното разширяване на погледа е оправдано, защото трябва да се има предвид, че Плиний описва област, характера на която е практически неопределен. Какво разбира Плиний под regio. Географска област, стратегия[7], или имайки предвид, че информацията на Плиний за стратегиите са отнася за началото на римското владичество и отразява тяхното раздробяване (**Михайлов, Г.**, 1967, с. 34; **Фол, А.**, 1972, с. 134-136; **Фол. А.**, 1975, с. 34, 60-92; **Геров, Б.**, 1980, с. 29-37.) не кодифицира едно, за провинция Тракия нехарактерно рано, начало на преобразуване – от елинистическата форма на администриране чрез стратегиите в специфично римската, при което сме свидетели на преходна форма – regio[8], преди територията да бъде разпределена между градовете Хадрианопол, Анхиало, Деултум и Бизия (**Тачева, М.**, 1990, с. 402). За последното предположение облекчаващо обстоятелство е наличието на стара традиция на рудодобив в Странджа (**Черных, Е.** 1978,) и допускането за концесия върху добива чрез един надпис от Малко Търново (**Геров, Б.**, 1965, с. 70-73), което пък предполага възможност за по-специално административно третиране, още повече, че предполагаемият град Дзуейдон в района на Малко Търново (**Велков, В.**, 1965, с. 93-96) не само че не бе открит там (**Велков, В.**, 1982), а се установи, че изобщо не е имало значително антично селище (**Делев, П.**, 1983, с. 9). Дали към такова обяснение не насочва и очевидното изключване на Перинт от Астика у Плиний, което пък кореспондира с доказаното отделяне на територия около Перинт в самостоятелна стратегия 'Αστικῆς περὶ Πέρινθον. Тогава може би не става въпрос за още една или две стратегии Астика, както общо взето се приема (**Михайлов, Г.**, 1967, с. 34; **Геров, Б.**, 1980, с. 29-32), а за едно regio с по-специален статут. От доста автори се приема, че в данните на Птолемей е фиксирано състоянието на стратегиите в два различни периода – преди римското завоевание и след укрепването на римската власт по време на Флавиите (или началото на Трояновото управление) – разделени от период на раздробяване, отразен от Плиний[9]. Използването на това твърдение срещу горното предположение смятайки, че Птолемей дава една отново обединена Астика, няма достатъчна сила да обърне категорично решението на проблема. Хипотетичното уедряване може и да е действително, но дали е валидно за всички случаи на предишното разделяне. Впрочем доста е трудно да се приеме за такъв кратък период – между конституирането на провинция Тракия и времето на Траян, когато се поставя началото, та дори и цялостното извършване на урбанизационната реформа (**Тачева, М.**, 2000, с. 32-38.) – наместването на два напълно противоположни и толкова обхватни процеса: на раздробяване и последвало уедряване. Възможно е уедряване, но не тотално. Освен това не бива да се забравя, че има живот и другата хипотеза, че по-малкото количество стратегии у Птолемей, що се отнася за римско време, е резултат не на уедряване, а на поглъщане на част от стратегиите от градските територии[10]. Следователно в случая с regio Астика ще можем да видим може би не по-ранно начало на урбанизационни процеси, но специално третиране на значими от стопанска гледна точка зони (пък защо не и от политическа, ако се е преследвал по-силен контрол върху седалището на последните тракийски царе и прилежащите му територии), принудено от липсата на голямо селище във вътрешна Странджа.

Пространното изложение на въпроса за употребата на regio Астика у Плиний е продиктувано от желанието да обърна внимание, че съществува проблемна ситуация, а не да дам решение, за което се искат още данни. Освен това изпълвайки се с впечатлението, че Плиний отразява една обстановка на промени – след завладяването на Тракия от Рим – по-лесно ще се освободим от предубеждения в търсенето на аргументи за локализирането на споменатите от него реки. Следователно приемането по презумпция, че областта Астика е абсолютно и линейно ограничена, чрез локализацията на градовете, както от описващия я Плиний, така и от изворите му, или изобщо в действителността, не е основателно. Още по-малко е допустимо да правим това за плиниевото "regio Астика" чрез данните на Птолемей за "стратегия Астика". Разбира се налице е и обратното – не може абсолютно без всякаква рамка да се зареем в хипотетични локализации. Така наименованието на областта, традиционното му разпространение, описано по-горе, и контекстът, в който това става, поставят една подвижна рамка, вън от която в известна степен може да се излезе при наличие на аргументи и при липса на непреодолими противоречия с вече установената от науката обща ситуация. Освен това чрез поставянето на данните на Плиний в по-широка среда се създава възможност да се потърсят неизползвани елементи от известната ни от извора информация.

Споменатите от Плиний четири реки в regio Астика винаги биват локализирани сред реките на юг от Бургаския залив, извиращи от Странджа. Това на пръв поглед е най-лесно възприемливото. Да разгледаме обаче по-подробно.

В групата може да бъде обособен Tearus. Реката, която се обозначава с това име, единствена от четирите има възможност да бъде открита и в други извори – Херодот (IV 89-91 – Τέαρος[11]) и Симонид. (Fr. 136 – Θεαιρος[12]). Това не се отнася за нито една от останалите три реки, нито дори и за Panisos от горния пасаж на Плиний, защото тя е различна от Pannysis, пак отбелязана от Плиний и която именно се среща в другите извори (най-вероятно Камчия). Освен това, за разлика от останалите реки на Плиний, за Теарус има някакво основание след отъждествяване с Теарос на Херодот да се поставя вън от Черноморския басейн, докато за другите три такова липсва в извора.

В тази връзка отношението между Tearus на Плиний и Τέαρος на Херодот определя единия критерий, по който се систематизират различните становища. Някои автори не дават мнение (**Георгиев, В.**, 1977, с. 238; **Венедиков, И.**, 1982, с. 92; **Йорданов, К.**, 1990, с. 371). Други отъждествяват двете реки (**Oberhummer, E.**, 1934, K. 100[13]; **Detschew, D.**, 1976, S. 495.). Трети отхвърлят идентичността им (**Beševliev, V.**, 1975[14].)

За втори критерий служи въпросът, къде се вливат реките у Плиний. Отговорите по отношение на Теарус на Плиний са зависими от решението по първия. Отъждествяването с Теарос на Херодот автоматично локализира и двете в басейна на Ергене. Това е отговорът на втората група от гореспоменатите автори, а първите изобщо не поставят този проблем. Относно другите три реки К. Йорданов не дава мнение по втория въпрос, но ан блок (заедно с Теарус) ги поставя в Астика (**Йорданов, К.**, 1990, с 371). Отговорът на повечето автори е Черноморския басейн, в Тиниада: или за трите едновременно (**Detschew, D.**, 1976,

S. 216, 345, 355), или за Panisos и Iuras (**Георгиев, В.**, 1977, с. 82, 89) или само за Panisos, (**Дуриданов, И.**, 1976, с. 44). Същият автор смята, че Iuras е в Странджа между Салмюдесос (Мидия) и Тюниас (Инеада) (**Дуриданов, И.**, 1976, с. 38). Единствено Венедиков отбелязва Панисос не в Черноморския басейн, а като приток на р. Ергене, в горното й течение, (**Венедиков, И.**, 1982, с. 80-81).

Конкретността на локализациите определя третия критерий. Според В. Бешевлиев Panisos е вероятно Ропотамо, Iuras – Караагач, Tearus – Велека, Orosines – Резовска (**Beševliev, V.**, 1975), а А. Орачев идентифицира Панисос и Юрас с Резовска и Велека (**Орачев, А.**, 1990, 347). И двамата дават решенията си на принципа на търсене на най-големите реки в преди това определения регион на Астика.

Резултатът от по-подробния преглед на състоянието на проблема в литературата показва, че направените досега локализации на четирите реки или са доста общи, или са без особени аргументи. При това положение имам основание да разгледам отново проблема.

Ще започна с Tearus, защото, както казах, неговото място в изворовата база от данни е по-особено. В тази връзка проблемът изисква отделно, пространно, свързано освен с Плиний и с други извори изследване и тъй като това излиза извън темата само ще го представя. В литературата се е завързал интересен възел: плиниевият Tearus се отъждествява с херодотовия в басейна на Ергене; със симонидовия в басейна на Черно море срещу този на Херодот; или се идентифицират всички заедно в басейна на Ергене. У Плиний има малко податки за локализирането на Теарус. Проблемът със собствено плиниевия Теарус се измества от възможното отъждествяване с Τέαρος на Херодот. Причината е, че с това загубваме единствената податка на Плиний – възможното поставяне на неговия Теарус в последователна редица от вливащи се в Черно море реки. При това положение Плиний става неизползваем и локализирането на Теарус е изцяло зависимо от данните на Херодот. В тази връзка ще припомня едно неизползвано в литературата сведение, което въведох преди няколко години, но изглежда остана незабелязано (**Господинов, К.**, 1985). Там отъждествих мястото на изворите на р. Теарос у Херодот с Dioroe от Равенския космограф. Резултатът притежава голям потенциал относно дискусията по локализацията на херодотовия Теарос.

Засега постановката на В. Бешевлиев ми изглежда най-силна: отъждествяване на плиниевия Tearus с този на Симонид, заради допускането и двете да са в басейна на Черно море – първата поради общия контекст у Плиний, втората заради връзката с лошата слава на Салмидесос, където именно след корабокрушение би могъл да загуби живота си Клеодем (**Beševliev, V.**, 1975, S. 21). С конкретната локализация обаче съм затруднен. Може би най-добре е да се вгледаме пак в разсъжденията на В. Бешевлиев, но не в крайната им фаза, а в една по-предна, преди той да избере между Велека и Резовска и да чакаме допълнителни факти.

Преди да се занимаем с другите три реки трябва да направя две уговорки.

Да приемем, че и трите са проследени последователно и то в посока север-юг, следвайки общата посока на описанието на Черноморския бряг от Плиний, като игнорираме обратната посока на Деултум.

Iuras заема ключово място за разпределянето на останалите. Д. Дечев тълкува името като “извор” (**Detschew, D.**, 1976, S. 216), а Вл. Георгиев като “езеро”, “блато”, “море” (**Георгиев, В.**, 1977, 64, 82, 100, 167). Това име има индоевропейски корен и производните му в античния свят Οὐϱία, Ὑϱίη, Hyrie, Uria потвърждават разпространението му върху езера и блата. (**Georgiev, V.**, 1958, S. 36, 46-47; **Kiepert, H.**, 1902, K. VI Ed. VIII Bo, Hk, Fn. S. 13, 25).

Смятам, че тълкуването на името трябва да е изходният аргумент при описаната по-горе фактологическа ситуация. По цялото югозападно Черноморско крайбрежие само три са местата със значими езерни обекти: Поморийското езеро, трите бургаски езера и езерото Деркос. Ако изключим Поморийското езеро (защото близостта му до Анхиало неминуемо ще се отразява върху името му) и Деркос (защото е твърде на юг), на нашето внимание остават трите бургаски езера. От тях днес само Мандренското езеро има ясно изразен отток в морето и образува протока, около който в римско време се локализира пътната станция Pudizo, а през средното и късно средновековие селището с пристан Порос (името се е запазило до днес в н. Форос при с. Крайморие) (**Господинов, К.**, 1981; **Господинов, К.**, 1995; **Карайотов, Кияшкина, Господинов**, 2000, с. 62-79). Другите две езера днес имат изкуствени канали, но за Бургаското езеро в миналото има сведения[15] за естествена връзка с морето, след което между началото[16] и края на XIX[17] в. има запушване на протока му. Това вероятно се дължи на намаления дебит на вливащите се в него реки. Като имаме предвид, че в древността и средновековието влажността и пълноводието на реките е било много по-голямо, може да се очаква езерото да е имало проток през цялото това време[18].

При това положение за локализация на Iuras трябва да избираме едно от двете езера – Мандренското или Бургаското (в Атанасовското се вливат съвсем малки реки), взети заедно с някоя от вливащите се в тях реки, от едната страна и с техните протоци към морето, от другата. Сега не бих могъл да направя този избор. В полза на Мандренското езеро много съблазнително е разночетенето на гръцкото Порос в турски език като Йорос, Jorus (**Иречек, К.**, 1974, с. 834-835 и бел. 26; **Мутафчиева, В.**, 1962, с. 114; **Мутафчиева, В.**, 1999, с. 83;), което може да свидетелства за влияние на наличен в района запазен от древността топоним Iuras. Има обаче и друго обяснение – лошо разчитане на турски документи, писани на арабица, особеностите на която дават лесно възможността за прочитане на “п ” като “й”, защото разликата е само една диакретична точка[19].

Към идентификация на Iuras с Бургаското езеро засега насочва сведението на една много интересна карта, изработена в края на XVII в. и публикувана през 1715 г. – картата на Nicolaas Witsen (**Холандия**, 1981, (№I,8) с.8-9;14; табл.8. Странджа, 1990, № I, 85, с. 98-99). На нея са отбелязани две реки да се вливат в Бургаския залив. Южната е обозначена като Piroes Fl. – вероятно от Poros –

протока на Мандренското езеро. Северната – Fl. Irusia (от публикуваните копия несигурно се разчита само първата буква) – би трябвало да е протокът на Бургаското езеро. Картата е забележителна с твърде различното си оформление и данни, които я отличават от разпространяваните по това време в Европа стандарти, водещи до мултиплициране на едни и същи недостатъчни или грешни данни, допълвани с асинхронна книжна информация. Разбира се и тук има нюанси, които биха могли да показват известна литературност – например употребата на “Fl.” за интересуващите ни реки, вместо използваното от същия автор, заето от турски, “Suy” за други. Използването на латинския термин обаче е по-добре обяснимо с различието в отношението към обектите – местните не са схващали протоците на езерата като реки, затова европейският учен, обратно, имайки такава представа, е запълнил липсващото определящо съществително с литературното flumen, за разлика от случаи като Kamji Suy, където това не се е налагало. Наличието на примери като последния е указание за местни и синхронни на съставянето на картата нейни източници. За това говори и различната от плиниевата форма – Irusia, което е доказателство, че Witsen не ни дава интерпретация на Плиний.

Старото име на лежащото на южния бряг на Бургаското езеро днешно село Горно Езерово е било Мугрис. За самото езеро се срещат свързаните с това наименования: Мунгрие гьол и Мунгрис гьол в дневника на Сейж от 1829 г. (**Пътеписи**, 1981, с. 148, 149); L(ake) Mangris в картата и пътеписа на А. Ф. Макинтош от 1836 г. (**Странджа**, 1990, № I, 113, с. 64-65, 123); Müris S(ee) в картата на Heinrich Kiepert от 1877 г. (**Странджа**, 1990, № I, 123, с. 73, 134-135). Дали в този топоним не се крие Iuras, осмислено чрез народната етимология в Мургис (= черен) (**Миков, В**., 1943, с. 253) и след метатеза достигнало до нас във формата Мугрис. Процесът би бил облекчен от невинаги изговаряното “g” в турски (като например Карааач вместо написаното Карaагач), което вероятно е довело до формата Müris S(ee) в картата на Kiepert. Последното, както се вижда, е доста близо до евентуалното изходно Iuras. По този начин няколко мимолетни блика Iuras (Плиний), Irusia (Nicolaas Witsen) ни напомнят за един запазил се топоним, който едва отново в XIX в. изплува от тъмнината на вековете в деформираното Мугрис, намерило най-близката до оригинала си форма в Müris (Kiepert). Мимолетността е причинена от твърде дълбоката извивка на брега на днес назования Бургаски залив, която в добавка достига до неблагоприятните за живот места, притиснати от болестотворните, заблатени лагуни, а също и от твърде силната валентност на преките и по-кратки връзки между важните градове Аполония (Созопол), Анхиало и Месамбрия (Месемврия).

Ако горната локализация е вярна и ако следваме уговорките, направени в началото на анализа, трябва да търсим Panisos на север от Бургаските езера. Името произхожда от индоевропейски корен, производните от който дават значения “мочурище”, “блато”, “тиня” (**Tomaschek, W**., 1980, S. 94-95, 101; **Detschew, D**., 1976, S. 355; **Георгиев, В**., 1977, с. 89, 101, 164). На тези условия може да отговаря всяка река, но ако към тях прибавим и метода за най-голямата река, то би трябвало да посочим Хаджийка. Тази река е имала силно заблатена долина, но същевременно е била важна ос, следвана от един традиционен, хоризонтален път, т.н. “туз йолу”. Хаджийка обаче е твърде на север и вероятно локализацията ще предизвика възражения, но засега не бих предложил друга.

Последната река у Плиний е Orosines. По досегашната логика трябва да я търсим на юг от Велека. Не съм срещал в литературата тълкуване на това име. Според мен то е двусъставно – Oro-sines. И двете имат съответствия в гръцки. Първата се свързва с ὄϱος – “планина, хълм, възвишение, планинско място”. Втората: със σίνις – “разбойнически, грабещ, разбойник, грабител”; σίνομαι – “1. вредя, увреждам, 2. грабя, ограбвам, нападам” (**Речник**, 1943, с. 738). Последното веднага създава асоциация със черната слава на Салмидесос като място, където траките ограбвали корабокрушенците гърци (**Sronk. J.**, 1986) и ни кара да се насочим още по на юг, т.е. между н. Инеада и Босфора. Тези рамки съответстват на Страбон и Псевдоскимнос, според които Салмидесос е бряг, който се простира на дължина 700 стадия след влизането в Понта.

Гръцкият произход на един термин, възникнал в тракийска среда и с неговия описателен характер подсеща, че може би става дума за частичен превод на тракийски топоним, едно нерядко явление (**Георгиев, В.**, 1977, с. 28, 30-35; **Венедиков, И.**, 1982, 62). Да допуснем, че този тракийски топоним е Σαλμυδησσός поради семантичната връзката на двата топонима с брега, на който ограбвали корабокрушенците – единия по място, другия по смисъла на втората си съставка. Такава идентификация се облекчава от факта, че е известен не само бряг и град, но и река с името Salmydessos – спомената в Etymologicum Magnum (**Beševliev, V.**, 1975, с. 20).

Приема се, че суфиксът -s(s)os е сред най-старите участващи в образуването на дошлите до нас топоними и че датира около и след Троянската война (**Йорданов, К.**, 1990, с. 367). Според езиковедските изследвания Σαλμ-υδησσός е двусъставен. Първата част се тълкува като “солен” на базата на гръцки паралели. Всъщност идеята е подсказана от едно от разночетенията – Ἁλμυδισσός, при което Ἁλμ- се приема за частичен превод на гръцки на тракийското Σαλμ-. Втората съставка се тълкува като “вода” от индоевропейски корен. Така целият топоним се превежда като “солена вода”. Аргументите се подсилват от съображението, че идеално се прилага единият от принципите при тълкуването на географски имена, според който те биха съдържали в себе си значения, определени от техните физически свойства и функции – тук именно солеността на морската вода (**Георгиев, В.**, 1977, 27, 35, 38, 162). Това изглежда логично, но има и съображения против. Това, че на гръцка основа се превежда тракийският топоним като “солен”, не означава, че това е действителното му тракийско значение. Омонимията по-скоро свидетелства за типичен пример на народна етимология, при която гърците си превеждат един неразбираем топоним чрез разбираема, близка по звучене гръцка дума. Едновременно с това пак Вл. Георгиев, когато тълкува Σαλμ- като съставка на антропоними или теоними, се спира на други значения на базата на един същински етимологически анализ.

Разликата в третирането на различните видове имена разбира се е принцип, който трябва да се спазва, но може би не абсолютно винаги. Така например трябва ли да търсим различни значения на личното име Черньо и топонима Черни връх. Значи в някои случаи е оправдано да се вижда еднакъв смисъл в теоними, антропоними и топоними, още повече, че винаги природните обекти са били обожествявани или смятани за символи на божества, за тяхно отражение на земята и т.н. И ако основни характеристики на земни обекти влязат в основата на смисъла на топоними и теоними и от там в теофорни антропоними, не само няма да се нарушат принципите на тълкуване на имената – местни и лични (**Георгиев, В.**, 1977, с. 23-39), но ще се приложат по-добре.

В литературата съществува и друга хипотеза за името Салмидесос – на Ив. Венедиков, според когото това е името на планината Странджа. (**Венедиков, И.**, 1982, с. 45-48). Тя се цитира в литературата с безпристрастни изрази (**Йорданов, К.**, 1990, с. 368). Идеята на Венедиков, според мен, дава ключа за изясняване на оронимната ситуация в тази част на Тракия. Логическата схема на Венедиков е много обхватна и за поставената цел се консумират всички податки в изворите. Има обаче някои напрежения в логическата схема и в резултата, които може би карат изследователите да се отнасят с отбелязаната доза необвързаност. Такова логическо затруднение например се съдържа в израза: “От съпоставянето на последните две сведения се вижда, че целият бряг от Кианеите до Аполония е дълъг 270 км и че 120 км от тях са заети от Салмидесос. Това отговаря приблизително на дължината на Странджа, особено като се има пред вид, че нито една планина не може да се измери точно колко е дълга и да се каже, откъде започва.” (**Венедиков, И.**, 1982, с. 47). Съпоставката е между Псевдоскимнос и Страбон. Всъщност тук се прави една не съвсем коректна манипулация. Данните и на Страбон, и на Псевдоскимнос поставят Салмидесос от Босфора до Тиниада и го определят като бряг дълъг 700 стадия – разстояние, което достига точно до днешния н. Инеада. Изворите са много точни и не дават възможност за произволното им съпоставяне с други отсечки от черноморския бряг, каквато е отсечката на Странджанското крайбрежие, която достига чак до града Аполония.

Няма да се задълбочавам в анализ на цялата аргументация. Тя е тъй пространна, че ще отнеме много място. Важното е, че това, както и други затруднения в логическата схема на Венедиков, могат да се разрешат с големия потенциал, заложен в неговата идея, но като се съчетае с достиженията на езиковедите, което ще доведе до известно уточнение. Обособяването на двете съставки на топонима Σαλμ-υδησσός е точно. Добре е изведено и значението на втората съставка –“вода”, направено чрез един точен етимологически анализ. Като оставим резултатите в това състояние се стига до конструкцията “Салмийската вода”. В съгласие с изворите трябва да приемем, че с това определение се описва даден бряг. Всъщност брегът – това е линия, към която принадлежат от едната страна сушата, а от другата водата. Следователно терминът на това понятие може да отразява този му състав или от гледна точка на сушата, или от гледна точка на водата. Струва ми се, че е възможно на базата на практиката да се оформи традиционна, етнически привързана гледна точка. Ние днес с българския си манталитет когато изграждаме образа на един бряг, мисля, имаме така да се каже земноцентрирана гледна точка. Но какво пречи да съществува и другата – водоцентрирана. Вероятно точно от такава е конструиран терминът “Салмийската вода”, описващ брега от Кианеите до н. Тиниада. Такава гледна точка е съвсем обяснима, имайки предвид суфикса -σσος, който според една хипотеза може да се свърже с морската хегемония на карийците (**Stronk, J.**, 1986, p. 204).

Сега да се заемем с първата част на топонима. Каква е тази особеност, която дава определението Σαλμ-? Щом топонимът е образуван от гледна точка в морето, отговорът идва сам – фонът, на който се вижда брегът, е планината, известна днес с името Странджа, която тогава очевидно се е наричала Σαλμις, Σαλμισσος или Σαλμος – езиковедите трябва да уточнят – а не Σαλμυδησσός.

Резултатът е поразителен. Ако от мястото си в Салмийската вода отправим взор на запад, дали няма да видим colle Zilmisso на Александър Полихистор, предадено ни чрез Макробий (Sat. I 18, 11)[20]. Аз си мисля, че е по-вероятно Макробий да ни осведомява за различно от известното на всички светилище в югозападната част на Тракия (обратно **Фол. А.**, 1990, с. 188), при новото тълкуване на Салмидесос. Самият Макробий не го локализира. Все пак, поддържайки тази теза, не ще отхвърля правото да се мисли и за другата възможност – визираното от Макробий светилище да е всеизвестното светилище на Дионис в “района на Беласица – Родопите, с варианти в Пангай и Парнас” (**Фол, А.**, 1994, с. 103). Тогава ще имаме две възвишения с това име. Този пасаж на Макробий и сведенията за светилището са разработени най подробно в трудовете на Ал. Фол (**Фол. А.**, 1990, с. 188-189; **Фол. А.**, 1991, с. 149-151, 158-159; **Фол. А.**, 1994, с. 102-104). Две от неговите идеи са от особена важност за моята цел. Първата е, че Зилмисос е коруптела от Залмоксис (бих добавил и формата Салмоксис, срещаща се в изворите). Това означава, че ще имаме право да поправим Zilm- в Zalm-. От тук следва, че разликата между този ороним и Σαλμις, Σαλμισσος или Σαλμος се заличава. Второ следствие е, че ще можем да приемем, че етимологията на името на планината трябва да се схожда с тази на името Залмоксис и да се изоставят гръцките версии. Другата идея на Ал. Фол е: “Призоваването на бога в определено място ще превърне това място в негова обител, която естествено ще носи и неговото име. Тогава може да се предполага, че самото име на светилището е първоначално Сабос (Сабазий) …”(**Фол. А.**, 1994, с. 104). Дали обаче у Макробий не се наслагват два слоя: единият Сабос/Сабазий – за отношението място/бог, другият – за същото отношение Залмисос/Залмоксис, което наслагване да се е получило поради контаминираното от Макробий негово знание за Сабазий (отнасящо се за друго място) с полученото от Александър Полихистор за хълма Зилмисос и светилището. По-нататък, дали такова отношение Σαλμις, Σαλμισσος или Σαλμος / Σαλμοξις да не очакваме да се появи и в Странджа, след което името на святото място да е разширило своя обхват и да е покрило цялата планина. Къде би било тогава това светилище? Естествено на връх – най-добре видимия и величествения – т.е. днешната Махиада. И след като досега се осмелих, нека да продължа с още една хипотеза. Като отделим добавените в Махи-а-да[г] накрая съставки, получени в турската езикова среда, в първата да видим остатък от Σαλμος/ Σαλμοξις след отпадане на Σαλ-, т.е. -μοξ- > -μαξ- > -μαχ-. Възможността за отпадането на Σαλ- се открива в аналогичния случай Салмидесос > Мидия. Тази хипотеза е обаче несигурна.

След тези разсъждения да помислим какво означава името на планината. Както допуснах, то е свързано с етимологията на Залмоксис. В това име е запазена глосата ζαλμός със значения, извеждани от "индоевропейското **k'olmo-s*" съответства на староиндийското. *Śarman-* "покрив, покров, закрила, защита" от индоевропейското. **k'elmen-*, готското. *hilms* "шлем", англосаксонското *helm* "шлем; покровител, закрилник, защитник" от индоевропейското **k'elm-*" (**Георгиев, В**., 1977, с. 14). Тези данни са изключително потвърждение на разсъжденията до тук, защото значенията кореспондират пряко не само с божеските функции на Залмоксис, но и със свойствата на планината като "защитник" и "покров" и особено асоциацията с шлема, както като форма, така и като функция да стои отгоре, на върха за защита на главата, асоцииран с върха на планината. Освен това цитираните форми на думата "шлем" в индоевропейските езици се свързват много близо и с една от формите на развитие на Салмидесос > Халмидесос точно и у Плиний. Дали в тази връзка не може да се търси и произходът на думата "хълм", "холм" и в крайна сметка името Σαλμις, Σαλμισσος или Σαλμος всъщност да означава просто "планината", като отразява характеристиките на този физикогеографски обект. Такъв извод ще бъде добро приложение на принципите за тълкуване на местни имена (**Георгиев, В**., 1977, с. 30-39).

И така този резултат означава, че допускането за Oro-sines е вярно, след като семантичната връзка със Σαλμ-υδησσός (-sines = траките, ограбващи корабокрушенците) се потвърди и от езикова (Oro- = Σαλμ-). Едно от следствията е, че можем да идентифицираме Orosines с реката, която дава най-близка асоциация, а това е една от двете реки (Казан дере и Папуч дере), които се вливат в Черно море при днешна Мидия, античния град Салмидесос. Тук (Папуч дере) съвсем логично В. Бешевлиев поставя спомената в Etymologicum Magnum река Salmydessos (**Beševliev, V**., 1975, с. 20).

Най-накрая хипотезата за произхода на Салмидесос от името на планината Σαλμις, Σαλμισσος или Σαλμος дава шанс да разберем и значението на днешното име Странджа (преглед у **Гагова, К.,** 1995, с. 261-262). Според мен трябва да се върнем към старата хипотеза на В. Миков, който я извежда от "стражева" (**Миков, В.,** 1943, с. 163), което е семантично свързано с тракийската глоса ζαλμός.

Това предположение не е в конфликт с хипотезата на Фол за образуването на името Странджа от τϱα-τονζος > [Σ]τϱα-τονζος > Στϱα[το]νζος, -ης (**Фол, А.**, 1990а, с. 445). Различни етнографски групи могат по различен начин от различни гледни точки да достигнат до сходни резултати, които в процеса на етническа консолидация и унификация на топонимите се наслагват и ги затвърждават. Не може да се приеме обаче хипотезата на П. Коледаров (**Коледаров, П.**, 1984a; **Коледаров, П.**, 1984b;), че още в древността е съществувало името Странджа. Тя се гради върху едно недоразумение. Основният й порок обаче не е бил забелязан от изследователите, които критикуват основателно други големи противоречия, с които се изпълва пренаредената от него ситуация (**Фол, А.**, 1990a, с. 445-446; **Тачева, М.**, 1997, с. 171). Той ползва картите към ръкопис на Клавдий Птолемей, датиран към 1602 г. и пазен в Националната библиотека във Варшава. Според П. Коледаров в девета карта е записано Strangia Seletica, т.е. Странджа – Селетика. При характерната за подобни карти палеография, обаче, когато се изписват една до друга буквите “t” и “e” или “t” и “i” в много случаи хоризонталната хаста на първата буква се измества нагоре и се слива с горната част на следващата буква. Често в подобни случаи и ухото на буквата “e” се икономисва и такива съчетания изглеждат като “n”. Такъв случай имаме и тук. Това означава, че не пише”Strangia Seletica”, а “Strategia Seletica”. Така ситуацията се нормализира, а надписът си стои там, където му е мястото – до източната част на Хемус, каквото е внушението от текста на Клавдий Птолемей. В случая още едно допълнително обстоятелство е допринесло за объркването. Точно върху горната част на буквата “t” лежи долната част на вертикалната хаста на буквата “p” от името на отбелязания по-горе град Опосена.

Както се вижда, семантичната връзка между значенията на древното и съвременното име е пряка. Очевидно осмисленото възприемане на името, а не неговото механично предаване, е още едно доказателство за пряката среща между носителите на тракийската и българската култура в Странджа, което довежда до силен тракийски етно-културен субстрат в странджанската народна култура (**Фол. А.**, 1990a; **Райчевски, С., В. Фол.**, 1993).

ЛИТЕРАТУРА:

Beševliev, V., 1975. – **Veselin Beševliev.** Ein Rätsel der antiken Geographie Thrakiens. – In: *Recherches de geographie historique, v. II: en l'honneur du XV-e congres des etudes byzantines*-1976, S., 1975 p. 19-22. (= *Studia Balcanica*, 10).

Detschew, D., 1976. – **Dimiter Detschew.** Die thrakischen Sprachreste. (= Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XIV). Wien, 1976, 584 S.

Georgiev, V., 1958. – **Vladimir Georgiev.** Die altgriechischen Flussnamen. – В: *Изследвания в чест на акад. Димитър Дечев, по случай 80-годишнината му,* С., 1958, с. 3-48.

Gökbilgin, M., 1952. – **Gökbilgin , M. T,.** XV-ve XVI-inci asirlarda Edirne ve Paş a livasi vakiflar, mülkler, mukata'alar, Istanbul, 1952 (цит. по Мутафчиева, В., 1962, с. 254)

Oberhummer, E., 1934. – **Eugen Oberhummer.** Tearos. – *RE*, B. V, Hb IX, Stuttgart, 1934, K. 100.

Stronk, J., 1986. – **Jan Stronk.** Wrackage at Salmydessos. – *Thracia Pontica III*, Sozopol 6-12 octobre 1985, S., 1986, p. 203-215.

Tomaschek, W., 1980. – Wilchelm Tomaschek. Die alten Thraker. Eine Ethnologische Untersuchung. II.: Die Sprachreste, 2. Hefte: Personen und Ortsnamen. Wien, 1980, 103 S.

Коледаров, П., 1984a. – Петър Коледаров. За първото отбелязване на Странджа върху географската карта, името на светилището при М. Търново и локализацията на стратегията Селетика и територията населявана от племето селети в района му. – В: *Странджанско Сакарски сборник*, т. II. кн. 2. Малко Търново, 30. IX-2. X. 1980, Малко Търново, 1984. с. 21-27.

Коледаров, П., 1984b. – Петър Коледаров. За локализацията на селетите, тяхното средище Додона и стратегията Селетика. – В: *Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов*, С., 1984, с. 70-75.

Велков, В., 1965. – Велизар Велков. Нови данни за икономическата история на античния град при днешното Малко Търново. – *ИНМБс*, 2, 1965, с. 75-100.

Велков, В., 1982. – Велизар Велков. ʻΕΜΠΌΡΙΟΝ ΘΟΥΙΔΑΣ – новооткрито селище в провинция Тракия. – *Археология*, XXIV, 1982, 3-4, с. 40-43.

Венедиков, И., 1982. – Иван Венедиков. Тракийската топонимия в движение. Населението на Югоизточна Тракия. – В: *Тракийски паметници. т. 3: Мегалитите в Тракия. ч. 2: Тракия Понтика*, С., 1982, с. 32-170.

Гагова, К., 1995. – Красимира Гагова. Тракия през българското средновековие (Историческа география). С., 1995, 281 с.

Георгиев, В., 1977. – Владимир Георгиев. Траките и техния език. С., 1977, 348 с.

Геров, Б., 1965. – Борис Геров. Към въпроса за използването на мините в Тракия през римско време. – *ИНМБ*, 2, 1965, с. 64-74.

Геров, Б., 1980. – Борис Геров. Земевладението в Римска Тракия и Мизия (I-III в.). – *ГСУ фкнф*, т. LXXII,2, 1980, 173 с.

Господинов, К., 1981. – Константин Господинов. За локализацията на римската станция Пудизо и по някои въпроси на античната пътна система в югоизточната част на Балканския полуостров. – *Студентски изследвания*, IV, Велико Търново, 1981, с. 3-21.

Господинов, К., 1985. – Константин Господинов. За някои пътища и селища в Югоизточна Тракия според Равенския космограф. – В: *Юбилеен сборник на възпитаниците от Историческия факултет*, Велико Търново, 1985, с. 83-91.

Господинов, К., 1995 – Константин Господинов. Данните на Певтингеровата карта за района около съвременния Бургас. – *ИМЮИБ*, XVIII, 1995, с. 39-52.

Делев, П., 1983 – Петър Делев. Епитафията на Хреста и светилището на Зевс-Дионис в Малко Търново. – *Археология*, XXV, 1983, 3, с. 1-11.

Джурова, Димитров, 1978. – Аксиния Джурова и Божидар Димитров. Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана (IX-XVII век). С., 1978, 151 с., LXXIII табл.

Димитров, Б., 1981. – Божидар Димитров. Скафида. Созопол. Урдовиза. Агатопол. Малки пристанищни крепости. – В: *Български средновековни градове и крепости. т. I: Градове и крепости по Дунав и Черно море*. Варна, 1981, с. 383-438.

Димитров, Б., 1984. – Божидар Димитров. България в средновековната морска картография XIV-XVII век. С., 1984, 44 с. 70 табл.

Дуриданов, И., 1976. – Иван Дуриданов. Езикът на траките. С., 1976, 167 с.

Иречек, К., 1974. – Константин Иречек. Пътувания по България. С., 1974, 1040 с.

Йорданов, К., 1990. – Кирил Йорданов. Етно-географска и политическа обстановка в Странджа до последната четвърт на IV в.пр.н.е. – В: *Странджа – древност и съвремие*, С., 1990, с. 366-387.

Карайотов, Кияшкина, Господинов, 2000. – Иван Карайотов, Петя Кияшкина, Константин Господинов. Бургас. Вечното пристанище. Бургас, 2000, с. 63-73.

Миков, В., 1943. – Васил Миков. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. С., 1943.

Мутафчиева, В., 1962 – Вера Мутафчиева. Аграрните отношения в Османската империя през XV-XVI в. С., 1962, 264 с.

Мутафчиева, В., 1999 – Вера Мутафчиева. Османска социално-икономическа история (Изследвания). С., 1999, 448 с.

Орачев, А., 1990. – Атанас Орачев. Странджанското крайбрежие и Евксинският понт до V в.пр.н.е. – В: *Странджа – древност и съвреме,* С., 1990, с. 344-365.

Пътеписи, 1975. – Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII. С., 1975.

Пътеписи, 1981. – Френски пътеписи за Балканите XIX в. С., 1981.

Райчевски, С., В. Фол., 1993. – Стоян Райчевски, Валерия Фол. Кукерът без маска. С., 1993, 232 с.

Речник, 1943. – Михаил Войнов, Владимир Георгиев, Борислав Геров, Димитър Дечев, Александър Милев, Младен Тонев. Старогръцко български речник. С., 1943, 917 с.

Странджа, 1990. – Странджа – древност и съвреме, С., 1990, 484 с.

Тачева, М., 1990. – Маргарита Тачева. Странджа от III в. пр.н.е. до III в. от н.е. – В: *Странджа – древност и съвреме*, С., 1990, с. 388-407.

Тачева, М., 1997. – Маргарита Тачева. История на българските земи в древността през елинистическата и римската епоха. С., 1997, 357 с.

Тачева, М., 2000. – Маргарита Тачева. Власт и социум в римска Мизия и Тракия. С., 2000, 264 с.

Фол, А., 1972 – Александър Фол. Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера. С., 1972, 216 с.

Фол, А., 1985. – Александър Фол. Още веднъж [и за последен път!] към въпроса за стратегиите в Тракия. – *Terra Antiqua Balkanica. II: Изследвания в чест на проф. д-р Хр. М. Данов от колегите и учениците му.* (= *ГСУ иф*, LXXVII,2, 1984), С., 1985, 142-144.

Фол. А., 1975. – Александър Фол. Тракия и Балканите през раино-елинистическата епоха. С., 1975, 271 с.

Фол. А., 1980. – Александър Фол. Проучвания върху гръцките извори за Древна Тракия. IV. Теопомп: “Гръцка история” и “История на Филип [II Македонски]”. – *ГСУ фиф*, 69, Исторически факултет, 1975, С., 1980, с. 7-43.

Фол. А., 1983. – В: **Александър Фол, Тошо Спиридонов.** Историческа география на тракийските племена до III в.пр.н.е. С., 1983, 187 с

Фол. А., 1990. – Александър Фол. Политика и култура в Древна Тракия. С., 1990, 272 с.

Фол. А., 1990а. – Александър Фол. Тракийският етно-културен субстрат. – В: *Странджа – древност и съвреме*, С., 1990, с. 445-453.

Фол. А., 1991. – Александър Фол. Тракийският Дионис. Книга първа: Загрей. С., 1991, 345 с.

Фол. А., 1994. – Александър Фол. Тракийският Дионис. Книга втора: Сабазий. С., 1994, 386 с.

Холандия, 1981 – Холандия-България. Следи от взаимоотношения през вековете. съст. J.Slot, Ц.Георгиева, К.Римпова.

Черных, Е., 1978. – Евгений Черных. Горное дело и металургия древнейшей Болгарии. С., 1978.

---

[1] По ИТМ, с. 266. Превод: Гаврил Кацаров, Димитър Дечев.

[2] По ИТМ, с. 353.

[3] Тук ще се задоволя да не ги определям, защото големите различия в литературата изискват отделно изследване.

[4] Тук се намира един от проходите по линията Дервентски възвишения Странджа през с. Странджа (б. Кайбиляр) или т. нар. в миналото Кайбилярски проход

[5] От тази констатация, би казал опонентът, трябва да се извади Теарус. Все пак я включвам, защото многобройни, повече или по-малко успешни опити за локализация има на Теарос от Херодот. Но ако те не бъдат отъждествени, констатацията става валидна за локализацията и на Теарус на Плиний.

[6] По ИТМ, с. 216. Превод: Гаврил Кацаров и Христо Данов. Въпреки, че съществува проблем с може би налична диахронност на данните, те могат да бъдат използвани по разискваното тук същество.

[7] Че се описва стратегия не съм срещнал съмнение в литературата (**Геров, Б., 1980**, с. 29-32), но въпросът би трябвало да се постави, което очевидно някои правят, и затова търсейки обяснение на употребата на термина regio уточняват, че Плиний описва стратегия, но не е разбрал това (**Михайлов, Г., 1967**, с. 34).

[8] Тук категорично искам да изясня, че става дума за синхронизиране на датата на определението regio със информацията за 50-те стратегии, а не за самото описание на regio Астика. Между впрочем наличието на включвания, синхронни (и то от последните години от живота) на Плиний, дори в описанието на regio Астика се доказва от информацията за новото име на Деултум, т.е. след основаването на колонията през 70-те години на I сл. Хр. (**Геров, Б., 1980**, с. 41).

[9] **Михайлов, Г., 1967**, с. 34; **Фол, А., 1972**, с. 134-136; **Фол. А., 1975**, с. 34, 60-92; **Геров, Б., 1980**, с. 29-37; После се оказа, че някои автори не са били разбрани **Фол, А., 1985**, с. 142-144. Много различно становище напоследък изказва **Тачева, М., 1997**, с. 170.

[10] За това предположение на J. Marquardt и на A. H. M. Jone вж. у несъгласните с него **Михайлов, Г., 1967**, с. 31, 37 и **Геров, Б., 1980**, с. 33, бел. 25.

[11] По ИИТТ, с. 210-211.

[12] По ИИТТ, с. 65.

[13] Но се съмнява в идентичността между реката у Плиний и Симонид.

[14] Но отхвърля идентичността между отъждествените реки у Симонид и Плиний от една страна и у Херодот от друга.

[15] По-ранни не са ми известни. За XIV-XVI в. Божидар Димитров, макар да използва факта за да локализира тук неправилно Поро, указва за наличие на проток на Бургаското езеро (**Димитров, Б., 1981**, с. 430.). За съжаление в публикуваните у нас морски карти (**Димитров, Б., 1984; Джурова, Димитров, 1978**. и др.) от този период е отбелязан само един проток в Бургаския залив и то според мен този на Мандренското езеро, поради свързаните именно с него и отбелязани в картите Поро и Скафида. Струва ми се, обаче, че относно наличието на проток на Бургаското ез. Б. Димитров е прав, а причината за липсата в картите е не липсата в действителността, но по-скоро незабелязването поради нищожната му навигационна стойност. Макар и за по-късно време (което е още по-силно потвърждение) пътеписите сочат по-добрите природни дадености на пристана при н. Форос в сравнение с този на Бургас (прим. за 1829 г. С. Сейж. – **Пътеписи, 1981**, с. 148)

За края на XVII в. вж. данните на Nicolaas Witsen по-нататък в текста. През 80-те години на XVIII Жан-Батист Льошьовалие описва наличието на проток, схващан като река: “Целият бряг от езерото и реката Бургас ...” (**Пътеписи, 1975**, с. 356); в карта на Бургаския залив от Тетбу дьо Марини от 1821-1822 г. е отбелязан проток, там където е днешния канал (**Странджа, 1990**, № I, 108 с. 61, 118)

[16] вж. последното от горната бележка.

[17] Според Иречек: “Следните две лагуни нямат видим оток” (**Иречек, К., 1974**, с. 837)

[18] Това твърдение разбира се изисква специализирани изследвания, като това например на **Орачев, А., 1990** (вж. и изследването на Орачев в настоящия сборник). Убеден съм обаче, че наличието на протоци на лагуните е свързано основно не с трансгресиите и регресиите и колебателните движения на земната кора, защото независимо от тях единият фактор – налягането на морските вълни – съществува винаги, а другият фактор – налягането на речния отток – е променлива величина.

[19] Тъй като данните на Вера Мутафчиева се отнасят за вакъфа на Баязид II, а тя точно за Йорос не цитира нищо, остава се с впечатлението, че ползва документите, чрез най-достъпното у нас издание на **Gokbilgin, M., 1952**, а точно там за разчетения като Йорос топоним не е даден оригиналния документ (1507 г.). В оригиналните документи – дадени на арабица се чете Boroz (1493 г.) и Poroz (1731 г.). Консултацията дължа на Цвета Райчевска, за което много и благодаря. Друг е въпросът с цитираните от Иречек турски митнически закони от XVI в., който засега изобщо не мога да разисквам, тъй като неговият източник не ми е известен.

[20] По **Фол. А., 1991**, с. 149

Konstantin Gospodinov

ABOUT STRANDZHA AND THE RIVERS IN ASTICA ACCORDING TO PLINIUS

(Summary)

I examine the localization of the four rivers mentioned by Plinius in “regio Astica”: Panisos, Iuras, Tearus, Orosines. I use the results of the analyses of hydronims and some achievements of historical geography in order to offer new identifications: Panisos with river Khadzhijka; Iuras with the Bourgas Lake together with one of the rivers running into it and its strait into the sea; Tearus with the river of Veleka or Rezovska; Orosines – most probably with Papuchdere. I think that the name of the river Orosines is a partial translation of Salmidessos. With the last word is indicated the coast of the Strandzha mountains. I suppose that it is called Σαλμις, Σαλμισσος or Σαλμος. I set the question about the possible connection between this oronym and the height of Zilmissos mentioned by Macrobius. The name of the mountains I connect with Σαλμοξις as a God and I interpret Σαλμις, Σαλμισσος or Σαλμος by the Thracian glosa ζαλμός in its meaning as “protection”. This connection confirms one of the meanings of the name Strandja as bulg. strazha “guard”.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Илия Георгиев

ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА СЕЛИЩЕТО БЕНЛИ В ПЪТЕПИСИТЕ ОТ XVIII – XIX ВЕК

Един от важните пътища, очертан в пътеписите през XVI – XIX век, е от столицата на Османската империя – Истанбул през Люлебургас – Къркклисе (Лозенград, Кърклярели, Турция) – с. Кайбиляр (Странджа) – Факия – Карабунар (Средец) – Русокастро – Айтос – Провадия – Хаджиоглу Пазарджик (Добрич) – Черна вода – Бабадаг – Тулча (на река Дунав)[1]. От Тулча пътят е продължавал към Измаил и Бендер. Така също се е пътувало от Исакча – пункт, който е на същия път – в посока на север от р. Дунав. За отсечката от този път Къркклисе – Факия съществуват и други варианти[2].

В литературата се сочи също, че от Карабунар (Средец) пътят се дели на три клона: за Карнобат и Ришкия проход (към Шумен – бел. ИГ); за Русокастро иАйтос на горепосочения път и от там – по пътищата от системата на Айтоския проход (към Провадия или Шумен – бел. ИГ); за Дебелт и крайморските селища[3]. Трябва да се отбележи, че дележ на пътя има и на други места. Пътищата по Ришкия и Айтоския проход, които са били с особено важно значение през разглеждания период, както и продълженията им на юг са били свързани с напречни пътни връзки. Някои от тях са: Провадия – Карнобат[4] и Айтос – Карнобат.

По пътищата на Ришкия и Айтоския проход са се движели войски и военни наблюдатели, дипломатически мисии и пътешественици, съобщава се за пощенски станции и кервансараи, за стражи, пазещи пътищата, за движение на куриери със специални поръчения. По тези два важни пътя освен всички други се споменават две селища: с. Бей махле и с. Бенли. Сходството в имената им е довело до разбирането, че те са идентични и че Бей махле и Бенли са всъщност имена на днешното с. Светлина, като Бенли е изопачено име от Бей кьой, Бей махле (с. Светлина). В други случаи селището Бенли не се локализира или пък се допуска локализацията му при с. Караново и с. Банево. Вследствие на подобни разбирания се явяват недоразумения относно трасето на пътя от Айтос до Карабунар (Средец) и с. Факия и относно пунктовете по този път.

Ако проследим пътищата, които пътешествениците описват, ще видим, че когато минават през Бей махле движението в двете посоки винаги е от Карнобат за Карабунар или от Карнобат за Факия. Когато обаче пътешествениците споменават Бенли, те се движат от Факия – Карабунар през с. Русокастро за Айтос или обратно.

С оглед локализацията на селището Бенли трябва да бъде отбелязано схващането на братя Шкорпил, че в турско време има забележителен пощенски път ("мензил йол"): Истанбул – Къркклисе – Кайбиляр – Къзълджиклисе (Момина църква) – с. Бей махла (с. Светлина) – Русокастро – Айтос – Провадия – Силистра[5]. В друга публикация Шкорпил отбелязват, че същият път е през м. Кервансарай между селата Кайбиляр и Алмали[6] (с. Горно Ябълково). Според Шкорпил от посочения път е имало клон: Кайбиляр – Факия – Карабунар – Бургас[7].

Според сведения на местни хора от с. Русокастро към с. Светлина е имало стар черен път ("Беймахленския път"), но въпреки това обстоятелство схващането на Шкорпил, че с. Светлина (Бей махле) лежи на пътя Къркклисе – Факия – Русокастро – Айтос и че през това село се е пътувало за Айтос и Айтоския проход, не се доказва от данните на пътеписната литература. Причината е, че пътуващите от Провадия до Айтос и оттам за Истанбул биха се отклонили от правия път през Карабунар – Факия, ако след Русокастро са минавали през с. Бей махле (с. Светлина). От друга страна пътуващите през Ришкия проход след пристигането си в Карнобат в някои от случаите са преминавали през с. Бей махле (с. Светлина) на път за Истанбул, но никога през Бенли. Придвижването е можело да бъде с или без преминаване през Карабунар (Средец) по пътя към Факия – Къркклисе. Следователно "Беймахленският път" е имал само локален характер, като е свързвал двете села – Бей махле (Светлина) и Русокастро.

Горните постановки се доказват с данните от изворите.

Джон Бел (1738 г.) е пътувал от Измаил за Константинопол (Истанбул) през Тулча – Бабадаг – Добрич – Провадия – с. Ени кьой (гр. Дългопол – бел. ИГ) – Ченги (с. Аспарухово, Варненска област) през кервансарай между Ченги и Айтос – пристига в Айтос – с. Бенглир (т.е. Бенли, бел. ИГ) – Карабунар – Факия и нататък през Къркклисе за Истанбул[8]. Името на селището Бенглир според коментара към пътеписа е изопачено от Бенли, което е приемливо. Не е допустимо, обаче, да е с. Светлина[9] (Бей махле – ИГ). Формата на името на последното село в пътеписите е обикновено Бей махле. В дадения случай Бенглир е разбираема деформация, но трудно може да бъде изведена от името Бей махле. Освен това селището Бенглир е на път от Айтос за Карабунар и е на 9 мили от Айтос[10], докато разстоянието от Айтос до с. Светлина е много по-голямо.

През 1749 г. Securities Ованес Товманджиян пътува от Истанбул за Букурещ през Къркклисе – Факия – Беймахлеси (с. Светлина) – Карнобат – с. Чалъкавак (с. Риш) – с. Драгой (с. Драгоево) и от там през Провадия – Олтеница – Букурещ[11]. През 1827 г. Чарлз Франкланд пътува от Русе за Истанбул през Шумен – Ришкия проход – Карнобат – с. Бримале. За последното е правилно отбелязано в коментара към пътеписа, че е изопачено име от Бей махле, с. Светлина[12]. Нататък следват Факия, Къркклисе, Люлебургас, Чорлу, Истанбул.

През 1829 г. Джордж Кепъл на път от Шумен през Ришкия проход и Карнобат за Истанбул е минал също през с. Бей махле (Beg Mahale) – Карабунар – Факия – Кайбиляр – покрай Ескиполос – през с. Петра – Къркклисе и пристига в Константинопол[13]. В коментара към пътеписа обаче се приема, че с. Бей махле е идентично с Бенли и че е с. Светлина[14].

В пътеписите от края на XVIII и XIX век се съдържат сигурни указания за местоположението на селището Бенли, което винаги е посочвано на пътя от Карабунар (Средец) за Айтос. Най-сигурни и недвусмислени са сведенията, според които Бенли е посочено между Русокастро – Айтос и Русокастро – с. Малка поляна (Кючук алан).

Според данните на Луи-Огюст Феликс Божур (1794-1799 г.) Бенли е на пътя между Русокастро и Айтос, но в коментара към пътеписа се приема, че Бенли е вероятно Бей кьой, Бей махле, днешното село Светлина[15]. През 1797 г. англичанинът Джон Джексън посочва, че с. Бенли лежи на пътя между Карабунар и Айтос, а в коментара към пътеписа е отбелязано, че Бенли е изопачено име от Бей кьой, днешното село Светлина[16]. През 1827 г. Робърт Уолш посочва на пътя между Русокастро и Айтос село Beeni (Биини). В коментара към пътеписа се приема, че с. Биини не е установено и се допуска да е село Банево – Бургаски окръг[17]. През 1828 г. Жак-Жан-Мари Франсоа Боден, граф дьо Тромлен по същия маршрут посочва с. Бенли между Айтос и Русокастро, но в коментара към пътеписа отново се приема, че Бенли е изопачено име от Бей кьой, дн. с. Светлина, а на схемата на пътя на Тромлен е нанесено между Руоокастро и Факия[18].

Ами Буе (1836-1838 г.) дава маршрут за движение от Шумен – по долината на р. Луда Камчия към Айтос. След Айтос идват с. Кичалик (Кючук Алан, Малка поляна – бел. ИГ) и разрушеното от войната (1828-1829 г.) с. Бенли. Нататък следват Русокастро, Карабунар, Факия и Кърклисе на пътя за Истанбул.[19] В коментара към пътеписа Бенли не е локализирано.

През 1847 г. ген. Август Йохмус отбелязва с. Бенли между Русокастро – Кучук Али (Малка поляна – бел. ИГ) на пътя от Кайбиляр – Кързълджи келеси (Момина църква) – Факия – Карабунар за Айтос[20].

Последователността на посочванията, въпреки някои деформации в предаване на името показват, че сведенията се отнасят за едно и също селище – именно Бенли, което се намира на пътя от Айтос за Карабунар и Факия и че това селище трябва да се търси в отсечката от пътя между Русокастро – Малка поляна.

За разлика от коментарите към пътеписите в посочените от нас случаи найблизо до действителното място на селището Бенли е предлаганата локализация от П. Делирадев – при с. Караново[21], макар че и това предложение не е основателно.

Данните за местоположението на Бенли от пътеписите се потвърждават и от картни изображения. На Етнографската карта на Османската империя от Ами Буе Бенли е нанесено на гореописания път на север от Русокастро[22]. Аналогично е положението и в картата на Европейска Турция от пътеписа на ген.-майор А. Ф. Макинтош от 1836 г.[23] В карта на България от Хайнрих Киперт, която е от 1877 г., съвсем точно е посочено мястото на с. Бенли – дадено тук във формата Бейли (Bei li): на пътя от Айтос за Русокастро, между последното село и с. Ketschi-ova (Кючук алан – бел. ИГ), на югоизток от с. Бейюклю (Буюкли, с. Винарско) и в ъгъла, затворен от сливането на две рекички[24].

Някои данни от топонимията и хидронимията също потвърждават, че селището Бенли е в землището на с. Винарско. Според сведения от периода на

Временното руско управление (март 1879 г.) се отбелязва, че с. Буюкли (Винарско) е до р. Бенла[25]. В карта на Военно-картографския институт (София) от 1911 г. е посочена местността Банлийската шума – южно от с. Винарско и източно от с. Трояново. Посочените названия безспорно са свързани с намиращото се в непосредствена близост до тях селище Бенли.

Теренните обхождания потвърждават данните от пътеписната литература и от посочените по-горе извори: селището Бенли се намира в землището на с. Винарско на 2.5 км югоизточно от селото, в равната местност Юрта, която е известна сред местното население в селата Винарско и Кръстина още с названията Бенлии, Бенлийка, Белли. Местността е оградена от изток със Селската река – наричана Бенлишка река, Бенлийка, а от изток с Кабянската река. В “Исторически очерк на село Винарско, окръг Бургаски” с автор Найден Минчев, 1970 г., лист 3-4 е посочено, че възрастните жители в с. Винарско са помнели името на селището в м. Юртя – Беллие и че от тази местност в миналото са пренасяни каменни кръстове в сегашните гробища на с. Винарско[26]. Тези сведения се потвърждават и в днешно време, но кръстовете не са запазени. В местността Юрта – Бенли се открива керамика от XVIII-XIX в.

В района на селището Бенли, на 2 км източно се намира местността Бенлията (Беллията), която се пада на североизток от с. Трояново, на разстояние 2.5 км. В нея не се открива подемен материал от XVIII-XIX в., а и въобще от периода на късното средновековие. Това название в топографската номенклатура на района вероятно не е селищно име. Възможно е в миналото тази местност да е била в землището на изчезналото с. Бенли или пък маркира наличието на път от с. Трояново към с. Бенли.

Въз основа на посочените аргументи може да се заключи със сигурност, че селището Бенли от пътеписната литература от XVIII-XIX в. се намира в землището на с. Винарско в м. Юрта (Бенлии).

---

[1] **Н. Тулешков**. Крайпътната архитектура на късното средновековие. – *Българско архитектурно наследство*, 1994, 1, с. 36, 39-40; **К. Иречек**. Пътувания по България. С., 1974, с. 842, 846; **В. Миков**. Стари пътешествия през българските земи, преведени на български език. – *Архив за поселищни проучвания*, I, 1938, 1, с. 107, 114-117 и приложената схема на пътищата; **Г. п. Аянов**. Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар. – *ИБАИ*, XV, 1946, с. 96, 99-102, с. 97, обр. 38; **С. Маслев**. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI-XVII в. С., 1991, с. 47, 49; **П. Делирадев**. Принос към историческата география на Тракия. т. I, С., 1953, с. 97-98, 100.

[2] **Г. п. Аянов**. Цит.съч., с. 96, 99-102, 97, обр. 38.

[3] **П. Делирадев**. Цит.съч., с. 98, 101; **Г. п. Аянов**. Цит.съч., с. 99, където описва движението на руския отряд на ген. Будберг през Бургас – Средец – Факия за Одрин. В схемата на пътищата (с. 97, обр. 38) пътят от Средец се дели на два клона: към Русокастро – Айтос – с. Надър (Преображенци); към Карнобат – с. Добрал (Прилеп).

[4] **Н. Цвятков**. Старопланинският Ришки проход според пътешественика Гершон бен Елиезер. – *Годишник на Обществена културна – просветна организация на евреите в НР България*, XVIII, 1983, с. 117-121.

[5] **Братя Шкорпил**. Паметници из Българско. Дял I. Част I: Тракия, С., 1888, с. 80.

[6] **Вл. и К. Шкорпил**. Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пловдив, 1885, с. 61.

[7] **Братя Шкорпил**. Паметници ..., с. 80.

[8] Пак там, с. 304-310.

[9] Английски пътеписи за Балканите (края на XVI в. – 30-те години на XIX век). С., 1987, с. 305, 309, бел. 38.

[10] Пак там, с. 307.

[11] Арменски пътеписи за Балканите. XVII – XIX в. С., 1984, с. 46-47.

[12] Английски пътеписи ..., с. 596-605.

[13] Пак там, с. 743-752.

[14] Пак там, с. 754, бел. 25.

[15] Френски пътеписи за Балканите. XV-XVIII в.С., 1985, с. 412, 430, бел. 107.

[16] Английски пътеписи ..., с. 373-378, 384, бел. 19.

[17] Пак там, с. 628-644, 660, бел. 47; **К. Стоянов**. Пътуване от Цариград през България в 1827 година от R. Walsh. – *Периодическо списание*, XX, 1908, LXIX, с. 245, където селището Бини (Бенли – бел. ИГ) не се локализира.

[18] Френски пътеписи за балканите. XIX в. С., 1981, с. 135-137, 140, бел. 11.

[19] Пак там, с. 302-312.

[20] **В. Стойкова**. Югоизточна Тракия в пътеписа на ген.-лейтенант Август Йохмус, барон Катиньола. – *Векове*, VI, 1977, 2, с. 60.

[21] **П. Делирадев**. Цит. съч., с. 67.

[22] Странджа. Древност и съвремие. С., 1990, с. 126, фиг. 37.

[23] Пак там, с. 123, фиг. 35.

[24] Пак там, с. 134-135, фиг. 44.

[25] ОДА – Бургас. Позитивен микрофилм, № 29, 755 кадъра, кадър 317, табл. 1.

[26] Машинопис, 38 страници, съхраняван в Народно читалище "Искра" в с. Винарско.

Iliya Georgiev

LOCALIZATION OF THE SETTLEMENT BENLI IN THE TRAVEL NOTES FROM XVIII-XIX CENTURY

(Summary)

The report discusses the question about the localization of the settlement Benli. Until now special attention is not paid in the literature except for the comments to the published English and French travel notes and for the groundless localization of P. Deliradev. The expressed views are unmotivated and confuse the ideas about the layout, direction and points of the main road from Aitos to Sredets and Fakiya, and from there to the Kyrklareli and Istanbul during the XVIII-XIX century. From this time are also dated the reports in the travel notes about the settlement Benli.

According to data of these travel notes, the information of some old maps and ground surveys it can be claimed with certainty that the settlement Benli is situated around the village of Vinarsko, about 2.5 km southeastern from this village in the area of Yurta – also known among the local inhabitants by the name of Benlii.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 4, 2002
Studia in honorem IVANI KARAYOTOV
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 4, 2002

Атанас Орачев

ПРИНОСИ КЪМ ПАЛЕОГЕОГРАФИЯТА И ИСТОРИЯТА НА БУРГАС

Годишнината на моя бургаския колега е отличен повод да споделя – in honorem Ivani Karayotov, част от своите наблюдения върху палеографията и историята на региона. Те бяха натрупани в периода 1974-1982 г., но останаха извън студията *"Странджанското крайбрежие и Евксински Понт до V в. пр. н. е."*, която представих за печат през 1983 г.[1] След двадесет години, когато се връщам към проблематиката,[2] се налага да повторя – и към днешна дата черноморският басейн и неговата литорална зона се числят към сравнително добре изследваните от палеогеографска гледна точка региони.[3] За съжаление не мога да заключа същото спрямо немалка част от междувременните исторически и археологически проучвания на Западното Черноморие. Те по правило стоят далеч от съвременните изисквания не от каква да е, а тъкмо от палеогеографска и съответно – от историческа гледна точка.[4] Заключението е валидно от години насам – казвам го настойчиво и с горест, понеже са налице достатъчно публикации на палеогеографски данни, които позволяват да се правят сериозни исторически и археологически наблюдения и да се осмисля развитието на крайбрежни региони.[5] Макар през последните години да се обърна внимание на проблематиката, продължава традицията на големите общи фрази и наукообразието.[6] Доказателството е, че и до днес в литературата липсва изследване, което да проследява основните етапи в развитието на Бургаската низина и залива през холоцена (съвременна епоха = последните 10 000 години). Тази липса пък пречи на отговорните изследователи да се ориентират в ситуацията и да разберат достатъчно ясно например:

– че без да са налице сериозни анализи на палеогеографската ситуация, ще продължат и несериозните дискусии за: *локализацията на обектите, които са упоменати в географските описания или пък са поместени на достигналите до наши дни стари карти; основните етапи в развитието на селищната и пристанищната система, пътищата, "пристанищните съоръжения", "древните каменни котви" и т. н.; времето на поява и начините да се преодолява силното насрещно течение в Босфорския проток; навигационните трафици;* и др. Тъкмо тук палеогеографският подход е в състояние да разреши или да подпомогне да се разрешат редица спорни въпроси – включително и около характера на забележими стопански, демографски и културни проблеми, без да се изпада разбира се в крайностите на често срещания напоследък географски детерминизъм.

– че историята на териториите, на които се разпростира днешният гр.

Бургас, не винаги е имала морски характер и че същата тази история – била тя политическа, била тя стопанска, била тя културна, не може да се схване и да се тълкува, без да се анализира взаимообвързаното, многофакторно развитие на: **суша-шелф-морски залив-лагуни** и **реки-низина-лимани-блата;**

– че трасетата на пътищата променят своето местоположение, също както се изменят, разрушават или изчезват и селищата, некрополите, фортификационните и пристанищните съоръжения, а процесите са особено интензивни именно в крайбрежни райони, където задължително трябва да се търси конкретният ход на бреговата ивица. Западночерноморската брегова ивица и особено бреговете на Бургаския залив и лиманите на бургаската низина през холоцена се развиват колкото динамично, толкова и своеобразно. Те се видоизменят твърде интензивно дори и в наши дни, а в миналото литоралната зона се е различавала твърде значително от днешната;

– че да се възприемат едни или други стратиграфски схеми за измененията на климата, мислят съответните покачвания и спадания на черноморското равнище (трансгресии и регресии) и да се съобразява динамиката на съвременните диференцирани вертикални колебателни движения на сушата (епейрогенни движения) е повече от нужно, но също така е и крайно недостатъчно, за да може да се долови ходът на бреговата ивица и да се опишат основните етапи от развитието на дадено крайбрежие и шелф;

– че съвкупността от фактори, които водят до значими промени и трябва да се отчитат в нужната степен, е многообразна. Наред с холоценската трансгресия (с характер на ингресия) и съвременните диференцирани вертикални колебателни движения на сушата и шелфа, които са водещи за хода на бреговата ивица, следва да се имат предвид и: *конкретната роля на покачванията и спаданията на морското равнище, които често са причината да се преградят с пясъчни коси и валове лимани и лиманни блата или пък да се разкрият, да се абразират и допълнително да се овлажнят водоупорни хоризонти – подложки на свлачищни стъпала; системната акумулация, която води до преграждания с пясъчни коси и валове, които са превръщали значителни части от днешния Бургаски залив в пред-лиманни блата, острови, полуострови, плитчини и др.; големите земетресения – по правило те активират свлачищата и срутищата, но могат да засилят и конкретни акумулационни или пък свлачищно-срутищни процеси, които да разрушат брегови съоръжения и пясъчни коси; специфични микротектонски процеси – тъкмо те водят например до асиметричното развитие на бургаската низина и залив; локални ветрови фактори и морски течения, които в случая са един от факторите за извънредна акумулация и формиране на мощни пясъчни коси; антропогенна дейност (строителство на преградни съоръжения, пътища, насипвания на скални и земни маси...)* и др.

Изобилни са данните, че от хилядолетия насам черноморските води – там където преобладава абразионният фактор,”изяждат” брега, а там където доминира акумулационният “затлачват” заливи и пристанищни съоръжения, преобразуват морски заливи в крайбрежни езера (лагуни) или пък преграждат с пясъчни коси устия на реки, за да ги превърнат в крайбрежни езера (лимани). И това е така, понеже за цялата съвременна епоха в Бургаския залив акумулационният фактор е преобладаващ в сравнение с абразионния. Ролята му за Западното Черноморие е изтъкната навремето от геоморфолога О. Леонтиев,[7] но продължава да се подценява при опитите за палеогеографски анализи.[8]

* * *

Липсата на палеогеографски подход в археологическите, историческите и извороведските публикации важи в пълна сила и за единствената римска пътна карта, която достига наши дни – т.нар. Табула Певтингериана (Tabula Peutingeriana). В нея от Анхиало (Ancialis) излизат два пътя, които са маркирани с добре личащи червени линии. Трасето на единия път върви покрай брега на морето, за да стигне до Apollonia (Созопол). Отбелязано е и разстоянието – XVIII (римски мили). Вторият път излиза от Анхиало и се отправя във вътрешността, за да стигне (след XVII мили) римската пътна станция Pudizo. (*карта 1*)

Още първият сериозен публикатор на картата K. Miller обаче създава извороведски проблем, тъй като решава, че между Анхиало и Аполония *"липсва станция"* и добавя в квадратни скоби разстояние между "нея" и Анхиало от XII мили.[9] Мнението му е възприето безкритично и в Латински извори за българската история.[10] Трасето на римския крайбрежен път е бил обект на много изследвания и дискусии, а "липсваща станция" се търси било на нос Форос, било при Сладките кладенци, било в центъра на Бургас, било в местността Капчето, било другаде.[11]

Дискутират се следните въпроси: има или няма *"безименна станция"; припокрива ли се "крайбрежният път" с пътя Анхиало-Пудизо; колко "пътя влизат и излизат от Анхиало"; и где се е намирала пътната станция "Пудизо"*. Последни по въпроса, с добра извороведска прецизност, са серията публикации на бургаския археолог К. Господинов[12] – на него впрочем се дължи и посочването на някои недомислия при използването на римските пътеводители.[13] За съжаление обаче и той не съобразява хода на бреговата ивица в региона и еволюцията на бургаския залив, низина и езера, което го води и до неверни изводи, въпреки иначе издържаните извороведски и логически умозаключения. Така на практика и К. Господинов в крайна сметка отрича достоверността на единствената достигнала до наши дни римска пътна карта.

Лично аз не мога да приема почти нищо от онова, което е писано за крайбрежния римски път между Анхиало и Аполония. И това е така, не само защото римските итинерарии са правени от перфектни не само за времето си измерители и по нарочна инструкция, за да се превърнат в най-точния от всички възможни извори за пътната и селищната система на римска Тракия. Не мога да се съглася най-вече защото и тук е в сила становището, което винаги ме е ужасявало – *"когато фактите противоречат..., толкова по-зле за фактите"*.

Преди да изложа своите наблюдения за основните етапи в хода на бреговата ивица в района на пътя, се налага да се спра, макар и накратко, върху някои безспорни факти около Певтингеровата карта и римската практическа картография, които трябва да се знаят, за да може да се мисли палеогеографски – включително и за трасето на римския крайбрежен път.

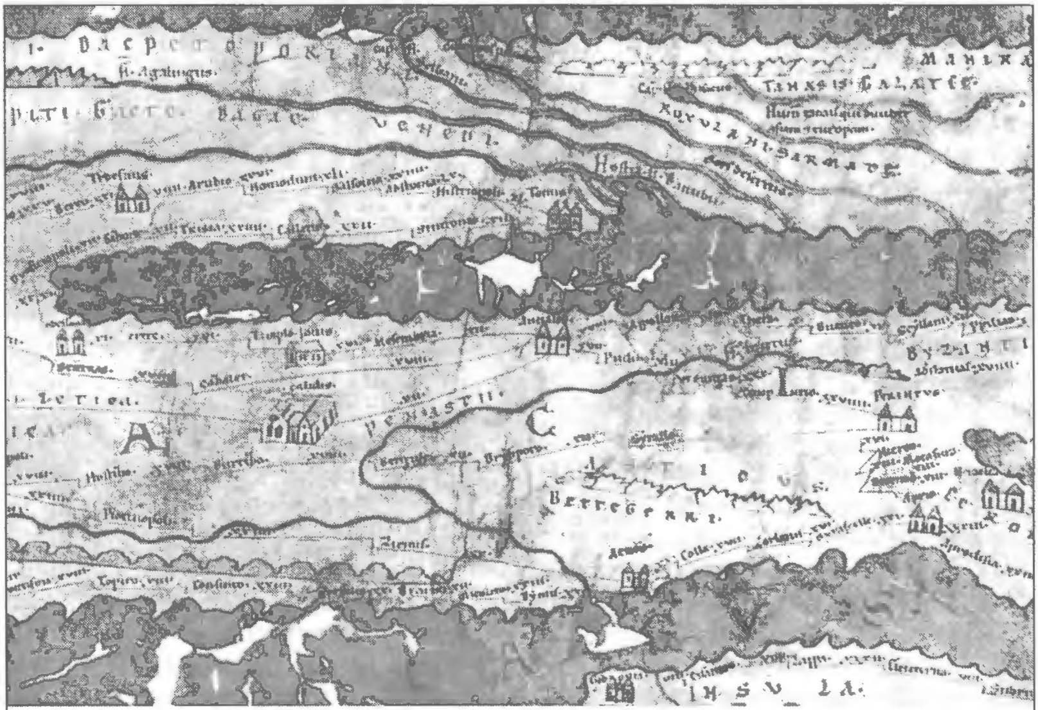

Карта 1. Tabula Peutingeriana (IV в. сл. Хр.)

Tabula Peutengeriana е рисувана в цвят. Открита е в Аугсбург и е назована Певтингерова по името на откривателя си – Конрад Певтингер. Днес се съхранява в Държавната библиотека във Виена – Cod. Vindobonensis 324 – диапозитивното копие на която дигитализирах (*карта 1*). Това е единствената римска пътна карта, която достига до наши дни, докато има повечко текстови итинерарии – Пътеводител на Антонин, Бурдигалски пътеводител, Равенска космография.[14]

Изображенията, надписите и пътните линии за Западното Черноморие и специално за интересуващия ни регион са добре четими и ясни. Липсват повреди, няма изтривания и не личат избледнявания. Прототипът на Табула Певтингериана е изготвен най-вероятно във II в., след което картата е подложена на няколко редакции. Приема се, че последната е в IV в., за да претърпи последващи копирания.

Картата представлява пергаментен свитък, който е дълъг 647 см и е широк 34 см. На него са отбелязани пътища, градове, укрепления, лагери на римски легиони, реки, езера, гори и планини на територията на римската империя и другите страни на познатия тогава свят от британските острови до устието на р. Ганг включително. Картографското изображение е преднамерено свито от север към юг. Средиземно и Черно море (както и всички морета) са представени под формата на тънки ленти, за да може да се побере целият познат тогава свят. Въпреки тази деформация, тъкмо отбелязването на пътната мрежа и разстоянията между отделните пътни станции, прави Певтингеровата карта най-сигурният източник за историческата география на римска Тракия.

Римляните, за разлика от древногръцките географи и картографи, не теоретизират, а се захващат с практиката, понеже картите ги интересуват най-вече като средство да се обезпечат редица военни, административни и стопански потреби на империята. Съставянето на пътеводители започва по времето на Гай Юлий Цезар, когато римският сенат постановява да се измерят пътищата и да се обозначат с "милиарни колони" (през 1 римска миля). Към края на принципата на имп. Октавиан Август измерванията били завършени и Марк Випсаний Агрипа (ок. 63 г. пр. Р. Хр. – 12 г. сл. Р. Хр) събрал достатъчно материали за карта на познатия на римляните свят – тя била поставена след смъртта му в Campus Agripae.[15]

Измерванията са правени основно от военни "измерители" (mensores), които се числели към щата на всеки римски легион. Известно е например изображението им върху колоната на Марк Аврелий Антонин (121-180 г. сл. Хр.), където "разчертават" римски лагер. В Помпей са намерени и земемерни инструменти: прототип на екера – т. нар. groma (комбинация от визирни линийки, с които са построявали прави ъгли), слънчеви компаси и часовници, множество линийки и др. Била изработена и специална инструкция за заснемане, която е съставена по времето на Веспасиан (69-79 г. сл. Хр.) от известния сенатор Фронтин. Пътищата са измерени и са маркирани с милиарни колони извънредно точно, дори и спрямо съвременните представи. По времето на Домициан (81-96 г. сл. Хр.) например – при тегленето на границите на Германия, по продължение на 20 километрова права отсечка линейната грешка не превишила 2 м.[16]

Как тогава с лека ръка се приема че за един от най-цивилизованите райони на тогавашна Европа – район, където се намира римска военна колония и който през IV век ще стане непосредствен хинтерланд на новата християнска столица на империята – тъкмо на Певтингеровата карта разстоянията са били сбъркани с десетки километри, била е изтървана станция, имало е припокриване на пътища и т. н.?!!!

В основата на логиката на досегашните изследователи стоят простите сметки. Понеже картата дава XVIII мили между двата крайбрежни града Аполония и Анхиало, което правело около 26.7 км, а пътят между Поморие и Созопол бил около 51 км, то трябвало "липсващото разстояние" да се допълни. Тъкмо в името на тази аритметика К. Милер допълва с 12 мили чрез "липсваща станция". Както обаче посочва и К. Господинов, тези допълнителни 12 мили не уравняват сметката,[17] поради което се изписва много мастило над трудно четящи се умозаключения и какви ли не сметки (пресмятали са дори разстоянието по море, въпреки че на картата пътят върви по сушата).

Подобна логика, когато се прилага към крайбрежен район, е подвеждала в миналото и историци, и археолози и картографи. Стигнало се е дотам, щото и сериозни изследователи като братя Шкорпил да локализират Аполония на нос Форос.[18] За тази грешна локализация, която се среща в много пътеписи и по редица средновековни и модерни карти, обаче отговорността носи не кой да е, а Абрахам Ортелиус – един от бащите на модерната картография. В прословутата Thracia Veteris typus той локализира погрешно Аполония в дъното на Бургаския залив и изрично отбелязва *“Apolonia. À Pomponio Magna cognominata”*. (*карта 2*) Картата на Тракия Ортелиус съставя в 1585, но я издава като раздел-приложение (Parergon) към “Theatrum Orbis Terrarum” през 1598 г.[19] Оттук насетне, заради авторитета му, мнозина европейски картографи ще локализират Аполония в дъното на Бургаския залив.[20] Самият Ортелиус с тази локализация пък изглежда, че “поправя” картата Nikolaos Sofiano. (*карта 3*). Софиано е учител и картограф от о-в Корфу, който живее и работи във Венеция от 1533 до 1552 г. на прословутата “Рио дей греци”. Съставя и гравира през 1533 г. една карта с надслов “Graecia Antiqua Sophiani”, която е изгубена. Един неин вариант от 1549 г. се копира в следващите векове, включително и от Абрахам Ортелиус. Там бургаският залив е ясно очертан между два “носа”. На южния е поместено ***“Toza”***, а на северния – ***Mezembria.*** В дъното на залива е поставено ***Anchialo***, а навътре в сушата е изписано ***Develtum – Apolonia*** обаче си е “на място”. В изменен вид тази картографска ситуация също се копира в по-сетнешни карти.[21]

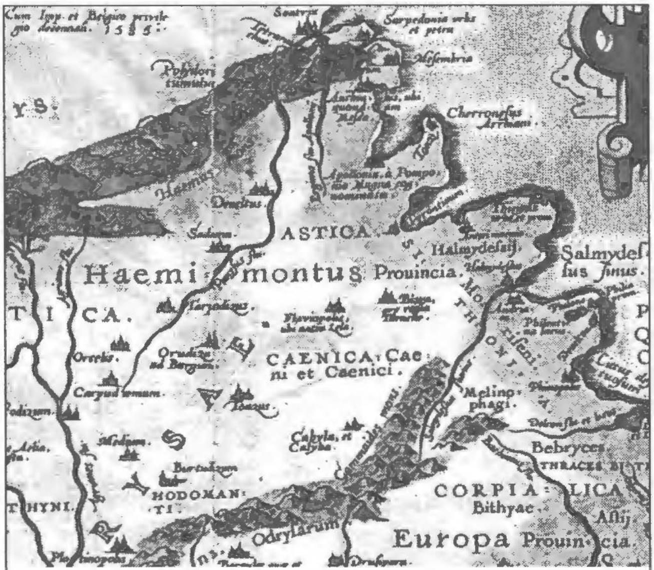
Cum Imp. et Belgico privilegio decennali. 1585
Mesembria
Chersonesus
Apolonia. à Pomponio Magna cognominata
ASTICA
Haemi montus
Halmydessus
Salmydessus sinus
Prouincia
CAENICA Caeni et Caenici
Melinophagi
Bebryces
THRACES
CORPIALICA
Bithyac
Europa Prouincia
Odrysarum
HODOMANTI
THYNI

Карта 2. Thraciae veteris typus (1585 г.)

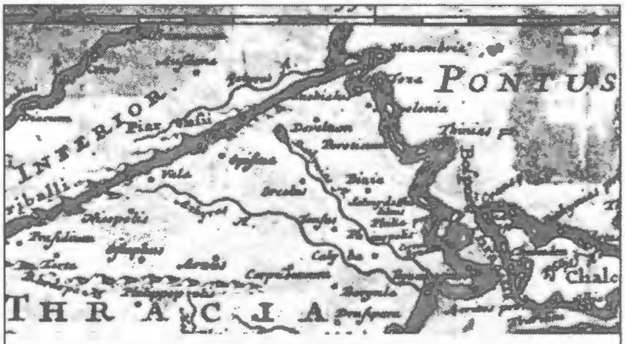
PONTUS
INFERIOR
THRACIA
Chalc

Карта 3. Н. Софиано.
Карта на Антична Гърция (1549 г.)

И така, според Табула Певтингериана, разстоянието между Анхиало и Аполония е 18 римски мили = около 27 000 м, правата отсечка по море възлиза на около 17 000 м, а по днешния сухоземен път върви около 51 000 м.[22] Дори само тези данни, ако се съобрази характерът на картата, правилата на римското практическо земеизмерване и начинът, по който римляните проектират и строят своите пътища, идват да посочат, щото трасето на крайбрежния път не е търсено там, където трябва. Казано по-друг начин, единственото сигурно нещо, към което насочва Табула Певтингериана, е възможността **римският крайбрежен път да е минавал по дъното на днешния Бургаски залив – върху пясъчна коса, която е преграждала залива току-речи през неговата среда.**

Тук не става въпрос за хипотеза, а за нещо повече от вероятно – най-напред заради характера на информацията от римските итинерарии за Западното Черноморие, а след това и заради следните няколко безспорни факта:

– следва да се има предвид, че въпреки усилните разкопки **в отсечката Анхиало – Аполония не са открити на днешната суша никакви сигурни следи от такова значимо съоръжение като големия римски крайбрежен път;**

– липсват и данни за римски милеарни колони, което е повече от смущаващо;

– **разположението на некрополите на Анхиало и** особено на **Аполония,** които са един от сигурните белези за посоката на пътищата, насочва търсенето на трасето към днешния шелф;[23]

– за целия античен период в географските и историческите съчинения **липсва каквото и да било крайбрежно селище между Анхиало и Аполония** (като се изключи Антея).

* * *

Основни етапи в развитието на Бургаската низина и залив през холоцена.

Бургаската низина се ограничава на север от разседния склон на Еминската планина, а на юг от северните разклонения на Меден рид и Странджа. Геоморфолизите винаги са изтъквали, че нейният релеф *"е тясно свързан с активни, различни по знак диференцирани неотектонски движения и е характерен с най-обширния за крайбрежието ни терасен комплекс, с най-големите лимани и лагуни и относително многобройни и*

Схематична геоморфоложка карта на Черно море
(по В. П. Гончаров и други)

Фиг. 1

дълги плажови ивици".[24] Някои автори подразделят на Несебърски и Бургаски подрайон.[25] Несебърският подрайон бил обхващал северните части и включвал долините на реките Хаджийска и Ахелой, Несебърския и Поморийския полуостров и Поморийската лагуна. Релефът се предопределя от морските тераси, лиманните наслаги и лагуните, източно от които по правило са разположени дълги плажови ивици. Днес брегът тук е силно разчленен, нисък е и има добре личащи клифови участъци в областта на носовете. Бургаският подрайон пък се бил простирал далеч на запад от бреговата ивица. В него терасите имат възможно най-широко развитие, лиманите са най-големи, а плажовите ивици – особено дълги. Брегът е акумулационен, а тук-там в северната част се срещат и свлачища – неща, в които сам неednократно съм се убеждавал и на суша и под вода. "Подрайонирането" обаче, поне за холоцена, не е твърде убедително. Справката с геоморфоложката карта (*фиг. 1*), наличните данни и теренните обхождания позволяват да опиша тук Бургаската низина по следния начин.

Максималната надморска височина на Бургаската низина достига до 150 м. На юг и югоизток тя опира в десните стръмни брегове на реките Факийска и Средецка. Прибрежната й част е заета от трите днешни Бургаски езера – брегът е нисък и се разчленява от остро издадени в морето полуострови (Атия, Поморие, Несебър). Морфоложките й белези съществено се различават от онези, които са характерни за странджанския бряг, макар и за двата региона понижаването (потъването) на брега да е сигурно за целия холоцен.[26]

Т. нар. квартернерен етап от развитието на Бургаската низина е достатъчно отчетлив. Той е свързан с епейрогенните движения, които се проявяват в отделните части на низината с различен знак и интензивност. Така на северозапад те се изразяват в известно "издигане", но на фона на потъването на югоизточните части на низината. Доброто доказателство за наблюденията е тъкмо асиметричното развитие на отделните й части. Холоценското локално понижаване и новочерноморската трансгресия с характер на ингресия са основните причини за оформянето на днешния Бургаски залив, при което приустиевите части на широките някога речни долини са станали лимани. В обхвата на низината – в прибрежните части на речните долини, липсват надзаливни тераси, което – наред с археологическите материали, данните от геоложките сондажи и анализи,[27] е най-сигурното доказателство

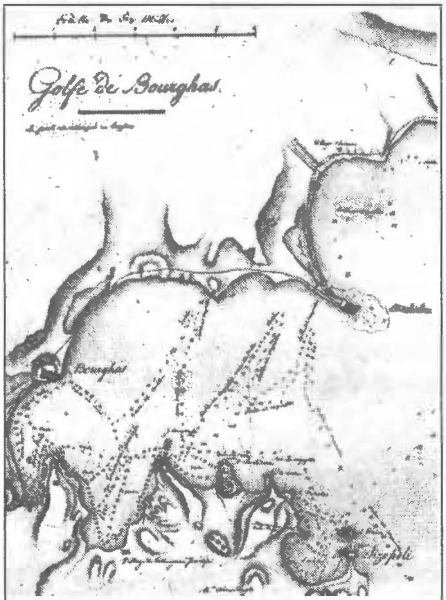

Карта 4.
Автор: Тетбу дьо Марини
(1822 г.)

за холоценското потъване на брега и шелфа. Тъкмо това понижение превръща част от низината с речната мрежа в днешните запълнени лимани.

Особеностите на подводния релеф за съжаление все още на са изследвани както би трябвало, поради което водещи са данните от геоложките сондажи и геоморфоложките проучвания, прецизните батиметрични планове и личните подводни наблюдения на автора върху терасния комплекс, банките, рифовете и плитчините. Използвани са следните батиметрични карти: Руския план (по английска подложка) от 1910, Английските морски карти от 1854 и 1829, Плана на Бургаския залив от Тетбу дьо Марини от 1822 г. (карта 4), План на Бургас (1844) на фон Молтке (карта 5), Анонимен план на Западния бряг на Черно море (карта 7) и някои други карти и материали, при които дори елементарния сравнителен анализ показва значителния ход на бреговата ивица и извънредната акумулация. Най-интересни за палеогеографията тук са:

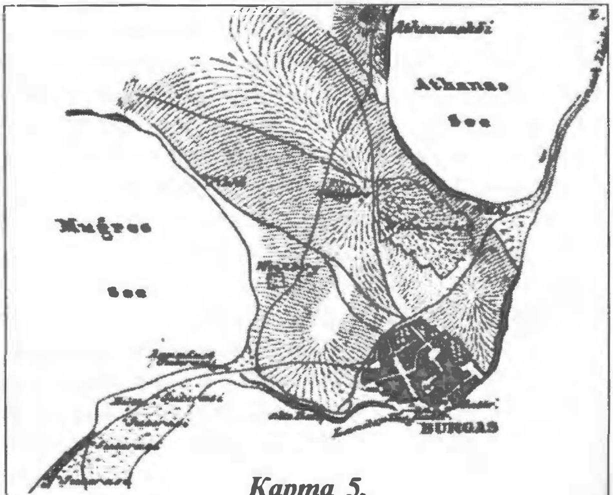

Карта 5.
План на Бургас от 1844 г.
Автор: Херман фон Молтке

4-5 метровата шелфова тераса – 5 метровата изобата – Тази шелфова тераса върви в сравнителна близост с днешния бряг и следи хода на днешната брегова линия без съществени отклонения. Различия се забелязват само в областта на носовете. На места в основата на нейния клиф се намират разбъркани културни останки от различни епохи. Те са там под влияние преди всичко на вълноприбойната дейност (а понякога и вследствие на свлачищно-срутищни процеси) и не бива да се използват, без изрични уговорки, за сериозни палеогеографски анализи. За съжаление тя не е изследвана добре, поради което, само по батиметричните карти не е възможно да се ситуира едновремешната брегова ивица с нужната сигурност.

8-12 метровата шелфова тераса – 10 метровата изобата – Тази шелфова тераса върви на значително разстояние от брега, докато на юг (по Странджанското крайбрежие) отделя от общия залив редица по-малки, за да изправи постепенно своя ход. В основата на нейния клиф се намират много археологически находки – и спрямо тях е необходимо да се подхожда диференцирано, тъй като местонамирането на немалка част от тях е продукт на вълноприбойната дейност, а и на някои други фактори. Терасата бележи бреговата ивица за периода на основаването на древногръцките общини. И за нея липсват специализирани проучвания, поради което също се маркира най-общо – условно.

20-25 метрова шелфова тераса – 20 метрова изобата – Терасата очертава стара брегова ивица, който върви значително навътре в залива, като в южна посока също постепенно се приближава към днешния бряг и изправя своя ход. Тук са разположени и най-интересните археологически находки, които са открити и са фиксирани под вода. Тя се долавя сравнително добре в батиметричните карти и се проследява на големи отсечки при подводните теренни обхождания, макар и тя да не е фиксирана стриктно на подходящи картни подложки.

35-40 метрова шелфова тераса – 35 метрова изобата – От ситуацията по тази тераса нямам много лични наблюдения, но за сметка на това геоложките сондажи на “Транспроект” и анализите на придобитото дават ценни данни. Те сочат наличието на културни останки в торфен хоризонт, които могат да служат, наред с данните от другите сондажи и анализи, за хода на бреговата ивица за периода неолит-енеолит.[28]

Предвид горeказаното и с оглед на калибрацията на датировките в наличните схеми за трансгресиите на морското равнище, епейрогенните движения, микротектониката, колебанията на климата, поленовите анализи и наличните стратиграфски колонки от сушата, шелфа и крайбрежните езера, засега в общи линии могат да се обособят следните принципни етапи и работни датировки за хода на бреговата ивица в региона през холоцена:

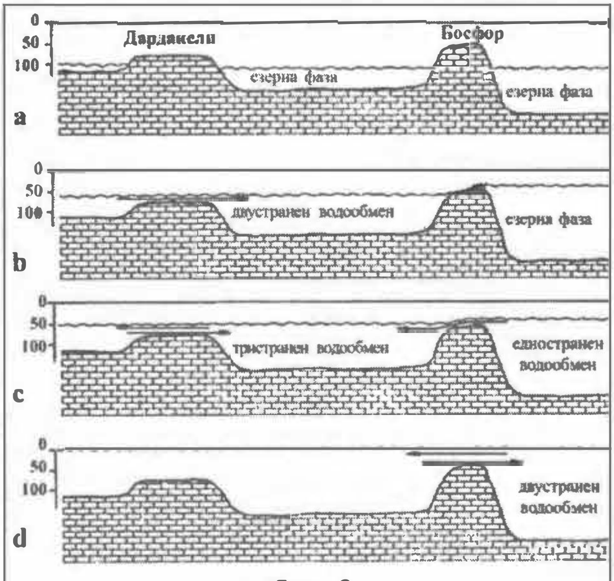

Фиг. 2
“Отварянето” на Босфора

VIII – V хилядолетие пр. Р. Хр. – Затоплянето на климата води до сериозни промени в ландшафта. Както показват поленовите анализи,[29] формират се сериозни масиви от широколистни дъбови, букови и смесени гори с “понтийски” видове растителност, които наред с иглолистните ще имат сериозно стопанско значение за крайбрежното население. Т. нар. Босфорски праг, със съвременна дълбочина около 45 м, още не е преодолян. (*фиг. 2*) Между Южното и Западното Черноморие съществува сухоземна връзка (не само през Босфора), която е давала възможност за преки контакти между Балканите и Мала Азия. Липсват достатъчно данни, които да се използват за сигурно уточняване на местоположението на тогавашната брегова ивица. Евстатичното (самостоятелното) покачване на черноморските води все пак изглежда сравнително интензивно. При всички случаи през VII хилядолетие е достигнато и е надминато днешното 55 метрово равнище. Най-вероятно през VII-VI хилядолетие се образува (предеформира) не само дн. 45-55 метрова шелфова тераса, но и 35-40 метровата. За това свидетелстват торфените хоризонти от 35-40 м в Бургаският залив (с културни останки?) и техните съответствия в лиманите.[30]

Терасите при всички случаи са стояли по-високо в сравнение с днешното си местоположение, предвид негативните движения на сушата и шелфа в областта на юг от Стара планина. В акваториите на днешните Китен, Созопол, Атия и другаде[31] са засвидетелствани крайбрежни селища и принадлежащи им некрополи от неолита и енеолита, които обаче са отстояли от тогавашния морски бряг. Подобни селища вероятно е имало със сигурност и на други места. Повече от вероятно е бъдещите проучвания да установят, щото в акваториите на всички антични градове-общини по Западното Черноморие да се откриват селища от късния енеолит, бронзовата и ранножелязната епоха, за да оборят окончателно тезата за "пустото крайбрежие", която съвременната историография дължи преди всичко на твърденията на древногръцкия историк Тукидид.[32] Днес по правило тези селища се намират под многометрови морски дънни наслаги или под водите и "тинята" на крайбрежните езера. Освен трансгресията и съвременните вертикални колебателни движения на сушата и шелфа за тази ситуация значителна роля играят и тогавашни и по-сетнешни акумулационни, абразионни и свлачищно-срутищни процеси.

Края на V хилядолетие пр. Р. Хр. – около средата на IV хилядолетие пр. Р. Хр. – Покачването на черноморското равнище стига своя максимум. В зависимост от тогавашното местоположение спрямо морското равнище и конкретната конфигурация на терена се стига до сериозни палеогеографски промени, които обаче са различни за различните райони и трябва да се анализират конкретно. Морското равнище нараства много бързо – колкото заради пика на т. нар. климатически оптимум, толкова и поради вероятното преграждане с наноси на Босфорския проток (в района на т. нар. Кианеи – Босфорски праг). Това води до значима денивелация между черноморското и мраморноморското равнище, заради по-големия черноморски речен сток. Вероятно някъде между 3800-3300 г. пр. Р. Хр. (в калибрирани дати) в резултат на земетресение (по разседа), своеобразната босфорска преграда е разрушена и черноморските води нахлуват в Мраморноморието като своеобразна мощна вълна. Събитието е записано от Диодор Сицилийски като най-ранния потоп.[33] Приема се, че терасите от този период в Черноморието най-добре се проследяват по крайбрежието на Бургаския залив, днешна Грузия и Кримския полуостров.[34]

Части от дотогавашни крайбрежни езера и речни долини ведно с разположените покрай тях селища са залети от черноморските води. В определени части са отнесени огромни количества земна маса. На места процесите допълнително са били стимулирани от свлачищно-срутищните процеси по т. нар. водоупорни хоризонти. Другаде, както става именно в днешния Бургаски залив, пък се извършва мащабна акумулация, която предопределя по-сетнешното развитие на брега. В резултат повсеместно и съществено бива променена дотогавашната конфигурация на бреговата ивица.

Бронзова и ранножелязна епоха – Изглежда, че през цялата бронзова епоха бреговата ивица в днешния Бургаски залив върви около 20-метровата изобата. Най-вероятно някъде в периода XII-V в. пр. Р. Хр. – при поредното спадане на черноморското равнище, пясъчната коса, която е преграждала залива, е разрушена и наносите започват да се натрупват около днешната 10-метрова изобата.

Античен период – Някъде в последните десетилетия на VII и през VI в. пр. Р. Хр. в региона прииждат древногръцки "колонисти". Когато се основават и Аполония, и Месамбрия, и Анхиало черноморското равнище е най-ниско за целия исторически период. То започва да се покачва някъде след края на V – началото на IV в. пр. Р. Хр. До този момент бреговата ивица по странджанското крайбрежие се движи основно в рамките на днешната 8-12-метрова тераса.[35] Антея се е намирала в дъното на "залива" – около началото на тогавашния Порос.[36]

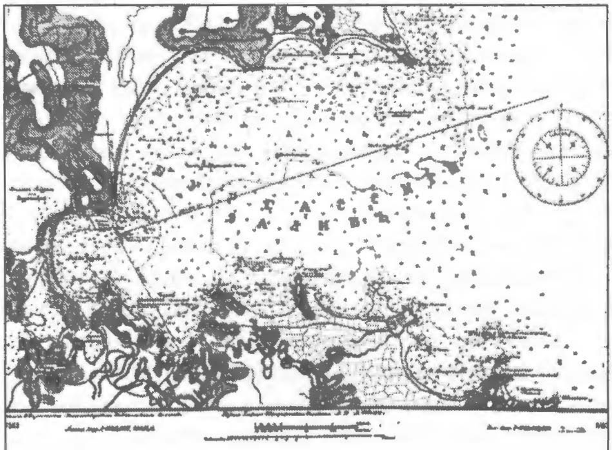

Карта 6.
Бургаският залив. Руска карта от 1911 г.

Някъде през IV в. пр. Р. Хр. започва покачване на черноморското равнище, което изглежда активизира извънредно свлачищно-срутищните процеси. В резултат – немалка част от доелинистическите територии на крайбрежните градове и селища днес се намират под черноморски или езерни води. Същата съдба сполетява и части от техните некрополи, светилища, фортификационни, брегоукрепващи и пристанищни съоръжения. Личи стремежът крепостните съоръжения и изобщо кварталите на селищата от елинистическия период по принцип да залягат върху сравнително стабилни и "високи" терени. Вероятно е – към средата и през втората половина на IV в. пр. Р. Хр., покачващите се черноморски води – при общото потъване на брега, да активизират извънредно свлачищата в региона по водоупорните хоризонти, които са попаднали в обсега на вълноприбойната дейност. За региона на Созопол тъкмо сега изглежда е залят от морски води естественият сладководен басейн, следи от който открих непосредствено в акваторията пред днешната градска отходна тръба.[37]

Точно обратното се случва в района на днешния Бургаски залив. В резултат на покачването на морското равнище и промяната на посоката на Дяволското течение в района се развива извънредна акумулация. Днешният Поморийски риф, Кръстова плитковина, Поморийска банка, Ставрова банка и някои други рифове и плитчини (*карта 6*) са се издигали над тогавашното морско равнище и са служили за естествена "опора" на оформящата се мощна пясъчна коса. Тя се натрупва в региона между Анхиало и Антея-Акра, за да свърже по-дълбоките части между дн. Поморийски риф – Кръстова плитковина – Поморийска банка – Ставро банка. На мястото на днешните по-големи дълбочини в югоизточния край на залива, където е вървял тогавашният "Порос", заради посоката на Дяволското течение и ред други фактори, се е развила извънредна акумулация. Тя е позволила пясъчната коса да се доближи плътно до брега някъде в района на нос Атия – Акра. Остава открит въпросът за евентуалното оформяне на голяма островна (акумулационна) площ в акваторията между двата днешни носа – Акра и Атия.[38]

Тъкмо по тази пясъчна коса е вървял римският крайбрежен път.

Пясъчната коса, а с нея и римският крайбрежен път от Анхиало за Аполония (с моста над "Пороса") са разрушени от морските води някъде в периода след IV в. сл. Хр., когато са налице поредни мащабни климатични промени.[39] Казаното дотук за наличието на мощна пясъчна коса, която е преграждала днешния Бургаски залив и е била античната брегова ивица за периода от IV в. пр. Р. Хр. докъм IV в. сл. Хр., обяснява и една повече от странна извороведска ситуация. За целия античен период в изворите липсва каквото и да е споменаване на селище или пристанище между Аполония и Анхиало – това би било невъзможно, ако Бургаският залив бе имал настоящия си вид. Мисля, че е достатъчно тук да напомня, че в изворите за региона е отбелязано дори такова незначително селище, каквото е било Навлохос.[40]

Ранновизантийска и средновековна епоха – Краят на т. нар. късна античност и началото на "ранновизантийската епоха" са пряко свързани с природни бедствия и значими палеогеографски промени. От втората половина на III век докъм VII век те се съчетават и с множеството данни за "варварски нашествия".[41] (фиг. 3). При всички случаи след V век е имало и сериозно застудяване на климата, тъй като някои византийски автори съобщават дори за *"огромни ледени блокове"* в района на Босфорския проток.[42] Студът с абсолютна сигурност обхваща и VIII век, когато през 768 г. например: *"от началото на октомври настанал лют студ не само по нашите земи, но и на изток ... Понтийско [Черно] море в северната си част, до сто мили навътре, било твърдо като камък, поради якия лед, който стигал на дълбочина тридесет лакти и то покрай всички околни земи от самата Лихия [Зинхия, област на югоизток от Крим] чак до р. Дунав, Куфис [р. Кубан], Днепър, Днестър и Некропела [на устието на р. Кубан – дн. Тамански полуостров], та и покрай останалите брегове, които също пострадали от студа, чак до Месемврия и Мидия. Когато този лед се покрил със сняг и нараснал с още двадесет лакти, морето се превърнало на земна твърд, та хората от Хазария и България, пък и други съседни народи, а така също и диви и питомни животни ходили по повърхността на леда"*.[43]

Сериозните климатични промени имат голямо значение не само за стопанството и демографската структура на крайбрежието, но и за развитието на селищната система. Предвид наличните писмени сведения за сериозни чумни епидемии, може да се мисли и за почти пълното изчезване на дотогавашното население в селата, като сериозно за засегнати и всички западночерноморски градски структури.[44] И бреговата ивица търпи поредни големи промени. Дотогавашната пясъчна коса е разрушена и бреговата ивица се премества. Сега тя се натрупва и върви около дн. 5-метрова изобата. Акваторията пред днешния Бургаски залив все още не става за пристанище. Видимо обаче нараства значението на Дебелт,[45] където от ранновизантийската епоха насетне със сигурност функционира митница, а вероятно и пристанище, което има връзка с морето по тогавашния Порос.

Изобщо за целия период от IV до XIV век са налице данни за значими палеогеографски промени. Специално внимание заслужава IX-X век, който е критичен за българската държавност. Събитията сега се развиват на фона на сериозно затопляне на климата, след най-малкото двувековен мраз. Според някои автори, това дори било довело до извънредно повишаване на морското равнище (т. нар. Нимфейска трансгресия).[46] Дори и да не се приеме покачването на черноморските води в рамките на 1 – 1.5 м спрямо съвременното равнище, климатичните промени са факт с всички произтичащи от това последици. Те са последвани през XI век от една поредица от земни трусове: “*През 6456 {1037 г.}, шести индикт, на 2 ноември станало голямо земетресение към десетия част на деня и земята продължила да се тресе чак до края на месец януари. Настанал глад в Тракия, Македония, Стримон и Солун, чак до Тесалия.*” Поредицата от земетресения и особено това от 1037-1038 г., “гладът” и ред други фактори изглежда слагат край на повечето по-малки средновековни селища по крайбрежието, като и по-големите са пострадали значително. Значими са стопанските и демографските промени.[47] В резултат на поредната промяна на климата, относителната регресия на морското равнище през XI-XII век (на фона на сравнителното му покачване през IX-X век), земетресенията и някои други фактори[48] бреговата ивица най-сетне достига приблизително бреговете на днешния Бургаски нос.

Започва

морският етап от развитието на териториите на Бургас.

Променената ситуация е описана от Идриси, който през 1153 г. пише: *“между тях* [Созопол и Анхиало] *се намира морски залив, чиято широчина е 12 мили, а дължината му е 20 мили…”*[49] Сведението позволява времето на разрушаването на пясъчната коса около дн. 4-5 метрова шелфова тераса да се постави в XI век – най-вероятно след голямото земетресение от 1037 г.

Следователно около средата на XII век тук най-сетне се формира голям залив. Крайбрежен район с удобен залив и добри терени за обитаване и поминък обаче никога и никъде по света не стои дълго неусвоен по съответен начин. Променената палеогеографска ситуация и началният етап от “*морската история на Бургас*” се схващат дори само заради факта, че най-сетне в изворите за западния бряг на Бургаския залив се появяват две имена. Първом на **Порос** – в акт на Цариградската патриаршия от 1270 г.[50], а сетне и на **Пиргос** – в поемата на Мануил Фил, която е писана най-вероятно някъде около 1305 г.[51]

Двете дати трябва да се приемат като terminus post quem за Порос/Форос и Пиргос/Бургас. Показателно е, че съставителят на портуланния текст La compasso da Navegare, който е придружавал т. нар. Пизанска карта, не знае нито едно от двете имена.[52] "Компас за навигация" е писан някъде между 1250-1265 г., но се мисли, че частта за Черно море е прибавена през 1296 г., което за мен е най-малкото спорно.[53] В портуланните карти Поро (заедно със Скафида) се появява за пръв път като пристанище в продукцията на ателието на Петрус Весконте – от 1313 г. насетне.[54] На част от портуланните карти в залива са отбелязани "острови" – някои от тях могат да се свържат с днешните банки и рифове.[55] Акваторията на тогавашния нос Бургас обаче все още не е била удобна за устройване на добро пристанище, поради което в морските карти се споменава само Поро – по правило до маркиран проток, който води до "езерното" пристанище Скафида. Казано накратко – изворите и ходът на бреговата ивица подкрепят изводите на ония автори, които разглеждат Пиргос като селище (крепост) на територията на днешния Бургаски нос, а Поро като пристанище в акваторията на нос Форос (гръцкото Порос).[56]

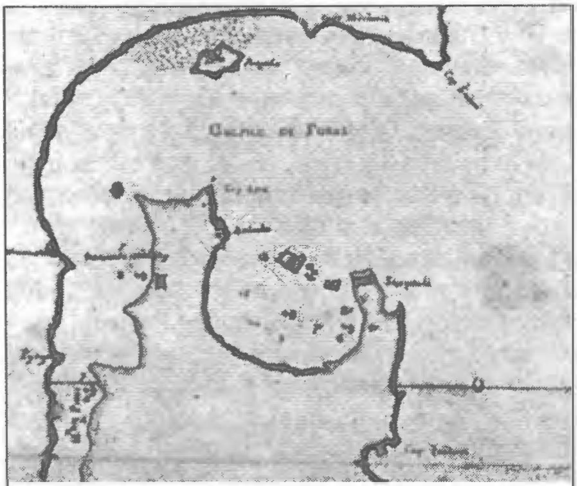

Карта 7.
План на Бургаският залив от първата четвърт на XVIII век.

Но и тази палеогеографска и селищна ситуация не се задържа дълго, понеже настъпва *"Малката ледникова епоха"*.[57] XIV век е възлов за историята не само на Западното Черноморие и Балканите, но изобщо за Европа. Той е белязан от две основни събития, чието начало, основни етапи и край съвпадат и хронологически – началото на Стогодишната война и началото на Османското завоевание на Балканите.[58] Показателно е, че тъкмо през XIV век започва и Малката ледникова епоха. Наред със сравнително резките климатични промени, за региона на Балканите и Мала Азия е засвидетелствано и едно голямо земетресение, което през 1352 г. срутва крепостите в Галиполския полуостров и позволява трайното османско настаняване на Балканите. Земетресението вероятно сериозно засяга и Българското Черноморие. Още преди това обаче (през 1347-1349 г.) районът е обхванат от голяма "чумна" епидемия, която тръгва от "татарските земи", за да ужаси цяла Европа.[59] Сериозно страдат всички крайбрежни селища – и от чумата и от османското завоевание. Налице са османо-турски документи, които са публикувани от Цв. Райчевска – те показват обезлюдяването на Пиргос (той е "мезра").[60] Порос обаче продължава да е селище.[61] В един анонимен гръцки портулан от втората четвърт на XV век пък е написано: *"Поро е река"*.[62]

Сведението може да се тълкува палеогеографски като предаване на реални наблюдения над ситуацията, тъй като спадането на черноморското равнище води до промяна на ерозионния базис.[63]

За целия XV век Порос (Протока) съществува и изглежда и италианските кораби са влизали в тогавашното Мандренско езеро, където се намирала Скафида (и/или Астравико).[64] Най-вероятно Поросът (Протока) престава да бъде корабоплавателен някъде към края на XV – първата половина на XVI век. Освен от палеогеорафските наблюдения, изводът се подкрепя и от факти, които документират, щото голямообемни стоки (кожи и вълна) от Странджанския регион и Бургаската низина започват да се прекарват по сухо до Родосто.[65] Изглежда причината за това не са само митата, които Османската порта започнала да събира на излизащите от Черно море кораби – веднъж в Босфора и дваж в Дарданелите.[66] По-важно изглежда да е тъкмо изчезването на дотогавашните пристанища в Мандренското езеро. Рухва цяла една стопанска система (и без това разбъркана от хода на османското завоевание на Балканите) от пътища и вековни традиции да се реализира по море земеделска и скотовъдна продукция – от Странджа и Еркечкия Балкан.[67] Любопитно в тази връзка е и турското име на Мандренското езеро – Кьорфес, което значи “залив”.[68]

Променената палеогеографска, селищна и пристанищна ситуация и постепенното оформяне на бреговата ивица (в приблизително днешния й вид) прави Бургаския залив един от най-удобните в Черноморието. Бургас вече предлага една от най-перспективните пристанищни и пътни системи за Черноморието, но това е друга тема. В казаното дотук остават и неясноти, които тепърва трябва да се изясняват. При бъдещите анализи не трябва да се изпускат предвид и нумизматичните данни, които Иван Карайотов въведе в обръщение.[69] Те са добро доказателство, че изглежда още в XVI век Бургас вероятно има статут на малък град (касаба), иначе едва ли в него щяха да могат да се заселят арменски колонисти.[70] Поради нуждата от нови сигурни извори около дискусиите за Пиргос/Бургас – Порос/Форос, представям отсечки на Бургаския залив от две карти – Анонимен план на западния бряг на Черно море” (*карта 7*) и картата на Ибрахим ефенди (*карта 8*). Те свидетелстват за наличието на голям град Бургас още през първата половина на XVIII век и отделно от него на Порос/Форос. Оттук насетне в картите Бургас по правило се отбелязва като град с пристанище, а много от пътешествениците му предричат бляскаво бъдеще.

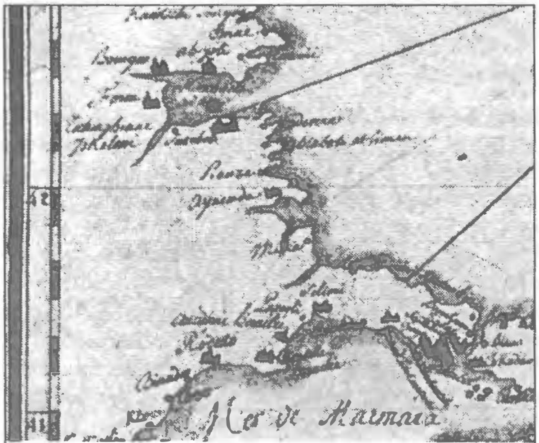

Карта 8.
Карта на Черно море от Ибрахим ефенди (1732 г.)

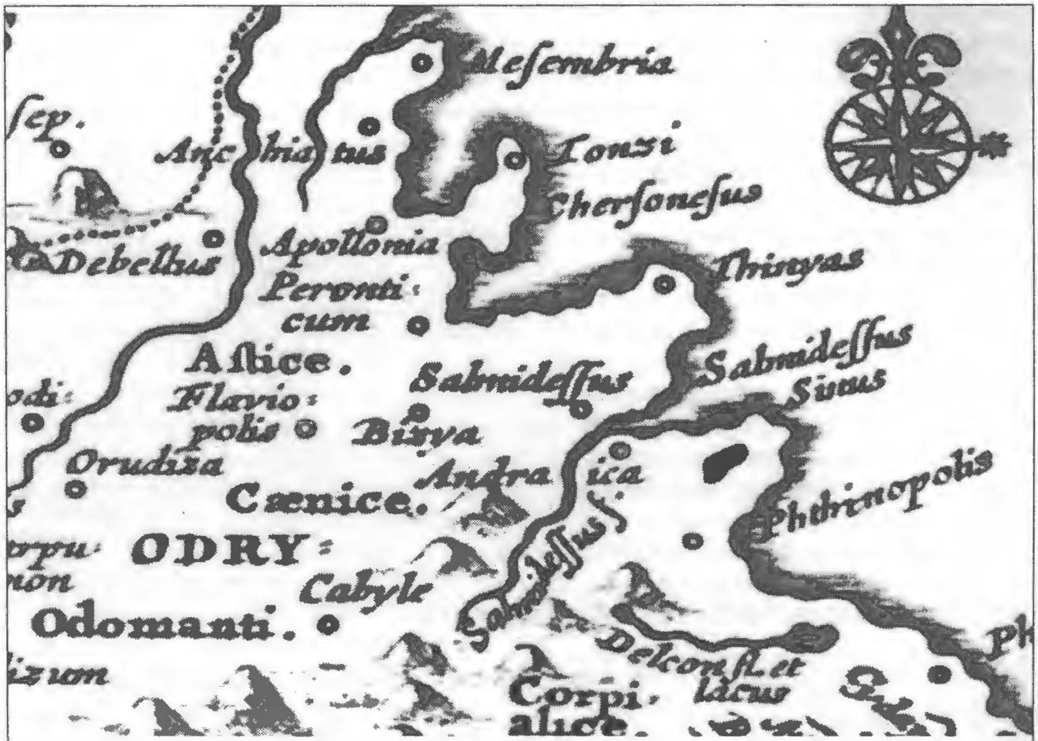
Meſembria
Anchialus
Ionzi
Cherſoneſus
Debeltus
Apollonia
Peronticum
Thinyas
Aſtice.
Flaviopolis
Salmideſſus
Salmideſſus Sinus
Bizya
Orudiza
Andra ica
Caenice.
Phthinopolis
ODRY
Cabyle
Odomanti.
Delcon fl. et lacus
Corpialice.

Карта на Тракия от 1714 г.

Фиг. 3

Схема за колебанията на климата и придвижванията на население (I в. пр. Хр. – XVIII в. сл. Хр.)

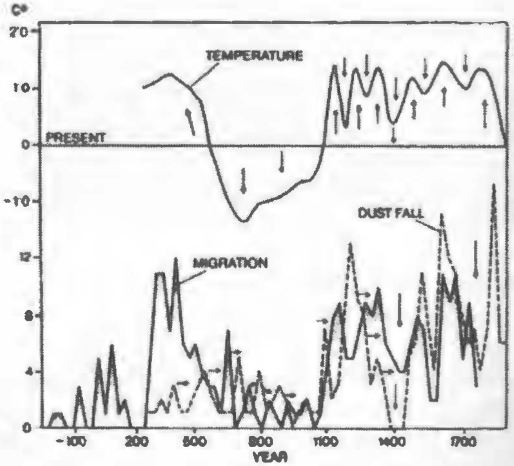

---

[1] **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие и Евксинския Понт до V в. пр. н. е. – В: *Странджа древност и съвремие.* София 1990, 344-365; срв. и сведенията на античните и средновековните автори у **Попов, Д., Ат. Орачев.** Писмени извори и картографска документация. – *Пак там,* 11-136.

[2] По покана на Международния търговски и културен център ГЕОПАН – Бургас – дължа да изкажа благодарността си на д-р Стефан Пейков – президент на ГЕОПАН за създадените условия за работа, и на Венцислав Янчев – президент на "Карат-сервиз", за предоставената компютърна техника, благодарение на която успях да дигитализирам и подложа на машинна обработка картните материали.

[3] Вж. по-важната лит. у **Орачев, Ат.**, Приноси към палеогеографията на Добруджанското крайбрежие. – *Добруджа* 7, 1990, 32-52; **Същия**, Странджанското крайбрежие..., 346 сл.; за "Южното черноморско крайбрежие" срв. **Petzold, C.** Neue Erkentnise zur jungquartären Entwicklungsgeschichte der südlichen Schwarzmeerküste. – *Kölner Geographische Arbeiten 66*, 1995, 35-46 et. cit.lit.; по-старата лит. у **Попов, Вл. К. Мишев.** Геоморфология на българското черноморско крайбрежие и шелф. София 1974, 17-21.

[4] Вж. напр. публикациите в сборниците Thracia Pontica I-V, които засягат региона и по-специално "прегледа" на **Ангелова, Хр.** 40 години подводна археология в България. – *ИНМБс* 3, 2000, 42-49, където специализираните палеогеографски, геоморфоложки, историко-географски и други публикации липсват за сметка на твърдението: *"топенето на огромни ледникови маси в южното полукълбо довеждат до покачването на нивото на Средиземно море дотолкова, че водите му преливат Босфора и нахлуват в затвореното дотогава Черно море"(*Същата, *пос.съч.*, 46). Срв. обаче **Stanley, D., S. Blanpied.** Late Quaternary water exchange between the eastern Mediterranean and the Black Sea. – *Nature* 85.2, 1980, 537-541; Водообмен через Босфор и его влияние на хидрологию и биологию Черного моря. Киев 1969; **Degens, E., R. Hesky.** Chronology of the Black Sea over the Last 25 000 years. – *Chemical Geology* 10.1, (Amsterdam) 1972, 1-16; **Roos, D.** Black Sea stratigraphy. – In: *Initial Reports DSDP* 42, 1978, pt. 2, 17-26; **Hsü, K.** Stratigraphy of the Lacustine Sedimentation in the Black Sea. – In: *Initial Reports DSDP* 42, 1978, pt. 2, 509-524; **Орачев, Ат.** Приноси..., 35 сл. Недобро впечатление в "прегледа" на Хр. Ангелова прави и липсата на посочване на проведената през 1982-1983 комплексна експедиция на СУ "Климент Охридски" и нейния отчет – **Иванов, Ж. и др.** Геоложки, петрографски и геоморфоложки изследвания по черноморското крайбрежие между нос Емине и долината на р. Резовска за нуждите на подводната археология и морската история *(Научно-изследователски сектор, тема 131/1982)*, петрографската част на които е публикувана в Thracia Pontica 2.

[5] Ценни палеогеографски данни дават още античните автори, някои от които са щастливо оцелели благодарение на **Strabo** I, 3, 4: *„... по негово мнение* [на Стратон от Лампсак] *Евксин по-рано не е имал проход при Бизантион, но че вливащите се в него реки го изровили със силата на своето течение и след това водата се изляла в Пропонтида и Хелеспонт... След това той съобщава, че Понт е необичайно плитък, а Критското, Сицилийското и Средиземно море са много дълбоки; тъй като той* [Евксински Понт] *се запълва с тиня... и неговото течение свършва в тия места, където се понижава дъното, на него му се струва, че с течение на времето целият Понт може да бъде запълнен с тиня, ако се съхранят подобни течения: нали и сега вече има вид на блато част от лявата страна на Понт, именно Салмидесос, наричаните от моряците "Гърди"* [Стете] *при Истрос и Скитската пустиня..."*. Отбелязана е и сладководността на Евксински Понт в сравнение с Критско, Сицилийско и Сардинско море. Важни са и сведенията за голямата засуха, която настъпила по времето на Артаксеркс и появата на плитичините (заблатяванията в района на езерото Делкос и особено плитчините в акваторията на дн. Демирджи бурну) при Салмидесос, които се отнасят към средата на V в. пр. Р. Хр. и др. – **Орачев, Ат.** Приноси..., 44 сл.; преглед и стратиграфските схеми на данните вж. у **Орачев, Ат.**

Thracia Pontica. Проблеми на извороведското и историографското изследване на Западното Черноморие. *Автореферат на канд. дисерт.* София 1988; геоморфоложките, палеогеографските, литоложките и другите данни и анализи за региона вж. у **Попов, Вл., К. Мишев.** пос.съч.; **Яранов, Д.** Младотерциерните и кватерните наслаги в областта на Камчия. – *Геология на Балканите* 3, 2, 1939, 25-30; **Канев, Д.** Колебателни движения на морския бряг в района на лагуната Стомополо. – *ИБГД* 2(12), 1965, 25-31; **Същият**, Морфология на Медноридското черноморско крайбрежие. – *ГСУ-БГГФ* 3, 1960, 28-35; **Лилиенберг, Д.** Основны черты геоморфологии и палеогеографии югозападного побережья Черного моря. – В: *Комплексные исследования Черноморской впадины.* Москва, 1970, 82-114; **Мишев, К, Вл. Попов, Д. Лилиенберг.** Геоморфология и палеогеография четвертичного периода старопланинского побережья Черного моря. – В: *Проблеми на палеогеоморфоложкото развитие на България 1*, 1971, 147-155; **Петрова, А. и др.** Литостратиграфия части верхнего мела в Бургаском районе. – *Geologica Balcanica 10*, 1980, 48; **Пърличев, Д, Хр. Николов.** Подводни тераси пред част от Странджанския бряг. – *Океанология 2*, 95-99; **Рождественски, А.** Плажните ивици по нашето Черноморие. – *Природа и знание* 6-7, 1972, 54-57; **Симеонова, Г., Л. Илиева.** Върху абразирането на глинести разновидности от свлачищата по брегова ивица при с. Сарафово, Бургаски окръг. –17-18, 37-55; **Христов, Р.** Морски тераси по крайбрежието на Черно море и района на Бургас- Известия на геоложкия институт, сер. инж., геол. и хидрол.Несебър. – *Годишник ВТИ 12*, св. 2 – геол.; **Хрисчев, Х., Г. Шопов.** Морской плейстоцен Бургаского залива и проблема соотношения узунларрских и карагантских слоев. – *Geologica Balcanica* 9.2, 1979, 69-84, tabl. I-III; **Щербаков, Ф.** Некоторые особености позднечетвертичного развития шелфа. – В: *Геолого-геофизические исследования болгарского сектора Черного моря.* София 1980, 141-144; **Марков, Хр., Д. Костичкова.** О динамике водных масс в зоне шельфа. – В: *Геолого-геофизические исследования..*, 179-187; За "седиментацията" вж. напр. **Schimkus, K., E. Trimonis.** Modern Sedimentation in Black Sea. – In: *Black Sea...*, 249-279; за тектониката – вж. **Пърличев, Д.** Неотектонски проблеми на българския черноморски шелф. – *Океанология 1*, 1976, 81-92; срв. Тектоника Северного Причеврноморья. Киев 1988 с цит.лит.; преглед за региона вж. у **Petzold, C.**, *op.cit.;* най-общо за квартернерните брегови линии и морската археология вж. **Masters, P., R. Fleming.** Quaternary Coastlines and Marine Archaeology. New York 1983 и Strandverschiebungen in ihre Bedeutung für Geowisenschaft und Arhäologie. Heidelberg 1981; за климата и историята – Climate and History. London 1981 – срв. последните постижения и проблеми у **Paul, A., W. Berger.** Modelierung der Eiszeiten: Klimaziklen und Klimaübergänge. – *Geowissenschaften 15*, 1997, 20-26; Dendrohronologie und postglaciale Klimaschwankungen in Europa. Wiesbaden 1997 и др.

[6] Достатъчен е и примерът с конфузии като *"Причините, довели до изменението на конфигурацията на бреговата ивица – катаклизъм или постепенно покачване на морското ниво?"* – **Ангелова, Хр.** пос.съч, 46; Игнорирането на палеогеографските данни анализи и твърде свободното боравене с дълбочини и местонамиране на находки е налице и в почти всички публикации на К. Порожанов – вж.напр. **Порожанов, К.** Датировка на каменните котви с отвори – постижения и проблеми. – *Археология* 29. 1, 1989, 6-15; **Същият.** Каменните котви – паметници на тракийското корабоплаване. – *Анали* 2.1-2, 1994, 15-23, където доказателствената "логика" е тип *"каменните котви с отвори са древни, а са древни, защото са тракийски"*, докато самите дълбочини на местонамиране и палеогеографското ситуиране от геоморфоложка и литоложка гледна точка изключват възможността материалите да са отпреди античния период. Впрочем за големите каменни котви с отвори, въз основа на палеогеографския анализ на местоположението на "анкражите", преглед на писмените сведения и особено на данните от "Anaplus Bosphori" на Дионисий Бизантийски, още през 1988 г. посочих, че не могат да се интерпретират като "древни котви" – вж. последно по въпроса **Орачев, Ат., Д. Димитрова, М. Гюзелев.** Плаване срещу течението на Тракийския Боспор. София 2002 (под печат) с преглед на изворите и специализираната лит. за Босфорския проток и Черноморието.

[7] **Леонтьев, О.** Впечатления геоморфолога о поездке по Болгарии. – *Вестник МГУ*, 1968, сер. географ. 1.

[8] Това личи дори и у най-сериозния български археолог, които публикува материали от подводни разкопки, В. Драганов – **Draganov, V.** Submerged Coastal Settlements from the Final Eneolitic and the Early Bronze Age in the Sea around Sozopol and Urdoviza Bay near Kiten. – In: *Prehistoric Bulgaria. Monogpaphs in World Archaeology 22*, 1995, 225-241. Изобщо като цяло акумулацията изобщо не се съобразява при анализите на находките от сушата и крайбрежието. Това води до чести конфузии и до неразбиране на нейното значение (наред с литоложките данни и анализи и ред други фактори). За “седиментацията” и литологията вж. напр. Геология и гидрогеология западной части Черного моря. София; **Schimkus, K., E. Trimonis.** Modern Sedimentation in Black Sea. – In: *Black Sea...*, 249-279; **Roos, D., E. Degens.** Recent sedimnents of Black Sea. – In: *Black Sea..*; **Chocov, S.** The Role of the South (Devil) Black Sea Current for the Formation of the recent clay sediments on the South Bulgarian Black Sea shelf. – *Geologica Balcanica 11.4*, 1981, 27-55; **Куприн и др.** Литофациальная характеристика и разчленение разрезов верхнечетвертичных осадков контененталного склона западной и восточной части Черного моря. – *Океанология 13*, 1985, 37-50; и др.

[9] **Miller, K.** Itineraria Romana. Stutgard 1916, 514; срв. **Weber, E.** Tabula Peutingeriana. Cod. Vindobonensis 324 (Komentar). Graz 1976 и посл. по въпроса **Господинов, К.** Древната картография. – В: **Карайотов, Ив., П. Кияшкина, К. Господинов.** Бургас вечното пристанище. Археологически музей – Бургас, 2000, 71-73.

[10] **Тъпкова-Заимова, В, В. Велков.** Римски пътеводители. – *ЛИБИ* 1, 9 сл.

[11] Вж. **Господинов, К.** Древната картография...; срв. **Аянов, Г.** Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар. – *ИБАИ* 15, 1946, 94-113; **Велков, В.** Пътищата по Западното Черноморие в предримско време. – *ИНМВ* 14, 1963, 25-33; **Горова, Д.** За локализирането на римската пътна станция между Анхиало и Аполония. – *МПК* 14, 1974.1, 11-13; **Същата.** Бележки за пътищата и следи от пътни съоръжения от римската епоха в Бургаски район. – *ИБИД* 32, 1979, 5-19; **Димитров, Б.** Бележки за западночерноморския крайбрежен път в античната епоха. – *Векове* 1, 1972.3, 43-46; **Същият.** Античният и средновековният Бургас. – *Векове* 7, 1978.6, 69-70; **Балабанов, П.** Антични селища на територията на Бургас. – *ИМЮИБ* 7, 1984, 27-31 и др.

[12] **Господинов, К.** Древната картография...

[13] **Същият.** Данните на Певтингеровата карта за района около съвременния Бургас. – *ИМЮИБ* 18, 1995, 39-52.

[14] *ЛИБИ* 1, с. 9 и сл. с цит.лит.; за итинерариите вж. и **Guntz, O.** Itineraria Romana. 1. Lipsiae 1929.

[15] **Dilke, O.** Illustrations from Roman surveyors'manuals. – *Imago mundi* 21, 1967, 9-10.

[16] Ibidem, 10.

[17] **Господинов, К.** Древната картография, 71-72 и пос.лит.

[18] **Шкорпил, братя.** Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България (2) – *СбНУНК* 4, 120 сл.; срв. **Делирадев, П.** Принос към историческата география на Тракия.1. София 1953, 86; **Господинов.** Древната картография, 63 сл.; **Същият.** Пиргос и Порос/Поро – писмени, картографски и археологически извори срещу една необоснована хипотеза. – *ИНМБс* 3, 2000, 163-173.

[19] Атласът *“Theatrum Orbis Terrarum”* се състои от 70 карти. Всяка от тях е придружена от географски и исторически описания, за които са използвани 92 “извора”. Parergon-ът на “Театър на земите в света” е издаден през 1598 г., за да стане първия европейски специален исторически атлас – **Crone, G.** Maps and their makers: An introduction to the history of cartography. Kent 1978, 80.

[20] По въпроса за развитието на представите на европейската картография за Бургаския регион подготвям специално изследване – *Бургаската низина и залив в европейската география и картография*

[21] Основната част от тези карти беше представена в изложбата *"Бургас и заливът: стари карти, гравюри, лоцийни и географски описания"*. Бургас, 5 декември 2001 – 3 януари 2002 г., организирана от Бургаска община, Международен търговски и културен център ГЕОПАН, Бургаска художествена галерия и Галерия "КА". Предстои да се възпроизведе в специализирания сайт за Бургас.

[22] Срв. сметките и лит. с **Госнодинов, К.** Древната картография, 65 сл. с пос.лит.

[23] По въпроса за крайбрежните некрополи в региона е време да се направи специално изследване. При всички случаи обаче и некропола при Харманите и архаичния некропол на Аполония Понтика (части от които днес се намират под вода – **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие…, 353 сл.) маркират трасето на пътя и насочват търсенията на пътя към днешния шелф.

[24] **Понов, В., К. Мишев.** пос.съч., 219 сл.; **Иванов и др.** пос.съч., 14 сл.; **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие…, с пос.лит.

[25] Срв. **Христов, Р.**, пос.съч. с **Попов, В., К. Мишев.** пос.съч., 241 сл.

[26] **Орачев, Ат.** Приноси…, с. 36 сл.

[27] За стратиграфията на холоценските наслаги от региона вж. **Petzold, C.** op.cit., Abb. 2, 3, 6 et cit.lit.; срв. **Попов, Вл., К. Мишев.** пос.съч., 156 сл.; за поленовите анализи **Petzold, C.** op.cit., Abb. 4 (Велека), **Roman, S.** Palynological Study of Black Sea Cores. – In: *Black Sea…*, 396-410, **Bozhilova, E., H.-J. Beug.** On the Holocene history of vegetation in SE Bulgaria (Lake Arcutino, Ropotamo region). – *Vegetation History and Archaeobotany* 1, 19-33, **Bozhilova, E., M. Filipova.** Palinological and Palaebothanical Evidence abouth the Human Impact on the Vegetation along the Bulgarian Black Sea Coast from the Neolitic till the Greek Colonization. – *Thracia Pontica* 4, 1991, 87-96; **Bozhilova, E., M. Filipova.** Palaeological Conditions in the Area of the Prehistioric Settlement of Urdoviza near Kiten. – *Thracia Pontica* 5, 1994, 39-50.

[28] **Попов, Вл. К. Мишев.** пос.съч., 157 сл., табл. 7.

[29] Вж. лит. в бел. 27

[30] **Попов, Вл. К. Мишев.** пос.съч., 157 сл.; срв. **Petzold, C.** op.cit., Abb. 4 (Велека), **Bozhilova, E., H.-J. Beug,** *op.cit.* (Аркутино), **Bozhilova, E., M. Filipova.** Palaeological Conditions…, (Китен).

[31] **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие …, с. 352 сл. с цит.лит.; срв. **Lazarov, M.** Les sites submerges le long du Pont Ouest le contexte de l'histoire pontique et mediterraneene. – *Pontica* 26, 1993, 7-18 и посл. **Лазаров, М.** Българското Черноморие през архаичния период. Състояние на проучванията. – *ИНМБс* 3, 2000, 35 сл. с цит.лит.

[32] Проблемите около тезата за "пустото крайбрежие" и около т.нар. "ранно корабоплаване" в черноморски води вж. у **Орачев, Ат.** Кари в Черноморието?1 Писмените сведения за кари по Добруджанското крайбрежие. – In: *Studia in honorem Borisi Gerov*, 1990, 158-173 с преглед на лит.

[33] Интересът към "отварянето на Босфора" в последните години се актуализира, заради т.нар. черноморски потоп и проекта "Ноев ковчег" на Р. Балард. При всички случаи ситуацията е точно обратната на онази, която описва **Хр. Ангелова**, пос.съч., 46, а приоритетът за откриването на "Потопа" не се дължи нито на Р. Балард, нито на П. Димитров и Института по океанология и т.н., а на античните автори – вж. **Попов, Д., Ат. Орачев.** Писмени сведения ...(18. Стратон), 23-24; **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие…, 350-355, където привеждам и следното сведение на Диодор Сицилийски: *"Самотракийците разказват, че преди другаде да стане потоп, у тях станал друг голям потоп, през времето на който се разкъсал най-напред отворът при Кианеите, а след това и отворът при Хелеспонта. Морето в Понта, което имало вид на езеро, се било изпълнило от вливащите се в него реки до такава степен, че поради изобилната вода, изтеклото от коритото му течение се втурнало поройно върху Хелеспонта, наводнило голяма част от крайморска Азия и превърнало в море не малка част от равнината на Самотраки"*. Позволил съм си (през 1983 г.) и следния коментар: *"Сведението дава реални данни за отварянето на Босфора и свързването на Мраморно и Черно море"* някъде след VIII

хил.пр.н.е. Любопитно е, че представата за събитието е съхранена в паметта на "самотракийците" като много древна и е предадена с думите "Преди другаде да стане потоп", т.е. изправени сме пред съобщението за най-древния "потоп". Изглежда е време да се мисли, че една част от античните митологични представи на средиземноморските народи имат своите корени в неподозирана досега дълбока древност, като при това почиват на реални събития. Като се имат предвид сведенията на Ксант Лидийски и Страбон от Лампсак, щастливо запазен у Страбон, става ясно, че и сред малоазийските народи е разпространена подобна идея. Стратон изрично упоменава, че преди Черно море "да изрови със силата на своето течение провлака при Бизантион", то било "езеро" (*пак там,* 354-355; срв. **Орачев, Ат.** Тракийски Боспор. – В: *Кратка енциклопедия. Тракийска древност.* София 1993, 285-286). Наличните данни позволяват да се заключи, че Босфорът е "отворен" изглежда някъде в периода 3800-3300 г. пр. Р. Хр. в резултат на вероятно земетресение по разседната структура – вж. по-подробно **Орачев, Ат.** и др., пос.съч. с пос.лит. и тук фиг. 3; срв. напр. резюмирания преглед на **Kerr, R.** Black Sea Deluge May Have Helped Spread Farming. – *Science 279*, 20 februari 1998, 1132 и някои други популяризаторски статии в Science, които събудиха интереса на хора като Р. Балард.

[34] Вж. напр. **Яранов, Д.** Опит за паралелизация на кватернера от Балканския полуостров, Черно море, Средиземно море и Атлантическия бряг на Евро-Африканския блок. – *ГСУ-ИФ* 35, 1939, 187-204; **Федоров, П.** Стратриграфия четвертичных отложений Крымокавкаского побережья и некоторые вопросы геологической истории Черного моря. Москва 1963; **Същият.** Към въпроса за корелацията на четвъртичните наслаги по Българското черноморско крайбрежие с терасите по Кримско-Кавказкия бряг. – *ИГИ* 7, 1963, 5-15 – критиките у **Невеский, Е.** Процессы осадкообразования в прибрежной зоне моря. Москва 1967; **Попов, Вл., К. Мишев.** пос.съч. 56 сл. с цит.лит.

[35] Орачев, Ат. пос.съч., 353 сл. обр. 5; срв. **Орачев, Ат.** Аполония. – В: *Тракийска древност...*, 19-21. Предвид изказаните мнения за ранната колонизация, които и до днес се посрещат необосновано критично (вж. напр. посл. **Кабакчиев, Ю.** Наблюдения върху тракийския социум. (Summa Thracoilogiae 2) София 2000, 112 сл. с пос. лит.), са ценни материалите от архаичните археологически пластове на Созопол. Те ми бяха показани от Д. Недев и М. Гюзелев, за което им изказвам своята признателност. Една част от архаичната керамика е несъмнено по-ранна от 610 г. пр. Р. Хр., което ще има далеч отиващи последици за анализите оттук насетне – вж. по въпроса за "ранното корабоплаване" и "ранната колонизация" – **Орачев, Ат.,** Кари в Черноморието… с преглед на лит.

[36] За Атия вж. **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие…, 360 с цит. лит за "основаването" на Антея.

[37] Откритието направих през 1978 г. – не е публикувано – най-общо вж. **Орачев, Ат.** Аполония…

[38] В тази връзка вече посочих, щото само палеогеографията може да разреши въпроса за сведението на Страбон (**Strabo** 7, 6, 1), че по-голямата част от Аполония била разположена островно – **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие…, 353. Възможността тъкмо в акваторията между нос Акра и Атия (Антея) да се е намирала съобщената от Страбон островна площ от хората на Аполония не е за изключване и изисква провеждането на съответни проучвания.

[39] Вж. последно по въпроса напр. **Fang, J., G. Lin.** Relationship between climatic Changes and the nomadic southward Migrations in Eastren Asia during historical Times. – *Climatic Change* 22, 1992, 151-169 с цит.лит. и възпроизведената тук тяхна схема – фиг. 5. Що се отнася до това как пътят е преодолявал съществуващия проток, то проблемът стои по абсолютно същия начин и относно вижданията за трасето му покрай Форос – там също е имало и би трябвало да се преодолява Проток. И на двете места би трябвало да е строен мост – следите биха се открили под водата, макар и силно обрушени и покрити с многометрови наслаги. Провеждането на комплексни подводни проучвания най-вероятно окончателно ще разреши проблема за трасетата на двата римски пътя в региона.

[40] **Strabo** 7, 6.1 – *"Навлохос – Месемврийско градче"* в превода **Г. Кацаров и Хр. Данов** – В: *Извори*

за старата история и география на Тракия и Македония, с. 216 и **Plin.** 4,11,44-50 – *"след него дохожда реката Панисис [Камчия], градът Ерета и Навлохос"*.

[41] За влиянието на климатичните промени върху т.нар. варварски нашествия и "Великото преселение на народите" вж. **Fang, J., G. Lin.** op.cit. и тук фиг. 5; срв. **Weitersheim, Ed.** von Gesichte der Volkerwanderung. 1-2. Leizpzig 1880-1881; *Germanen, Hunnen and Awaren. Schatze der Volkerwanderungszeit.* Nurnberg 1987 – за варварските нашествия на Балканите вж. напр. **Тъпкова-Заимова, В.** Нашествия и етнически промени на Балканите. София 1966; **Velkov, V.** Die Volker an der mitteleren und unteren Donau im funften und sechsten Jahrhundert. Wien 1980.

[42] *ЛИБИ* 2, 259; **Орачев, Ат, Д. Димитрова, М. Гюзелев.** пос.съч.

[43] **Орачев, Ат.** и др., пос.съч.

[44] По въпроса се подготвя база данни от антични и средновековни автори – *Извори за палеогеографските, стопанските и демографските промени в Бургаския район,* която е част от проекта МА "Thracia", който се реализира от ГЕОПАН и Карат-сервиз като интернет-сайт за Бургас

[45] На около два километра южно от римската колония – на десния бряг на р. Средецка, има крепост. Тя е функционирала през IV-VII и през XII-XIV век – вж. *Странджа древност и съвремие*, 173. В църквата в м. "Костадин чешма" са намерени множество печати – *Пак там*, 174, сред които и на "комеркиарията" на Дебелт – вж. **Йорданов, Ив.** Печатите на комеркиарията Дебелт. – *Поселищни проучвания* 1992.2

[46] Според **Федоров, П.** пос.съч., "Нимфейската трансгресия" се проявила през IX-X век и покачила морското равнище около 1–1.5 м над съвременното. Други изследователи не приемат подобно покачване – вж. напр. **Благоволин, Н.** Влияние плейстоценовых и голоценовых колебаний уровня Черного мора на терасообразование и другие экзогенные рельефообразующие процессы. – *Проблеми на палеогеоморфоложкото развитие на България* 1, 1971, 8-15, **Щеглов, А.** Северозападны Крым в античную епоху. Ленинград 1978, 15-20, обр. 3.; срв. **Орачев, Ат.** Странджанското крайбрежие..., 350, обр. 3; **Същият**, Приноси..., 35-36.

[47] **Орачев, Ат.** Извори за палеогеографските, стопанските и демографските промени...

[48] Пак там

[49] **Недков, Б.** България и съседните й земи, според географията на Идриси. София 1969, 70; срв. **Попов, Д., Ат. Орачев.** пос.съч. 42; вж. тук и карта 5.

[50] **Димитров, Б.** Малки пристанищни крепости. – В: *Български средновековни градове и крепости, I. Градове и крепости по Дунав и Черно море.* Варна, 1981, 18; срв. **Господинов, К.**, Пиргос..., 163.

[51] *ГИБИ* 10, 142; **Господинов, К.** Пиргос..., 163

[52] Едва ли е била по-различна ситуацията и на Пизанската карта, в която частта от Ахтопол до Калиакра е повредена. Като се има предвид, че Пизанската карта е доста точна (грешките в разстоянията не превишават от 2 до 7% – Crone, *op.cit.*, 14), липсата на селища и пристанища в района на дн. Бургаски залив е твърде показателно. Превод на текста на "Компас за навигация" вж. **Димитров, Б.** Българските пристанища в XIII и XIV в., според два средновековни портулана. – *Археология* 31.1, 1979, 21 сл.

[53] Вж. и **Попов, Д., Ат. Орачев**, пос.съч.,. 43-44

[54] МА "Thracia" – Geopan, *MPE_PM_PVesconte_1313*; от 1321 г. – вж. **Димитров**, Б. България в морската картография...

[55] Извори за пелеогеографските...

[56] **Господинов, К.** Пиргос..., 163 сл.

[57] За нея вж. **Gribin, J.** Climatic Change. Cambridge 1978; срв. за Балканите неповлияните от специализираната палеогеографска литература наблюдения на М. Йонов – **Йонов, М.** Австрийски и немски пътеписи за Балканите. София 1979.

[58] **Орачев, Ат.** Стогодишната война – османското завоевание на Балканите. 1337-1453 г. Основни етапи. – In: *Jean Froisart. Chroniques. Petit bibiloteque romane*. 2. София 1997, 159-161; подробностите у **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите. Варна 1969, 70 сл. с пос.лит.

[59] Пак там

[60] **Райчевска, Цв.** Учредяване и административно-териториален обхват на каза Пиргос. (Бургас). – *ИМЮИБ* 18, 1995, 117-136, вж. и картата на Ибрахим ефенди, в която Бургас е отбелязан със знак за голям градски център – карта 7.

[61] **Райчевска, Цв.** Бележки върху топонимията в района между Бургас и Созопол според дарителски акт от 1493 г. – *ИНМБс* 3, 2000, 155-162

[62] **Орачев, Ат, В. Русинов.** Средновековен гръцки портулан за Българското Черноморие. – *Paleobulgarica* 12.4, 1988.

[63] Изглежда първоначално относителното спадане на черноморското равнище, поради Малката ледникова епоха, изиграва благоприятна роля за корабоплаването в тогавашните мандренски води, тъй като Протокът тъкмо заради промяната на ерозионния базис и някои други фактори е станал проходим и за големи кораби. Според Савойска хроника (1417-1420) в мандренските води през 1366-1367 г. безпроблемно навлязла флотата на граф Амадей Савойски. Тук хората на Амадей V заварили много турски кораби, които превзели и потопили. Редакторът на хрониката Йохан Сервион пише още, че *"И тъй като това пристанище беше хубаво и сигурно, графът прекара в него няколко дни, докато със сила завладя пристанището и града Скафида…"* – вж. **Попов, Д., Ат. Орачев**, пос.съч., 46 с пос.лит. Изглежда заради този поход данните за Скафида и Астравико, стават своеобразно правило и за морските и за повечето сухоземни карти, в които се отразява региона.

[64] Изясняването на проблемите около корабоплавателността на Протока (оттока) и на Мандренското езеро през античността и средновековието изисква привеждането на много извори, наблюдения и анализи, което може да стане само в нарочна публикация. Те стоят в пряка връзка с въпросите около Скафида, Астравико, Дебелт, Загора и "Руините на Загора", които са доста често срещана номенклатура върху морските и сухоземните карти.

[65] Вж. данните у **Списаревска, Й.** За ролята на Родосто като дебуше на българските земи през втората половина на XVI век. – В: *Културно-историческо наследство на Странджа-Сакар.* София 1987, 42-72.

[66] **Списаревска, Й.** пос.съч., 46 сл.; за митата и сложнотията около проблема за рухването на черноморския трафик през XVI век вж. **Бродел, Ф.** Средиземно море и средиземноморския свят по времето на Филип II. София 1998, 104 сл.

[67] Добитъкът и земеделската продукция от Източна Стара планина се насочва към Варна, а от южните части на бургаската низина, Странджа и хинтерланда надолу към Родосто. При всички случаи това не е било правено от икономически съображения – превозът на голямообемни товари като говежди кожи и вълна, когато става с коли по суша, изисква многократно по-големи суми в сравнение с превоза чрез огромните за времето си италиански търговски кораби. Подобни кораби обаче могли да пристават само в големи заливи и добри пристаница – за тях вж.напр. **Бродел, Ф.** пос.съч. 291 сл., 553 сл. с пос.лит.

[68] Това впечатление може да се добие, ако например Протокът на Мандренското езеро е бил толкова голям, та Мандренското езеро да може да се оприличи на морски залив. В тази връзка са интересни и много индикации по европейските карти, където региона се индикира като "Залива на Форос".

[69] **Карайотов, Ив.** През първите векове на робството. – В: Бургас вечното пристанище…, 79 сл.

[70] Пак там, 79.

Авторите в *Studia in honorem Ivani Karayotov*

Проф. Александру Аврам	– Букурещ, Институт по археология при Румънската академия на науките
Проф. д. и. н. Александър Фол	– София, СУ “Климент Охридски” и Институт по тракология
Н. с. д-р Анелия Божкова	– София, Археологически институт с музей при БАН
Атанас Койчев	– София, издател, Управител на издателство “Агато”
Д-р Атанас Орачев	– София, специалист по палеогеография и подводна археология
Ст. н. с. д-р Бистра Божкова	– София, Археологически институт с музей при БАН
Васил Мутафов	– София, специалист по нумизматика
Н. с. д-р Дочка Вл. Аладжова	– София, Археологически институт с музей при БАН
Арх. Дунка Герганова	– Бургас, архитект
Проф. д. и. н. Евгени Молев	– Россия, Нижнbackновгородский университет
Проф. д. и. н. Иван Маразов	– София, Нов български университет
Н. с. Игор Лазаренко	– Варна, Археологически музей
Илия Георгиев	– Бургас, Университет “Проф. д-р Асен Златаров”
Ст. н. с. д-р Иля Прокопов	- София
Константин Господинов	– Бургас, Археологически музей
Лъчезар Лазаров	– Дългопол, Градски исторически музей
Проф. Манфред Оперман	– Halle, Martin-Luther Universität
Мартин Гюзелев	– София, Археологически институт с музей при БАН
Н. с. д-р Милена Тонкова	– София, Археологически институт с музей при БАН
Мирон Илич Золотарев	– Национальный заповедник “Херсонес Таврический”, Украина
Доц. д-р Петър Делев	– София, СУ “Климент Охридски”
Петя Кияшкина	– Бургас, Археологически музей
Проф. Франсоа дьо Калатай	– Bibliothèque royale de Belgique – École pratique des Hautes Etudes Paris-Sorbonne
Н. с. Цоня Дражева	– Бургас, Директор на Регионален Бургаски музей

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА:

АГСП	Античные города Северного Причерноморья. Москва-Ленинград.
АОР	Археологически отчети и разкопки
БИБ	Българска историческа библиотека. София.
ВДИ = VDI	Вестник древней истории. Москва.
ГИБИ	Гръцки извори за българската история
ГНАМ= ГНМ	Годишник на Народния археологически музей. София.
ГНАМП	Годишник на народния археологически музей в Пловдив.
ГПНБМ	Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей.
ГСУ ИФ	Годишник на Софийския университет. Исторически факултет
ГСУ(ФФ)	Годишник на Софийския университет. Филологически факултет
ДА	Държавен архив
ИАИ	Известия на Археологическия институт. София.
ИБАД	Известия на Българското археологическо дружество. София.
ИБАИ	Известия на Българския археологически институт. София.
ИБИ	Извори за българската история
ИВАД	Известия на Варненското археологическо дружество. Варна.
ИИБЕ	Известия на Института за български език. София.
ИИТТ	Извори за историята на Тракия и траките. том. I, С., 1981.
ИМСЗБ	Известия на музеите от Северозападна България
ИМЮБ	Известия на музеите от Южна България
ИМЮИБ	Известия на музеите от Югоизточна България
ИНИМ	Известия на Националния исторически музей
ИНМБс	Известия на Народния музей Бургас
ИНМВ	Известия на Народния музей Варна
ИОИМВТ	Известия на Окръжния исторически музей - Велико Търново. Варна
ИПр	Исторически преглед. София.
ИТМ	Извори за старата история и география на Тракия и Македония, С., 1949.

МИА	Материалы и исследования по археологии СССР
МИФ	Митология, изкуство, фолклор. София
НЭ	Нумизматика и эпиграфика
НиС	Нумизматика и сфрагистика. Киев.
НСф	Нумизматика и сфрагистика, София.
ОДА	Окръжен държавен архив
РП	Разкопки и проучвания
СА	Советская археология
СпБИАД	Списание на Българското Инженерно-архитектурно дружество.
СХМ	Сообщение Херсонесского музея

AA	Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
ABSA	Annual of the British School at Athens.
AJA	American Journal of Archaeology
AJPh	American Journal of Philology.
ANS	The American Numismatic Society
BAR	British Archeological Reports
BCH	Bulletin de Correspondence Héllénique.
BICS	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London.
Bull. ép.	Bulletin épigraphique, in Revue des études grecques.
BBg	Byzantinobulgarica
CCET, I, II,1, II,2	Z. Gočeva, M. Oppermann, Corpus Cultus Equitis Thracii, Leiden
DOP	Dumbarton Oaks Papers
HN	Historia Numorum
IGB=IGBR	G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Sofia
IJNA	The International Journal of Nautical Archaeology.
IOSPE I^2	V.V. Latyschev, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae I, 2. Auflage, St. Petersburg, 1916.
ISM, I	D. M. Pippidi, Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae, Histria. Bukarest, 1983.
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäologichen Instituts. Berlin.
JHS	The Journal of Hellenic Studies
LIMC	Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich-München
NC	Numismatic Chronicle

Ncirc	Numismatic Circular
OJA	Oxford Journal of Archaeology
PBF	Prähistorische Bronzefunde. München.
Pick, I,1	B. Pick, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, I,1, Berlin 1898
Pick-Regling, II,1	B. Pick, K. Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, II,1, Berlin 1910
RA	Révue Archéologique
RBN	Revue belge de numismatique
RE	Real-Encyclopädie der classischen Altertuswissenschaft (Pauly-Wissowa – Kroll – Mittelhaus).
RHR	Révue de l'histoire des religions
SCIV	Studii şi cercetari de istorie veche, Bucureşti
SEG	Supplementum epigraphicum Graecum.
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum
Syll.^{3}	W. Dittenberger, Sylloge inscriptionum Graecarum, 3. Auflage, Leipzig, 1915-1924.

AE	Αρχαιολογική Εφεμερις.
ΑΕΠ	Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις.
ΑΕΜΘ	Το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη. Θεσσαλονίκη.

Източногръцка "купичка с очи" ("bol à yeux")
от подводните проучвания
на пристанището Херсонесос, пред устието
на река Ропотамо (началото на VI в. пр. Хр.).

Експедиция "Понтос – 73"
Иван Карайотов на кея
на о-в "Св. Анастасия".

АРХЕОЛОГИЯ

На Иван Карайотов

Ние трябва да узнаеме какво е утре.
По-сладък ще е утре гроздът
и виното във амфорите по-упойващо.
А от морето ще извадят древен кораб
и ще гадаят от какво се е спасявал.
Но да мълчим: от всички оцеляхме само ние –
гребците, приковани на веригата.

Илия Зайков
сп. "Тракия", 4/1981, с. 71